

University of Groningen

Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2006

Voerman, Gerrit

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2008

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (editor) (2008). *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2006*. (Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen). Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

JAARBOEK 2006

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE
POLITIEKE PARTIJEN
BROERSTRAAT 4
9712 CP GRONINGEN
TEL.: 050-3636830
FAX: 050-3637256
E-MAIL: DNPP@RUG.NL
WEBSITE: WWW.DNPP.NL

Colofon

titel:	Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2006
copyright:	Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen – RU Groningen
ISBN:	978-90-367-3421-9
ISSN:	0921-0873
redactie:	G. Voerman
productie:	C. Karimi Fard
omslag:	J.D. de Visser
druk- en bindwerk:	Universiteitsdrukkerij Rijksuniversiteit Groningen

Dit Jaarboek kan men bestellen door 13,00 euro over te maken op giro 2813720 ten name van Bibliotheek RU Groningen onder vermelding van 'Jaarboek DNPP 2006'.

VOORWOORD

In politiek opzicht was 2006 een merkwaardig jaar. Bij de gemeenteraadsverkiezingen in maart behaalde de PvdA een enorme overwinning. In de opiniepeilingen stonden de sociaal-democraten toen op zestig Kamerzetels. Het CDA van premier J.P. Balkenende daarentegen leed zwaar verlies. In de peilingen was de partij goed voor 31 zetels. Negen maanden later, bij de Tweede-Kamerverkiezingen, waren de rollen omgedraaid. De PvdA kwam uit op 33 zetels, een verlies van negen. Het CDA verloor ook, maar veel minder dan eerder was voorspeld. De christen-democraten bleven de grootste partij, en zouden in 2007 weer de minister-president van het nieuwe kabinet leveren.

Deze electorale ontwikkelingen staan centraal in het Jaarboek 2006 van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. Hoe is het mogelijk dat de PvdA onder leiding van W.J. Bos, die lange tijd als de verlosser van de partij werd gezien, in november zo slecht presteerde? En hoe kan het dat het CDA, dat werd aangevoerd door de jarenlang verguisde Balkenende, zich wist te herstellen toen het er op aan kwam? Speelt de persoon van de politicus wel zo'n doorslaggevende rol, zoals journalisten en politici zelf vaak aannemen? In dit Jaarboek gaan de Leidse politicologen Van Holsteyn en Andeweg in op de vermeende 'personalisering van de politiek', toegespitst op de Kamerverkiezingen van november 2006.

Ook in de VVD speelden de personen in 2006 een grote rol, gezien het feit dat de wedijver tussen M. Rutte en M.C.F. Verdonk om het lijsttrekkerschap de partij in rep en roer bracht. Het electorale verlies van de VVD werd door veel liberalen toegeschreven aan de verdeeldheid die toen aan het licht trad. In zijn analyse van de verkiezingsuitslag onderzoekt de Amsterdamse politicoloog Van Praag de houdbaarheid van deze stelling. Over de Tweede-Kamerverkiezingen van 2006 gaat ten slotte ook de beschouwing van de Groningse politicoloog Lucardie: hij ging na wat het succes en falen verklaart van de nieuwkomers bij de verkiezingen. Waarom drongen de Partij voor de Vrijheid en de Partij voor de Dieren wel in de Kamer door en slaagden bijvoorbeeld EénNL en de Verenigde Seniorenpartij daar niet in?

De gemeenteraadsverkiezingen vormden de aanleiding voor de bijdrage van de Tilburgse bestuurskundige Boogers en de Groningse historicus Voerman. Doordat veel partijen hun ledental gestaag zien dalen, krijgen ze in toenemende mate te kampen met een tekort aan geschikte kandidaten voor politieke functies, met name op lokaal niveau. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat daarmee de kwaliteit van het gemeentebestuur wordt aangetast.

Voor de ChristenUnie was 2006 een zeer geslaagd jaar, gezien haar winst bij de raads- en Kamerverkiezingen en het feit dat ze betrokken werd bij de kabinetsformatie. De positie van de vrouwen in de ChristenUnie is bestudeerd door Jager en Leijenaar, respectievelijk onderzoeker aan het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken in Zwolle en hoogleeraar politicologie in Nijmegen.

De laatste bijdrage aan dit Jaarboek is van de hand van de historicus Van Wijk. Deze betreft de relatie tussen het Medisch Comité Nederland-Vietnam en de Communistische Partij van Nederland (CPN).

Groningen
februari 2008

G. Voerman
Hoofd DNPP

INHOUD

Voorwoord

Inhoud	1
Jaarverslag 2006 DNPP	3
Paul Lucardie, Martine Bredewold, Gerrit Voerman en Nelleke van de Walle, Kroniek 2006 . Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2006	15
J.J.M. van Holsteyn en R.B. Andeweg, Niemand is groter dan de partij . Over de personalisering van de Nederlandse electorale politiek	105
Ph. van Praag, Rutte versus Verdonk . Was dit nu echt het probleem van de VVD?	135
A.P.M. Lucardie, Twee in, dertien uit . Electoraal succes en falen van nieuwe partijen in 2006	154
G. Voerman en M. Boogers, Het rekruteringsvermogen van de politieke partijen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 . Een onderzoeksverslag	175
M. Jager-Vreugdenhil en M. Leyenaar, Vrouwen in de ChristenUnie	195
R. van Wijk, Vreedzame coëxistentie? Het Medisch Comité Nederland-Vietnam en de CPN (1968-1975)	223
Auteurs	243

JAARVERSLAG 2006 DNPP

Inleiding

Het jaar 2006 was voor het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) een uitermate druk jaar. In maart waren er gemeenteraadsverkiezingen en in november vervroegde verkiezingen voor de Tweede Kamer. Verkiezingen betekenen dat er meer materiaal wordt geacquireerd en gearhiveerd (van folders tot websites), dat er meer bezoekers komen en dat het aantal vragen van de media toeneemt. Bovendien voerde het DNPP bij beide verkiezingen in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties enkele onderzoeken uit, waarover hieronder in dit jaarverslag wordt bericht.

Vanzelfsprekend hield het DNPP zich in 2006 ook bezig met zijn primaire taken. Publicaties van en over partijen werden verworven en gecatalogiseerd, archiefmateriaal geïnventariseerd, en bezoekers geassisteerd.

Wetenschappelijk Adviescollege ten behoeve van het DNPP

Conform het reglement van het DNPP (art. 7, 8, 9 en 10) werd in 1980 het Wetenschappelijk Adviescollege ten behoeve van het DNPP ingesteld. Op 1 januari 2006 bestond het Adviescollege uit de volgende leden:

- prof.dr. D.F.J. Bosscher, hoogleraar Eigentijdse Geschiedenis, op voordracht van de Faculteit der Letteren;
- prof.mr. D.J. Elzinga, hoogleraar Staatsrecht, op voordracht van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid;
- prof.dr. F.N. Stokman, hoogleraar Methoden en Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, op voordracht van de Faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen;
- dr. J.M. van Boetzelaer (voorzitter), adviseur van het College van Bestuur, op voordracht van de Bibliothecaris;
- dr. A.C. Klugkist, Bibliothecaris, adviserend lid.

Het Wetenschappelijk Adviescollege kwam in het verslagjaar op 30 maart bijeen. Onder andere werd gesproken over de oprichting van het Montesquieu Instituut, een samenwerkingsverband waarin het DNPP met het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (CPG) van de Rad-

boud Universiteit Nijmegen, de Campus Den Haag en het Parlementair Documentatiecentrum (PDC) van de Universiteit Leiden, en de Capaciteitsgroep Publiekrecht van de Universiteit Maastricht participeert.

Personeelsformatie

Op 1 januari 2006 was de staf van het DNPP als volgt samengesteld:

drs. B.H. de Boer – documentalist (0,6 fte)

mevr. C. Karimi Fard – secretaresse (1,0 fte)

dr. A.P.M. Lucardie – wetenschappelijk medewerker (0,5 fte)

mevr. D. van Rheenen – documentaliste (0,4 fte)

dr. G. Voerman – directeur (1,0 fte)

Van 1 mei tot 16 juni was drs. A.C.J. Marchand (1,0 fte) en van 16 juli tot 15 september mevr. drs. N. van de Walle (0,8 fte) aangesteld in verband met een onderzoek naar het karakter van lokale politieke groeperingen, dat het DNPP in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) uitvoerde (zie hieronder). Mevr. C. Meinema was van 15 oktober tot 1 december als student-assistent (0,5 fte) betrokken bij een door het ministerie van BZK gefinancierde studie naar het gebruik van websites door de politieke partijen in de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november.

Ook in 2006 kon de staf van het DNPP een beroep doen op de vrijwilligers drs. G.B. Auping, drs. J. Hippe en drs. R.F. van Wijk. Zij hielden zich bezig met het inventariseren van aanvullingen op de archieven van D66 en de VVD, en met de ontsluiting van publicaties ten behoeve van de catalogus van het DNPP.

Dienstverlening

Zoals gebruikelijk legde de dienstverlening een groot beslag op de arbeidstijd. In 2006 bedroeg het aantal bezoekers naar schatting zo'n 1.100; het aantal verzoeken per brief, telefoon of email lag eveneens rond de 1.100. Ook dit jaar waren het vooral doctoraalstudenten van verschillende disciplines die een beroep op het DNPP deden. Daarnaast meldden zich HBO-studenten, leerlingen van middelbare scholen, journalisten, AIO's en andere wetenschappers.

In dit verkiezingsjaar werden de beide wetenschappelijk medewerkers van het Documentatiecentrum met de nodige regelmaat door de media benaderd, soms ook uit het buitenland. Niet alleen werd informatie verstrekt, soms werden politieke gebeurtenissen ook becommentarieerd. Naast dit alles ondersteunde het Documentatiecentrum ook onderwijsactiviteiten van verschillende aard (zie onder 'Relaties met instellingen en het onderwijsveld').

Documentatie

De tweede belangrijke taak van het DNPP, naast en als voorwaarde voor de dienstverlening, bestaat uit documentatieactiviteiten. Voor een uitgebreid en geactualiseerd overzicht van de op het Centrum aanwezige periodieken en overige collecties wordt verwezen naar de website van het DNPP (www.dnpp.nl). Hieronder volgt een globale aanduiding.

In 2006 werden op het DNPP de volgende collecties (waarvan de eerste vier toegankelijk zijn via de geautomatiseerde catalogus) bijgehouden en uitgebreid:

1. *boeken*. Deze collectie bevat vooral historische en politicologische literatuur betreffende politieke partijen, alsmede (auto-)biografieën van politici. Het aantal boeken bedroeg eind 2006 circa 3.900.
2. *brochures*. Deze verzameling bestaat grotendeels uit door politieke partijen of verwante organisaties uitgegeven brochures, nota's en rapporten. Deze publicaties worden systematisch aangeschaft. Eind 2006 waren ongeveer 6.200 brochures gecatalogiseerd.
3. *knipsels*. Op het DNPP is een uitgebreide collectie krantenknipsels aanwezig over partijpolitieke ontwikkelingen in Nederland, met het accent op de activiteiten van de partijen buiten het parlement. Deze knipselverzameling gaat terug tot het begin van de jaren zeventig. Momenteel worden zes dagbladen geknipt: het *Dagblad van het Noorden* (voorheen *Nieuwsblad van het Noorden*), *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *de Volkskrant*, *Nederlands Dagblad* en *Reformatorisch Dagblad*.
4. *opinie- en partijbladen*. Het DNPP bezit een uitgebreide collectie opiniebladen (die teruggaat tot 1973) en partijbladen. Bij deze laatste categorie wordt gestreefd naar volledigheid.
5. *affiches*. In 2003 werd met financiële steun van de Mondriaan Stichting begonnen met de digitalisering van de door het DNPP beheerde partijaffiches. In november 2006 kwam deze collectie en de bijbehorende catalogus op de website van het DNPP beschikbaar (zie hieronder). Aan het einde van 2006 telde de affichecollectie ongeveer 2.400 verschillende exemplaren. Tegen betaling worden scans ter beschikking gesteld.
6. *geluidsarchief*. Naast interviews met prominente partijpolitici (veelal gehouden in het kader van een specifiek onderzoek) bevat deze collectie vooral integrale geluidsopnames van belangrijk geachte partijbijeenkomsten zoals congressen en partijraden. De laatste jaren wordt deze collectie echter nauwelijks meer aangevuld. Eind 2006 telde het geluidsarchief ruim 350 geluidsbanden en ongeveer 400 cassettes.
7. *archieven*. Het DNPP ontvangt regelmatig (supplementen op de) archieven van partijen (zoals van de VVD en D66) en particulieren. Voor een actueel overzicht van de archieven die het DNPP in beheer heeft, wordt hier verwezen naar de website (www.dnpp.nl). Hier zijn ook van

de meeste archieven de plaatsingslijsten te vinden. Verder zij nog vermeld dat met uitzondering van de collecties waarvan de plaatsingslijst nog in voorbereiding is, al deze archieven voor onderzoek beschikbaar zijn. In verband met de beperkende voorwaarden die soms door de archiefhouder aan de raadpleging van een archief zijn gesteld, verdient het aanbeveling hierover van tevoren met het DNPP contact op te nemen. Het is in alle gevallen noodzakelijk schriftelijke toestemming voor raadpleging te verkrijgen van het Hoofd van het DNPP.

8. *websites*. Sinds 2001 archiveert het DNPP regelmatig de websites van de politieke partijen, hun nevenorganisaties en hun kandidaten – in totaal inmiddels bijna vijfhonderd verschillende sites (zie de speciale website: www.archipol.nl). Voor raadpleging van deze collectie is toestemming nodig: een wachtwoord en *username* kan via de archipol-site worden aangevraagd.

9. *overig*. Zonder uitputtend te zijn, worden hier nog de volgende collecties genoemd:

- statuten, reglementen, jaarverslagen, verkiezings- en beginselprogramma's;
- congresstukken (van congressen, algemene ledenvergaderingen of partijraden);
- elektronische publicaties (beginsel- en verkiezingsprogramma's, artikelen uit de Jaarboeken van het DNPP), raadpleegbaar op de website van het DNPP.

Mede om de collecties op specifieke deelterreinen ook voor een vroegere periode zo volledig mogelijk te maken, zijn in het verleden bibliografische projecten opgezet. Met het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (HDC) van de Vrije Universiteit te Amsterdam bereidt het DNPP momenteel een bibliografie en archievenoverzicht van de protestants-christelijke partijen voor.

In 2006 ontving het DNPP opnieuw enkele particuliere schenkingen van documentatiemateriaal. Daarnaast vulden D66 en de VVD hun reeds op het DNPP gedeponeerde archieven aan. Op zijn beurt droeg het Documentatiecentrum in het verslagjaar aan de Groninger Archieven de (on-geordende) archieven over van de afdeling Groningen van de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP) en van de Politieke Partij Radikalen (PPR), van het gewest Groningen van de PSP, van het Gereformeerd Politiek Jongeren Contact en van L. Bartelds (PvdA), lid van het college van Gedeputeerde Staten van Groningen in de periode 1974-1978.

Automatisering en internet

De catalogus van het DNPP is te raadplegen op zijn website van het Documentatiecentrum (www.dnpp.nl). Op deze site wordt tevens in toeneemende mate organisatorische en documentaire informatie aangeboden over de Nederlandse politieke partijen – zoals overzichten van de ledentallen van de partijen, en hun verkiezings- en beginselprogramma's.

Per 31 december 2006 telde de geautomatiseerde catalogus van het DNPP ongeveer 108.000 titels van boeken, brochures en artikelen uit partijbladen, opiniebladen, wetenschappelijke tijdschriften en dagbladen. Deze titels zijn ook te vinden in PiCarta (picarta.pica.nl).

Digitalisering partijaffiches

In mei 2003 had de Mondriaan Stichting in het kader van het project 'Behoud en selectie van Academische Collecties' het DNPP een subsidie van ruim 26.000 euro toegekend. Dit bedrag was bestemd voor de conservering en digitalisering van de collectie partijaffiches van het Documentatiecentrum. Het project werd mede uitgevoerd door het Universiteitsmuseum en de afdeling Digitale Bibliotheek van de Universiteitsbibliotheek. De affichecollectie werd in november 2006 via een op de website van het DNPP te raadplegen catalogus toegankelijk voor het publiek, vlak vóór de Tweede-Kamerverkiezingen. Het NOS-Journaal besteedde in zijn uitzending van 17 november aandacht aan de digitaal ontsloten affichecollectie van het DNPP.

Onderzoek en publicaties

Behalve documentatie en dienstverlening heeft het DNPP ook tot taak wetenschappelijk onderzoek naar Nederlandse politieke partijen waar mogelijk te stimuleren, te ondersteunen en te begeleiden. Om deze taken naar behoren te kunnen vervullen, zijn goede contacten met het onderzoeksveld van belang. In 2006 werden verschillende onderzoeksprojecten door het DNPP ondersteund of uitgevoerd. Zij worden om redenen van overzichtelijkheid hier samen met het hierboven genoemde documentatieproject gepresenteerd:

- Bibliografie betreffende de protestants-christelijke partijen; in samenwerking met het HDC.
- 'European Green Party Members Pilot Project'; onderzoeksproject gecoördineerd door W. Rüdiger (University of Strathclyde).

- Partijgeschiedenis Christelijk-Historische Unie (CHU); onderzoeksproject gefinancierd door het Ubbo Emmius Fonds van de Rijksuniversiteit Groningen.
- Onderzoek 'afwijkend stemgedrag in en afsplitsingen van parlementaire fracties in landen met uiteenlopende kiesstelsels'; in opdracht van het ministerie van BZK (afgerond).
- Onderzoek 'rekrutering politieke partijen bij gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006', in samenwerking met dr. M. Boogers (Centrum voor Recht, Bestuur en Informatisering van de Universiteit van Tilburg); in opdracht van het ministerie van BZK (afgerond).
- Onderzoek 'karakter van lokale politieke groeperingen', in samenwerking met dr. Boogers; in opdracht van het ministerie van BZK.
- Onderzoek 'gebruik van websites door de politieke partijen in de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006', in samenwerking met dr. Boogers; in opdracht van het ministerie van BZK.
- 'Websites van politieke partijen en de veranderingen van verkiezingscampagnes en partijorganisaties'. Onderzoek naar de digitale verkiezingscampagne van 2006, in samenwerking met dr. Boogers; gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).
- 'Zestig jaar VVD'. Onderzoek naar de geschiedenis van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (1948-2008), in samenwerking met dr. P.G.C. van Schie (Prof.mr. B.M. Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau ten behoeve van de VVD).

Naast de hierboven vermelde ondersteuning en uitvoering van onderzoeksprojecten hebben individuele medewerkers van het DNPP deelgenomen aan wetenschappelijke congressen, zoals onder meer het Politicologenetmaal in Antwerpen, de Joint Sessions van het European Consortium for Political Research (ECPR) in Nicosia, en een conferentie over de gevolgen van de invoering van een nieuw kiesstelsel in Nederland in Amsterdam, georganiseerd door het ministerie van BZK. In 2006 verzorgden de stafleden van het DNPP de volgende publicaties en papers:

wetenschappelijke publicaties

- M. Boogers, P. Lucardie en G. Voerman, *Lokale politieke groeperingen. Belangenbehartiging, protest en lokalisme*, Tilburg/Groningen: TSPB/DNPP, 2006.

- Reuven Y. Hazan en Gerrit Voerman, 'Electoral systems and candidate selection', in: *Acta Politica*, 41 (2006), 2 (juli), 146-162.
- Eliora van der Hout, Wytze van der Woude en Gerrit Voerman, *Representatie, fractiediscipline en financiering. Drie onderzoeken rondom het advies over een nieuw kiesstelsel*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2006.
- Paul Lucardie, 'Das Parteiensystem der Niederlande', in: Oskar Niedermayer, Richard Stöss en Melanie Haas, red., *Die Parteiensysteme Westeuropas*, Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 2006, 331-350.
- Paul Lucardie, Arjan Marchand en Gerrit Voerman, 'Frictie in de fractie', in: Van der Hout, Van der Woude en Voerman, *Representatie, fractiediscipline en financiering*, 59-168.
- A.P.M. Lucardie en W.H. van Schuur, 'Vergrijst GroenLinks? Een vergelijkende analyse van de politieke opvattingen van leden van GroenLinks in 1992 en 2002', in: *Jaarboek 2005 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen: Universiteitsdrukkerij, 2006, 144-153.
- Paul Lucardie en Gerrit Voerman, 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 45 (2006), 7/8 (dec.), 1201-1206.
- Paul Lucardie en Gerrit Voerman, 'Eccentric yet powerful: the position of the liberals in the Dutch party system', in: Van Schie en Voerman, red., *The dividing line between success and failure*, 121-141.
- Patrick van Schie en Gerrit Voerman, red., *The dividing line between success and failure. A comparison of liberalism in the Netherlands and Germany in the 19th and 20th centuries*, Berlijn: LIT Verlag, 2006.
- Gerrit Voerman en Marcel Boogers, *Rekrutering door politieke partijen bij gemeenteraadsverkiezingen. Problemen en perspectieven*, Groningen/Tilburg: TSPB/DNPP, 2006.
- Gerrit Voerman en Dirk Jan Wolffram, red., *Kossmann Instituut. Benaderingen van de geschiedenis van politiek*, Groningen: Kossmann Instituut, 2006.
- Gerrit Voerman, 'Partijcultuur in Nederland. Naar nieuwe invalshoeken in de studie van de politieke partij', in: Voerman en Wolffram, red., *Kossmann Instituut*, 43-49.

vakpublicaties

- Carlos Cunha en Gerrit Voerman, 'The digitalization of the West European party systems', in: Ari-Veikko Anttiroiko en Matti Mälikä, red., *Encyclopedia of Digital Government*. Dl. 1 (A-D), Hershey, London, Melbourne en Singapore: Idea Group Inc, 2006, 387-400.
- Joop Hippe, Paul Lucardie, Ronald Kroeze, Nelleke van de Walle en Gerrit Voerman, 'Kroniek 2005. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2005', in: *Jaarboek 2005 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen: Universiteitsdrukkerij, 2006, 14-98.
- Paul Lucardie, 'Femke Halsema en de ideologie van GroenLinks in Nederland', in: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 40 (2006), 3 (herfst), 33-37.
- Paul Lucardie en Wijbrandt van Schuur, 'De vergrijzing van GroenLinks', in: *De Helling*, 2006, 4 (winter), 15-17.
- M.N.H. van der Nat, G. Voerman, A.P.M. Lucardie en P.J. Stolk, red., *Parlement en kiezer*, Alphen aan den Rijn: Kluwer, 2006.
- Paul Lucardie, Gerrit Voerman en Peter Stolk, 'De Nederlandse politiek 2000-2005' in: Van der Nat e.a., red., *Parlement en kiezer*, 203-242.
- Huib Pellikaan, Joop van Holsteyn, Tom van der Meer, Hans IJsbrandy en Gerrit Voerman, *Verkiezing van de Tweede Kamer der Staten Generaal 22 november 2006. Verkiezingsprogramma's*, Amsterdam: Rozenberg, 2006.
- Gerrit Voerman, 'Het einde van de linkse "maakbaarheids-politiek"', in: *GHD Ubbo Emmius XIVe Lustrum 1936-2006*, Groningen: Ubbo Emmius, 2006, 26-137.
- G. Voerman, 'Hoe is het premier Balkenende vergaan als politieke toevalstreffer?', in: *Civis Mundi*, 45 (2006), 4 (nov.), 154-158.
- G. Voerman, 'Een Unie, niet een partij'. Over de partijcultuur van de Christelijk-Historische Unie', in: *Jaarboek 2005 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen: Universiteitsdrukkerij, 2006, 206-218.

lezingen, congres- en symposiumbijdragen

- Marcel Boogers en Gerrit Voerman, 'Het rekruteringsvermogen van politieke partijen'. Paper gepresenteerd op het Politico-logenetmaal in Antwerpen, 18-19 mei 2006.
- Paul Lucardie en Gerrit Voerman, 'Party democracy versus efficiency. How political parties mix democracy and efficiency

- in selection of candidates and in policy proposals'. Paper gepresenteerd op de Joint Sessions van het European Consortium for Political Research (ECPR) in Nicosia, 25-30 april 2006.
- Paul Lucardie, 'The Pristine Purity of Politics: Parties in the Periphery of the Political System'. Paper gepresenteerd op congres van de Canadian Political Science Association, York University in Toronto, 3 juni 2006.
 - Paul Lucardie, 'Religious parties in a secular society: the Dutch paradox'. Lezing gehouden in het kader van de Erasmuscursus van de Faculteit van Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap aan de RUG, 18 september 2006.
 - Paul Lucardie, 'Demokratischer Extremismus: ein Widerspruch in sich?'. Referaat gehouden op het jaarcongres van de Deutsche Vereinigung für Politische Wissenschaft in Münster, 28 september 2006.
 - Gerrit Voerman, 'Het archiveren van websites'. Lezing gehouden op het congres 'e-culture', georganiseerd door de Koninklijke Vereniging van Archivarissen in Nederland in Rotterdam, 6 juni 2006.

Relaties met instellingen en het onderwijsveld

De politieke partijen zijn vanzelfsprekend de belangrijkste organisaties waarmee het DNPP contacten onderhoudt. Zoals gebruikelijk ontving het Documentatiecentrum van alle partijen periodieken, brochures, nota's, rapporten en programma's. Op hun beurt doen de politieke partijen ook regelmatig een beroep op de collecties van het Documentatiecentrum. Op 11 februari nam Voerman deel aan een debat over de rol en functie van politieke partijen, dat in Amsterdam was georganiseerd door de PvdA, in het kader van de viering van het zestigjarig bestaan van die partij.

Op het wetenschappelijke vlak participeerde het DNPP in het landelijk Postdoctoraal Opleidingsprogramma Negentiende en Twintigste Eeuwse Geschiedenis (PONTEG). Voerman onderhield voor het DNPP de contacten met onder andere het CPG, het HDC, het PDC, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), het Katholiek Documentatiecentrum (KDC) en het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP). In het verslagjaar maakte hij deel uit van de Wetenschappelijke Raad van het CPG. Hij fungeerde tevens als adviseur voor de twintigste-eeuwse Moskouse archieven bij het Nederlands-Russisch Archiefcentrum (NRAC) van de RUG. Verder maakte hij deel uit van de wetenschappelijke begeleidingscommissie van het geschiedschrijvingsproject 'Functioneren van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) ten tijde

van de Koude Oorlog', en van de wetenschappelijke begeleidingscommissie van het geschiedschrijvingsproject 'Christelijk-Historische Unie'. Ook is hij secretaris van het bestuur van het Kossmann Instituut. In de vorige paragraaf werden reeds enkele contacten op onderzoeksgebied met universitaire instellingen genoemd. Daarnaast gaven medewerkers van het DNPP in 2006 ook (gast-)colleges en lezingen, waarvan enkele hierboven reeds zijn vermeld. Lucardie gaf op 23 februari een gastcollege in de cursus Inleiding Politicologie van de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de RUG. In de eerste helft van 2006 verzorgde Voerman samen met dr. H. Wijffes van de opleiding Journalistiek van de RUG het onderzoekscollege 'Publiciteit en partij'. Daarnaast gaf hij een tweedejaars themacollege met als onderwerp 'de recente vernieuwing van de Nederlandse politieke partijen'. Op 16 oktober hield Voerman een lezing op de Willem de Kooning Academie in Rotterdam over verkiezingscampagnes in Nederland.

Sinds 2001 is Voerman aangesteld als onbezoldigd universitair docent bij de sectie Eigentijdse Geschiedenis van de Faculteit der Letteren. Uit dien hoofde begeleidt hij studenten bij hun doctoraalscripties.

Montesquieu Instituut

In het jaarverslag over 2005 is melding gemaakt van het samenwerkingsconvenant dat het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (CPG) van de Radboud Universiteit Nijmegen, het Parlementair Documentatie Centrum (PDC) van de Universiteit Leiden en het DNPP in november 2005 ondertekenden, op instigatie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Doel van het convenant is de bevordering van het (wetenschappelijk) onderzoek naar en de informatievoorziening over de Nederlandse politiek en politieke geschiedenis. Geënt op deze samenwerking werden in 2006 de voorbereidingen gestart om te komen tot de oprichting van het zogeheten 'Montesquieu Instituut. Centrum voor Europese Parlementaire Geschiedenis en Constitutionele Ontwikkeling'. Het Instituut gaat (vergelijkend) onderzoek verrichten naar onder meer de parlementaire culturen binnen Europa, de relaties tussen nationale parlementen en het Europees Parlement, de inpassing van de Europese bestuurslaag in de nationale parlementaire stelsels, de organen van de Europese Unie en de Europese partijorganisaties. Ook zal het een zelfstandige Europese parlementaire geschiedschrijving opzetten. Naast het CPG, DNPP en PDC zijn bij het Instituut de Campus Den Haag van de Universiteit Leiden en de Capaciteitsgroep Publiekrecht van de Universiteit Maastricht betrokken. Het Instituut zal in 2007 formeel van start gaan. Namens het DNPP maakt Voerman deel uit van het stichtingsbestuur.

Bijzondere activiteiten

In 2006 voerde het DNPP in samenwerking met dr. M. Boogers van het Centrum voor Recht, Bestuur en Informatisering van de Universiteit van Tilburg drie projecten uit voor het ministerie van BZK. Het eerste was in de herfst van 2005 gestart en betrof een onderzoek naar de rekrutering van kandidaten door politieke partijen voor de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006. Achterliggende gedachte was dat door het aanhoudende ledenverlies van met name de grote politieke partijen deze steeds meer problemen zouden ervaren bij het vinden van kandidaten. De uitkomsten van deze studie werden in mei gepubliceerd in het rapport *Rekrutering door politieke partijen bij gemeenteraadsverkiezingen. Problemen en perspectieven*.

In mei werd begonnen met het tweede door het ministerie van BZK gefinancierde onderzoek, dat was gericht op het beschrijven en inventariseren van de lokale politieke groeperingen (onder meer wat betreft ideologie, doelstellingen en organisatie). Het onderzoeksrapport, *Lokale politieke groeperingen. Belangenbehartiging, protest en lokalisme* geheuten, verscheen in september.

In oktober startte het onderzoek naar het gebruik van websites door de politieke partijen in de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006. De resultaten hiervan zouden in het voorjaar van 2007 worden gepresenteerd.

Naast de uitvoering van deze studies was het DNPP in het verslagjaar betrokken bij de organisatie van twee congressen. Op 24 maart hield het Documentatiecentrum samen met het Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen een bijeenkomst over de verwevenheid tussen het private en het politieke in de politieke biografie in het bijzonder en de Nederlandse politiek in het algemeen, met als titel 'Privé in de politieke biografie'. Sprekers waren dr. M. Bosch, prof.dr. E. Etty, dr. J. Gaemers, prof.dr. R.A. Koole, dr. H. Langeveld, dr. P. van der Steen, dr. H. Renders en dr. G. Voerman. Onder redactie van beide laatstgenoemden zou in 2007 de bundel verschijnen met de congresbijdragen.

Op 23 en 24 november organiseerde het DNPP samen met dr. H. Wijffjes van de opleiding Journalistiek van de RUG de internationale conferentie 'Mediatization of Politics in History'. Centraal stond de zogeheten 'mediatisering van de politiek', dat wil zeggen de toenemende invloed van de media op de wijze waarop politiek wordt bedreven. Het congres werd geopend met een bijdrage van prof.dr. R.M. Entman (George Washington University, Washington DC). De bijeenkomst werd afgesloten met een forum waarin H.J. Dijkstal (voormalige leider van de VVD), A. Joustra (hoofdredacteur *Elsevier* en voorzitter van het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren), H. Laroes

(hoofdredacteur NOS-Journaal) en J. Wallage (burgemeester van Groningen en voorheen fractievoorzitter van de PvdA in de Tweede Kamer) discussieerden over de mediatisering van de politiek en de toekomst van de democratie. De bundel waarin de congresbijdragen worden gepubliceerd, zal naar verwachting in 2009 verschijnen.

KRONIEK 2006

Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2006

Paul Lucardie, Martine Bredewold, Gerrit Voerman en Nelleke van de Walle

1. Inleiding

Het jaar 2006 was politiek veelbewogen: niet alleen gemeenteraadsverkiezingen, maar ook onverwachte en verrassend verlopen Tweede-Kamerverkiezingen na een merkwaardige kabinetscrisis, en enkele ministerscrises. Deze gebeurtenissen raakten de partijpolitieke verhoudingen in Nederland en verdienen derhalve enige aandacht in deze Kroniek. De Kroniek beschrijft de partijpolitieke gebeurtenissen, dat wil zeggen de ontwikkelingen binnen de in de Eerste en Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen, voorzover die zich althans buiten het parlement afspeelden. Handelingen van bewindslieden en volksvertegenwoordigers worden immers elders al gedocumenteerd.¹

Voor dit overzicht werden artikelen geraadpleegd uit de dagbladen *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *de Volkskrant*, *Nederlands Dagblad* en *Reformatorisch Dagblad*. Daarnaast werden partijdocumenten (brochures, partijbladen, congresstukken en dergelijke) doorgenomen. Ten slotte werd informatie vergaard van door het DNPP gearchiveerde websites van politieke partijen. Om de gebeurtenissen binnen de afzonderlijke partijen in een context te plaatsen, worden eerst de politieke ‘hoofdmomenten’ uit 2006 kort geschetst.²

¹ In de loop der tijd is de Kroniek geleidelijk in omvang en gedetailleerdheid gegroeid. Omdat dit een te grote personele belasting bleek te worden, zag de redactie zich genoopt de omvang van de Kroniek iets te beperken en met name de activiteiten van neveninstellingen als wetenschappelijke bureaus en jongerenorganisaties alsmede de publicaties van de partijen in beginsel niet meer te behandelen.

² Zie voor een uitvoeriger overzicht van de politieke hoofdmomenten uit 2006: A. van Kessel en M. Leenders, ‘Het parlementaire jaar 2005-2006’, in: C.C. van Baalen e.a., red., *De waan van de dag. Jaarboek Parlemen-*

2. Hoofdmomenten

Afghanistan

In december 2005 uitte het kabinet het voornemen om 1.100 Nederlandse militairen naar Afghanistan te zenden om deel te nemen aan veiligheidsoperaties van de International Security Assistance Force (ISAF). Deze strijdmacht van de NAVO was op gezag van de Verenigde Naties vanaf 2001 in Afghanistan ingezet om het regeringsleger bij te staan in de strijd tegen opstandelingen en om bij te dragen aan de wederopbouw van het land. De Nederlandse troepen zouden vanaf 2006 in de provincie Uruzgan vooral die tweede taak dienen te vervullen. Regeringspartij D66 vond de missie echter veel te gevaarlijk (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 44-45). De Tweede-Kamerfractie dreigde zelfs haar steun aan het kabinet op te zeggen indien het voornemen doorgezet zou worden – het kabinet noemde het bewust geen ‘besluit’ maar een ‘voornemen’, om de interne verdeeldheid niet al te scherp uit te laten komen. D66 rekende erop dat de PvdA met GroenLinks en de SP eveneens tegen uitzending zouden stemmen, zodat het kabinet tegenover de meerderheid van de Tweede Kamer bakzeil zou moeten halen. De PvdA ging echter na lang wikken en wegen akkoord met de missie – op één fractielid na – die dan ook op 2 februari 2006 brede steun van de Kamer kreeg. De fractievoorzitter van D66, B.O. Dittrich, gaf in het debat toe dat hij tevergeefs met een kabinetscrisis had gedreigd maar uiteindelijk zijn partijgenoten in het kabinet niet mee had gekregen. De volgende dag trad hij daarom af als fractievoorzitter; hij werd opgevolgd door mevr. L.W.S.A.L.B. van der Laan (zie verder in deze Kroniek onder D66).

gemeenteraadsverkiezingen

Op dinsdag 7 maart konden burgers in 419 gemeenten een nieuwe gemeenteraad kiezen – in 39 gemeenten waren de verkiezingen op een andere datum gehouden wegens herindeling. De verkiezingen zouden normaliter op woensdag 8 maart plaatsvinden, maar die dag bleek minder geschikt omdat hij in protestantse kring als biddag voor gewas en arbeid gevierd wordt.

De meeste partijen begonnen medio januari campagne te voeren. Hoewel het om lokale verkiezingen ging, kregen ze onvermijdelijk een lan-

taire Geschiedenis 2006, Amsterdam, 2006, 164-179; en A. van Kessel en M. Leenders, ‘Het parlementaire jaar 2006-2007’, in: C.C. van Baalen e.a., red., *De moeizame worsteling met de nationale identiteit. Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2007*, Amsterdam, 2007, 173-188.

delijk karakter. Niet alleen werden vaak op nationaal niveau de verkiezingsthema's vastgesteld en de campagnes gecoördineerd, ook namen veel landelijke politici deel aan de campagne, waaronder zelfs minister-president J.P. Balkenende. Zijn partij, het CDA, had op 4 maart een bustournee voor landelijke kopstukken naar de vier grote steden georganiseerd. De politieke aanvoerder van de VVD, J.J. van Aartsen, had zelfs zijn politieke lot verbonden aan de uitslag van de lokale verkiezingen, zoals later zou blijken (zie verder in deze Kroniek onder VVD). Op 2 maart gingen de voorzitters van de zes grootste Tweede-Kamerfracties in Rotterdam met elkaar in debat, hetgeen werd uitgezonden in het televisieprogramma 'Twee Vandaag'.

In 2006 kwam 58,6 procent van de kiesgerechtigden naar het stemlokaal, wat iets meer was dan in 2002. De PvdA werd algemeen als winnaar van deze verkiezingen beschouwd. Ze haalde ruim vijfhonderd zetels meer dan in 2002 (zie tabel 1). In 168 gemeenten was zij de grootste partij geworden, terwijl ze dat in 2002 slechts in 58 gemeenten was. Het CDA verloor ongeveer driehonderd zetels en vormde nog slechts in 102 gemeenten de grootste fractie – in 2002 was dat nog in 147 gemeenten het geval. De VVD ging veel minder achteruit – iets meer dan honderd zetels – maar kwam wel onder de grens van veertien procent die Van Aartsen zich gesteld had. Hij zag daarin aanleiding af te treden als 'politiek aanvoerder' (zie verder in deze Kroniek onder VVD). Ook de lokale partijen golden als verliezers. In 2002 waren ze in 138 gemeenten de grootste partij, nu nog in negentig. In totaal haalden ze ongeveer vierhonderd zetels minder dan vier jaar eerder. Echter lang niet alle lokale partijen leden verlies. Het waren vooral de 'leefbaren' die zetels in moesten leveren: Leefbaar Rotterdam verloor drie van de zeventien zetels, Leefbaar Hilversum vier van de negen en Leefbaar Utrecht zelfs elf van de veertien, terwijl Leefbaar Amsterdam zijn twee zetels kwijtraakte. Sommige nieuwe lokale partijen deden het daarentegen juist goed. Zo trok in Zoetermeer de Lijst Hilbrand Nawijn met vijf leden de raad in en won ook de Lijst Smolders in Tilburg vijf zetels – beide lijsttrekkers waren eerder lid geweest van de LPF. De LPF zelf won zetels in Den Haag, Duiven, Eindhoven, Spijkenisse en Westland. Afgezien van Nieuw Rechts, dat één zetel in de gemeente Ridderkerk won, slaagden andere nationalistische of extreem-rechtse groeperingen er niet in zetels te winnen. De Nieuwe Communistische Partij (NCPN) leed verlies en verloor de meerderheid in haar oude bolwerk Reiderland (waar ze van vijf naar twee zetels ging).

Tabel 1. Uitslag gemeenteraadsverkiezingen 2006 (in zetels en stempercentages)

	2002		2006	
	%	zetels	%	zetels
CDA	20,5	2.155	16,8	1.754
PvdA	16,0	1.360	23,5	2.058
VVD	15,8	1.475	13,7	1.255
GroenLinks	6,1	410	5,9	417
D66	4,2	268	2,7	147
CU	3,1	279	3,6	635
SGP	1,7	181	1,6	
SP	2,8	143	5,7	333
Overige landelijke partijen*)	0,5	34	0,3	2.262
Lokale confessionele groeperingen**)	1,6	135	1,2	
Lokale progressieve groeperingen	2,8	272	***)	
Onafhankelijke lokale partijen	25,0	2.368	25,0	
Totaal	100,1%	9.080	100,0%	8.861

*) In 2002 rekende het CBS onder de ‘overige landelijke partijen’ de Nieuwe Communistische Partij (NCPN), de Verenigde Communistische Partij (VCP), de Verenigde Seniorenpartij (VSP) en Nederland Mobiel. In 2006 werden door de Kiesraad hieronder slechts de NCPN, de Vooruitstrevende Integratie Partij (VIP) en de Lijst Pim Fortuyn (LPF) gerekend.

**) In 2006 berekende de Kiesraad alleen de gezamenlijke lijsten van ChristenUnie en SGP, overige combinaties werden als lokale partijen beschouwd.

***) In 2006 werden de meeste progressieve combinaties door de Kiesraad aan de PvdA toegeschreven en verviel de rubriek ‘lokale progressieve groeperingen’.

Bronnen:

2002: Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 2003 (statline.cbs.nl/StatWeb)

2006: Kiesraad, Den Haag, 2007 (www.verkiezingsuitslagen.nl) (percentages)

2006: *NRC Handelsblad*, 8 maart 2006 (zeteltallen)

N.B.: Anders dan het CBS in 2002 heeft de Kiesraad in 2006 niet de raadszetels per partij opgeteld. Dagbladen doen dit doorgaans wel, maar verschillen onderling enigszins in hun berekeningen. In de tabel zijn de cijfers van *NRC Handelsblad* opgenomen, die ook door het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties gebruikt worden. Vergelijkingen tussen 2002 en 2006 zijn hierdoor echter niet goed mogelijk. In de tekst beperken we ons derhalve tot een globale aanduiding van de zeteltallen.

Succesvol waren hier en daar de partijen die de belangen van etnische en religieuze minderheden wilden behartigen, zoals de Islam Democraten en Solidair Nederland in Den Haag. De opkomst was onder deze minderheden hoger dan in 2002. De meeste partijen hadden meer kandidaten uit deze groeperingen opgesteld, zodat het aantal ‘allochtone’ raadsleden toenam van ruim tweehonderd tot ruim driehonderd. Overigens bleek uit een peiling dat de meeste kiezers van buitenlandse afkomst op inheemse Nederlanders stemden en slechts een minderheid – ongeveer veertig procent van de uit Marokko of Turkije afkomstige kiezers, twintig procent van de Surinaamse en slechts twee procent van de Antilliaanse kiezers – een stem uitbracht op een kandidaat uit de eigen groep.

collegevorming

De electorale winst van de PvdA vertaalde zich vervolgens ruimschoots in wethoudersposten. De sociaal-democraten leverden 27 procent van alle wethouders, het CDA 25 procent en de VVD veertien procent (*VNG Magazine*, 8 december 2006). GroenLinks, SP en D66 werden enigszins onderbedeeld met respectievelijk vier, twee en één procent, terwijl de ChristenUnie en de SGP met vier respectievelijk twee procent evenredig vertegenwoordigd waren in de colleges. De lokale partijen konden slechts twintig procent van de wethouders benoemen en waren dus duidelijk ondervertegenwoordigd. Vooral in de grote steden kwamen zij er zelden aan te pas.

val van het tweede kabinet-Balkenende

Op 11 mei werd in het televisieprogramma ‘Zembla’ aandacht besteed aan de wijze waarop het in Somalië geboren Tweede-Kamerlid mevr. A. Hirsi Ali (VVD) haar Nederlandse nationaliteit had verkregen. Gesuggereerd werd dat zij had gelogen over haar geboortejaar, haar familienaam en over een gedwongen huwelijk en haar vrees voor eerwraak,

omdat zij anders niet uit het ‘veilige’ Kenia naar Nederland had kunnen vluchten. Hirsi Ali had overigens eerder al toegegeven dat haar vluchtverhaal niet helemaal klopte, maar ontkende dat ze had gelogen over haar gedwongen huwelijk. Naar aanleiding van de uitzending stelde het onafhankelijk Kamerlid H.P.A. Nawijn schriftelijke vragen aan de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, mevr. M.C.F. Verdonk (VVD). De minister liet een onderzoek instellen en stelde al op 15 mei vast dat de Nederlandse nationaliteit van Hirsi Ali nietig was. Nog dezelfde dag maakte zij haar conclusie aan de Tweede Kamer bekend.

Op 16 mei kondigde Hirsi Ali op een persconferentie aan, haar Kamerlidmaatschap onmiddellijk neer te leggen – en niet pas op 1 september, zoals zij zich voorgenomen had in verband met de problemen rond haar huisvesting (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 90) en haar vertrek naar de Verenigde Staten. Diezelfde dag vond over de kwestie een spoeddebat plaats in de Tweede Kamer, waarin veel kritiek klonk op de conclusie van de minister en op de snelheid waarmee ze die openbaar had gemaakt. In een breed gesteunde motie werd Verdonk gevraagd om naar mogelijkheden te zoeken om Hirsi Ali haar Nederlanderschap te laten behouden. Op 27 juni deelde de minister mee dat dit was gelukt. Dat haar partijgenote de naam Ali had opgegeven die haar grootvader wel maar haar vader niet had gebruikt, zou op grond van het Somalische recht toegestaan zijn. Het geboortjaar was irrelevant.

Hirsi Ali had in een schriftelijke verklaring toegegeven dat ze de minister op het verkeerde been had gezet. Een dag later liet zij echter weten dat ze deze verklaring onder (tijds)druk had afgegeven, vanwege haar visumaanvraag voor de Verenigde Staten. Tijdens een Tweede-Kamerdebat over de kwestie op 28 juni was de minister opnieuw doelwit van ernstige kritiek. Premier Balkenende, die overigens pas laat van de zaak op de hoogte gesteld was, deelde mee dat een verklaring van Hirsi Ali nodig was ‘waarmee ook de minister voor V en I [Vreemdelingenzaken en Integratie] moest kunnen leven’ (*Handelingen Tweede Kamer* 96-6019, 28 juni 2006). Dat was aanleiding voor de fractievoorzitter van GroenLinks, mevr. F. Halsema, om samen met de fracties van ChristenUnie, SP en PvdA een motie van afkeuring tegen de minister in te dienen, die in haar ogen haar machtspositie tegenover een individuele burger misbruikt had. De motie kreeg geen meerderheid, maar wel de steun van de fractie van D66. De volgende dag verklaarde de voorzitter van deze fractie, Van der Laan, dat zij haar steun aan het kabinet introk. De bewindslieden van D66 deelden daarop mee, hun ontslag aan te zullen bieden. Minister-president Balkenende constateerde dat het kabinet geen parlementaire basis meer had. Op 30 juni stelden hij en alle andere bewindslieden hun portefeuilles ter beschikking.

formatie derde kabinet-Balkenende

Oud-premier R.F.M. Lubbers trad vanaf 1 juli als informateur op en bereidde de vorming van een interim-kabinet voor, geleid door Balkenende en gesteund door CDA en VVD, maar zonder deelname van D66. De ministers L.J. Brinkhorst van Economische Zaken en A. Pechtold van Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties werden vervangen door respectievelijk J.G. Wijn (CDA), staatssecretaris van Financiën, en A. Nicolai (VVD), staatssecretaris van Buitenlandse Zaken. De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, mevr. M.C. van der Laan (D66), werd opgevolgd door B.J. Bruins (VVD), die overigens eerder beoogd was als opvolger van staatssecretaris M. Rutte (VVD) omdat deze in juni zijn functie had ingeruild voor het lidmaatschap van de Tweede Kamer (zie verder in deze Kroniek onder VVD). Op 7 juli werden de nieuwe bewindslieden beëdigd. De overige bewindslieden van het tweede kabinet-Balkenende behielden hun functies in het nieuwe kabinet.

Het derde kabinet-Balkenende stelde zich voornamelijk als taak een begroting in te dienen en verkiezingen uit te schrijven. De afbakening van deze taken verliep overigens niet zonder politieke strijd, omdat de oppositie een aantal kabinetsbesluiten te ver vond gaan. Het kabinet kreeg in de Tweede Kamer echter meestal niet alleen steun van CDA en VVD, maar ook van de LPF en raakte zodoende zelden echt in problemen.

Schipholbrand

In de nacht van 26 op 27 oktober 2005 waren elf vreemdelingen in het detentiecentrum van de luchthaven Schiphol door brand om het leven gekomen. De Onderzoeksraad voor Veiligheid stelde een onderzoek in en bracht daarover op 21 september 2006 verslag uit. Dit bevatte kritiek op vele betrokkenen: de Rijksgebouwendienst en de Dienst Justitiële Inrichtingen, die het detentiecentrum onvoldoende hadden beveiligd tegen brand; de gemeente Haarlemmermeer, die de vergunning voor de bouw had afgegeven; de slecht op brand voorbereide bewaarders; en ten slotte de gebrekkige nazorg voor de overlevende celbewoners. De voor de Rijksgebouwendienst en de Dienst Justitiële Inrichtingen verantwoordelijke ministers, mevr. S.M. Dekker (VVD) van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer en J.P.H. Donner (CDA) van Justitie traden naar aanleiding van deze kritiek nog op 21 september af, ook al had met name Donner eerder bezwaar gemaakt tegen de 'wijsheid achteraf' van de Onderzoeksraad (*NRC Handelsblad*, 6 september 2006). De afgetreden ministers werden opgevolgd door oud-

bewindslieden: respectievelijk P. Winsemius (VVD) en E.M.H. Hirsch Ballin (CDA). Ook de burgemeester van Haarlemmermeer, F. Hertog (VVD) trad na de presentatie van het rapport af; zijn functie zou worden waargenomen door oud-minister T. Netelenbos (PvdA).

De Tweede Kamer besprak eind oktober het rapport van de Onderzoeksraad. Hirsch Ballin aanvaardde de conclusie dat de brand bij betere voorzorgsmaatregelen minder of zelfs helemaal geen slachtoffers had geëist. Hij beloofde bovendien maatregelen te zullen nemen tegen ambtenaren op zijn departement die waarschuwingen over de mogelijke gevaren van brand niet hadden doorgegeven en later ook hem daarover onvoldoende hadden ingelicht.

voorbereidingen Tweede-Kamerverkiezingen

De Tweede-Kamerverkiezingen die voorzien waren voor mei 2007, vonden vanwege de val van het kabinet nu op 22 november 2006 plaats. De commissies die de meeste partijen al ingesteld hadden om een verkiezingsprogramma te ontwerpen en kandidaten te selecteren, moesten derhalve hun tempo versnellen.

De voorlopige kandidatenlijsten werden uiteindelijk door de partijcongressen of door de leden vastgesteld. Een enkele keer greep het partijbestuur direct in. Dat gebeurde op 27 september bij zowel CDA als PvdA in verband met de Armeense kwestie. In beide gevallen werden kandidaten van Turkse afkomst (A. Tonca en O. Elmaci respectievelijk E. Sacan) van de ontwerp-kandidatenlijst geschrapt, omdat zij weigerden ondubbelzinnig te erkennen dat de Armeense minderheid in het Osmaanse rijk in 1915 slachtoffer van genocide was geweest. De kwestie was opnieuw actueel geworden bij de gesprekken over toetreding van Turkije tot de Europese Unie. Turks-Nederlandse organisaties reageerden teleurgesteld op de beslissing van CDA en PvdA en raadden hun aanhang aan om niet meer op deze partijen te stemmen (zie verder in deze Kroniek onder CDA en PvdA).

De ontwerpprogramma's werden in de zomer afgerond en eind september of begin oktober door de partijcongressen vastgesteld – behalve bij de SGP, waar het hoofdbestuur zelf het programma vaststelde. Veel waarnemers meenden dat de programmatische verschillen tussen de partijen kleiner geworden waren. Ondanks dit 'gedrang in het midden' verschilden de grote partijen wel van elkaar op een aantal belangrijke punten, zoals de AOW, hypotheekrenteaftrek, kinderopvang, liberalisatie van de huren, de zorgpremie en het financieel beleid. Immigratie en integratie leken nu minder belangrijk dan in 2003, behalve voor de politieke erfgenamen van Fortuyn: de LPF die aan de verkiezingen deelnam als 'Fortuyn', de door het van de VVD afgescheiden Tweede-Kamerlid

G. Wilders opgerichte Partij voor de Vrijheid (PVV), de door de Rotterdamse ex-wethouder M.G.T. Pastors in het leven geroepen lijst Eén.NL en de door oud-minister H.P.A. Nawijn (LPF) geleide Partij voor Nederland. De PvdA wilde – evenals GroenLinks en SP – meer geld besteden aan zorg en sociale zekerheid, terwijl het CDA nadruk legde op aflossing van de staatsschuld en de VVD op lastenverlichting voor de burgers. De VVD was het echter met de PvdA eens dat de overheid gratis kinderopvang aan werkende ouders moest aanbieden. De linkse partijen streefden voorts naar beperking van de hypotheekrenteaftrek voor hogere inkomensgroepen en een meer inkomensafhankelijke zorgpremie. Zij verzetten zich tegen de liberalisatie van de huren die CDA en VVD wilden doorvoeren. Dit werden dan ook de belangrijkste thema's in de verkiezingscampagne, die eind september op gang kwam. Buitenlands beleid speelde nauwelijks een rol. De AOW was overigens al eerder in discussie gekomen, nog voordat het kabinet was gevallen. Op 28 april sprak de politiek leider van de PvdA, W. Bos, op een congres (en in een interview met *de Volkskrant*) zich uit voor verdergaande fiscalisering van de AOW, waardoor ouderen afhankelijk van hun inkomen zelf mee zouden betalen aan deze ouderdagvoorziening. Deze zou op die manier beter betaalbaar worden. Bos kreeg onmiddellijk kritiek op zijn voorstel van CDA en VVD, die al gauw spraken van 'bejaardenbelasting' of zelfs 'Bosbelasting'. De AOW zou voortdurend in discussie blijven, ook toen de PvdA haar standpunt afzwakte door de fiscalisering pas na 2011 in te laten gaan.

campagne Tweede-Kamerverkiezingen

De campagne kreeg geleidelijk een vrij fel en persoonlijk karakter. In een eerste lijsttrekkersdebat op 29 oktober op NOS Radio 1 zei CDA-leider Balkenende tegen Bos toen het ouderenbeleid ter sprake kwam: 'u draait en u bent oneerlijk' (*de Volkskrant*, 30 oktober 2006). Bos reageerde later gekwetst en riep zijn tegenspeler op om dit soort persoonlijke aanvallen achterwege te laten, maar deze vond die reactie nogal overdreven. In hetzelfde debat verklaarde Bos overigens niet als minister aan een vierde kabinet-Balkenende te zullen deelnemen. De polarisatie tussen het linkse kamp (PvdA, GroenLinks en SP) tegenover de coalitiepartijen CDA en VVD nam in de campagne duidelijk toe. Tijdens een op televisie uitgezonden debat aan de Erasmusuniversiteit in Rotterdam op 15 november noemde Bos samenwerking met het CDA 'moeilijker dan ooit' en achtte hij een links kabinet 'een doodnormale optie', terwijl VVD-leider Rutte waarschuwde dat een dergelijk kabinet Nederland in een recessie zou storten (*de Volkskrant*, 16 november 2006).

In de media leek de verkiezingsstrijd veelal een *horse race* tussen Bos en Balkenende. De premier werd het meest genoemd, en vaker in positieve zin dan zijn PvdA-concurrent. In de peilingen liep het CDA duidelijk uit op de PvdA. De andere partijen kwamen er minder aan te pas, vooral na medio oktober. Ze gingen zelf overigens de publiciteit bepaald niet uit de weg. Lijsttrekker Rutte van de VVD liet zich zelfs gekleed in een badjas interviewen door een even schaars geklede journaliste van het weekblad *Viva* op een bed in een hotelkamer, waarbij onder meer de vraag aan de orde kwam of hij homoseksueel was of niet. Aan de televisiedebatten op de vooravond van de verkiezingen konden dit keer echter alle partijen deel nemen die in de Tweede Kamer vertegenwoordigd waren of daar volgens de peilingen een goede kans op maakten. In het ‘smurfendebat’ tussen de kleinere partijen – zoals D66-lijsttrekker Pechtold het noemde – speelde het integratiebeleid een grote rol. Het debat tussen de grote partijen ging vooral over sociaal en economisch beleid. Balkenende trad als premier terughoudend op, aanvalen van alle anderen parerend. Rutte stelde zich offensief op en verweet de SP minder sociaal te zijn dan zijn eigen partij: uiteindelijk zorgden de Liberalen voor meer werkgelegenheid dan de Socialisten. De lijst-aanvoerders van de drie linkse partijen, die een dag eerder nog een informeel ‘koffiegesprek’ hadden gehad op initiatief van GroenLinks-lijsttrekker Halsema, spaarden elkaar doorgaans in het debat.

Naast televisie speelde internet een grote rol in deze campagne. Campagnefilms verschenen op de website *YouTube*, politici hielden weblogs bij en wierpen digitale vrienden via *Hyves*, terwijl hun (soms anonieme) tegenstanders eigen websites opzetten – zoals *wouterwindvaan.nl*, waarin de PvdA-leider onderuit werd gehaald. Voorts konden kiezers op verschillende websites stemadviezen inwinnen. De meeste belangstelling trok opnieuw de Stemwijzer van het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP), op de voet gevolgd door het Kieskompas dat door politicologen van de Vrije Universiteit was gemaakt met steun van het dagblad *Trouw*.

Daarnaast werd ook traditioneel campagne gevoerd op straat en in diverse zalen. De SP deelde op straat tomatensoep uit (‘SoeP’ genaamd). Premier Balkenende presenteerde in oktober zijn boekje *Aan de kiezer*, een bundel brieven aan bekende en minder bekende Nederlanders. Sommige partijen kregen steun van bekende Nederlanders. Een opvallend aantal schrijvers en acteurs had zich als lijstduwer ingezet voor de Partij voor de Dieren. De bekende voetbaltrainer L. van Gaal sprak zich uit voor het CDA, tennisspeler R. Krajicek nam het op voor de VVD.

uitslag Tweede-Kamerverkiezingen

De opkomst, iets meer dan tachtig procent, was de hoogste sinds 1989. Kiezers hadden een ruimere keuze waar ze hun stem uit wilden brengen en konden vanuit het buitenland ook via internet stemmen. Zo'n 1.200 stemcomputers waren ondeugdelijk bevonden en vervangen door het rode potlood. Met het oog op de toenemende kritiek op stemmachines werd in december de Commissie Besluitvorming Stemmachines ingesteld, bestaande uit oud-minister L.M.L.H.A. Hermans (VVD) en de Nijmeegse hoogleraar publiek-private samenwerking M.J.W. van Twist, die in 2007 rapport zou uitbrengen over de besluitvorming en risico's van automatisering bij verkiezingen. In januari 2007 zou bovendien een commissie onder leiding van oud-minister F. Korthals Altes de hele inrichting van het verkiezingsproces onder de loep nemen.

De uitslag bevestigde globaal de trend die opiniepeilingen aangaven, maar bevatte ook enkele verrassingen. Alle regeringspartijen leden verlies, ondanks het herstel van de economie in 2006. Het CDA, dat in de peilingen aanvankelijk ver achterliep bij de PvdA, wist uiteindelijk het verlies echter te beperken tot drie zetels en werd zodoende toch opnieuw de grootste partij (zie tabel 2). De PvdA – de grootste oppositiepartij – leed het grootste verlies (negen zetels) en werd tweede, terwijl zij volgens de peilingen eerder in het jaar meer dan vijftig zetels had kunnen halen. De sociaal-democraten verloren vooral kiezers aan de SP, die dan ook de derde partij in het land werd. De Socialisten trokken overigens ook veel voormalige niet-stemmers naar de stemlokalen – 31 procent van hun kiezers, volgens peilingen bij de stembureaus (exit-polls), terwijl 24 procent in 2003 PvdA had gestemd, vier procent GroenLinks en 23 procent op een niet-linkse partij (*de Volkskrant*, 23 november 2006). De VVD verloor meer dan verwacht (zes zetels), vooral aan het CDA (achttien procent) en aan de PVV geleid door ex-VVD-er Wilders (acht procent). Deze werd daarmee in één keer de vijfde partij van het land, tot verrassing van de meeste opiniepeilers. Ze trok overigens ook veel niet-stemmers (43 procent volgens de exit-poll) en LPF-kiezers (24 procent). Opvallend was het succes in Limburg, waar Wilders vandaan kwam en waar zijn nieuwe fractiegenoot D.J.G. Graus voor TV Limburg een 'docu-soap' had laten maken getiteld 'Wild, Wilder, Wilders'. De LPF verdween uit de Kamer. GroenLinks verloor één zetel, D66 drie. Een duidelijke winnaar was de Christen-Unie, die haar zeteltal verdubbelde. De tweede nieuwkomer in de Kamer – naast de PVV – was de Partij voor de Dieren (PvdD), die van vrijwel alle partijen stemmen wist af te snoepen – niet alleen van D66 en GroenLinks, maar ook van LPF, SP, CDA, PvdA en VVD. Naast de PVV en de PvdD hadden nog dertien partijen gepoogd hun entree in de

Tweede Kamer te maken, maar zonder succes (zie hierover de bijdrage van A.P.M. Lucardie elders in dit Jaarboek).

De uitslag werd niet alleen geduid als een nederlaag voor de regeringspartijen, maar ook als ‘vlucht uit het midden’ – uit behoefte aan meer duidelijkheid in de politiek – en als een overwinning van ‘de provincie’ of (nog onvriendelijker) ‘de boeren’ op ‘de stad’. Kosmopolitische en pro-Europese partijen als D66, GroenLinks en (in mindere mate) PvdA en VVD verloren van partijen als SP, PVV en ChristenUnie die Nederland meer wilden beschermen tegen invloeden van buiten. Deze mening werd onder meer verdedigd door de oud-hoogleraar politicologie (en oud-senator voor de PvdA) J.Th.J. van den Berg (*NRC Handelsblad*, 23 november 2006). Anderen, zoals de oud-hoogleraar sociologie J.A.A. van Doorn, meende dat de kiezers dermate grillig en door peilingen en trends beïnvloedbaar waren geworden dat elke rationele interpretatie onmogelijk was (*Trouw*, 25 november 2006).

Tabel 2. Uitslag Tweede-Kamerverkiezingen 2006 (in zetels en stempercentages)

	2003		2006	
	%	zetels	%	zetels
CDA	28,6	44	26,5	41
PvdA	27,2	42	21,2	33
VVD	17,9	28	14,7	22
SP	6,3	9	16,6	25
LPF/Fortuyn	5,6	8	0,2	0
GroenLinks	5,1	8	4,6	7
D66	4,0	6	2,0	3
ChristenUnie	2,1	3	4,0	6
SGP	1,5	2	1,6	2
PVV	-	-	5,9	9
PvdD	-	-	1,8	2
Overige	1,7	0	0,9	0
Totaal	100,0%	150	100,0%	150
Opkomst	80,0%		80,4%	

Bron: Kiesraad, Den Haag, 2006 (www.verkiezingsuitslagen.nl)

De nieuwe Kamer telde even veel vrouwen als de oude (55) en bijna evenveel Kamerleden van buitenlandse afkomst (twaalf in plaats van dertien). De van oorsprong Turkse mevr. F. Koser Kaya, die door D66 op de zesde plaats was gezet maar steun had gekregen van Turks Forum omdat zij zich niet wenste uit te spreken over de Armeense genocide-

kwestie, won bijna 35.000 voorkeurstemmen en verdrong daardoor de derde kandidaat op de lijst, A.D. Bakker, uit de Kamer. Verdonk, die na een felle strijd om het lijsttrekkerschap met de tweede plaats op de lijst van de VVD genoeg had moeten nemen, kon een gevoel van triomf niet onderdrukken toen bleek dat zij meer stemmen had gewonnen dan haar rivaal Rutte: 620.555 respectievelijk 553.200 (zie verder in deze Kroniek onder VVD). Dat een lijsttrekker minder stemmen haalde dan een andere kandidaat was uniek in de electorale geschiedenis van Nederland.

kabinetsformatie

Op 25 november benoemde de koningin R.J. Hoekstra, lid van de Raad van State en van het CDA, tot ‘verkenner’: anders dan in de kabinetsformatie van 2003 zou hij niet direct als informateur optreden, maar de weg banen voor een informateur. In eerste instantie onderzocht hij of een coalitie van CDA, PvdA en SP mogelijk zou zijn. Andere opties zoals een hernieuwde coalitie van CDA, VVD en D66 of een linkse coalitie van PvdA, SP en GroenLinks konden niet op een parlementaire meerderheid steunen. GroenLinks-fractievoorzitter Halsema maakte op 29 november bovendien duidelijk dat ze weinig voelde voor een coalitie van haar partij met CDA en PvdA, omdat die alleen uit electorale verliezers zou bestaan. Tussen SP en CDA bleken echter moeilijk overbrugbare politieke verschillen te bestaan, vooral op sociaal-economisch gebied, buitenlands beleid, zorg en drugsbeleid. Voor Balkenende woog bovendien zwaar dat zijn partij in een coalitie met twee linkse partijen een minderheidspositie zou innemen. Op 11 december stelde Hoekstra vast dat de coalitie CDA-PvdA-SP niet goed mogelijk was. Vervolgens voerde hij gesprekken met de politieke leiders van ChristenUnie, CDA en PvdA. Al gauw leek hem dat dit een haalbare coalitie zou kunnen opleveren. Op 20 december werd hij afgelost door zijn partijgenoot H.H.F. Wijffels, die tot informateur werd benoemd. Wijffels was op dat moment bewindvoerder van de Wereldbank in New York, nadat hij onder meer voorzitter van de Sociaal-Economische Raad en van Natuurmonumenten was geweest. In januari 2007 zouden de drie partijen onder zijn leiding tot overeenstemming zien te komen.

minister Verdonk en het generaal pardon

De kabinetsformatie werd nog enigszins bemoeilijkt door de kwestie van het generaal pardon voor uitgeprocedeerde asielzoekers die voor 1 april 2001 hun eerste aanvraag hadden ingediend en dus nog onder de oude Vreemdelingenwet vielen. Na de verkiezingen was een meerder-

heid in de Tweede Kamer voor een dergelijk pardon, in tegenstelling tot het demissionaire kabinet. Op 30 november nam de Kamer met 75 tegen 74 stemmen een motie aan (ingediend door de PvdA) waarin gevraagd werd deze groep in afwachting van een definitieve regeling niet het land uit te zetten. Minister Verdonk schortte de uitzettingen vervolgens op tot een volgend Kamerdebat, dat op 12 december plaatsvond. Daarbij kondigde ze aan, de wet te moeten uitvoeren en dus de uitzettingen te zullen hervatten. De meerderheid van de Kamer verzette zich hiertegen en nam in de nacht van 12 op 13 december een motie van afkeuring tegen de minister aan. Premier Balkenende, die aanvankelijk zijn minister gesteund had, bleek de volgende dag bereid de Kamermeerderheid tegemoet te komen en de uitzettingen om humanitaire redenen niet te hervatten. De VVD-ministers dreigden daarop hun ontslag te nemen, maar lieten zich overreden om ‘in het landsbelang’ aan te blijven. Minister van Justitie Hirsch Ballin zou het vreemdelingenbeleid van Verdonk overnemen en een deel van zijn portefeuille – jeugdbescherming, preventie en reclassering – aan haar overdragen. De openlijke afkeuring van het kabinetsbeleid door de liberale ministers brak met een politieke traditie, die eiste dat een kabinet met één mond spreekt.

staatkundige vernieuwing: de Nationale Conventie

Op 22 december 2005 had minister Pechtold van Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties namens het kabinet een Nationale Conventie ingesteld die de discussie over vernieuwing van het politiek bestel richting zou moeten geven (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 16). De Conventie bestond uit veertien bestuurskundigen, historici, staatsrechtgeleerden en andere deskundigen, die zich terzijde liet staan door een projectteam van elf deskundigen. Onder leiding van de reeds eerder genoemde R.J. Hoekstra toog de Conventie begin januari aan het werk. Zij vroeg advies aan 34 wetenschappers, politici en vertegenwoordigers van diverse maatschappelijke organisaties en organiseerde een drietal conferenties. Op 5 oktober 2006 presenteerde zij haar eindrapport, dat 25 aanbevelingen bevatte voor bestuurlijke en staatkundige vernieuwing. De Conventie pleitte onder meer voor een bindend referendum, met name (maar niet uitsluitend) bij de herziening van de grondwet; voor een Constitutioneel Hof dat wetten aan de grondwet kan toetsen; voor een terugzendrecht van wetsvoorstellen voor de Eerste Kamer; en voor meer bevoegdheden voor de minister-president. Aan het eind van het jaar organiseerde zij nog een aantal openbare debatten over haar voorstellen.

staatkundige vernieuwing: Burgerforum Kiesstelsel

In 2005 besloot Pechtold bovendien om de vraag hoe een nieuw kiesstelsel er uit diende te zien voor te leggen aan een Burgerforum: een groep van burgers die als een min of meer willekeurige steekproef uit de bevolking geselecteerd zou moeten worden. Naar Canadees voorbeeld werden 50.000 burgers begin februari 2006 aangeschreven om aan dit forum deel te nemen. Bijna 4.000 reageerden in eerste aanleg positief. Na een eerste bijeenkomst werden in maart 140 burgers (opnieuw door middel van loting, maar dan gewogen naar geslacht en provincie) geselecteerd die vervolgens in tien bijeenkomsten tegen een vergoeding (400 euro per weekend) een nieuw kiesstelsel zouden ontwerpen. Daarbij kregen ze informatie van verschillende deskundigen en van andere burgers die via een speciale website hun mening konden geven. De bijeenkomsten werden geleid door de televisiepresentatrice (en theologe) J. Geel. Op 10 november bleek een overweldigende meerderheid van het forum (116 van de 130 aanwezigen) voorstander van een kiesstelsel dat zich weinig zou onderscheiden van het huidige. De huidige drempel voor voorkeurstemmen (die pas invloed hebben indien ze meer dan een kwart van de kiesdeler vormen) zou moeten verdwijnen, maar de evenredigheid van het stelsel zou behouden blijven. Op 14 december sloot het forum op een feestelijke bijeenkomst zijn werkzaamheden af, waarbij het eindverslag werd overhandigd aan de (demissionaire) minister voor bestuurlijke vernieuwing Nicolaï.

Nicolaï had overigens in september het wetsontwerp van zijn voorganger Pechtold ingetrokken dat verlaging van de kiesdrempel (van 25 naar 12,5 procent van de kiesdeler) behelsde, omdat dit naar zijn mening cliëntelisme zou bevorderen. Ook trok hij het voorstel van Pechtold in om de gemeenteraadsverkiezingen niet meer overal in het land op één dag te houden.

staatkundige vernieuwing: burgerinitiatief

Op 7 februari stemde een meerderheid van de Tweede Kamer in met het voorstel van J.N. Dubbelboer (PvdA) om een burgerinitiatief mogelijk te maken. Vanaf 1 mei zouden burgers een onderwerp op de Kameragenda kunnen zetten, mits dit voorstel door meer dan 40.000 kiesgerechtigden ondersteund werd en het onderwerp in de afgelopen twee jaar niet door de Kamer behandeld zou zijn. Dubbelboer had de drempel liever lager gehouden, maar dat stuitte op weerstand van de Christen-Unie en de SGP. Het CDA en de VVD bleven ook na deze aanpassingen gekant tegen het burgerinitiatief – overigens met uitzondering van Kamervoorzitter F.W. Weisglas, die het voorstel van harte steunde.

Al in mei diende de groep Clean Air Now (CAN) het verzoek in om roken in horeca-gelegenheden te verbieden. Er waren voldoende handtekeningen verzameld – bijna 63.000 – maar het verzoek werd afgewezen omdat de Tabakswet nog in 2005 in de Tweede Kamer aan de orde was geweest.

partijfinanciën

In 2005 had de Tweede Kamer de Wet subsidiëring politieke partijen vastgesteld, die subsidie mede afhankelijk maakte van het ledental van een partij (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 19). Om in aanmerking te komen voor subsidie moest een partij in Eerste of Tweede Kamer vertegenwoordigd zijn en ten minste duizend leden tellen die bovendien een minimale jaarlijkse contributie dienden te betalen. Nieuwe partijen protesteerden tegen de regeling, omdat die gevestigde partijen sterk zou bevoordelen.

De Groep-Wilders (later Partij voor de Vrijheid – PVV – genoemd) en de Groep-Nawijn bleken te laat eraan gedacht te hebben een subsidieaanvraag in te dienen om nog van de oude regeling te profiteren. Voor subsidie onder de nieuwe wet kwam de PVV evenmin in aanmerking, zolang ze geen duizend leden telde.

Op 16 augustus besliste de afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State dat de partij Europa Transparant en de Vereniging van Plaatselijke Politieke Groeperingen niet in aanmerking kwamen voor subsidie van de overheid, omdat zij niet als zodanig in de Eerste of Tweede Kamer vertegenwoordigd waren.

Zoals minister J.W. Remkes van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties al in 2005 had aangekondigd, zou de Wet subsidiëring politieke partijen aangevuld moeten worden met een Wet financiering politieke partijen, waarin met name giften geregeld zouden worden (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 20). Het kabinet bereikte in mei 2006 overeenstemming over een wetsontwerp om giften voor partijen op jaarbasis te beperken tot 25.000 euro. Bovendien zouden giften boven drieduizend euro openbaar gemaakt moeten worden. De Kiesraad zou toezicht moeten houden op naleving van de wet. Het wetsontwerp werd in 2006 besproken met partijen en adviesorganen maar nog niet aan de Tweede Kamer voorgelegd. Het College Bescherming Persoonsgegevens achtte de voorgestelde wet niet in strijd met de Wet bescherming persoonsgegevens, mits de burgers goed geïnformeerd zouden worden over de gevolgen van de wet.

3. Ontwikkelingen binnen de afzonderlijke partijen

Hieronder worden de in de Staten-Generaal vertegenwoordigde partijen in alfabetische volgorde behandeld. Eerst volgt een overzicht van de ontwikkeling van hun ledental, volgens opgave van de partijsecretariaten, op of omstreeks 1 januari 2006 en op of omstreeks 1 januari 2007 (zie tabel 3).

Tabel 3. Ledentallen Nederlandse politieke partijen 1 januari 2006 en 1 januari 2007

	1 januari 2006	1 januari 2007
CDA	69.000	69.560
ChristenUnie	24.156	26.673
D66	11.059*)	10.299
GroenLinks	21.383	23.539
LPF	1.274	-
PvdA	61.913	62.846
PvdD	**)	6.370
SGP	26.400	26.838
SP	44.853	50.740
VVD	40.157	40.849
Totaal	300.195***)	317.714

*) gecorrigeerd ten opzichte van de opgave van januari 2006 (11.065)

**) De PvdD telde op 1 januari 2006 2.408 leden. Dit ledental is niet in de tabel opgenomen, omdat de partij toen nog niet in de Tweede Kamer vertegenwoordigd was.

***) gewijzigd door aanpassing van het ledental van D66

N.B. De Partij voor de Vrijheid (PVV) is in deze tabel niet opgenomen, omdat zij vooralsnog geen leden telt.

Christen Democratisch Appèl (CDA)

Voor de christen-democraten eindigde het jaar 2006 veel beter dan het begon. Begin januari stond de partij in de peilingen op dertig zetels en bij de gemeenteraadsverkiezingen werden forse verliezen geleden, terwijl ook het ledental terugliep. Het vertrouwen in premier J.P. Balkenende en zijn partij begon vanaf mei echter te stijgen. Na een geslaagde campagne bleef het CDA ondanks licht verlies bij de Tweede-Kamer-verkiezingen de grootste partij en mocht zij het voortouw nemen bij de kabinetsformatie.

gemeenteraadsverkiezingen

Het CDA startte de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen op 14 januari in Rotterdam, tegelijk met een nieuwjaarsreceptie, onder het motto 'lokaal staat centraal'. In zijn toespraak richtte politiek leider Balkenende zich vooral tegen de PvdA. Verder liet hij zich weinig zien in de campagne, afgezien van deelname aan het carnaval (in Tilburg en Venlo) en een enkel bezoek aan afdelingen.

Het CDA verloor ongeveer vierhonderd zetels op 7 maart. Volgens een peiling van het televisieprogramma 'Netwerk' weten de meeste christen-democratische lokale lijsttrekkers hun verlies aan het landelijk beleid, maar vonden zij vrijwel allemaal dat Balkenende en voorzitter M.J.M. Verhagen van de Tweede-Kamerfractie moesten aanblijven. Slechts hier en daar klonk de roep om een meer sociale koers. De premier zelf zag geen reden voor een koerswijziging: 'Ik sta voor mijn zaak' (*Trouw*, 11 maart 2006). Alleen de voorzitter van het Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA), R. van Bruchem, achtte een grondige heroriëntatie noodzakelijk. Partijvoorzitter mevr. M. van Bijs-terveldt-Vliegenhart vond wel dat haar partij 'meer naast de mensen moest gaan staan' en het regeringsbeleid beter moest presenteren (*Trouw*, 10 maart 2006). De partijtop zou meer het land moeten intrekken, zo luidde de conclusie. Van de achterban kreeg men af en toe forse kritiek, zoals op 8 april in Arnhem, waar met name Verhagen verweten werd een 'technocratisch verhaal' zonder compassie te houden (*Trouw*, 10 april 2006). In de peilingen daalde de partij in april tot 28 Kamerzetels – dertig minder dan rivaal PvdA.

cartoonkwestie

De opschudding onder moslims over de spotprenten in een Deense krant – die zij beledigend achtten voor de islam en de profeet Mohammed in het bijzonder – ontmoette begrip binnen het CDA, althans bij mevr.

A.M.A. van Ardenne-van der Hoeven, minister voor Ontwikkelingssamenwerking. In een artikel voor de internationale Arabische krant *Asharq Al-Awsat* (25 februari 2006, overgenomen door *NRC Handelsblad* op 28 februari 2006) hekelde zij de vijandigheid van ‘fundamentalistische secularisten’ ten opzichte van religie, ook al wees ze tegelijkertijd beperking van de vrijheid van meningsuiting af. Haar partijgenoot B.R. Bot, minister van Buitenlandse Zaken, distantieerde zich van haar opmerkingen. In de Tweede Kamer nam Van Ardenne in maart afstand van de aanduiding ‘fundamentalistische secularisten’, maar niet van haar analyse.

minister Donner

Minister J.P.H. Donner van Justitie raakte een gevoelige snaar toen hij in een vraaggesprek met het weekblad *Vrij Nederland* opmerkte dat ‘als tweederde van alle Nederlanders morgen de sharia zou willen invoeren, dan moet die mogelijkheid toch bestaan?’ (16 september 2006). Daarmee leek hij in te gaan tegen fractievoorzitter Verhagen, die van mening was dat de Nederlandse overheid onder geen enkele omstandigheid het islamitische rechtssysteem zou moeten invoeren. Ter verantwoording geroepen in de Tweede Kamer, gaf de minister op 14 september toe dat hij verzuimd had in het interview duidelijk te maken dat hij de sharia zou bestrijden. De Kamer nam hiermee genoegen en gaf weinig steun aan de motie van wantrouwen die het onafhankelijk Kamerlid G. Wilders had ingediend. Evenmin aangenomen werd een motie van het CDA om politieke partijen te verbieden die voor toepassing van de sharia ijveren. Donner zou overigens een week later toch aftreden, om een heel andere reden: het rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid over de Schipholbrand (zie ook in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’).

kabinetscrisis

Tijdens de crisis rond het Nederlanderschap van Hirsi Ali in de maanden mei en juni (zie ook in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’) nam premier Balkenende geleidelijk aan afstand van minister Verdonk voor Vreemdelingenzaken en Integratie, al zou hij haar niet laten vallen. Evenals andere vooraanstaande CDA-leden weet de premier de crisis vooral aan het optreden van D66 en niet aan de VVD. Zelf had hij de crisis niet kunnen voorkomen, meende Balkenende, al vond hij die betreurenswaardig en onnodig. Dat zoveel waarde werd gehecht aan zijn ‘verspreking’ in de nacht van 28 juni, achtte hij ‘merkwaardig’ (*Dagblad van het Noorden*, 1 juli 2006). Verhagen vond het optreden van D66 en in het bijzonder van haar fractievoorzitter Van der Laan ‘onbe-

grijpelijk' en 'zonder enige logica', ook al had hij eveneens kritiek op minister Verdonk (*NRC Handelsblad*, 1 juli 2006).

Armeense kwestie

Bij de raadsverkiezingen hadden veel allochtone kiezers het CDA in de steek gelaten. Het aantal allochtone raadsleden daalde tot 28. Het Tweede-Kamerlid N. Eski riep zijn partij in juli dan ook op om meer aandacht aan allochtonen te besteden en krachtiger stelling te nemen tegen ongenueanceerde uitspraken over moslims en de islam.

Op de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen (zie hieronder) stonden drie moslims. Twee daarvan raakten in september in moeilijkheden toen het televisieprogramma 'Nova' bekend maakte dat zij over de kwestie van de Armeense genocide in 1915 een andere mening waren toegedaan dan hun partij (zie ook in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). De CDA-fractie had in juni in de Tweede Kamer vóór een initiatief-wetsvoorstel van de ChristenUnie gestemd om de ontkenning van deze volkerenmoord strafbaar te stellen – dat overigens op grond van bezwaren van de Raad voor de Rechtspraak niet op korte termijn tot wetgeving zou leiden. De Turkse regering had altijd geweigerd de dood van circa anderhalf miljoen Armeniërs in Turkije als poging tot uitroeiing (genocide) te beschouwen. De in Turkije geboren O. Elmaci en A. Tonca – voorzitter van het Contactorgaan Moslims en Overheid – die voorgedragen waren voor de respectievelijk plaats 56 en 35 op de kandidatenlijst, onderschreven de opvatting van de Turkse regering. Desgevraagd verklaarden ze niettemin dat ze het standpunt van hun fractie accepteerden: indien ze destijds al zitting hadden gehad in de Tweede Kamer, hadden ze ook voor de motie gestemd. Daarop dreigde een advocaat in Turkije hen daar aan te klagen wegens bezoedeling van de eer van dat land. In een interview in de Turkse krant *Sabah* ontkenen Tonca en Elmaci opnieuw de Armeense genocide. Daarop besloot het partijbestuur op 26 september de twee alsnog van de kandidatenlijst te verwijderen. Tonca bleef overigens wel aan als voorzitter van de CDA-fractie in de gemeenteraad van Apeldoorn. Het eveneens uit Turkije afkomstige Kamerlid C. Cörüz, die voorgedragen was voor de negentiende plaats, steunde de motie van de ChristenUnie en verklaarde zich bereid die ook binnen de Turkse gemeenschap in Nederland te verdedigen. Een honderdtal Nederlanders van Turkse afkomst uitte zijn verontwaardiging over de gang van zaken in een protestmars naar het partijbureau in Den Haag op 12 oktober.

minister Veerman

De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, C.P. Veerman, kwam in augustus in opspraak, evenals in 2005 (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 27). Dit keer ging het om het gebruik van zijn dienstauto in het buitenland in vakantietijd en de declaratie van vliegreizen (van hemzelf en enkele topambtenaren met hun partners) naar zijn vakantieboerderij in Frankrijk in de periode 2002-2005. Hij leek hiermee in strijd met de richtlijnen van het kabinet gehandeld te hebben, maar gaf daar zelf een andere uitleg aan in een schriftelijk antwoord op vragen van Tweede-Kamerleden. Volgens Veerman betrof het een combinatie van werk en privé-leven die nog acceptabel was. De partners van zijn topambtenaren zouden hun vliegreizen alsnog betalen.

In dezelfde week kondigde Veerman aan, zich niet verkiesbaar te stellen voor de Tweede Kamer en evenmin voor andere openbare bestuursfuncties.

kandidatenlijst Tweede-Kamerverkiezingen

Naast Veerman besloten ook de ministers A.J. de Geus van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, mevr. K.M.H. Peijs van van Verkeer en Waterstaat, Van Ardenne-van der Hoeven en Bot om zich niet verkiesbaar te stellen voor de Tweede Kamer. Minister mevr. M.J.A. van der Hoeven van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en Donner bleken daartoe wel bereid. Zij werden door het partijbestuur voorgedragen voor de derde respectievelijk vijfde plaats op de voorlopige kandidatenlijst, die op 14 augustus opgesteld werd nadat een commissie onder leiding van H.J. Kaiser (oud-burgemeester van Roermond en bedrijfsadviseur) kandidaten had geselecteerd. De tweede plaats ging naar de fractievoorzitter, Verhagen, de vierde naar de vice-voorzitter van de fractie, mevr. G. Verburg. De hoogst geplaatste nieuwkomer was J. Schinkelshoek, directeur communicatie bij de Rabobank en in de jaren tachtig voorlichter van de CDA-fractie in de Tweede Kamer (op plaats elf). Tussen protestanten en katholieken was opnieuw een zeker evenwicht bereikt – de nummers 1, 4, 5, 8 en 9 waren protestant, de nummers 2, 3, 6, 7 en 10 katholiek. Op drie plaatsen stonden moslims, zoals reeds vermeld. De door het CDJA voorgedragen O. van Dijk kwam op een niet-verkiesbaar geachte plaats. Hij was op het congres van de jongerenorganisatie op 26 en 27 mei uit drie kandidaten voor de Tweede Kamer gekozen.

De lijst werd op het verkiezingscongres op 30 september in Amsterdam vastgesteld. De volgorde van de eerste negentien plaatsen bleef ongewijzigd. Vanaf plaats twintig werd de volgorde af en toe licht gewijzigd.

Nadat eerder de twee in Turkije geboren kandidaten Tonca en Elmaci van de lijst geschrapt waren vanwege hun standpunt over de Armeense kwestie (zie hierboven), werd nu op plaats 55 het Tweede-Kamerlid Eski gezet, de Turkse Nederlander die op dit punt wel de partijlijn volgde. Een dertigtal CDA-leden van Turkse komaf, merendeels gemeenteraadsleden, had zich tevergeefs verzet tegen de kandidatuur van deze ‘excuus-Turk’ en geijverd voor terugkeer van Tonca en Elmaci.

programma Tweede-Kamerverkiezingen

In januari was een commissie onder voorzitterschap van R. Smit, oud-wethouder van Rotterdam en voorzitter van het College van Bestuur van de Vrije Universiteit Amsterdam, begonnen een program te ontwerpen. Nieuw was dat ook een vooraanstaand lid van een zusterpartij, het lid van de Duitse Bondsdag P. Altmaier, zitting in de commissie nam. Partijleden konden hun ideeën spuien op regionale bijeenkomsten, maar ook via een aparte website (www.hetdebat.com), waar reacties werden gevraagd op stellingen en problemen.

Op het partijcongres van 20 mei in Utrecht wenste het CDJA de hypotheekrenteaftrek ter discussie te stellen. Een resolutie van die strekking werd met ruime meerderheid verworpen. Wel stemde een meerderheid – tegen de zin van het partijbestuur – voor afschaffing van de no-claim korting op de premie van de ziektekostenverzekering. Later zou dit ook in het verkiezingsprogram worden verwerkt.

Op 17 augustus presenteerde Smit het ontwerpverkiezingsprogram getiteld ‘Vertrouwen in Nederland, vertrouwen in elkaar’ in Amsterdam aan premier Balkenende en partijvoorzitter Van Bijsterveldt. Uitgaande van een voorzichtige economische groei – naar de mening van de christen-democraten voor een belangrijk deel te danken aan het beleid van het tweede kabinet-Balkenende – zou het CDA de staatsschuld verder willen aflossen en de arbeidsparticipatie verhogen, onder meer door extra geld voor kinderopvang, de levensloopregeling en subsidies voor banen onder het minimumloon. Jongeren tot 23 jaar zouden of moeten werken of een opleiding volgen – maar dus niet van een uitkering leven. Op de gezondheidszorg diende vier miljard bezuinigd te worden. Het aantal ambtenaren zou fors moeten dalen. De christen-democraten verwachtten zodoende de kosten van de vergrijzing te kunnen dragen en niet in te hoeven grijpen in de AOW of in de pensioensgrens, zoals de PvdA en de VVD van plan waren. Ook op andere terreinen was het CDA niet geneigd veel te veranderen. PvdA-leider Bos verweet de christen-democraten dat zij pijnlijke beslissingen uitstelden. Hij noemde het program ‘onheilspellend’ en ‘van een ontstellende vaagheid’ (NRC

Handelsblad, 18 augustus 2006). VVD-leider Rutte liet zich aanmerkelijk positiever uit, al had het program wat hem betreft iets ambitieuzer mogen zijn. De Tilburgse hoogleraar economie L. Bovenberg, actief lid van het CDA, vond de aanpak van de vergrijzing in het program van zijn partij onvoldoende. Kritiek kwam ook van oud-minister en oud-partijvoorzitter B. de Vries, die zijn partij verweet de belangen van ‘de weerbare middengroepen’ boven die van ‘kwetsbare groepen’ te stellen (*Trouw*, 13 september 2006). Ook in 2005 had hij het sociale beleid van zijn partij onder vuur genomen (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 25-26). Het ontwerpprogram werd in september op verschillende ledenvergaderingen besproken en vervolgens op het verkiezingscongres op 29 en 30 september in Amsterdam met geringe wijzigingen vastgesteld. Enkele voorstellen werden uitgebreid of iets aangescherpt, bijvoorbeeld de strijd tegen de coffeeshops en behoud van de hypotheekrenteaftrek ‘in de huidige vorm’. Een amendement voor een generaal pardon voor de onder de oude Vreemdelingenwet vallende asielzoekers kreeg geen meerderheid. In november zou een aantal vooraanstaande CDA-leden, waaronder de burgemeester G.B.M. Leers van Maastricht, oud-minister De Vries en oud-voorzitter van het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV), D. Terpstra, tevergeefs aandringen op een soepeler partijstandpunt in deze zaak. Evenmin bleek het congres bereid zich tegen kernenergie uit te spreken. Volgens het verkiezingsprogramma bleef het voorlopig ‘een van de opties’ en de staatssecretaris van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, P.L.B.A. van Geel, voorzag zelfs dat Nederland in 2016 een nieuwe kerncentrale zou hebben gebouwd (zie ook *Jaarboek DNPP 2005*, blz. 23-24). De voorstellen voor versoepeling van het ontslagrecht wekten verontwaardiging bij de vakbeweging, ook bij het door het CDA-lid R. Paas geleide CNV. E. de Jong, hulpbisschop van Roermond, leverde in een vraaggerek met *Vrij Nederland* (4 november 2006) felle kritiek op het program, vooral met betrekking tot armoedebestrijding en gezinsbeleid. Hij overwoog zelfs op de ChristenUnie te gaan stemmen, maar betuigde later spijt over zijn scherpe uitlatingen.

campagne Tweede-Kamerverkiezingen

Al in het voorjaar had premier Balkenende de aanval op de grootste oppositiepartij, de PvdA, geopend. Deze zou met haar plannen voor fiscalisering van de AOW en beperking van de hypotheekrenteaftrek mensen hun zekerheden ontnemen (*de Volkskrant*, 29 april 2006). Het ‘Scandinavische model’ van de verzorgingsstaat dat de sociaal-democraten nastreefden zou Nederland weinig te bieden hebben, zo verzekerden ook minister De Geus en fractievoorzitter Verhagen. ‘Met Bos bent

u de klos', zo sprak de laatste op het partijcongres van het CDA in mei, refererend aan de sociaal-democratische plannen (*NRC Handelsblad*, 22 mei 2006). De eerder genoemde Bovenberg toonde juist waardering voor de plannen van de PvdA en raadde zijn partij aan, hierop in te haken. Dat deed ook de voorzitter van het CDJA en de pas opgerichte beweging 'Nieuw Collectief' binnen het CDA. In reactie op vragen van lezers van het dagblad *Trouw* verklaarde Balkenende op 19 mei, de PvdA als partner niet uit te sluiten, ook al bleef hij haar sociaal-economische koers afwijzen.

Het CDA richtte zijn campagne niet alleen tegen de PvdA, maar ook tegen de ChristenUnie, die in toenemende mate als concurrent werd gezien. 'Een stem op Rouvoet is een stem op Bos', verklaarde Verhagen: kiezers die van CDA naar ChristenUnie wisselden, zouden er toe bijdragen dat de PvdA de grootste partij zou kunnen worden (*Nederlands Dagblad*, 20 september 2006). De twee christelijke partijen verschilden van mening over zaken als een generaal pardon voor asielzoekers, beperking van de hypotheekrenteaftrek en armoedebestrijding.

Lijsttrekker Balkenende stelde zich vooral op als boven de partijen staande premier – en weigerde uiteraard op politiek getinte vragen in te gaan tijdens de algemene politieke beschouwingen in de Tweede Kamer eind september. Zijn bij die gelegenheid uitgesproken lof op de 'VOC-mentaliteit' – naar aanleiding van kritiek op zijn neiging het economisch herstel toe te schrijven aan het beleid van zijn kabinet – kwam hem later op verontwaardigde protesten te staan.

In de peilingen liep het CDA zijn achterstand op de PvdA langzaam in en klom van dertig zetels medio maart naar 46 zetels in oktober, terwijl de PvdA van zestig naar 44 zetels daalde. Eind oktober begon het CDA uit te lopen en viel zijn rivaal verder terug.

Het verkiezingscongres van het CDA op 29 en 30 september werd opgeluisterd door bekende Nederlanders, zoals voetbaltrainer L. van Gaal en mevr. A.M. Bosshardt, van het Leger des Heils. Balkenende hield een pleidooi voor een 'nieuwe Gouden Eeuw' waarbij in een respectvol Nederland plaats zou zijn voor iedereen, ongeacht geloof en afkomst (*NRC Handelsblad*, 2 oktober 2006). De campagne zou plaats vinden onder het motto 'Kies voor toekomst, kies voor elkaar'.

Balkenende publiceerde in oktober *Aan de kiezer*, een bundel van 27 brieven aan bekende en minder bekende Nederlanders (en drie buitenlanders), waarin hij veelal zijn beleid verdedigde. De CDA-leider gaf de aftrap voor de campagne op 25 oktober in Harderwijk en herhaalde zijn uitspraak op het partijcongres in mei: 'ik ga voor goud' (*de Volkskrant*, 26 oktober 2006). Hij vroeg de kiezers een mandaat om door te gaan met het versterken van de economie. De premier vormde de spil van de campagne en was overal aanwezig – zo niet lijfelijk, dan in de vorm van

een kartonnen evenbeeld of zijn beeltenis op een T-shirt, dat verspreid werd door het CDJA (met de opbrengst, die 20.000 euro bedroeg, zou een goed doel in Colombia gesteund worden). Balkenende verscheen ook veelvuldig op televisie en presenteerde zelfs (op 16 november) samen met A. Verlinde het programma 'RTL Boulevard'. De nieuwe media speelden eveneens een belangrijke rol; via de sociale netwerk-site Hyves wist de premier 30.000 'digitale vrienden' te maken.

Op 8 november ging Balkenende in Amersfoort in debat met de lijsttrekkers van ChristenUnie en SGP, die hem verweten een te liberaal beleid te hebben gevoerd. Zijn partijgenoot (en oud-directeur van het Wetenschappelijk Instituut) A.M. Oostlander deed die kritiek, maar Balkenende hield vol dat zijn kabinet met ethische kwesties als euthanasie en abortus zorgvuldiger was omgegaan dan zijn paarse voorgangers. Hij toonde zich, anders dan VVD-leider Rutte, wel bereid in een volgend kabinet met de ChristenUnie samen te werken.

uitslag Tweede-Kamerverkiezingen

Het CDA was ondanks het verlies van drie zetels veruit de grootste partij gebleven (zie tabel 2). In de partij overheerste de tevredenheid. M. Lampert, directeur van het bureau Motivaction dat het CDA in de campagne van advies had gediend, stelde vast dat de partij niet alleen haar loyale aanhang onder de – kerkelijke – 'traditionele burgerij' had weten vast te houden, maar ook de in 2003 verworven aanhang onder de 'moderne burgerij' en de 'nieuwe conservatieven' (*CDA.NL*, december 2006). De regerende coalitie had evenwel haar meerderheid verloren. Binnen de partij ontstond enige discussie over mogelijke andere coalities. F.A.M. van den Heuvel, bestuurslid van het Wetenschappelijk Instituut en redacteur van *Christen-Democratische Verkenningen*, pleitte zelfs voor een christen-democratisch minderheidskabinet (*Trouw*, 16 december 2006). Het CDA zou echter met de PvdA gaan onderhandelen en met de SP, die later werd afgelost door de ChristenUnie (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten').

personalia

Op 8 januari overleed generaal-majoor b.d. J. van Elsen, Tweede-Kamerlid voor de Katholieke Volkspartij (KVP) van 1971 tot 1977.

Op 3 februari overleed J.P. van der Reijden, oud-staatssecretaris voor Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (van 1982-1986) en later voorzitter van de omroep Veronica.

Op 30 mei overleed M.J.J. van Amelsvoort, Eerste- en Tweede-Kamerlid voor de KVP en het CDA in de periode 1969-1989. Ook was hij

staatssecretaris van Financiën (1980-1981 en 1989-1994) en van Binnenlandse Zaken (1982-1986).

Op 19 juli overleed J.R.M. van den Brink, van 1948 tot 1952 voor de KVP minister van Economische Zaken.

Op 15 augustus overleed W.F. Schut, van 1967 tot 1971 voor de ARP minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.

ChristenUnie

Het jaar 2006 verliep goed voor de ChristenUnie. De partij won zowel bij de verkiezingen voor de gemeenteraden als bij die voor de Tweede Kamer. Aan het einde van het jaar mocht de partij bovendien aanschuiven bij de coalitieonderhandelingen tussen CDA en PvdA en was sprake van mogelijke regeringsdeelname. Daarnaast boekte de ChristenUnie voor het eerst sinds de oprichting in 2000 ledenwinst.

videoclips

In aansluiting op de in 2005 gestarte publieksactie tegen vrouwonvriendelijke clips bij de muziekzenders MTV, TMF en The Box (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 35), organiseerden ChristenUnie, EO en NCRV op 13 januari een bijeenkomst over geweld en seks op de televisie.

In mei verzocht Perspectief, de jongerenorganisatie van de ChristenUnie, minister van Justitie J.P.H. Donner na te gaan hoe webcamseks kon worden tegengegaan. Naar aanleiding van dit verzoek van Perspectief verschenen beledigingen op de website geenstijl.nl, waarna voorzitter R.B. Havelaar aangifte deed tegen de site.

Europees Parlement

In het Europees Parlement behoort de ChristenUnie/SGP-fractie sinds de Europese verkiezingen van juni 2004 tot de heterogeen samengestelde *Independence/Democracy Group* (zie *Jaarboek 2004 DNPP*, blz. 39-40), wier voornaamste gemeenschappelijke doel de verwerping van de Europese grondwet was. Aan het begin van 2006 werd de ChristenUnie/SGP-fractie benaderd door de parlementsleden van de Britse Conservatieven, die in het Parlement een nieuwe fractie wilden vormen. Tot dan toe hadden de *Tories* deel uitgemaakt van de Europese Volkspartij (EVP), het samenwerkingsverband van christen-democratische partijen. Omdat de EVP voorstander was van de Europese grondwet, voelden de Conservatieven zich daar steeds minder in thuis. Omdat de ChristenUnie/SGP-fractie eveneens tegenstander was van de Europese grondwet, wilden de Conservatieven haar betrekken bij de vorming van de be-

oogde nieuwe fractie. Fractievoorzitter J. Blokland wees evenwel op 1 februari de uitnodiging af; hij meende onder meer dat ChristenUnie en SGP minder eurosceptisch waren dan de Conservatieven.

gemeenteraadsverkiezingen

Al in de zomer van 2005 was de ChristenUnie met de voorbereidingen van de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006 begonnen (zie *Jaarboek DNPP 2005*, blz. 34). Bij deze verkiezingen deed de partij in 153 gemeenten zelfstandig mee, in 41 gemeenten kwam zij met een gemeenschappelijke lijst met de SGP uit. De ChristenUnie boekte een flinke winst: zij steeg naar 410 zetels, volgens een opgave van het partijbureau. Bij de collegeonderhandelingen wist de Unie de verkiezingswinst om te zetten in een groter aantal wethouders (van 58 naar 71). Door de grote verliezen van CDA en VVD kwam in veel gemeenten de ChristenUnie in beeld als coalitiepartner. Daarbij werden de kandidaten van de partij voor het wethouderschap door de andere partijen gewaardeerd: ‘het zijn gewoon ontzettend goede politici’, aldus de lijsttrekker van de PvdA in Zwolle (*NRC Handelsblad*, 8 april 2006). Voor het eerst in de geschiedenis kreeg de partij bovendien een wethouder in één van de grote steden, namelijk Utrecht. De partijafdelingen konden bij het vinden van kandidaten gebruik maken van een ‘wethouderspool’, die door het partijbureau werd beheerd.

samenwerking ChristenUnie en SGP

De uitslag van de raadsverkiezingen had ook gevolgen voor de samenwerking tussen de ChristenUnie en de SGP. Beide partijen waren in februari 2005 overeengekomen dat bij deze verkiezingen een gemeenschappelijke lijst de voorkeur had als dat ‘nuttig en noodzakelijk’ zou zijn. In de loop van dat jaar deden zich evenwel problemen voor bij de electorale samenwerking tussen beide partijen (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 84-87); het aantal lijststijfverschuivingen nam af. Na de raadsverkiezingen bleek dat waar de ChristenUnie zelfstandig had meegedaan, de partij ruime winst had geboekt, terwijl de SGP verloor in gemeenten waar zij alleen meedeed (zie ook in deze Kroniek onder SGP). Bij gezamenlijke kandidatenlijsten met de SGP bleef de Unie in zeteltal min of meer gelijk. Partijleider A. Rouvoet concludeerde dat dit patroon aanleiding gaf tot nadenken over de toekomstige samenwerking tussen de beide christelijke partijen. ‘Als blijkt dat samenwerken voor ons in bepaalde gemeenten tot stilstand leidt, moet je zo eerlijk zijn met elkaar te bespreken of we daarmee kunnen stoppen’ (*Trouw*, 11 maart 2006).

De ChristenUnie in Friesland besloot in april 2006 de electorale samenwerking met de SGP bij de Provinciale Statenverkiezingen van 2007 op te zeggen. Indien de voorgangers van de ChristenUnie – de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) en het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) – worden meegerekend, had die samenwerking 24 jaar geduurd. De Friese ChristenUnie vond dat de SGP te weinig inzet had getoond en de contacten slecht had onderhouden. De SGP-voorzitter in Friesland S. Bosgraaf noemde dit een ‘uitvlucht’ (*Nederlands Dagblad*, 1 juni 2006).

grondslagdiscussie

Tegen de achtergrond van de grote winst bij de gemeenteraadsverkiezingen startte de redactie van *DenkWijzer*, het blad van de Groen van Prinsterer Stichting (het wetenschappelijk instituut) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie, in april een discussie over de identiteit van de Unie. Daarbij ging het mede om de vraag of de partij de binding met de belijdenisgeschriften (de drie Formulieren van Enigheid) moest loslaten om zo ook aantrekkelijk te worden voor niet-gereformeerde christenen als evangelischen en rooms-katholieken. Bij de oprichting van de ChristenUnie in 2000 werd de Uniefundering opgesteld, waarin de belijdenisgeschriften een belangrijke plek innamen. Dit document was evenwel een compromis, waarin de band met de belijdenisgeschriften niet te strak was gemaakt om de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) niet af te schrikken, maar wel voldoende aangehaald om het Gereformeerd-Politiek Verbond (GPV) tevreden te stellen.

De grondslagdiscussie deed binnen de partij stof opwaaien. Partijleider Rouvoet gaf aan geen behoefte te hebben aan een nieuw debat over de grondslag van de ChristenUnie, na de moeizame besprekingen die aan de oprichting van de Unie vooraf waren gegaan.

werkgroep evangelischen

In het voorjaar van 2006 stelde het bestuur van de ChristenUnie een speciale werkgroep in met als doel de evangelische achterban meer bij de partij te betrekken. Tot de leden van de werkgroep behoorde B. Niehof, vice-voorzitter van de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten. Doel van de werkgroep was de politieke bewustwording onder de evangelischen – die nogal eens geen stem uitbrengen bij verkiezingen – te bevorderen.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Op 3 november 2005 stelde het landelijk bestuur van de Unie een commissie in onder voorzitterschap van A.P. de Boer, directeur van de Evangelische Omroep. Deze commissie diende voor 1 april 2006 kandidaten te selecteren voor de Tweede-Kamerverkiezingen, die toen nog voorzien waren voor mei 2007 (zie *Jaarboek DNPP 2005*, blz. 34). Het was de bedoeling dat een kandidaat uit de evangelische hoek op een hoge positie zou komen te staan. Ook zou er een immigrant op een plaats bij de eerste zeven moeten komen. De commissie bood in mei 2006 het advies aan het landelijk bestuur aan, dat op 27 mei de ontwerp-kandidatenlijst presenteerde. Onder de eerste vijf op de lijst waren twee kandidaten van evangelischen huize: J.S. Voordewind (lid van de werkgroep evangelischen) op vier, en op de vijfde plaats mevr. C.A. Ortega-Martijn, van Antilliaanse herkomst. Als eerste vrouw stond mevr. J.C. Huizinga-Heringa op plaats drie. Verder werd Rouvoet door het bestuur opnieuw voorgedragen als lijsttrekker. A. Slob kreeg de tweede plek toegewezen.

Tijdens het Uniecongres op 28 oktober zou de definitieve lijst door de afgevaardigden van de lokale ChristenUnies worden vastgesteld. Vanwege de val van het tweede kabinet-Balkenende en de vervroegde verkiezingen werd dit congres op 30 september gehouden. De afgevaardigden namen de kandidatenlijst ongewijzigd over.

ledenonderzoek

In mei benaderde de ChristenUnie 8.500 leden om na te gaan welk beeld zij van de partij hadden. Van de verschillende keuzemogelijkheden scoorden 'christelijk-sociaal', 'betrouwbaar' en 'gedegen' goed, aldus H. van Rhee, directeur van het partijbureau (*Nederlands Dagblad*, 26 mei 2006). Het onderzoek had geen wetenschappelijke pretenties, maar werd wel van belang geacht in de aanloop naar de Tweede-Kamerverkiezingen.

referendum

Na het referendum over de Europese grondwet in juni 2005 zei partijleider Rouvoet dat de ChristenUnie zich grondig moest gaan bezinnen op het 'fenomeen referenda'. Hij constateerde dat de Unie altijd principieel tegen correctieve referenda was geweest en om praktische redenen niet voor raadgevende referenda (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 31-32). Op 8 november 2005 installeerde ChristenUnievoorzitter P. Blokhuis de partijcommissie 'Burger en politiek', die onder voorzitterschap van

voormalig Tweede-Kamerlid G.J. Schutte de taak kreeg de ‘kloof tussen burger en politiek’ te bestuderen. Op 8 juni 2006 presenteerde Schutte het eindverslag. Voorgesteld werd om burgers de mogelijkheid te geven zich via een beslissend referendum uit te spreken over door het parlement aangenomen wetsvoorstellen. Rouvoet vond dit idee ‘zeer bespreekbaar’ (*NRC Handelsblad*, 9 juni 2006). Verder adviseerde de commissie burgemeesters voortaan door de gemeenteraad te laten benoemen en niet langer door de kroon. De aanbevelingen werden betrokken bij de opstelling van het programma voor de komende Tweede-Kamerverkiezingen.

programma Tweede-Kamerverkiezingen

Op 22 april hield de ChristenUnie een ledencongres, waarop het manifest *Voor elkaar* werd besproken. Dit document was opgesteld door de verkiezingsprogrammacommissie onder voorzitterschap van J. Alssema, politiek secretaris van het landelijk bestuur van de ChristenUnie. Centraal in het stuk, dat aansloot bij resoluties die het ledencongres in het najaar van 2005 had aangenomen, stond het ‘verantwoordelijk zijn voor elkaar’. In de samenleving zou een verschuiving plaatsvinden van individualisme en materialisme naar zingeving, samenhang en verantwoordelijkheid, aldus de commissie. Het congres aanvaardde het manifest, dat de basis moest vormen voor het verkiezingsprogramma.

Op 5 september presenteerde de ChristenUnie haar ontwerpverkiezingsprogramma, *Duurzaam voor elkaar* geheten. Hierin richtte zij zich in het bijzonder op de verbetering van de positie van het gezin (verhoging kinderbijslag, invoering kindgebonden budget). Ook wilde de partij vruchtbaarheidsbehandelingen slechts in het kader van huwelijksrelaties laten plaatsvinden. Verder diende de AOW-leeftijd op 65 jaar te blijven. Op 30 september stelde het Uniecongres het definitieve programma vast. De kiesvereniging Lelystad en de jongerenorganisatie Perspectief dienden elk een amendement in, waarin zij zich verzetten tegen de zinsnede waarin Jeruzalem de ‘ongedeeelde hoofdstad’ van Israël werd genoemd. De wijzigingsvoorstellen werden ingetrokken, nadat partijvoorzitter Blokhuis een discussie over het Israëlstandpunt van de ChristenUnie had aangekondigd, ‘zo snel mogelijk na de verkiezingen’. Voor partijleider Rouvoet was de uitkomst al duidelijk: ‘Voor mij is het kristalhelder dat de ChristenUnie vierkant achter Israël zal blijven staan’ (*Nederlands Dagblad*, 7 oktober 2006).

campagne Tweede-Kamerverkiezingen

De ChristenUnie richtte zich in de verkiezingscampagne in het bijzonder op jongeren en concentreerde zich daarbij op de persoon Rouvoet. Door domineeszoon en EO-presentator (en voormalig Yorin-omroeper) A.A. Boomsma werd in samenwerking met de partij de site www.StemRou!.nl ontwikkeld. Hierop was een filmpje te zien van lijsttrekker Rouvoet die door een windtunnel loopt, terwijl de ‘christenrapper’ Rivelino ‘stem Rouvoet, stem rou’ rapt.

De ChristenUnie ergerde zich tijdens de campagne nogal aan het CDA, dat zich ‘oneerlijk’ zou opstellen (zie in deze Kroniek onder CDA). In april had Rouvoet in het televisieprogramma ‘Netwerk’ te kennen gegeven dat hij graag met de PvdA een centrum-linkse coalitie zou willen vormen. Vanwege die voorkeur voor de sociaal-democraten stelde CDA-Tweede-Kamerfractievoorzitter Verhagen: ‘een stem op de ChristenUnie is een stem op de PvdA’. Tweede-Kamerlid A. Slob van de ChristenUnie meende dat de christen-democraten zijn partij met opzet een linksig imago toedichtten. ‘Zij proberen ons verdacht te maken bij de kiezer’ (*Trouw*, 20 oktober 2006).

Op 7 november presenteerde Rouvoet tijdens een verkiezingsbijeenkomst in Drachten het ‘manifest voor goed burgerschap’. Hierin werden mensen ‘vanuit een christelijke traditie... opgeroepen tot het dragen van verantwoordelijkheid’. Het manifest bevatte 27 artikelen op basis waarvan burgers in Nederland zouden moeten samenleven.

uitslag Tweede-Kamerverkiezingen

Bij de Kamerverkiezingen kwam de ChristenUnie als een van de winnaars uit de bus: de partij ging van drie naar zes zetels. In de provincie Limburg kreeg de partij bijna vier keer zoveel stemmen. Partijleider Rouvoet toonde zich zeer tevreden. Hij gaf aan bereid te zijn toe te treden tot een ‘christelijk-sociaal kabinet’ met CDA en PvdA (*Trouw*, 23 november 2006). Aanvankelijk stond de ChristenUnie in de kabinetsformatie echter buiten spel: eerst werd nagegaan of CDA, PvdA en SP een regering konden vormen (zie in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). Toen duidelijk werd dat deze combinatie er niet in zat, begonnen in de tweede helft van december de onderhandelingen tussen CDA, PvdA en ChristenUnie. Rouvoet voorzag op immateriële punten ‘pittige discussies... Euthanasie en abortus hebben prioriteit in de onderhandelingen’ (*de Volkskrant*, 16 december 2006). Uit onderzoek van het *Nederlands Dagblad* van 25 november was gebleken dat meer dan tachtig procent van de ChristenUnie-kiezers voorstander was van regeringssamenwerking met PvdA en CDA.

partijfinanciën

In augustus kondigde de ChristenUnie aan alle giften boven de vijfhonderd euro openbaar te maken op haar website (wanneer tenminste de gevers daarmee akkoord gingen). Daarmee liep de partij vooruit op de strengere wetgeving over subsidiëring van politieke partijen, die partijen zou gaan verplichten giften van leden boven de drieduizend euro bij de Kiesraad te melden (zie ook in deze Kroniek onder ‘partijfinanciën’).

Provinciale Statenverkiezingen 2007

In 2006 begon de ChristenUnie met de voorbereidingen van de Provinciale Statenverkiezingen van maart 2007. Aan het einde van het jaar waren er overal kandidatenlijsten opgesteld. Voor het eerst deed de Unie in alle twaalf provincies mee.

Democraten 66 (D66)

D66 vierde in 2006 zijn veertigjarig bestaan; op het partijcongres op 7 oktober stond de partij stil bij dit jubileum. Het was verder allerm minst een jubeljaar voor de partij: eerst verloor ze haar politiek leider B.O. Dittrich, vervolgens raakte ze verscheurd door de strijd om zijn opvolging, en ten slotte verloor ze na de door haar veroorzaakte kabinetscrisis de helft van haar zetels in de Tweede Kamer.

aftreden Dittrich

De Tweede-Kamerfractie had al in 2005 verzet aangetekend tegen Nederlandse deelname aan een militaire missie naar Afghanistan (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 44-45; zie ook in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). Ook de D66-ministers A. Pechtold voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties en L.J. Brinkhorst van Economische Zaken weigerden mee te werken aan een kabinetsbesluit voor deelname. Het Tweede-Kamerlid A.D. Bakker dreigde – impliciet – met een kabinetscrisis als CDA en VVD met steun van de PvdA de missie door zouden zetten. Buiten de fractie waren overigens wel andere meningen te horen. Zo was oud-partijleider en oud-minister J.C. Terlouw vóór de missie. Hij maakte daarnaast bezwaar tegen de rigide manier waarop de fractie onder aanvoering van haar voorzitter Dittrich een standpunt innam nog voordat het kabinet dat gedaan had. Ook andere vooraanstaande Democraten als oud-minister R.H.L.M. van Boxtel deelden die kritiek. Zelfs minister Brinkhorst vond de dreiging met crisis niet gepast en verklaarde later dat hij ‘een stevige discussie’

met Dittrich had gevoerd maar uiteindelijk had gekozen ‘voor de partij’ (*NRC Handelsblad*, 9 september 2006).

Toen de Tweede Kamer voor deelname had gestemd en het kabinet bleef zitten, trad Dittrich af als fractievoorzitter. Hij erkende dat hij ‘politiek-tactische fouten’ gemaakt had (*de Volkskrant*, 4 februari 2006). Dittrich bleef wel lid van de Kamer maar zou zich niet meer herkiesbaar stellen, zo kondigde hij in april aan. Mevr. L.W.S.A.L.B. van der Laan, vice-voorzitter van de fractie, volgde hem op als voorzitter. Het landelijk bestuur van D66 steunde de fractie, maar een aantal plaatselijke bestuurders eiste tevergeefs een extra congres om de gang van zaken te bespreken. Oud-partijvoorzitter T. de Kok vond dat D66 uit het kabinet moest stappen.

gemeenteraadsverkiezingen

De nederlaag van Dittrich wierp een schaduw over het optreden van de Democraten in de gemeenteraadsverkiezingen. De partij raakte bijna de helft van haar zetels kwijt (zie tabel 1). In veel kleine en middelgrote gemeenten verdween D66 uit de raad (bijvoorbeeld in Baarn, Emmen, Heerenveen, Hengelo, ‘s Hertogenbosch, Lelystad, Maassluis, Vlissingen en Zaanstad). Van der Laan noemde de uitslag ‘ronduit pet’ (*Trouw*, 8 maart 2006).

Op 1 april kwamen lokale en landelijke politici van D66 in Utrecht bijeen om de verkiezingen te evalueren. Zoals verwacht klonk er veel kritiek op de Tweede-Kamerfractie en haar optreden in de kwestie-Afghanistan. Enkele lokale afdelingen en de regionale afdeling Friesland overwogen niet meer onder de naam ‘D66’ aan verkiezingen deel te nemen.

Een enkeling eiste het aftreden van de hele fractie. Dat gebeurde echter niet. Minister Pechtold en fractievoorzitter Van der Laan sloten de bijeenkomst in positieve sfeer af. ‘Ik ben trots op deze club’, verklaarde de laatste (*de Volkskrant*, 3 april 2006). Van der Laan trok echter ook het boetekleed aan. D66 zou teveel een ‘gewone Haagse partij’ zijn geworden, die door compromissen haar geloofwaardigheid had verloren (*NRC Handelsblad*, 19 april 2006). Ze gaf haar partij het rapportcijfer vier, terwijl het een acht had moeten zijn. D66 had wellicht het kabinet moeten laten vallen, niet alleen in de Afghanistan-kwestie maar ook toen ze – in 2005 respectievelijk in 1999 – haar *unique selling points*, de gekozen burgemeester en het referendum, niet kon realiseren. Haar kritische opmerkingen vielen niet overal in de partij even goed. Oud-partijvoorzitter en Eerste-Kamerlid A.G. Schouw verweet haar ‘politiek masochisme’ en had liever gezien dat ze nieuwe plannen zou ontvouwen dan dat ze oude fouten bleef herhalen (*NRC Handelsblad*, 20 april 2006).

DeZes

Een aantal ontevreden D66-ers had de partij verlaten en kwam op 13 mei in Zutphen bijeen om een nieuwe partij op te richten die 'DeZes' zou moeten heten. Een van de initiatiefnemers was J.W. Westerhof, in de jaren negentig vice-voorzitter van D66. Na de bijeenkomst werd echter weinig meer van DeZes vernomen.

lijsttrekkerschap

Lang voordat het kabinet viel, had het landelijk bestuur besloten in september 2006 een lijsttrekker te laten kiezen voor de Tweede-Kamerverkiezingen, die toen nog voorzien waren voor mei 2007. Op een regionale partijbijeenkomst in Hengelo op 10 mei verklaarde minister Pechtold dat hij zich kandidaat zou stellen. Hij deelde tot op zekere hoogte de kritiek die Van der Laan op de eigen partij had geleverd, maar vond niet dat zij erin slaagde D66 strak te leiden. Pechtold toonde meer optimisme: D66 zou als 'links-liberale ideeënpartij' tien procent van het electoraat kunnen bereiken (*de Volkskrant*, 11 mei 2006). Onderwijs, innovatie en integratie vond hij de belangrijkste onderwerpen. Pechtold was overigens in januari in de ministerraad zwaar gekapitteld, nadat hij zich in het maandblad *Opzij* nogal kritisch had uitgelaten over de sfeer in het kabinet. Het was niet de eerste keer dat hij ergernis bij zijn collega's had gewekt (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 43-44).

Op het voorjaarscongres op 13 mei in Zutphen werd besloten de lijsttrekkersverkiezing te vervroegen. De leden zouden (van 8 tot 24 juni) per post of op het congres van 24 juni in Den Haag een nieuwe lijsttrekker kunnen kiezen. Pechtold kreeg als kandidaat-lijsttrekker steun van de Jonge Democraten, de jongerenorganisatie van D66, en van vooraanstaande partijgenoten zoals H.A.F.M.O. van Mierlo, die opmerkte dat de nieuwe partijleider niet uit de fractie moest komen. Van der Laan verdedigde in haar rede de 'zelfkastijding', in de hoop om in de toekomst het vertrouwen van de kiezer terug te krijgen.

Op 23 mei maakte Van der Laan in een Amsterdams café bekend, eveneens te dingen naar het lijsttrekkerschap van D66. Zowel qua stijl als qua inhoud bleek ze enigszins van Pechtold te verschillen. Van der Laan stond nogal kritisch tegenover het bijzonder onderwijs, of dat nu islamitisch of christelijk was. Ze hoopte van D66 een brede 'sociaal-liberale beweging' te maken en niet alleen kiezers te winnen die de PvdA te links en de VVD te rechts vonden (*NRC Handelsblad*, 24 mei 2006). Zelfbeschikking, onderwijs en milieu beschouwde zij als de belangrijkste thema's. Omdat zij minder hechtte aan bestuurlijke vernieuwing kreeg zij de steun van oud-partijleider Terlouw. Van der Laan sprak

steun uit voor het kabinet, maar verheelde niet haar afkeer van het CDA en haar voorkeur voor een nieuwe paarse coalitie.

Naast Pechtold en Van der Laan stelden zich nog zes leden kandidaat voor het lijsttrekkerschap. De meest bekende van hen was A.H.L. Westerouen van Meeteren, die regelmatig deel had genomen aan het televisieprogramma 'Het Lagerhuis'. In 2003 was hij beschuldigd van belastingfraude, maar uiteindelijk slechts veroordeeld tot een boete van tweeduizend euro voor 'verwijtbare nalatigheden' in zijn administratie (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 61). Hij presenteerde in juni *10 vernieuwingsstappen voor D66* en wilde onder meer de naam van de partij veranderen in 'Liberaal Democraten'.

In juni vonden debatten plaats tussen de acht kandidaten in Amsterdam, Tilburg en Zwolle. In Den Haag gingen (op 6 juni) alleen Van der Laan en Pechtold met elkaar in debat, waarbij vooral de verschillende visies op bijzonder (confessioneel) onderwijs uit de verf kwamen. Geleidelijk werd de toon persoonlijker en scherper. Toen één van de andere kandidaten, A. van Wanrooij, in Zwolle Pechtold beschuldigde van 'draaien' in de kwestie-Afghanistan, sloot Van der Laan zich bij die kritiek aan (*NRC Handelsblad*, 10 juni 2006). Haar fractiegenoot Bakker zou vier dagen later hetzelfde doen. Op 12 juni in Utrecht verweet Pechtold Van der Laan 'simplificatie', naar aanleiding van haar kritiek op islamitische scholen, waarop zij fel reageerde met de woorden 'Alexander, dit pik ik niet!.. Jij bent de man van het belletje trekken en dan lekker wegrennen' (*NRC Handelsblad*, 13 juni 2006). In een interview noemde ze daarna haar rivaal 'niet meer geloofwaardig' (*De Telegraaf*, 14 juni 2006). In het volgende debat, op 14 juni in Tilburg, zei Pechtold dat Van der Laan met deze opmerkingen zowel hem als de partij schade berokkend had. Op het derde en laatste kandidatendebat, op 20 juni in Amsterdam, riepen sommige aanwezigen 'boe!' toen Pechtold werd voorgesteld en toen hij Van der Laan herinnerde aan haar opmerking over zijn geloofwaardigheid. Ook in dit debat kwam de 'islamitische zuil' ter sprake, die Pechtold volgens Van der Laan wel zou steunen.

Op het congres in Den Haag op 24 juni konden de kandidaten zich nog eens kort presenteren, waarna de leden hun stem mochten uitbrengen – voor zover ze dat niet al per post gedaan hadden. Van Wanrooij trok zich ter plekke terug. Van de 3.823 leden die aan de stemming deelnamen (47 procent van het totaal) kozen 2.009 voor Pechtold en 1.752 voor Van der Laan. Westerouen van Meteren eindigde met 221 stemmen op de derde plaats, de overige vier kandidaten haalden samen slechts 151 stemmen. Van der Laan beloofde dat ze de winnaar 'voor de volle honderd procent' zou steunen (*NRC Handelsblad*, 26 juni 2006).

kabinetscrisis

Op het voorjaarscongres moest het vreemdelingenbeleid van minister Verdonk (VVD) het ontgelden. Moties om de coalitie met CDA en VVD te verbreken of om Verdonk naar huis te sturen (met mogelijk hetzelfde effect, namelijk een kabinetscrisis) konden echter niet op brede steun rekenen. Pechtold riep in zijn toespraak de partijleden op een eind te maken aan ‘navelstaren en zelfdestructie’ (*Trouw*, 15 mei 2006). Hij eiste bovendien duidelijkheid van zijn collega Verdonk over de verblijfstatus van de ca. 26.000 uitgeprocedeerde asielzoekers die nog onder de oude Vreemdelingenwet vielen.

De Democraten die op het congres in mei vergeefs hadden geijverd voor een motie van wantrouwen tegen minister Verdonk, kregen uiteindelijk toch hun zin. In de nacht van 29 op 30 juni zegde de Tweede-Kamerfractie haar vertrouwen in de VVD-minister op, naar aanleiding van haar optreden tegen Hirsi Ali (zie in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). Toen het kabinet Verdonk bleef steunen, verloor dat ook het vertrouwen van de D66-fractie.

D66 nam niet deel aan het derde kabinet-Balkenende. Aanvankelijk zei Van der Laan dat rompkabinet wel de steun van haar fractie toe, althans op financieel en economisch terrein. Voorzitters van andere fracties (waaronder Verhagen van het CDA) achtten deze ‘zigzagkoers’ onbegrijpelijk (*Trouw*, 8 juli 2006). Brinkhorst noemde overigens na zijn aftreden de crisis ‘onnodig en onvermijdelijk’ en verweet zijn fractie zich teveel geïsoleerd te hebben (*NRC Handelsblad*, 9 september 2006).

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen:

Kandidaten voor de Tweede Kamer konden zich van 7 juli tot 7 augustus aanmelden. Van der Laan besloot na een gesprek met Pechtold begin augustus zich niet herkiesbaar te stellen, teneinde de partij onduidelijkheid te besparen. Ze vermoedde ook dat Pechtold na de verkiezingen de fractie strak zou gaan leiden en haar onvoldoende ruimte zou bieden voor haar ideeën. Ook Dittrich stelde zich, zoals al eerder aangekondigd, niet herkiesbaar. Dat deed evenmin mevr. E.D.C.M. Lambrechts. De drie overige fractieleden bleken wel beschikbaar. De voorzitter van de landelijke verkiezingscommissie, oud-staatssecretaris J. Kohnstamm, betreurde het vertrek van de drie ervaren Kamerleden. De bewindslieden Brinkhorst en mevr. M.C. van der Laan ambieerden evenmin een plaats op de kandidatenlijst. Op de advieslijst van de verkiezingscommissie, die op 30 augustus bekend gemaakt werd, stonden de zittende Kamerleden Bakker, B. van der Ham en mevr. F. Koşer Kaya op de vijfde, zesde en tiende plaats. Na lijsttrekker Pechtold kwam mevr.

A.G.M. Telleman, voorzitter van de afdeling Amsterdam, mevr. K.H. Ollongren, plaatsvervangend directeur-generaal bij Economische Zaken, en M.W.J.L. Sanders, lid van het landelijk bestuur. De partijleden konden tussen 11 en 28 september via een poststem de definitieve lijst vaststellen. Op 29 september werd de uitslag bekend gemaakt en bleken de leden aan de Kamerleden Van der Ham, Bakker en Koşer Kaya de tweede, derde en zesde plaats toebedeeld te hebben. Zodoende zakten Telleman en Ollongren naar de vierde respectievelijk vijfde plaats.

programma Tweede-Kamerverkiezingen

Op het voorjaarscongres op 13 mei zou het manifest *Denken, durven, doen* centraal staan, dat een visie gaf op globalisering, vergrijzing, immigratie en schaarsteproblemen en dat een vervolg was op het pamflet van Dittrich uit 2005 (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 41). Veel leden vonden het stuk echter te eenzijdig en te beperkt. Op het congres werd daarom besloten het manifest niet in detail te behandelen maar voor kennisgeving aan te nemen: het zou verwerkt worden in het nieuwe verkiezingsprogramma.

Op 5 september presenteerde Pechtold het ontwerpverkiezingsprogramma van zijn partij in de tuin van zijn woning in Wageningen. De lokatie was gekozen naar aanleiding van de opmerking van een collega-minister dat de ambteloze partijleider maar campagne moest voeren ‘vanuit zijn achtertuin’ (*de Volkskrant*, 6 september 2006). Het programma was getiteld *Het gaat om mensen* en opgesteld door een commissie onder leiding van J. Backer, juridisch directeur van de luchthaven Schiphol. Het programma was geschreven vanuit vijf ‘richtingwijzers voor een progressief sociaal-liberale visie’. Onderwijs kreeg ‘topprioriteit’ en zou vijf miljard euro extra mogen kosten, onder meer om leraren beter te belonen. Daarnaast streefde de partij naar gratis kinderopvang voor werkende ouders, geleidelijke verhoging van de AOW-gerechtigde leeftijd van 65 naar 67 jaar, lagere inkomstenbelasting, meer duurzame energie, een sterke publieke omroep zonder reclame, en een jaarlijkse raadpleging van burgers met betrekking tot prioriteiten voor beleid. Provincies zouden in landsdelen moeten opgaan. De identificatieplicht zou weer moeten verdwijnen. D66 nam duidelijk afstand van het integratiebeleid van het tweede kabinet-Balkenende, dat was gekenmerkt door ‘hardvochtigheid en willekeur’ (*Het gaat om mensen*, blz. 59).

Het programma werd op een vijftal avonden in het land besproken en definitief vastgesteld op het partijcongres op 7 oktober in Amsterdam. Daarbij werd het op tal van punten gewijzigd: kinderopvang zou niet ‘gratis’ moeten zijn, reclame op publieke zenders mocht blijven, en de jaarlijkse raadpleging van de burgers verdween uit het definitieve pro-

gram. Daarin werd nu wel een generaal pardon opgenomen voor vreemdelingen die voor 1 april 2001 asiel hadden aangevraagd.

campagne Tweede-Kamerverkiezingen

Na het verkiezingscongres begin oktober kon de campagne beginnen, die geleid werd door het Kamerlid Bakker. Op dat congres werd overigens ook stilgestaan bij het veertigjarig bestaan van D66. Van Mierlo, de meest bekende oprichter van de partij, hield niet zozeer een feestrede maar een kritisch zelfonderzoek naar de bestaansredenen van D66. De avond tevoren had hij zich in het televisieprogramma 'EenVandaag' hardop afgevraagd of veertig jaar niet genoeg was geweest, maar in zijn congres toespraak gaf hij een ontkennend antwoord op zijn eigen vraag: 'Het verlangen naar ons is er. Maar het geloof is weg. Of misschien even weg' (*Trouw*, 9 oktober 2006). D66 had zich vertild aan de coalitie met CDA en VVD en te lang de illegitieme oorlog in Irak en het vreemdelingenbeleid van Verdonk gesteund. Pechtold sloot zich bij deze kritiek aan maar stelde ook vast dat D66 meer nodig was dan ooit, nu een 'nieuwe golf van conservatisme over Nederland spoelt' (*NRC Handelsblad*, 9 oktober 2006). Fractievoorzitter Van der Laan had aanvankelijk van het landelijk bestuur geen spreektijd gekregen, maar kon na protesten van leden toch een korte toespraak houden waarin zij stil stond bij de val van het kabinet.

Turks Forum, een organisatie voor Turkse Nederlanders, voerde via affiches voor Turkse verenigingen campagne voor Koşer Kaya. De reden was dat zij, in tegenstelling tot de kandidaten van Turkse afkomst bij CDA en PvdA, door haar partij niet was gedwongen om de Armeense genocide te erkennen (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten' en onder CDA en PvdA).

In de campagne legde D66 vooral nadruk op Europese samenwerking, bestuurlijke vernieuwing, identificatieplicht en soortgelijke 'postmaterialistische' onderwerpen. Ze trok daarmee over het algemeen niet veel belangstelling van kiezers en journalisten. De partij bereidde zich voor op electoraal verlies en een verblijf in de oppositiebanken. In debatten richtte Pechtold zich tegen het harde vreemdelingenbeleid dat Verdonk had gevoerd – en dat Wilders nog harder zou willen maken. Wilders weigerde eind oktober nog met Pechtold in debat te gaan omdat deze hem zou 'demoniseren' (*Nederlands Dagblad*, 31 oktober 2006).

uitslag Tweede-Kamerverkiezingen

Gezien de sombere peilingen viel het verlies van drie zetels sommigen nog mee: er bleven er immers nog drie over. Naast Pechtold en Van der

Ham behield ook Koşer Kaya haar zetel, dankzij bijna 35.000 voorkeurstemmen die vermoedelijk vooral afkomstig waren van Turkse Nederlanders. In het actualiteitenprogramma 'NOVA' werd op 7 december gemeld dat de kiezers van Turkse afkomst zelfs vanuit het Turkse ministerie van Religieuze Zaken per e-mail zouden zijn opgeroepen om op haar te stemmen. Koşer Kaya noemde zich overigens nadrukkelijk 'volksvertegenwoordiger voor alle Nederlanders' en niet speciaal voor de groep afkomstig uit haar moederland (*Trouw*, 9 december 2006). Nummer drie op de lijst, Bakker, kreeg 8.375 voorkeurstemmen, dus te weinig om zijn zetel te herwinnen. D66 wist ongeveer de helft van haar electoraat van 2003 te behouden en verloor kiezers aan PvdA, VVD, SP, GroenLinks en CDA, terwijl ze (kleinere aantallen) kiezers won van PvdA en VVD.

Oud-partijleider Terlouw weet het verlies voornamelijk aan de 'monomane concentratie op de staatsrechtelijke hervormingen'. Hij zag kansen voor herstel wanneer D66 meer herkenbaar zou worden als progressief-liberale partij (*de Volkskrant*, 25 november 2006).

Eerste-Kamerverkiezingen 2007

Op het jubileumcongres in oktober werd Schouw als lijstaanvoerder voor de in 2007 te houden Eerste-Kamerverkiezingen gekozen.

personalia

Met ingang van 1 januari werd G. van Dijk aangesteld als coördinator van het Kenniscentrum van D66.

Op 25 augustus werd A.H.G. Rinnooy Kan geïnstalleerd als voorzitter van de Sociaal-Economische Raad (SER).

Aan het eind van het jaar nam B. Staal afscheid als commissaris van de koningin in Utrecht; met ingang van 1 januari 2007 zou hij voorzitter van de Nederlandse Vereniging van Banken worden.

Oud-minister Th.C. de Graaf werd op 3 november benoemd tot burgemeester van Nijmegen. Hij zou in januari 2007 in functie treden.

GroenLinks (GL)

Aan het begin van 2006 stond GroenLinks er in de peilingen goed voor. Bij de verkiezingen voor de gemeenteraden werd echter nauwelijks winst geboekt, en bij de Tweede-Kamerverkiezingen ging een zetel verloren. Hoewel de kritiek op politiek leider mevr. F. Halsema en haar 'vrijzinnige' koers toenam, kon zij haar positie zonder kleerscheuren handhaven. Partijvoorzitter H. Meijer trad echter af – vanwege een con-

flict met de partijraad dat weinig of niets te maken had met de verkiezingen.

partijvernieuwing

De partijorganisatie en de verkiezingscampagne werden verder geprofessionaliseerd (zie ook *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 49-50). Het partijbureau zou zich meer op campagnewerk en op ‘inhoud’ richten, en minder op formele structuren en opbouw van afdelingen. Het Lokaal Kenniscentrum zou lokale en provinciale volksvertegenwoordigers inhoudelijk ondersteunen. Het partijbestuur werd – volgens besluit van het congres op 11 februari – teruggebracht van vijftien tot zeven leden. Ook vernieuwing van de partijraad werd besproken, maar niet gerealiseerd; de partijraad zelf bleek geen behoefte aan vernieuwing te hebben. Het kaderblad *De Rode Draad* verscheen in juli voor het laatst (onder protest van de redactie overigens). Voortaan zou alle informatie voor kaderleden via een elektronische nieuwsbrief verspreid worden.

Pormes en de partijvoorzitter

Het Eerste-Kamerlid S.R. Pormes was in 2005 in opspraak gekomen wegens mogelijke betrokkenheid bij terrorisme en andere zaken (zie *Jaarboek DNPP 2005*, blz. 51-53). Omdat hij zijn partij hierover onvoldoende had geïnformeerd, werd hij in november geroyeerd. De senator vocht het royement aan en eiste bovendien via een kort geding dat partijvoorzitter Meijer zijn uitslatingen over Pormes’ betrokkenheid bij de beschieting van een politieauto in Assen zou terugnemen. De rechter gaf de senator gelijk, waarna de partij in een advertentie in dag- en weekbladen verklaarde dat de uitspraak van Meijer ‘geen steun in beschikbaar feitenmateriaal’ kon vinden (*NRC Handelsblad*, 19 januari 2006). De geschillencommissie van GroenLinks stelde echter op 26 januari vast dat Pormes terecht was geroyeerd, omdat hij de integriteit van de partij in het geding had gebracht. Het Eerste-Kamerlid ging hiertegen in beroep. Tegelijkertijd verloor hij overigens zijn baan als consultant van het Drentse centrum voor ontwikkelingssamenwerking.

Binnen de partij stuitte het royement op groeiende weerstand. Een groep ‘verontruste GroenLinks-leden’ zag het als een zwak beargumenteerde straf voor iemand met een activistisch verleden (*NRC Handelsblad*, 3 april 2006). Via een eigen website (www.groenlinksinteger.nl) mobiliseerden ze steun voor de senator – en met succes. Een kleine meerderheid van de partijraad (dertig van de 56) die zich op 1 april in Utrecht met de kwestie bezig hield, verklaarde de bezwaren van Pormes tegen zijn royement gegrond. Meijer zag dat als een motie van wantrouwen

tegen zijn beleid en trad daarop af als voorzitter. De overige bestuursleden overwogen eveneens af te treden, maar lieten zich door Meijer overreden om dat niet te doen. M. Dadema nam het voorzitterschap waar totdat de partijraad op 13 mei H. Nijhof, tot voor kort wethouder in Hengelo, tot interim-voorzitter koos. Hij kreeg 35 stemmen, de twee overige kandidaten M. Vissers en P. de Wilt negentien respectievelijk tien stemmen.

Volgens mevr. D.J.B. de Wolff, voorzitter van de Eerste-Kamerfractie van GroenLinks, kon de vertrouwensbreuk niet zo maar hersteld worden. Pormes wilde echter zijn werk als senator voortzetten. Het oud-Tweede-Kamerlid M. Ernsting werd gevraagd tussen de senatoren te bemiddelen. Op 9 mei werd een compromis bereikt: Pormes kwam terug in de fractie, maar zou in het najaar zijn zetel ter beschikking stellen. Hij duidde de poging hem te royeren als angst voor 'wéér een belastend allochtonendossier' – na de pijnlijke affaire met het (in Brits Guyana geboren) Tweede-Kamerlid T. Oedayraj Singh Varma (zie *Jaarboek 2001 DNPP*, blz. 53-55) – en legde een verband met de toegenomen 'regeringsgeilheid' van zijn partij (*NRC Handelsblad*, 10 juni 2006). Op 29 oktober vertrok Pormes uit de Eerste Kamer. Hij werd opgevolgd door G.D. Minderman, universitair hoofddocent bestuur en recht aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Het partijcongres zou in februari 2007 een nieuwe partijvoorzitter kiezen. Aan het eind van 2006 stelden Nijhof en Vissers zich opnieuw kandidaat, en meldde zich daarnaast mevr. P. Collette aan.

Halsema's liberalisme

GroenLinks-fractievoorzitter Halsema in de Tweede Kamer werd in 2005 door de jongerenorganisatie van de VVD, de JOVD, gekozen tot 'liberaal van het jaar', vanwege haar ideologische opvattingen (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 48-49). Naar aanleiding hiervan hield zij op de vergadering van de JOVD op 6 januari in Den Haag een toespraak. Ze noemde zichzelf geen liberaal 'volgens het kleinburgerlijke denken van de VVD', maar stelde sociale vrijheid centraal: gelijke kansen voor iedereen om zich te ontplooien, niet alleen op sociaal-economisch maar ook op cultureel terrein (*Trouw*, 7 januari 2006). Mede naar aanleiding van deze gebeurtenis klonk vanuit de linkervleugel van de partij kritiek op haar koers, die nog aanzwol na de tegenvallende uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen. Niettemin zou ze in het najaar zonder tegenkandidaten aangewezen worden tot lijstaanvoerder voor de Tweede-Kamerverkiezingen.

Op 8 oktober verscheen het autobiografisch getinte boek *Een linkse lente*, dat Halsema samen met de journalist M. Zonneveld had geschre-

ven. Met de titel duidde ze haar hoop aan op vooruitgang in de richting van meer vrijheid, tolerantie en een beter milieu. Zij schetste in het boek niet alleen haar politieke loopbaan, maar ook haar opvattingen over populisme en democratie, milieu en moraal, vrijheid en solidariteit.

gemeenteraadsverkiezingen 2006

De campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen werd geopend op het congres dat op 11 februari in Tilburg plaatsvond en een tamelijk luchtig karakter had (met een quiz, cabaret en een demonstratie voor een ander asielbeleid buiten het congresgebouw). In haar congresrede viel Halsema de ‘angstpolitiek’ van het tweede kabinet-Balkenende aan, die ten koste zou gaan van de vrijheid van de burger. Ze hoopte op een links alternatief en toonde zich teleurgesteld over de weigering van PvdA-leider Bos zich daarvoor uit te spreken. Voorts verdedigde ze haar sociaal-economisch beleid, zoals ze dat in *Vrijheid eerlijk delen* had uiteengezet. Deze nota was in november 2005 verschenen en had in de partij weerstand opgeroepen (zie ook *Jaarboek DNPP 2005*, blz. 48-49). Op 6 maart sloot GroenLinks de campagne af met een manifestatie in Utrecht. Halsema pleitte opnieuw voor linkse coalities, zowel op lokaal als op nationaal niveau.

GroenLinks bleef relatief stabiel ten opzichte van 2002 (zie tabel 1). In gemeenten waar de SP voor het eerst meedeed, moest GroenLinks vaak zetels inleveren. Met name in Gelderland en Limburg werd echter winst geboekt. GroenLinks nam weer deel aan het linkse college in Nijmegen (althoewel ze niet langer de grootste partij was), en nu ook in Amsterdam, Groningen en enkele kleinere gemeenten, en aan minder linkse colleges in Rotterdam, Enschede en andere steden. De partij leverde deze keer 93 (deel)wethouders, ruim twintig meer dan in de voorgaande periode.

De uitkomst van de verkiezingen leidde tot enige onrust binnen de partij en tot kritiek op politiek leider Halsema. Het Eerste-Kamerlid Ch.P. Thissen merkte op dat zij een imago-probleem had wanneer het ging om zaken als zorg, onderwijs en sociale kwesties; de partij had naast haar een ‘nieuw sociaal boegbeeld’ nodig (*de Volkskrant*, 17 maart 2006). D. de Haan, fractievoorzitter in de gemeenteraad van Groningen, liet zich nog duidelijker uit: ‘Het is niet wat ze zegt, maar hoe ze het zegt: met een aardappel in de keel’ (*de Volkskrant*, 17 maart 2006). S. de Vries, voorzitter van Dwars, de jongerenorganisatie van GroenLinks, weet de matige resultaten meer aan de thema’s die de partij centraal stelde: te weinig sociaal-economische kwesties en teveel vluchtelingen en milieu. Campagneleider (en Tweede-Kamerlid) A.J.W. Duijvendak relativeerde de kritiek en merkte op dat de SP deze keer in vijftig gemeenten voor

het eerst meedeed, waardoor ze onvermijdelijk kiezers bij GroenLinks weg haalde.

kabinetscrisis

Halsema nam op 28 juni het initiatief voor de motie van wantrouwen tegen minister Verdonk voor Vreemdelingenbeleid en Integratie, die uiteindelijk tot een kabinetscrisis zou leiden (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). Ook in mei had ze de minister scherp aangevallen. Later zou ze Verdonk haar excuses aanbieden voor de beschuldiging dat de minister had gelogen over de familienaam van Hirsi Ali: ze kon dit niet bewijzen.

programma Tweede-Kamerverkiezingen

In november 2005 had het partijbestuur reeds een commissie ingesteld die onder leiding van het Tweede-Kamerlid C.C.M. Vendrik het programma zou ontwerpen voor de Kamerverkiezingen, die toen voor 2007 verwacht werden. Op 27 mei 2006 werd een eerste concept besproken op het Politiek Forum in Utrecht. Een viertal verontruste partijleden had kritiek op de 'liberale draai' die de partij maakte en pleitte voor een uitgesproken groen en links verkiezingsprogramma, dat meer nadruk zou leggen op de rol van de overheid, met name bij het scheppen van werkgelegenheid en op het terrein van onderwijs, zorg en inkomen (*de Volkskrant*, 27 mei 2006). Halsema noemde het verwijt dat GroenLinks zich over zou geven aan ongeremd marktliberalisme 'je reinste flauwekul' (*NRC Handelsblad*, 29 mei 2006). Haar nadruk op sociale vrijheid zou niet ten koste gaan van solidariteit als beginsel. Voorzitter De Vries van Dwaars verweet de vier critici een gebrek aan argumenten en inspelen op 'onderbuikgevoelens' (*de Volkskrant*, 1 juni 2006).

Op 3 juli legde de commissie haar ontwerptekst voor aan het partijbestuur. Op 4 september werd het conceptprogramma onder de titel *Groei mee* in Utrecht gepresenteerd. Halsema waarschuwde daarbij voor een kabinet van CDA en PvdA, dat kleurloos en conflictueus zou worden. Het programma bevatte voorstellen om de verzorgingsstaat naar Scandinavisch model in te richten, met de nadruk op participatie. Werklozen zouden na een jaar via een contract verplicht worden te participeren in werk of opleiding. De belastingen op laag betaalde arbeid zouden fors moeten dalen, terwijl milieuvervuiling veel meer belast zou worden. De AOW moest op korte termijn gefiscaliseerd worden. In de Bollenstreek diende een nieuwe en milieuvriendelijke stad (Groenstad) te verrijzen. Daarnaast legde de partij nadruk op extra openbaar vervoer, energiebesparing, gratis kinderopvang en onderwijs.

Het partijcongres keurde op 30 september en 1 oktober in Zwolle het program met een aantal wijzigingen goed. De stad in de Bollenstreek werd geschrapt en de sociaal-economische plannen werden soms wat afgezwakt. Niettemin bleef een forse minderheid van de congresdeelnemers bezwaar maken tegen de 'neo-liberale koers' die de partij nu zou inslaan (*GroenLinks Magazine*, nr. 8, oktober 2006).

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Tot 10 juli konden zich kandidaten voor het lijsttrekkerschap melden. Halsema, die al in september 2005 had verklaard opnieuw beschikbaar te zijn (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 54), bleek de enige kandidaat te zijn, zodat de leden niet in een referendum hun voorkeur konden uitspreken. Van de overige Kamerleden stelden mevr. F. Karimi en P.L.M. Jungbluth zich niet herkiesbaar.

Op 13 mei 2006 had de partijraad de procedure vastgesteld. De kandidatenlijst werd verdeeld in vijf blokken. Het eerste blok was de lijsttrekker; het tweede de nummers twee tot en met zes, die geschikt moesten zijn om in een kleine fractie te werken; het derde blok bestond uit de volgende zes kandidaten die geschikt zouden zijn voor een grotere fractie; het vierde bevatte acht opvolgingsplaatsen; en het vijfde was bestemd voor regionale kandidaten die door provinciale ledenvergaderingen gekozen zouden worden – al bleek daar na de val van het kabinet te weinig tijd voor te zijn.

In september 2005 had de partijraad een commissie onder leiding van mevr. C.E. Roozmond ingesteld (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 54). Deze commissie zou kandidaten voor de verschillende blokken selecteren, maar hen niet meer (zoals in het verleden) voor een bepaald nummer op de lijst aanbevelen. Voor het tweede blok wees ze vier zittende Kamerleden aan (mevr. N. Azough, Duijvendak, mevr. W. van Gent en Vendrik) en vier nieuwkomers. Opvallende nieuwkomers waren mevr. M. Peters, die ambassadesecretaris in Kabul en adviseur van de Afghaanse regering was geweest, en T. Dibi, een 25-jarige student van Marokkaanse afkomst. Voor het vierde en vijfde blok werden alleen nieuwe kandidaten voorgedragen, zoals de bekende Amsterdamse strafpleiter C.F. Korvinus die door Halsema was uitgenodigd zich kandidaat te stellen.

De commissie presenteerde haar aanbevelingen op 18 september 2006. Het partijcongres stelde op 1 oktober in Zwolle de lijst vast. De voordracht van Halsema als lijsttrekker werd door negentig procent van de aanwezige leden bevestigd, 53 stemden blanco. De zittende Kamerleden Vendrik, Duijvendak, Van Gent en Azough kregen de plaatsen twee, drie, vijf en zes. De nieuwkomers Peters en Tibi kwamen op de vierde

respectievelijk zevende plaats, Korvinus op nummer dertien. Op zestien stond J.J. Dirkmaat, die in 1998 de lijst van De Groenen had aangevoerd. Lijstduwers waren de cabaretier V.R. Bijlo en europarlementariër mevr. K.M. Buitenweg.

De partijraad besloot op 28 oktober, in samenwerking met het bestuur een commissie in te stellen om de kandidaatstellingsprocedure te evalueren.

campagne Tweede-Kamerverkiezingen

Halsema opende de campagne in de Amsterdamse Club 11, met een pleidooi voor vrijzinnigheid en verzet tegen de 'oprukkende cultuur van benauwdheid', 'onderdanigheid' en 'conservatieve consensus' (*NRC Handelsblad*, 11 september 2006). De bijeenkomst stond in het teken van de 'linkse lente' (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 47) en had door veel cabaret en muziek haast meer een cultureel dan een politiek karakter. De campagne zou geleid worden door Duijvendak en De Bruijn. Op 27 oktober begon lijsttrekker Halsema in Tilburg met een tournee langs circa 25 steden in een stadsbus die in plaats van benzine het milieuvriendelijker geachte aardgas als brandstof gebruikte. Op 30 oktober presenteerde ze een speciaal verkiezingsprogramma voor jongeren. GroenLinks beloofde jongeren meer banen, meer stageplekken en meer leraren, meer woonruimte, hogere studiebeurzen en actief kiesrecht vanaf zestien jaar. Halsema noemde al in haar toespraak tot het partijcongres op 1 oktober GroenLinks 'een ideeënpartij op zoek naar macht'. Dit werd uitgebeeld in een affiche waarop zij tegen het torentje van het Binnenhof geleund stond. Een links kabinet had duidelijk haar voorkeur (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 47).

Van linkse samenwerking was in de campagne echter geen sprake. Op uitnodiging van Halsema kwamen de leiders van PvdA, SP en GroenLinks alleen op 20 november bij elkaar voor een kop koffie (zie ook in deze Kroniek onder PvdA en SP). De PvdA voelde niet voor een lijstverbinding, de SP wel.

Op 22 november verscheen nog een advertentie met de tekst 'wat heb je aan strategisch stemmen als de poolkappen smelten', ondersteund door een aantal bekende schrijvers, actrices en cabaretiers zoals H. Finkers en H. van Veen. Aan het begin van de campagne kreeg GroenLinks wel eens het verwijt, te weinig aandacht te besteden aan haar *unique selling point*, het milieu. In de partijraad die op 28 oktober bijeenkwam klonk ook kritiek op de eigen campagne, die teveel op 'feel good' en te weinig op de onderkant van de samenleving gericht zou zijn.

uitslag Tweede-Kamerverkiezingen

GroenLinks verloor vooral buiten de Randstad kiezers. Een kwart van haar electoraat van 2003 koos in 2006 voor de SP. GroenLinks wist wel kiezers te winnen van PvdA en D66, maar kon daarmee de verliezen niet compenseren en raakte een Kamerzetel kwijt.

Voorzitter De Vries van Dwars weet het verlies aan een te genuanceerde campagne, die te veel gericht was op hoger opgeleiden. Gezien het verlies – de derde keer op rij – achtte hij deelname aan formatiebesprekingen niet raadzaam. De partijraad boog zich op 16 december in Utrecht over de verkiezingsuitslag. Duijvendak en Vendrik vonden de uitslag meevallen en beschouwden de campagne als geslaagd, afgezien van de matige belangstelling van de media en de milieuorganisaties voor het radicale milieubeleid van GroenLinks. Vanuit de partijraad klonk echter ook kritiek op de campagne – met name wat betreft de hybride auto waarmee Halsema op het televisiefilmpje in beeld verscheen, de vermeende neo-liberale koers en de manier waarop GroenLinks zich van de SP onderscheiden had.

kabinetsformatie

Halsema, die zich in de campagne bereid had getoond aan een regering deel te nemen, zag daar bij het begin van de formatiebesprekingen al van af en verzoende zich met een voortgezet verblijf in de oppositie. Een vijftal bestuurders op provinciaal en lokaal niveau noemde in een open brief deze beslissing echter ‘een historische fout’ en riep de politiek leider op alsnog te proberen bij het formatieproces betrokken te raken (*NRC Handelsblad*, 28 december 2006). Vanuit het Platform voor geloof en politiek De Linker Wang werd opgemerkt dat Halsema haar ‘ware identiteit’ als linkse liberaal had getoond door bij in de formatieperiode de verschillen met het CDA zo zwaar aan te zetten (*Trouw*, 22 december 2006). Ook de formatie kwam even op de partijraad van 16 december ter sprake, maar zou in januari 2007 daar opnieuw besproken worden.

Eerste-Kamerverkiezingen 2007

Evenals bij de Tweede-Kamerverkiezingen bracht voor de verkiezingen van de Eerste Kamer in 2007 een commissie advies uit over de kandidaten voor verschillende blokken. De partijraad had deze commissie onder voorzitterschap van mevr. W.H.C. Ton, burgemeester van Blaricum, op 1 april benoemd. Voor het lijsttrekkerschap beval ze twee kandidaten aan: de zittende senator Thissen en mevr. Y. Koster-Dreese,

kroonlid voor de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en fractievoorzitter van Progressief Woerden. Voor het tweede blok, dat wil zeggen de plaatsen twee en drie, werden zes kandidaten voorgedragen, waaronder het zittende Kamerlid L. Platvoet, ex-partijvoorzitter Meijer en de in Duitsland geboren advocate B. Böhler. De commissie achtte Platvoet niet geschikt vanwege zijn ‘gebrek aan empathisch vermogen’ en ‘oncollegiaal gedrag’, maar een beroepscommissie vond dat het partijcongres hierover moest oordelen. Het congres zou dat in februari 2007 doen.

Provinciale Statenverkiezingen

De voorbereidingen voor de Provinciale Statenverkiezingen namen in juni 2006 een aanvang. Het Permanent Campagne Team voerde overleg met de provinciale teams.

personalia

Op 22 maart overleed mevr. M.B.C. Beckers-de Bruijn, Tweede-Kamerlid van 1977 tot 1993 en de eerste voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van GroenLinks. Ze was voor die tijd onder meer voorzitter van de Politieke Partij Radikalen (PPR) geweest (in 1974-1976). Op 23 mei nam mevr. M.B. Vos afscheid van de Tweede Kamer, omdat zij in Amsterdam tot wethouder was gekozen. Ze was de eerste partijvoorzitter van GroenLinks (van 1990 tot 1994). Ze werd als Kamerlid opgevolgd door mevr. N. Özütok.

Groep-Lazrak

Het Tweede-Kamerlid A. Lazrak, die zich in 2004 had losgemaakt van de SP en een eigen fractie had gevormd (zie *Jaarboek 2004 DNPP*, blz. 79-80), besloot zijn politieke loopbaan in 2006 te beëindigen. Hij gaf toe dat hij als eenmansfractie weinig had kunnen realiseren. De SP beschouwde hij als een rechtse partij wat betreft allochtonenkwesties (*Trouw* 30 oktober 2006).

Na zijn vertrek uit de Tweede Kamer zou Lazrak in zijn geboorteland Marokko een commerciële zender gaan opzetten.

Groep-Wilders (Partij voor de Vrijheid; PVV)

De Partij voor de Vrijheid (PVV) die voortkwam uit de Groep-Wilders maakte in 2006 een vliegende start: negen maanden na de oprichting won ze negen zetels in de Tweede Kamer. Aan de gemeenteraadsver-

kiezingen nam ze niet deel – dat was immers niet goed mogelijk voor een partij waarvan slechts één persoon lid was.

oprichting

In september 2004 had G. Wilders de Tweede-Kamerfractie van de VVD verlaten en een eigen fractie gevormd, de Groep-Wilders (zie *Jaarboek 2004 DNPP*, blz. 98-99). In 2005 begon hij een eigen partij – of liever: ‘volksbeweging’ – op te bouwen, voor zover zijn situatie als permanent bedreigde en dus dag en nacht bewaakte politicus dat toeliet (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 56-58). Op 22 februari 2006 schreef Wilders zijn nieuwe partij in bij de Kiesraad onder de naam ‘Partij voor de Vrijheid’ (PVV). De naam deed denken aan de Partij van de Vrijheid (PvdV) die in 1946 werd opgericht en in 1948 opging in de VVD. In de ogen van Wilders was de PvdV de laatste zuivere liberale partij, omdat de VVD daarna een sociaal-liberale koers ging varen (*de Volkskrant*, 23 februari 2006). De PVV zou voorlopig een partij zonder afdelingen en zelfs bijna zonder leden blijven. Formeel waren er twee leden: Wilders zelf en de door hem eerder opgerichte Stichting Groep-Wilders. Dankzij deze merkwaardige constructie telde de PVV formeel twee leden en voldeed daarmee aan de eisen van de wet. Wilders wilde geen andere leden toelaten, waarschijnlijk uit vrees voor de heftige conflicten en chaotische taferelen die veel nieuwe partijen (zoals de LPF) naar de ondergang hadden gevoerd. Wel zou de PVV donateurs en vrijwilligers gaan werven.

Met de registratie van zijn partij maakte Wilders duidelijk dat hij weinig heil zag in samensmelting met de groep ‘fortuynisten’ die onder leiding van M.G.T. Pastors (fractievoorzitter van Leefbaar Rotterdam) en B.J. Eerdmans (in 2003 voor de LPF in de Tweede Kamer gekozen maar sinds 2004 onafhankelijk) eveneens een nieuwe partij ter rechterzijde van de VVD wilden opbouwen. Deze groep zou vervolgens EénNL oprichten, maar geen zetels in de Tweede Kamer halen. Dat deed evenmin de door oud-minister H.P.A. Nawijn geleide Partij voor Nederland, waarmee Wilders ook niet wilde samenwerken (zie ook het artikel van A.P.M. Lucardie in dit Jaarboek).

Spruyt

Deze *Alleingang* van Wilders was uiteindelijk voor B.J. Spruyt aanleiding om in augustus af te haken. Spruyt was in 2005 als directeur van de conservatieve Edmund Burke Stichting met zijn bestuur in conflict gekomen vanwege zijn samenwerking met Wilders (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 58). In januari 2006 had hij zich geheel in dienst gesteld van

de PVV. Spruyt zou naar verwachting de tweede plaats op de kandidatenlijst krijgen. Hij had voor de andere kandidaten enkele trainingen verzorgd en een belangrijke bijdrage geleverd aan publicaties van Wilders, zoals diens *Onafhankelijkheidsverklaring* (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 57). Daaraan hadden volgens Spruyt overigens ook Pastors en Eerdmans in het geheim meegewerkt (*Nederlands Dagblad*, 18 augustus 2006).

Deense spotprenten

Op 1 februari nam Wilders de omstreden Deense spotprenten van de profeet Mohammed in zijn website op, ‘uit solidariteit met de Denen’ (*de Volkskrant*, 2 februari 2006). Een imam en een aantal moslimorganisaties deden vervolgens aangifte wegens godslastering, maar tot een proces kwam het niet.

programma Tweede-Kamerverkiezingen

Op 21 maart presenteerde Wilders zijn partijprogramma genaamd *Klare wijn*, tegelijk met een ideologisch manifest, getiteld *Een nieuw-realistische visie*. De meeste aandacht trok het voorstel in *Klare wijn* om het discriminatieverbod uit de grondwet te schrappen en in artikel 1 vast te leggen dat de joods-christelijke en humanistische tradities de ‘dominante cultuur’ in Nederland vormen. Daarnaast streefde de PVV naar een strenger integratie- en immigratiebeleid, een veel kleinere overheid en een (daardoor mogelijk gemaakte) forse belastingverlaging, strengere straffen voor criminelen, en meer directe democratie: niet alleen burgemeesters en de minister-president zouden direct gekozen moeten worden, maar ook rechters en politiechefs. Het programma oogstte weinig lof bij andere partijen. PvdA-leider Bos sprak van ‘oude wijn in oude zakken’; volgens Van der Laan, de fractievoorzitter van D66, zou Wilders ‘terug in de tijd’ willen (*Trouw*, 22 maart 2006). Zelfs Pastors vond het programma te radicaal.

Op 25 augustus werd het beknopte *Verkiezingspamflet* gepresenteerd, dat voortbouwde op *Klare wijn* en op eerdere programmatische geschriften. De komende vijf jaar zouden geen nieuwe moskeeën en islamitische scholen meer gebouwd mogen worden en geen immigranten uit niet-westerse landen – in de praktijk veelal moslims – toegelaten worden. Dubbele nationaliteit zou verboden moeten worden. In oktober en november presenteerde de PVV achtereenvolgens een ‘Criminaliteitsplan’ en een ‘Onderwijsplan’, waarin het verkiezingsprogramma verder uitgewerkt werd. In het onderwijs wilde de PVV meer discipline invoeren en de ambachtsschool herstellen.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Wilders had al in 2005 een begin gemaakt met de selectie van kandidaten voor de Kamerverkiezingen, die toen nog in 2007 werden verwacht (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 57). Op 25 augustus presenteerde hij zijn kandidatenlijst. Het waren letterlijk zijn kandidaten: feitelijk was hij immers het enige lid van de PVV en dus de enige die kandidaten kon aanwijzen. Vanzelfsprekend voerde Wilders de lijst aan. Nummer twee was mevr. M. Agema, een architect die in 2003 voor de LPF in de Provinciale Staten van Noord-Holland gekozen maar sinds maart 2004 – na een conflict met het partijbestuur – onafhankelijk Statenlid was (zie *Jaarboek 2004 DNPP*, blz. 68). Ze bood Wilders bij de presentatie bokshandschoenen aan voor de verkiezingsstrijd. Van de overige kandidaten beschikten alleen B. Madlener en mevr. H.A.M. Boot, respectievelijk nummer zeven en dertien, over enige politieke ervaring: zij waren gemeenteraadslid (geweest) voor respectievelijk Leefbaar Rotterdam en de VVD in Heerenveen. Nummer drie was R. de Roon, advocaat-generaal bij het gerechtshof van Amsterdam, en nummer vier H. Brinkman, politie-inspecteur in dezelfde stad.

campagne Tweede-Kamerverkiezingen

In de campagne legde de PVV de nadruk op de gevaren van de islam. Op 7 oktober trok Wilders veel aandacht met zijn waarschuwing voor een ‘tsunami van islamisering’ die Nederland dreigde te overspoelen als het vreemdelingenbeleid niet gewijzigd zou worden (*de Volkskrant*, 7 oktober 2006). Niet-westerse allochtonen zouden een assimilatiecontract moeten tekenen waarin ze beloofden zich aan te passen aan de dominante cultuur in Nederland – en anders het land verlaten. Wilders oogstte veel kritiek van andere partijen; SP-leider Marijnissen noemde de uitspraken ‘onsmakelijk’; de PvdA sprak van een ‘wanhopige poging om aandacht te trekken’; D66-lijsttrekker Pechtold vond de vergelijking met een natuurramp ‘misselijkmakend’ (*de Volkskrant*, 7 oktober 2006). Later zou hij Wilders in lijsttrekkersdebatten zeer scherp hierop aanvallen en als ‘extreem-rechts’ in de hoek zetten, waarna de PVV-leider Pechtold verweet hem te demoniseren. Pastors, lijsttrekker van EénNL, die zich eerder eveneens nogal kritisch over de islam had uitgelaten – waardoor hij moest aftreden als wethouder van Rotterdam – distantieerde zich ook van Wilders en verweet hem een hele religie te discrimineren.

Naast de gebruikelijke televisieoptredens reisde Wilders met een bus het land door, zoals hij ook in 2005 had gedaan in zijn campagne tegen de Europese grondwet. Hij werd nu veelal vergezeld door andere kandida-

ten en een aantal vrijwilligers – en natuurlijk van een groot aantal beveiligers, omdat hij nog steeds bedreigingen ontving. Omringd door lijfwachten deelde hij op marktplainen en in winkelstraten folders uit. Twee vrijwilligers die affiches voor de PVV plakten, werden op 27 oktober aangevallen en mishandeld in Den Haag. Volgens Wilders waren de daders van Marokkaanse afkomst.

De kosten voor de campagne werden gedragen door donateurs. De PVV voldeed in de verste verte niet aan de minimumeis van duizend leden (volgens de nieuwe regeling; zie in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’) en kon derhalve geen recht op subsidie laten gelden. Over 2005 had de Groep-Wilders overigens (op grond van de oude regeling) wel subsidie kunnen krijgen, maar verzuimd deze op tijd aan te vragen – waarschijnlijk ten gevolge van een misverstand.

uitslag Tweede-Kamerverkiezingen

De uitslag bleek voor de PVV gunstiger dan de meeste peilingen voorzien hadden. De partij trok volgens het Nationaal Kiezersonderzoek vooral kiezers die in 2003 nog LPF hadden gestemd of helemaal niet gestemd hadden, en in mindere mate ook kiezers van VVD en CDA. De PVV deed het vooral goed in het Zuiden – in Wilders’ geboortestad Venlo achttien procent – en onder jongeren, mannen, kleine zelfstandigen en laag opgeleide kiezers.

Graus

In december kwam het Tweede-Kamerlid D.J.G. Graus, zesde op de lijst van de PVV, in opspraak. Hij zou twee vrouwen (waarmee hij een relatie had of had gehad) hebben bedreigd, hinderlijk gevolgd (gestalkt) en mogelijk mishandeld, maar was daar nooit voor vervolgd. Bovendien zouden zijn uitspraken over zijn verleden in het bedrijfsleven vaak niet kloppen, evenmin als zijn declaraties in die periode. Graus had als programmamaker voor TV Limburg een serie uitzendingen gemaakt onder de titel ‘Wild, Wilder, Wilders’ die mogelijk hebben bijgedragen aan het opvallende succes van de PVV in Limburg. Wilders liet zijn fractiegenoot niet vallen. Graus kondigde aan in januari 2007 op de beschuldigingen te zullen reageren.

Lijst Pim Fortuyn (LPF)

Na de verkiezingen van november 2006 verdween de LPF uit de Tweede Kamer. In mei 2002 was de partij met 26 vertegenwoordigers in de Kamer gekomen, bij de verkiezingen van januari 2003 hield zij er

nog acht over. Na het echec in november was de partij alleen nog maar in de Eerste Kamer vertegenwoordigd.

gemeenteraadsverkiezingen

Op 28 januari startte de LPF in Hilversum de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen, waaraan zij in elf gemeenten deelnam. G.P. van As, voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, en zijn voorganger M. Herben spraken de bijeenkomst bemoedigend toe. In sommige gemeenten had het de LPF moeite gekost voldoende kandidaten te vinden.

Niettemin won de partij tien zetels, verdeeld over vijf gemeenten: Den Haag, Duiven, Eindhoven, Spijkenisse en Westland. In de laatste gemeente werd met vijf zetels het beste resultaat behaald: één meer dan bij de tussentijdse verkiezingen in 2003. In deze gemeente kon de LPF ook een wethouder leveren. Sommige (ex-)leden van de LPF namen via andere partijen deel aan de verkiezingen. Zo won het Tweede-Kamerlid H.P.A. Nawijn, die zich in 2005 van de LPF had los gemaakt, met een eigen lijst vijf zetels in Zoetermeer. In Tilburg deed oud-Tweede-Kamerlid H.A.J. Smolders hetzelfde.

herdenking Fortuyn

Ter nagedachtenis aan de op 19 februari geboren partijoprichter organiseerde de LPF in samenwerking met haar wetenschappelijk bureau, de Prof.dr. W.S.P. Fortuynstichting, op 17 februari in Den Haag een conferentie over de islam, waarbij onder meer de Amerikaanse historicus D. Pipes een kritische inleiding hield. Op 6 mei werd op bescheiden wijze de moord op Fortuyn herdacht.

kabinetscrisis

De LPF vond dat D66 'landsbelangen in gevaar gebracht' had door het tweede kabinet-Balkenende te laten vallen (zie ook in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). De fractie toonde zich bereid het minderheidskabinet van CDA en VVD te steunen. Voor mevr. M. Kraneveldt-van der Veen vormde dit aanleiding de fractie en de Kamer op 4 juli te verlaten en zich aan te sluiten bij de PvdA.

Van Oudenallen

Kraneveldt werd als Kamerlid op 7 juli opgevolgd door mevr. H.F.M. van Oudenallen, die in 2003 onder de naam Koster op de achtste plaats

van de LPF-lijst had gestaan maar in januari 2004 de naam van haar moeder had aangenomen. Zij was in 2005 als raadslid voor de Amsterdamse partij Mokum Mobiel in opspraak gekomen, omdat zij subsidie voor de fractie onder meer aan haar eigen adviesbedrijf besteed zou hebben (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 19). Om die reden was ze niet welkom bij de fractie van de LPF en vormde ze haar eigen fractie (Groep-Van Oudenallen).

interne conflicten en afsplitsingen

Bij een enquête onder de leden van de LPF bleek een relatieve meerderheid van 141 leden (41 procent van de respondenten) Herben als leider te zien en slechts 37 (elf procent) Van As. Toen partijvoorzitter B. Snel Van As op 16 augustus met deze uitkomst confronteerde, trad hij meteen af als fractievoorzitter. Van As verweet Snel via ‘stalinistische praktijken’ de macht naar zich toe te trekken en bedankte voor de LPF (*Dagblad van het Noorden*, 17 augustus 2006). Hij sloot zich vervolgens aan bij de Groep-Nawijn, maar besloot na onenigheid over de kandidatenlijst ook deze fractie te verlaten en in september uit de Tweede Kamer te vertrekken. Herben werd opnieuw voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de LPF. Van As werd in de Kamer opgevolgd door de bestuurskundige O.F. Stuger, die al van 2002 tot 2003 in de Kamer had gezeten.

Op 21 september werd B.J. Eerdmans uit de Tweede-Kamerfractie verwijderd, nadat bekend was geworden dat hij de tweede plaats zou innemen op de lijst van EénNL, een nieuwe partij die hij had opgericht met de Rotterdamse oud-wethouder M.G.T. Pastors. Op 25 september vormde Eerdmans een eigen fractie in de Kamer, waar de zojuist uit de VVD vertrokken A.H.J.W. van Schijndel zich bij aansloot. Op de kandidatenlijst van EénNL prijkten meer namen van oud-Kamerleden van de LPF, zoals G.J. Jukema en de eerder genoemde Smolders.

kandidaatstelling en programma Tweede-Kamerverkiezingen

Op 1 juli stelde de algemene ledenvergadering in Utrecht de procedure voor de kandidaatstelling voor de Tweede-Kamerverkiezingen vast. De partij ging op zoek naar een nieuwe naam en een nieuwe lijsttrekker. Volgens een enquête waaraan in juli en augustus 340 leden deelnamen, bleek de naam ‘Fortuyn’ het meest populair. De leden gaven bovendien hun mening over de belangrijkste onderwerpen voor het verkiezingsprogramma en over de politiek leider van de partij. Het bestuur ging in de zomer in gesprek met enkele kandidaat-lijsttrekkers, waaronder Nawijn en Stuger. Dat Nawijn in beeld was voor deze functie was

opmerkelijk, aangezien hij eerder de LPF-fractie had verlaten – zoals reeds vermeld. Hij koos uiteindelijk voor het lijsttrekkerschap van de pas opgerichte Partij voor Nederland (PvN), een bundeling van lokale en nationale groeperingen. Stuger, die zojuist in de Kamer was teruggekeerd, werd door het bestuur voorgedragen als lijsttrekker van de LPF.

De ledenvergadering bevestigde deze keuze op 30 september in Rotterdam. Hier werd ook de rest van de kandidatenlijst vastgesteld. Herben kwam op de tweede plaats. De derde plaats was voor een nieuwkomer, mevr. J.A. Gardien-Reinders, raadslid in Westland; de vierde voor het Kamerlid J.M. Varela. Laatstgenoemde kondigde overigens op het congres zijn vertrek uit de politiek aan, maar liet zich vervolgens toch overhalen om kandidaat te blijven.

In haar verkiezingsprogramma, getiteld *Dit is niet het land dat ik voor mijn kinderen wil achterlaten*, legde de partij de nadruk op vijf thema's: participatie, herwaardering van professionals (met name in zorg en onderwijs), verbetering van AOW en een arbeidskorting voor ouderen, beperking van immigratie en Europese integratie, en betere jeugdzorg. Drie van deze onderwerpen waren door de leden aangedragen in de eerder genoemde enquête.

campagne Tweede-Kamerverkiezingen

Omdat de LPF vanwege de grootte van haar fractie de vijfde lijst op het stembiljet zou vormen, werd als nieuwe naam Lijst Vijf Fortuyn (LVF) gebruikt. De campagne begon in feite op 25 september, toen het partijbestuur de nieuwe lijsttrekker in Den Haag presenteerde, tegelijk met de verkiezingsspot voor de televisie. De spot begon met pistoolschoten en de stem van Fortuyn, waarna Stuger met een parachute op het Binnenhof landde. M. Fortuyn, broer van de vermoorde partijleider, noemde de spot 'een godvergeten schande' en maakte bovendien bezwaar tegen de naam 'Lijst Vijf Fortuyn' waaronder de LPF aan de verkiezingen mee zou doen. De Raad van State verklaarde zijn bezwaar echter op 4 oktober ongegrond.

Officieel opende de partij haar campagne op 22 oktober in Rhoon, waarbij Stuger opnieuw een parachutesprong maakte. Met een Amerikaanse schoolbus trokken Stuger, Herben en Varela het land door. In Rotterdam deelde Herben taaitaipoppen uit: 'de LVF is tenslotte een taaie partij' (*de Volkskrant*, 20 november 2006).

uitslag Tweede-Kamerverkiezingen

Bij de verkiezingen verloor de LPF alle Kamerzetels. Ook al wezen de peilingen op verlies – van zeven of zelfs alle acht zetels –, dit resultaat

viel bijzonder tegen. Herben deelde achteraf mee toch wel op twee zetels gerekend te hebben. Hij weet de nederlaag vooral aan onderlinge verdeeldheid en aan de invloed van opiniepeilers en ‘mannetjesmakers’, die iedereen het hoofd op hol zouden hebben gemaakt om voor zichzelf te beginnen – zoals Eerdmans en Pastors (*Nederlands Dagblad*, 30 november 2006). Ruim eenderde van de LPF-kiezers uit 2003 had nu op de PVV gestemd, eenzesde op de VVD en een zevende deel op de SP.

opheffing LPF?

Partijsecretaris J. van der Vorm-de Rijke, kondigde aan dat de partij voorlopig een slapend bestaan zou leiden, vooral ook omdat de kas leeg was. In december raadpleegde het bestuur de leden over de toekomst van de partij. Van de 241 leden die de formulieren ingevuld terugstuurden, kozen tachtig (33 procent) voor opheffing van de partij, de rest wilde doorgaan, al dan niet met deelname aan de Provinciale Statenverkiezingen van 2007. Over die laatste vraag zou een ledenvergadering op 20 januari 2007 beslissen.

Partij van de Arbeid (PvdA)

In 2006 bestond de PvdA zestig jaar, hetgeen begin februari werd gevierd. In die periode leek zij veruit de grootste partij in Nederland te worden: opiniepeilingen beloofden haar meer dan vijftig zetels, terwijl het CDA er niet veel meer dan dertig zou halen. In maart stonden de sociaal-democraten zelfs op zestig zetels. Daarna keerde het tij. In de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen maakte lijsttrekker W.J. Bos geen sterke indruk. Ondanks een forse nederlaag bleek de PvdA echter onmisbaar voor een nieuw te vormen kabinet.

Afghanistan

Ook binnen de PvdA leefden twijfels over de missie in Afghanistan, zo bleek tijdens een discussieavond in Utrecht op 25 januari. Oud-partijleider A.P.W. Melkert en oud-minister M. van der Stoep hadden hun partij opgeroepen om de missie te steunen. De bij de FNV aangesloten Algemene Federatie van Militair Personeel (AFMP) pleitte evenals de Leidse hoogleraar volkenrecht N.J. Schrijver tegen deelname. Uiteindelijk stemde de Tweede-Kamerfractie in februari (op mevr. G.M. van Heteren na) in met de zending van militairen naar de provincie Uruzgan (zie in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’).

gemeenteraadsverkiezingen

In 2005 waren de voorbereidingen voor de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006 gestart (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 67-68). Partijleider Bos maakte op 25 januari in Goes feitelijk een begin met de campagne, waarbij hij veertig steden zou bezoeken. Officieel werd de verkiezingscampagne echter pas op 11 februari in Amsterdam geopend, tegelijk met de viering van het zestigjarig bestaan van de partij. In zijn toespraak pleitte Bos onder meer voor progressieve gezinspolitiek via gezinscoaches, opvoedingsondersteuning, betere kinderopvang en aanpak van jeugdwerkloosheid. Hij viel daarmee vooral het CDA aan. Partijvoorzitter M. van Hulten legde uit dat de raadsverkiezingen meer dan anders een landelijk karakter kregen, omdat het kabinet problemen liet liggen die gemeentebesturen dan maar moesten oplossen. De Amsterdamse wethouder A. Aboutaleb verweet in de Wibautlezing het 'platte-landskabinet' van CDA-premier Balkenende te weinig aandacht aan grote steden en met name aan onderwijsproblemen te besteden. Het programma had verder een feestelijk karakter, debatten en toespraken werden afgewisseld met muziek, cabaret en film.

De verkiezingscampagne had als motto 'meer rood op straat' en richtte zich vooral op onderwerpen als veiligheid, ouderen, ruimtelijke ordening en sociaal beleid. In Rotterdam gingen 24 kandidaat-raadsleden (met inbegrip van lijsttrekker E.P. van Heemst) 24 uur het leven delen van 'gewone Rotterdammers': bij hen eten, logeren en meelopen op hun werk of andere bezigheden. Zo hoopte men beter te weten te komen wat er leefde onder de burgers.

'Partij voor de Allochtonen'?

De PvdA boekte een stemmenwinst van gemiddeld eenderde, met name in de grote steden. Ze kreeg daar veel stemmen van allochtonen. Vooral in Amsterdam en Rotterdam werden veel onverkiesbaar geachte kandidaten van Marokkaanse en Turkse afkomst met voorkeurstemmen gekozen, wat partijleider Bos enige zorg baarde: deze groep miste wellicht de nodige ervaring of deskundigheid (*het Parool*, 17 maart 2006). Over zijn (al dan niet goed geciteerde) uitspraken ontstond enige beroering binnen en buiten de partij. Partijvoorzitter Van Hulten verweet de media de verhoudingen tussen 'autochtoon' en 'allochtoon' te polariseren en daarbij zelfs 'racistische trekjes' te vertonen (*NRC Handelsblad*, 21 maart 2006). De Tweede-Kamerleden mevr. K. Arib en mevr. N. Albayrak, dochters van Marokkaanse respectievelijk Turkse immigranten, spraken tegen dat de PvdA nu de 'Partij voor de Allochtonen' was geworden, die zich door de belangen van deze groep op sleeptouw zou

laten nemen. Aboutaleb – zelf met bijna 47.000 voorkeursstemmen in de Amsterdamse raad gekozen – vroeg Bos om zijn uitspraken in de raadsfractie toe te komen lichten. De partijleider bleek daartoe bereid.

collegevorming

De PvdA wist de zetelwinst royaal te verzilveren bij de collegevorming: in 329 van de 419 gemeenten waar een nieuwe raad werd gekozen konden de sociaal-democraten wethouders leveren. In de meeste gevallen werd samengewerkt met de christen-democraten. Linkse colleges (met GroenLinks en SP) bleven beperkt tot Amsterdam, Groningen, Nijmegen en enkele kleinere gemeenten, al hadden de drie partijen in 39 gemeenten een meerderheid.

Politiek Forum

In maart kozen de partijleden uit bijna driehonderd kandidaten dertig nieuwe leden voor het Politiek Forum – 3.127 leden (ruim vijf procent van het totaal) brachten hun stem uit. De kandidaten waren over verschillende beleidsterreinen verdeeld.

Het Forum kwam op 8 april bijeen in Amsterdam en besprak daar het rapport *Goed wonen: voor iedereen, van iedereen* dat de projectgroep Wonen in 2005 had opgesteld (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 69). De discussie ging vooral over het huurbeleid en de segregatie van etnische minderheden in bepaalde buurten. Een deel van de Forumleden nam die middag deel aan een demonstratie van de Woonbond tegen de liberalisering van de huren die het kabinet door wilde voeren. Het Forum kwam vervolgens nog drie keer bijeen, voornamelijk naar aanleiding van de Tweede-Kamerverkiezingen.

programma Tweede-Kamerverkiezingen

Op 23 januari installeerde het partijbestuur de Nijmeegse wethouder P.F.G. Depla als voorzitter van een commissie van zestien leden die een nieuw verkiezingsprogramma zou ontwerpen. Tweede voorzitter werd de Utrechtse wethouder J.L. Spekman. Naast enkele wetenschappelijk geschoolde deskundigen als de hoogleraar moleculaire biologie R. Plasterk en politici als de Amsterdamse wethouder Aboutaleb en het Eerste-Kamerlid mevr. T.A. Maas-de Brouwer nam de Vlaamse politicus S.R. Stevaert, oud-voorzitter van de Socialistische Partij Anders en gouverneur van (Belgisch) Limburg, zitting in de commissie. De commissie was van plan uitgebreid in debat te gaan met leden en deskundigen, via openbare hoorzittingen en huiskamergesprekken, maar moest

zich hierin nogal beperken toen bleek dat de verkiezingen vervroegd werden. In juni ging de PvdA met een 'Ideeëntrein' naar een aantal steden om meningen te horen over de onderwerpen veiligheid, sociaal beleid, duurzaamheid en kennis.

Op 3 september presenteerde Depla het ontwerpprogramma getiteld *Samen sterker* in Amsterdam. De PvdA wilde ruim elf miljard euro bezuinigen, onder meer door de waterschappen op te heffen en het aantal ambtenaren te verminderen, terwijl ze meer wilde uitgeven voor onderwijs, kinderopvang (drie dagen in de week gratis, ook voor niet-werkenden), huursubsidie, WAO, verlaging van de (nominale) ziektekostenpremie, openbaar vervoer, verbetering van oude stadswijken, en ontwikkelingssamenwerking. Daarnaast wensten de sociaal-democraten een generaal pardon voor vluchtelingen die onder de oude regeling asiel hadden aangevraagd, een correctief referendum, benoeming van de burgemeester door de gemeenteraad en subsidie voor 15.000 banen in scholen, ziekenhuizen en beveiliging. De hypotheekrenteaftrek zou beperkt worden voor de hoogste inkomenscategorie. De AOW zou mee moeten stijgen met de lonen, maar ouderen zouden vanaf 2011 naar draagkracht daaraan mee moeten betalen.

Het ontwerp werd op 9 september in Amsterdam door het Politiek Forum besproken, en vervolgens op 16 september op vier regionale voorcongressen in verschillende steden. Uiteindelijk stelde het partijcongres op 30 september en 1 oktober in Rotterdam de definitieve versie vast, met geringe wijzigingen – bijvoorbeeld dat schoolboeken voortaan gratis moesten worden.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Op 23 januari benoemde het partijbestuur mevr. J. van Nieuwenhoven, gedeputeerde van Zuid-Holland en oud-voorzitter van de Tweede Kamer (1998-2002), tot voorzitter van de commissie die de kandidatenlijst zou ontwerpen. Vice-voorzitter werd mevr. M.M. van Zijlen, directeur van een adviesbureau en eveneens oud-lid van de Tweede Kamer. Een aantal Kamerleden maakte in juli bekend niet opnieuw verkiesbaar te zullen zijn: oud-minister K.G. de Vries, oud-staatssecretaris mevr. E. Kalsbeek-Jasperse en mevr. S.E.A. Noorman-Den Uyl.

Kandidaten voor het lijsttrekkerschap voor de Tweede-Kamerverkiezingen konden zich van 15 juni tot 9 juli (aanvankelijk was gezegd: 22 september) aanmelden, maar niemand deed dat – behalve Bos. De voor oktober voorziene ledenraadpleging ging dus niet door. De publicist P. Scheffer, die in 2005 verklaard had zich mogelijk kandidaat te zullen stellen, zag daar in juli uiteindelijk van af (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 66).

Op 21 september bekrachtigde het partijbestuur de ontwerplijst van tachtig kandidaten die de commissie had opgesteld; veertig mannen (op de oneven nummers) en veertig vrouwen (op de even nummers). De eerste vier plaatsen waren voor zittende Kamerleden; Albayrak kwam op twee, A. Wolfsen op drie, mevr. M. Bussemaker op vier. De hoogste nieuwkomer was A.J.M. Heerts, voorzitter van de AFMP en vice-voorzitter van de FNV. De volgende vier plaatsen waren weer voor zittende Kamerleden, op nummer tien stond nieuwkomer mevr. M. Besselink, ambtenaar in Groningen en lid van het partijbestuur. Voor plaats 25 werd P. Kalma voorgedragen, sinds 1989 directeur van het wetenschappelijk bureau van de partij, de Wiardi Beckman Stichting (WBS). De via de LPF in de Tweede Kamer gekozen maar in juli naar de PvdA teruggekeerde mevr. M. Kraneveldt-van der Veen kreeg plaats 34 toegewezen, de oprichter van Alternatief Voor Vakbond (AVV), mevr. M.L. Vos plaats 36. Niet alle zittende Kamerleden die zich herkiesbaar hadden gesteld werden op de lijst geplaatst. Van Heteren, die in februari als enige lid van de PvdA-fractie tegen de Afghanistan-missie had gestemd, kwam tot haar teleurstelling niet op de lijst voor. Het partijcongres stelde de definitieve lijst op 1 oktober in Rotterdam vast, met zeer bescheiden wijzigingen. De zittende Kamerleden Arib en H.E. Waalkens stegen van plaats 44 naar 34 respectievelijk van 51 naar 33.

Armeense kwestie

De uit Turkije afkomstige E. Sacan, Statenlid in Noord-Brabant, die aanvankelijk was voorgedragen voor plaats 53, werd op 27 september door het partijbestuur van de lijst verwijderd naar aanleiding van zijn standpunt over de Armeense kwestie (zie ook in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). Hij beheerde een chatbox op de website www.siyaset.nl die vooral aan Turkse nationalistten ruimte zou bieden. Sacan weigerde in een e-mail te verklaren dat hij het standpunt van de Tweede-Kamerfractie steunde, al zegde hij in een telefoongesprek met de partijvoorzitter die steun wel toe. Sacan protesteerde daarop dat de PvdA met twee maten mat, omdat Albayrak en hij dezelfde mening waren toegedaan. Albayrak had verklaard geen definitief standpunt in te kunnen nemen, omdat alle bronnen 'vervuild' waren (*Trouw*, 26 september 2006). Zij had echter wel voor de Kamermotie gestemd waarin de genocide werd erkend en onderstreepte dat nog eens in een artikel dat ze samen met fractiegenoot F.C.G.M. Timmermans schreef voor het dagblad *Trouw* (4 oktober 2006). Turks-Nederlandse studentenverenigingen organiseerden op 5 oktober een protestmars naar het partijbureau van de PvdA in Amsterdam, waaraan zo'n vijftig jongeren deelnamen

omdat ze zich ‘monddood’ gemaakt voelden (*de Volkskrant*, 6 oktober 2006). De PvdA zou overigens in de verkiezingscampagne voorzichtiger omgaan met de kwestie en de term ‘genocide’ zoveel mogelijk vermijden (verklaarden zowel Bos als Albayrak op 6 november) – volgens CDA-fractievoorzitter Verhagen ‘een knieval voor de Turkse kiezers’ (*de Volkskrant*, 8 november 2006).

campagne Tweede-Kamerverkiezingen

PvdA-lijsttrekker Bos gaf in een radio-interview met RTL4 op 1 maart aan, niet als vice-premier onder Balkenende te willen dienen, maar wel premier te willen worden. In april manifesteerde zich enige verdeeldheid binnen de partijtop en campagneteam over de omgang met de media. Partijvoorzitter Van Hulten – die overigens al in februari opzien gebaard had met een pleidooi voor een gedragscode in de omgang tussen politici en pers (*de Volkskrant*, 9 februari 2006) – verzette zich tegen ‘professionalisering’ via voorlichters en ‘spindoctors’, terwijl Bos daar wel voor leek te voelen. Alle Tweede-Kamerleden zouden volgens de partijleider belangrijke interviews moeten voorbereiden met de afdeling voorlichting. Sommige Kamerleden verweten Bos paternalisme in deze kwestie, maar deden dat anoniem (*de Volkskrant*, 27 april 2006).

Op 28 april ontvouwde Bos op de door het onderzoeksinstituut Netspar georganiseerde conferentie ‘Reinventing the Welfare State’ in Den Haag zijn visie op de verzorgingsstaat, die hij op dezelfde dag zou publiceren in *de Volkskrant*. Naar ‘Scandinavische model’ wilde hij een nivellerend inkomensbeleid en activerend arbeidsmarktbeleid voeren, vooral om de vergrijzing op te vangen. Ouderen zouden – boven een bepaalde inkomensgrens – via de belastingen meebetalen aan de AOW (die dan dus verder ‘gefiscaliseerd’ zou worden) en gestimuleerd worden langer door te werken. De levensloopregeling zou niet mogen dienen om eerder te stoppen met werken, de hypotheekrenteaftrek zou beperkt worden en het ontslagrecht versoepeld (met verhoging van de WW). CDA-leider Balkenende reageerde meteen scherp: ‘het is goed dat Bos nu kleur bekent, maar het is niet de goede kleur’ (*de Volkskrant*, 29 april 2006). Vooral de fiscalisering van de AOW – ‘Bosbelasting’ in de woorden van Verhagen (*het Parool*, 28 september 2006) – zou een zwaar stempel op de campagne drukken. FNV-voorzitter mevr. A. Jongerius noemde de plannen van de PvdA ‘betuttelend en ouderwets’ (*Trouw*, 29 april 2006). Volgens minister Zalm van Financiën (VVD) zouden sommige ouderen zestien procent van hun inkomen moeten inleveren als de PvdA haar zin zou krijgen. De ouderenbonden reageerden genuanceerd; de Vereniging voor vijftigplussers ANBO wilde aanvankelijk de discussie wel aangaan, maar wees evenals de katholieke

Unie KBO fiscalisering van de AOW zonder meer af, de protestants-christelijke PCOB kon er juist wel mee instemmen. Oud-minister M.P.A. van Dam (sinds 2003 overigens geen lid meer van de PvdA) verweet Bos misleiding en een ‘pervers’ beroep op solidariteit (*de Volkskrant*, 4 mei 2006). Een op te richten ‘Progressieve Ouderenpartij’ zou de plannen van de PvdA moeten stoppen. Bos’ partijgenoot A. Peper, eveneens oud-minister, vond de voorstellen electoraal zeer riskant en onverstandig. Een derde oud-minister, W.A.F.G. Vermeend (tevens oud-staatssecretaris van Financiën in 1994-2000), sprak van een ‘beginnersfout’ (*de Volkskrant*, 15 juni 2006). Hij wees op de grote maatschappelijke onrust die het plan van Bos veroorzaakte en opperde andere, meer geruisloze maatregelen zoals een geleidelijke verhoging van de AOW-gerechtigde leeftijd.

Op de traditionele landelijke 1-mei viering (in Utrecht dit jaar) verdedigde Bos zijn visie ook tegen kritiek uit eigen rijen, met een beroep op het solidariteitsbeginsel. Bos kreeg steun van de voorzitter van de Jonge Socialisten, R. Zandvliet, en van de voorzitter van het AVV, Vos. Op het Politiek Forum op 17 juni in Utrecht beloofde Bos dat de AOW weer meer met de lonen zou meestijgen als zijn partij in de regering zou komen. Van vooral oudere partijleden kreeg Bos veel kritische vragen en opmerkingen, zoals ‘ik weet niet meer hoe ik dit aan mijn buurman moet uitleggen’ (*de Volkskrant*, 19 juni 2006). De voorzitter van de Eerste-Kamerfractie, H.C.P. Noten, gaf toe dat de partij haar plan (waaraan hij had meegewerkt) niet goed had uitgelegd. In een brief aan alle partijleden waagden Bos en Van Hulten nog een poging het goed uit te leggen. In de peilingen was de PvdA intussen fors gedaald, van zestig naar 45 zetels. In augustus besloot de partijtop het plan aan te passen. Op 31 augustus verklaarde Bos dat pas vanaf 2011 mensen van 65 en ouder met een aanvullend pensioen van meer dan 15.000 euro per jaar geleidelijk een belastingheffing zouden gaan betalen over hun AOW.

Op 21 oktober organiseerde de partij een luchtig ‘Doe mee’ festival in Amsterdam waarbij korte debatten werden afgewisseld met (veel) muziek en spelletjes.

In het televisiedebat op 3 november leek Bos Balkenende te overtreffen en in staat een deel van de potentiële SP-stemmers voor de PvdA te winnen. Hij wilde dan ook graag nog meer debatten, maar kreeg de kans niet. Balkenende ontliet hem, zo stelde de PvdA-leider vast. Daarbij had hij het gevoel dat CDA en VVD probeerden hem als persoon ‘kapot te maken’ (*de Telegraaf*, 11 november 2006). Minister Verdonk reageerde hierop met de opmerking dat de ‘huilende Wouter weet dat hij verloren heeft’ (*Trouw*, 13 november 2006).

Oud-minister mevr. M. de Boer verklaarde in het televisieprogramma ‘Buitenhof’ op 12 november dat haar partij zich had laten verrassen

door de agressieve, op de persoon van Bos gerichte campagne van het CDA. Ze vond dat de PvdA nu moest kiezen voor een linkse coalitie. Oud-senator en hoogleraar parlementaire geschiedenis J.Th.J. van den Berg ging niet zo ver, maar meende ook dat de partijleider zich teveel op het CDA richtte. Bos had eind 2005 zijn voorkeur uitgesproken voor een coalitie van twee partijen (*de Telegraaf*, 31 december 2005). De leiders van GroenLinks en SP zagen dat als afwijzing van een linkse coalitie en reageerden teleurgesteld (zie ook *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 61-62). Kort daarna wees de PvdA-leider op de verschillen met het CDA en noemde de verschillen met GroenLinks en SP ‘niet onoverkomelijk’ (*de Volkskrant*, 3 januari 2006). Tijdens de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen bleef Bos weigeren zich voor of tegen een coalitie uit te spreken. Ondervraagd door een verslaggever van het weekblad *Nieuwe Revu*, koos hij op 9 november voor een ‘paars-groene’ coalitie van PvdA, GroenLinks en VVD als ‘verfrissend’ alternatief, maar dat bleek als grap bedoeld te zijn. Zonder zich alsnog uit te spreken voor een linkse coalitie bleek Bos wel bereid met de leiders van GroenLinks en SP op 20 november een kopje koffie te drinken (zie ook in deze Kroniek onder GroenLinks en SP).

Bos’ weigering om zich voor een bepaalde coalitie uit te spreken werd door critici geduid als een gebrek aan duidelijkheid. De PvdA-leider zou ook op andere punten te weinig duidelijkheid en visie hebben getoond, zo werd zowel buiten als binnen de partij beweerd. In de peilingen had het CDA de PvdA intussen al ingehaald. Op 12 november kwam het campagne-team onder leiding van partijvoorzitter Van Hulten voor crisisberaad bijeen in Amsterdam. Daarna sloeg Bos vooral naar het CDA toe een scherpere toon aan. Zo zei hij op 13 november in Tilburg dat Balkenende in het belang van de top-500 van Nederland en ‘over de rug van de mensen die kwetsbaar zijn’ regeerde (*de Volkskrant*, 14 november 2006).

Op 16 november bood Bos in Maastricht de kiezers een ‘sociaal contract’ aan met zeven doelstellingen die hij in een kabinet in elk geval wilde verwezenlijken: kleiner verschil tussen arm en rijk, meer mensen aan het werk, krachtig optreden tegen fraude en discriminatie, betere verpleegzorg, probleemwijken omvormen tot ‘prachtwijken’, investeringen in schone energie en een generaal pardon voor ‘oude asielzoekers’. Op 21 november stuurde hij hierover nog een e-mail aan sympathisanten en potentiële kiezers, waarbij hij tevens waarschuwde voor een ‘kabinet Balkenende-Verdonk’, dat de tegenstellingen in Nederland alleen maar zou vergroten.

uitslag Tweede-Kamerverkiezingen

De PvdA verloor bij de Tweede-Kamerverkiezingen overal, ook in haar traditionele bolwerken Amsterdam, Rotterdam, Zuid-West Friesland, Oost-Drenthe en Oost-Groningen. Wel bleef ze in deze gebieden de grootste partij, met als uitschieter Reiderland waar meer dan veertig procent van de stemmen op haar waren uitgebracht. Volgens exit-polls was een kwart van de PvdA-kiezers uit 2003 naar de SP overgestapt en had ruim tien procent op nog een andere partij gestemd.

Bos werd na de verkiezingsnederlaag niettemin met algemene stemmen door zijn fractie als voorzitter herkozen. Het partijbestuur besloot al op 24 november een commissie de campagne te laten evalueren. Oud-partijvoorzitter R. Vreeman, burgemeester van Tilburg, werd voorzitter. Partijvoorzitter Van Hulten weet de nederlaag in eerste instantie aan de 'vuile campagne' van het CDA – in navolging van de Amerikaanse Republikeinen – en het te zwakke verweer van zijn partij daartegen, maar gaf toe dat vooral begin november fouten gemaakt werden door gebrek aan strakke regie (*NRC Handelsblad*, 25 november 2006). Een groep leden die zich 'de nieuwe doorbraak' noemde, pleitte voor een linkser profiel, naar Scandinavisch voorbeeld.

Het Politiek Forum besprak op 2 december in Utrecht de uitslag. De sprekers weten de nederlaag over het algemeen aan de campagne, waarin de partij haar eigen verhaal onvoldoende naar voren had gebracht en de verschillen met de SP niet duidelijk gemaakt zou hebben. Het Tweede-Kamerlid G. Valk benadrukte die verschillen en meende: 'we moeten uitstralen dat we een natuurlijke regeringspartij zijn' (*NRC Handelsblad*, 4 december 2006). Bos stelde vast dat de partij zich verder moest vernieuwen, maar ook dat ondanks de verliezen toch ruim twee miljoen kiezers op de PvdA gestemd hadden. Zijn positie als politiek leider stond overigens niet ter discussie.

Provinciale Statenverkiezingen 2007

In Gelderland, Limburg, Noord-Brabant, Noord-Holland, Zeeland en Zuid-Holland kozen de partijleden in oktober een lijsttrekker voor de in maart 2007 te houden Provinciale Statenverkiezingen. In Drenthe, Flevoland, Friesland, Groningen en Utrecht werden geen ledenraadplegingen gehouden, omdat zich maar één kandidaat had gemeld. In Overijssel werd de lijsttrekker nog geselecteerd volgens de oude procedure, namelijk door de gewestelijke ledenvergadering.

Eerste-Kamerverkiezingen 2007

Kandidaten voor het lijsttrekkerschap voor de in 2007 te houden Eerste-Kamerverkiezingen konden zich vanaf 15 juni melden. Naast de fractievoorzitter Noten meldde zich W. van der Noordt, gemeenteraadslid in Enschede. In oktober konden de leden hun keuze bepalen. Ruim twintig procent bracht een stem uit, waarvan 68 procent de voorkeur gaf aan Noten.

personalia

Oud-partijleider A.P.W. Melkert vertrok in maart bij de Wereldbank en aanvaardde een leidinggevende functie als vice-secretaris-generaal bij het United Nations Development Programme (UNDP), het ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties.

Op 21 mei overleed J.R. Toussaint, Tweede-Kamerlid van 1979 tot 1986.

A.Th. Duivesteijn vertrok op 31 mei uit de Tweede Kamer omdat hij in april was geïnstalleerd als wethouder van Almere. Voor zijn Kamerlidmaatschap – dat begon in 1994 – was hij al wethouder in Den Haag geweest. Hij werd in de Kamer opgevolgd door H.Ch. Wagner. Ook E.P. van Heemst vertrok in mei uit de Kamer, nadat hij in maart lid (en vervolgens fractievoorzitter) van de Rotterdamse gemeenteraad was geworden. Hij werd opgevolgd door A.J. Krähe.

Mevr. G. ter Horst kondigde in mei haar vertrek als burgemeester van Nijmegen aan – per 1 januari 2007.

Mevr. M. Kraneveldt-van der Veen, die de PvdA in 2002 had verlaten om zich aan te melden bij de LPF en daarvoor in 2003 in de Tweede Kamer werd gekozen, keerde in juli terug naar de PvdA en gaf haar Kamerzetel op.

Op 11 september overleed de filosoof L.W. Nauta, die een belangrijke bijdrage had geleverd aan het beginselprogramma dat de PvdA in 1977 vaststelde.

Partij voor de Dieren (PvdD)

De in oktober 2002 opgerichte Partij voor de Dieren (PvdD) kwam na de Tweede-Kamerverkiezingen van 2006 met twee vrouwen in de Kamer, nadat ze in 2003 net geen zetel had weten te behalen. Aan het einde van 2006 telde de partij ruim 6.000 leden. In september werd een jongerenorganisatie opgericht onder de naam PINK!

programma en kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Partijvoorzitter mevr. M.A. Thieme had op 14 september het ontwerp-program en de voorlopige kandidatenlijst in Den Haag gepresenteerd. Het partijcongres stelde beide zonder veel wijzigingen op 1 oktober in Driebergen vast. Een voorstel voor gratis kinderopvang werd door het congres afgewezen. In het program viel de nadruk op de rechten en het welzijn van dieren – zowel wilde dieren als huisdieren en dieren in veeteelt, circus en dierentuin. De PvdD nam echter ook stelling op andere terreinen. Zo wilde zij de AOW handhaven, een inkomensafhankelijke kinderbijslag invoeren, het openbaar vervoer in overheidshanden, en een generaal pardon voor asielzoekers die langer dan vier jaar hier verblijven.

De kandidatenlijst werd voor de helft gevuld met bekende Nederlanders zoals de cabaretier C.R. van Kooten, de publicist H.R. Kousbroek, de actrice G.C. Verbaan, en de schrijvers M. 't Hart, J.H. Wolkers en mevr. M.F. van der Steen (beter bekend als Mensje van Keulen). Op de eerste plaats stond partijvoorzitter Thieme, op de tweede plaats de coördinator van het partijbureau, mevr. E. Ouwehand.

campagne Tweede-Kamerverkiezingen

Dankzij royale giften van ondernemers als N.G. Pierson, producent van muskietennetten (klamboe's) en mevr. I. Visser, vastgoedondernemer en eigenares van een hotel in Amsterdam, kon de PvdD een grootschalige campagne voeren, met opvallende affiches op stations (een jonge kat op een kapot gekrabde Kamerzetel) en radiospotjes waarop bekende Nederlanders hun steun aan de partij betuigden.

overige

In oktober voerde de partij campagne – vooral via e-mails – tegen halal-vlees (vlees van volgens islamitische regels, dat wil zeggen zonder verdoving geslachte dieren) in de supermarkt.

Partij voor de Vrijheid (PVV): zie Groep-Wilders

Socialistische Partij (SP)

Het jaar 2006 verliep opnieuw uitstekend voor de SP. Het ledenaantal groeide van 44.853 naar 50.740, een toename van 5.887 leden (ruim dertien procent). De gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart brachten meer dan een verdubbeling van het zeteltal. Ook bij de Tweede-Kamer-

verkiezingen van 22 november 2006 behaalde de partij een enorme overwinning.

gemeenteraadsverkiezingen

Op 4 februari startte de SP de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen met een bijeenkomst in Amsterdam. Hier werd ook een nieuw partijlogo gepresenteerd. De rood met groene tomaat werd ingeruild voor een strakke rood-witte variant.

De SP kwam in 91 gemeenten met een kandidatenlijst uit. Niet alle afdelingen die mee wilden doen kregen hiertoe de gelegenheid: het partijbestuur keurde deelname alleen goed wanneer een afdeling ideologisch en organisatorisch aan bepaalde eisen voldeed.

De raadsverkiezingen verliepen voor de SP zeer succesvol: het zeteltal steeg van 143 naar 333 (zie tabel 1). De partij groeide vooral sterk in grote steden: in Groningen, Haarlem, Nijmegen, Arnhem en Leiden werd de SP de tweede partij. Opvallend genoeg verloor zij in Zoetermeer, Schijndel en Oss – de thuishaven van de partij.

De SP mocht dan wel een van de winnaars van de raadsverkiezingen zijn, zij bleef in de meeste gemeenten buiten de colleges van burgemeester en wethouders. In 21 van de 82 gemeenten waar zij zitting in de raad had, trad zij toe tot het college. De andere partijen legden de oorzaak daarvan bij de SP zelf: zij zou geen bestuursverantwoordelijkheid aandurven, of teveel eisen stellen. Partijsecretaris J.G.C. van Heijningen ontkende dit; hij vond ook dat de SP niet tegen elke prijs hoefde te besturen.

problemen in Den Helder en Amsterdam

Hoewel het partijbestuur had geprobeerd de deelname van de SP-afdelingen aan de raadsverkiezingen nauwgezet te controleren, ontstonden er in Den Helder al zeer snel grote problemen. Binnen een week na hun installatie stapten drie raadsleden uit de SP-fractie, vanwege een 'vertrouwensbreuk' met de fractievoorzitter (*de Volkskrant*, 31 maart 2006). De drie stelden hun raadszetels niet ter beschikking van de SP, maar gingen verder onder de naam Progressief Den Helder.

Ook in de Amsterdamse deelraad Zuideramstel deden zich problemen voor. Twee fractieleden van de SP werden in december verdacht van illegale onderverhuur van hun sociale huurwoning. Op 14 december werd het tweetal door het partijbestuur op non-actief gesteld, totdat er meer helderheid zou zijn.

afdrachten

In de SP dienen vertegenwoordigers van deze partij in de Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de gemeenteraden alsmede de SP-wethouders hun inkomsten voortvloeiende uit deze functies aan de partijkas over te maken, waarna de partij hun vervolgens weer een deel als onkostenvergoeding uitbetaalt. In een aantal gevallen maakten overheden de vergoedingen rechtstreeks over aan de SP, op basis van een zogeheten cessie-overeenkomst. In de herfst van 2005 weigerde B. Staal (D66), commissaris van de koningin in Utrecht, ‘omwille van de zuiverheid’ aan deze regeling zijn medewerking te verlenen; hij meende dat er sprake was van ‘belangenverstrengeling’ en van een ‘onwenselijke betalingsrelatie’ tussen de provincie Utrecht en de SP (*NRC Handelsblad*, 29 maart 2006). Staal vond dat de vergoeding van de Statenleden door de provincie op hun privé-rekening moest worden gestort. Hij legde de kwestie op 27 oktober 2005 voor aan minister J. Remkes (VVD) van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Deze antwoordde op 17 januari 2006 dat hij het met Staal eens was. De minister kondigde aan een onderzoek in te stellen naar de regeling die in veel provincies en gemeenten werd gehanteerd. De SP vond de hele kwestie een storm in een glas water.

verzet

In juli veroorzaakte partijleider J.G.Ch.A. Marijnissen opschudding, nadat hij in een interview in het mannenblad *Penthouse* het verzet in Nederland in de Tweede Wereldoorlog op één lijn had gesteld met het moslim-fundamentalistische terrorisme in het Midden-Oosten. Voorzitter R. Hemmes van de Stichting Samenwerkend Verzet vond de uitlatingen van Marijnissen van weinig respect getuigen. Volgens de SP-leider waren zijn opmerkingen echter uit hun verband gerukt. Hij liet weten de werkwijze van Hamas en Hezbollah af te keuren.

coalitievoorkeuren

Op 10 juli verklaarde Marijnissen op de radio dat hij een kabinet van de SP met het CDA en de PvdA niet uitsloot. ‘Het idee dat wij alleen maar met rood willen, klopt niet’ (*Trouw*, 12 juli 2007). Marijnissens uitlatingen leidden tot enige commotie in de SP. Eerder had de SP-leider wel te kennen gegeven met GroenLinks en de PvdA in zee te willen. De sociaal-democraten hielden zich echter op de vlakte. Verder dan het gezamenlijk drinken van een kopje koffie in november, vlak voor de verkiezingen – op instigatie van GroenLinks-aanvoerder Halsema – ging

PvdA-leider Bos niet (zie ook in deze Kroniek onder GroenLinks en SP).

programma Tweede-Kamerverkiezingen

Op 31 augustus presenteerde de programmacommissie onder voorzitterschap van het Tweede-Kamerlid Van Bommel het conceptverkiezingsprogramma met als titel *Een beter Nederland, voor hetzelfde geld*. Meest opmerkelijke punten waren de aanvaarding van het koningshuis en de NAVO. De SP was niet langer van mening dat Nederland uit de NAVO moest, maar accepteerde het Westerse bondgenootschap als een ‘politiek feit’, aldus Van Bommel (*NRC Handelsblad*, 31 augustus 2006). Ook sloot de SP deelname aan vredesmissies niet uit, wanneer die tenminste door de Verenigde Naties waren goedgekeurd. Verder wenste de partij onder meer een ‘welvaartsvaste’ AOW, die niet mocht worden gefiscaliseerd – zoals de PvdA wenste – en een versoepeling van de keuringseisen voor WAO-ers.

Op 7 oktober stelde het partijcongres van de SP het verkiezingsprogramma definitief vast. Slechts enkele wijzigingen voerden de zeventien afgevaardigden door: zo werd de eis van gratis kinderopvang geschrapt. Over de NAVO vond een heftige discussie plaats, maar uiteindelijk stemde slechts zo’n tien procent van de afgevaardigden tegen de voorgestelde koerswijziging.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Op 2 september ging het partijbestuur akkoord met de ontwerp-kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Op de eerste plaats stond Marijnissen, die voor de zesde keer de SP-lijst aanvoerde. In oktober werd bekend dat hij in het voorjaar van 2006 een hartaanval had gehad. Na de partijleider kwamen vijf zittende Kamerleden. Eerste nieuweling was A.A.G.M. van Raak, directeur van het wetenschappelijk bureau van de SP en lid van de Eerste Kamer, op de zevende plek. De negende positie werd ingenomen door mevr. R.M. Leijten, voorzitter van de SP-jongerenorganisatie ROOD.

Lijstduwer van de SP voor de verkiezingen was de theoloog, dichter en voormalige priester H.G.J.H. Oosterhuis. Met Marijnissen had hij in 2001 het initiatief genomen tot de oprichting van de stichting ‘Stop de uitverkoop van de beschaving’. Dat hij op de kandidatenlijst van de SP kwam te staan, paste in het streven van de partij zich ook te richten op de sociaal voelende christelijke kiezer.

Het partijcongres van 7 oktober nam de conceptkandidatenlijst zonder wijzigingen over. Pogingen om twee (allochtone) tegenkandidaten – de

van origine Surinaamse Ch. Jankie en de in Turks-Koerdistan geboren D. Yildirim – verkozen te krijgen mislukten.

Lijstduwer Oosterhuis uitte in zijn congresrede scherpe kritiek op het CDA. Ook partijleider Marijnissen betoogde dat vele christenen zich niet meer zouden kunnen vinden in het beleid van het CDA.

campagne Tweede-Kamerverkiezingen

De SP begon de verkiezingscampagne op 20 oktober in Amsterdam op de Nieuwmarkt, waar Marijnissen soep uitdeelde. In de campagne konden SP-sympathisanten een zogeheten ‘*viral movie*’ versturen naar vrienden en bekenden. Op het ‘finalefeest’ op 5 november in Arnhem, een paar weken voor de verkiezingen, werden de actieve leden alvast bedankt voor hun inzet. Opiniepeilingen lieten toen al zien dat de winst waarschijnlijk groot zou zijn; de SP was op een gegeven moment zelfs groter dan de VVD.

uitslag Tweede-Kamerverkiezingen

Grote winnaar van de Tweede-Kamerverkiezingen was de SP, met 25 zetels – een voortuitgang ten opzichte van 2003 van zestien zetels. Aanvankelijk leek het er zelfs op dat de SP 26 zetels had behaald. Nadat de stemmen van in het buitenland woonachtige kiezers waren geteld en na de hertelling in onder meer de gemeente Eindhoven ging er één zetel van de SP over naar de PvdA.

Partijleider Marijnissen reageerde uitgelaten op de uitslag. Hij sprak van een ‘historische dag... Het is de dag waarop de socialisten de liberalen zijn gepasseerd’ (*de Volkskrant*, 23 november 2006). De uitslag betekende dat Eerste-Kamerfractievoorzitter M.J.M. Kox, die als 24-ste op de lijst stond, ook was gekozen. Hij besloot evenwel geen zitting te nemen in de Tweede Kamer.

kabinetsformatie

Al voor de verkiezingen had partijleider Marijnissen te kennen gegeven dat zijn partij mee wilde regeren (zie hierboven). Tijdens de kabinetsformatie onderzocht ‘verkenner’ R.J. Hoekstra de mogelijkheden van een kabinet van de SP met CDA en PvdA (zie in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). Na gesprekken te hebben gevoerd met Balkenende, Bos en Marijnissen kwam Hoekstra op 11 december tot de slotsom dat een dergelijke coalitie niet mogelijk was.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

Voor de SGP, de oudste partij van Nederland, leek 2006 een jaar van voorzichtige vernieuwing. Besloten werd dat vrouwen lid mochten worden van de partij, al werden ze geacht geen lid te willen worden van vertegenwoordigende lichamen als gemeenteraden en Tweede Kamer. Het Ds. G.H. Kerstenhuis in Den Haag, waarin het partijbureau was gevestigd, werd verkocht; vanaf september werd een nieuw pand gehuurd in Gouda. Het staken van de overheidssubsidie in 2005 (naar aanleiding van de weigering om vrouwen gewoon lid te laten worden) kwam hard aan. De dreigende financiële tekorten werden enigszins gecompenseerd door extra giften en een geslaagde ledenwerfactie – die overigens al in 2005 was gestart.

jaarvergadering

De jaarvergadering van 25 maart in Utrecht werd voor een groot deel gewijd aan de door M.W. van Buuren geschreven nota *Tussen stemmen en sturen. Besluitvorming en burgerschap in de netwerksamenleving*. De nota werd gepresenteerd door W. Fieret, voorzitter van de Guido de Brès-Stichting – het Studiecentrum van de SGP – en vervolgens in een forum besproken. In een netwerksamenleving zou de overheid een andere, minder zichtbare plaats krijgen en meer invloed van burgers ondergaan. De SGP stelde hier haar eigen visie op christelijk burgerschap tegenover.

vrouwenlidmaatschap

Het vrouwenlidmaatschap bleef ook in 2006 een zeer belangrijk thema binnen de SGP. De discussie hierover was al langer aan de gang binnen de partij maar de rechterlijke uitspraak in 2005 dat de SGP geen subsidie meer kreeg omdat zij vrouwen zou discrimineren, voerde de druk op (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 81-83). Op de algemene vergadering in Utrecht op 25 maart 2006 riep Tweede-Kamerfractievoorzitter B.J. van der Vlies de leden op tot een onbevangen discussie. In een slotwoord waarschuwde F. Mallan, emeritus predikant van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland, voor het hellend vlak waarop de partij zich zou begeven wanneer ze haar standpunt zou gaan herzien. De vergadering koos twee nieuwe leden in het hoofdbestuur, H. van den Belt en M.F. van Leeuwen, die de plaatsen innamen van J.H. van Daalen en J. van Belzen. Deze waren in december 2005 afgetreden, toen het hoofdbestuur de gemeenschappelijke lijsten van SGP en ChristenUnie voor de gemeenteraadsverkiezingen in vier gemeenten afkeurde omdat er vrou-

wen op direct-verkiesbare plaatsen stonden (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 85-86).

Al in 2003 had het hoofdbestuur een werkgroep ingesteld van jonge predikanten uit verschillende kerkgenootschappen (nederlands-her-vormd, christelijk-gereformeerd en Gereformeerde Gemeenten) om de kwestie nader te onderzoeken (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 118). Zij schreven een nota die op 21 april 2006 door het hoofdbestuur werd ge-presenteerd onder de titel *Man en vrouw schiep Hij hen. Politieke parti-cipatie in bijbels perspectief*. De auteurs stelden vast dat God een schep-pingsorde heeft aangebracht, waarbij de vrouw de man moest volgen omdat ‘de man in algemene zin het hoofd is van de vrouw’ (blz. 36). Man en vrouw hebben andere taken: de vrouw zorgt voor het gezin, ter-wijl de man in het publieke domein een rol vervult. Diverse voorbeelden uit het Oude en Nieuwe Testament moesten dit verduidelijken. Derhalve zou men het regeerambt niet aan een vrouw mogen overlaten. Een partij was echter geen publieke maar een private organisatie. Uit Gods Woord viel niet af te leiden dat vrouwen geen taken mochten vervullen binnen een private organisatie als een politieke partij, zolang het geen ‘leidende taak’ betrof zoals een voorzitterschap of deelname aan het openbaar be-stuur (‘regeerambt’) (blz. 38). Ook als vrouwen als volwaardig lid wer-den toegelaten tot de partij zouden ze deze functies niet mogen opeisen, aangezien ze bij toetreding zouden instemmen met het beginselprogram dat hen dit verbod. Langs deze omweg trachtte het bestuur dus vrou-wen wel een gewoon lidmaatschap van de partij aan te bieden, maar hen tevens te blijven weren uit gemeenteraden, Provinciale Staten, Tweede Kamer en andere functies in het openbaar bestuur. Vrouwen zouden zelfs in het bestuur van een kiesvereniging zitting kunnen nemen, zo-lang het voorzitterschap maar aan een man voorbehouden bleef.

Het hoofdbestuur gaf met deze voorstellen toe aan de druk van de bui-tenwereld en een groeiend deel van de eigen achterban (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 83-84). Tijdens de oprichting van de SGP in 1918 was er niets over het lidmaatschap van vrouwen vastgesteld, omdat het van-zelfsprekend werd geacht dat vrouwen geen lid zouden zijn. In 1984 kon het daarom gebeuren dat vrouwen lid werden van de kiesvereniging Den Haag. Dit werd een slepende kwestie, totdat in 1996 bij statuten-wijziging werd besloten dat alleen mannen volwaardig lid konden wor-den van de SGP (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 74-75). Vrouwen (en trouwens ook mannen) konden voortaan een buitengewoon lidmaat-schap aanvragen, wat inhield dat ze wel actief mochten worden in een plaatselijke kiesvereniging maar geen stemrecht hadden binnen de par-tij, niet afgevaardigd mochten worden naar regionale of nationale partij-vergaderingen en niet verkiesbaar waren voor bestuur of volksvertegen-woordiging.

De achterban reageerde verdeeld op de nota. De SGP-jongerenorganisatie, die al in 2005 vrouwelijke leden had toegelaten (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 84), juichte het voorstel toe. Minder enthousiast was mevr. H. Grabijn-van Putten, die al jaren binnen de SGP had geijverd voor volwaardige deelname van vrouwen aan het politieke proces en de nu voorgestelde statutenwijziging niet ver genoeg vond gaan. Ze kondigde aan, tegen te zullen stemmen. Het Beraad Christelijke Politiek (BCP), een groep van hervormingsgezinde SGP-wethouders en raadsleden (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 86), achtte de voorstellen van het hoofdbestuur te dwangmatig, en gaf ook de voorkeur aan een volwaardig lidmaatschap voor vrouwen met passief kiesrecht. Het BCP meende voorts dat niet alleen de afgevaardigden van de kiesverenigingen op het partijcongres maar alle leden over deze kwestie zouden moeten stemmen. Voor de Landelijke Stichting ter Bevordering van de Staatkundig Gereformeerde Beginzelen daarentegen ging de verandering al veel te ver. Haar voorzitter, P.H. op 't Hof, die van mening was dat 'vrouwen eigenlijk niet het woord mogen voeren in vergaderingen waar mannen zijn', verwierp het onderscheid tussen private en publieke organisaties en noemde het voorstel 'in en in droevig' (*Reformatorisch Dagblad*, 21 april 2006). Ook vier predikanten van de Gereformeerde Gemeenten en de Gereformeerde Gemeenten in Nederland vreesden (in een open brief, afgedrukt in het weekblad van laatstgenoemd kerkgenootschap, *De Wachter Sions*) dat Gods gunst niet op het bestuursvoorstel kon rusten. Op de algemene vergadering van de SGP te Gouda op 24 juni stemde bijna driekwart van de 479 afgevaardigden van de plaatselijke kiesverenigingen voor de statutenwijziging waarmee 'personen' en niet alleen 'mannen' lid mochten worden van de partij. Bezwaren bleken vooral te bestaan binnen enige Gelderse en Zeeuwse kiesverenigingen. Of hierna opnieuw subsidie van de overheid aangevraagd zou worden, was nog niet zeker. Voorlopig meldden zich overigens nog geen vrouwen als lid aan. De plaatselijke kiesverenigingen zouden te zijner tijd ook hun statuten moeten aanpassen.

De SGP-jongeren besloten – met tachtig procent van de stemmen – op hun jaarvergadering op 28 april in Gouda om vrouwen toe te laten in hun bestuur, in commissies en andere organen, mits ze niet de bijeenkomsten zouden openen of sluiten (met gebed). Het hoofdbestuur van de partij maakte hiertegen geen bezwaar, mede omdat de SGP-jongeren geen publieke of regerende functies vervullen. De voorzitter van de jongerenorganisatie C. van Bommel werd overigens op deze bijeenkomst opgevolgd door J. Kloosterman.

gemeenteraadsverkiezingen

De SGP voerde de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart onder het motto 'kiezen voor kwetsbaar'. Politiek leider Van der Vlies opende daartoe op 16 januari de website www.kiezenvoorkwetsbaar.nl. De SGP-jongerenorganisatie hield op 11 februari in Utrecht haar jongerendag onder hetzelfde motto.

Bij gemeenteraadsverkiezingen placht de SGP vaak samen met de ChristenUnie één lijst in te dienen. De laatste tijd leidde vooral het verschil van mening over deelname van vrouwen aan de politiek tot wrijvingen tussen de twee partijen (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 84-87). Voor de ChristenUnie leek samenwerking bovendien electoraal niet erg voordelig. In Breukelen en Nieuwegein werd de samenwerking verbroken en gingen beide partijen zelfstandig de verkiezingen in. In Gouda werd in februari besloten zelfs geen lijstverbinding aan te gaan.

De SGP verloor licht bij de raadsverkiezingen. De partij leed vooral enig verlies in de 75 gemeenten waar niet (meer) met de ChristenUnie werd samengewerkt. In de 42 gemeenten waar ze samen één lijst vormden, konden beide partijen doorgaans hun zeteltal handhaven. Volgens J.W. van Berkum, wetenschappelijk medewerker van de Guido de Brès-Stichting, het Studiecentrum van de partij, kwam de geringe achteruitgang van de SGP nauwelijks ten goede aan de ChristenUnie maar vaker aan lokale partijen (zie ook in deze Kroniek onder ChristenUnie).

In Enkhuizen waren enkele SGP-ers overgestapt naar de ChristenUnie, toen het hoofdbestuur zich tegen samenwerking met die partij verzet had (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 85-87). Eén van hen, D. van Pijkeren, werd in april voorgedragen als wethouder.

samenwerking ChristenUnie en SGP

De in april verschenen nota *Man en vrouw schiep Hij hen* bevatte ook een voorstel voor een samenwerkingsregeling op lokaal of regionaal niveau. De gemeentelijke kiesverenigingen zouden voortaan een gezamenlijke kandidatenlijst met een andere partij (in de praktijk meestal de ChristenUnie) waarop vrouwen geplaatst waren mogen goedkeuren, indien 'redenen van gewichtige aard – door de gemeentelijke kiesvereniging expliciet aan te geven – daartoe nopen' (blz. 47). Dat goedkeuringsbesluit moest dan wel met een tweederde meerderheid worden genomen. Een 'gewichtige' reden zou kunnen zijn dat de SGP geen kans maakte op eigen kracht een zetel in de gemeenteraad te behalen. Over het algemeen genoten echter zelfstandige kandidatenlijsten (al dan niet horizontaal met lijsten van andere partijen verbonden) de voorkeur boven gemeenschappelijke lijsten.

De ChristenUnie in Friesland verbrak in het voorjaar van 2006 de samenwerking met de SGP bij de Provinciale Statenverkiezingen van 2007 (zie in deze Kroniek onder ChristenUnie).

programma Tweede-Kamerverkiezingen

Eind 2005 had het hoofdbestuur een commissie ingesteld die onder leiding van partijsecretaris P.A. Zevenbergen een nieuw verkiezingsprogramma zou ontwerpen (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 81). Het hoofdbestuur stelde op grond van dit ontwerp op 22 september 2006 het program definitief vast. De SGP was daarmee op 25 september de eerste partij die een definitief programma kon presenteren. Bij de presentatie in Den Haag werd een taart aangesneden, om te vieren dat de SGP voor de 25-ste keer deel zou nemen aan Tweede-Kamerverkiezingen.

Het programma, getiteld *Naar eer en geweten*, legde vooral nadruk op bescherming van het traditionele gezin en de jeugd. De SGP wilde extra investeren in gezin, onderwijs en jeugdhulpverlening. Ouders zouden een kindgebonden budget moeten ontvangen voor kinderopvang, ook als ze thuisbleven om hun kind op te voeden. Lijstaanvoerder Van der Vlies zag dat als ‘een investering in de samenleving’, die er toe zou moeten bijdragen dat meer kinderen thuis werden opgevangen door hun eigen ouders (*NRC Handelsblad*, 28 september 2006). Verder wilde de partij de aftrek van de hypotheekrente beperken, de AOW op termijn verder fiscaliseren (dat wil zeggen dat AOW-gerechtigden met een ruim aanvullend pensioen via de belastingen mee zouden betalen aan de AOW), coffeeshops sluiten, en het budget voor ontwikkelingssamenwerking en dat voor defensie verhogen. Het financiële deel van het verkiezingsprogramma moest na een doorrekening van het Centraal Planbureau wel enigszins aangepast worden.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

SGP-fractievoorzitter Van der Vlies kondigde al in januari in ‘Netwerk’ aan zich voor de zevende keer beschikbaar te stellen als lijsttrekker voor de Tweede-Kamerverkiezingen, die toen nog voor 2007 verwacht werden. Na 25 jaar Kamerlidmaatschap had hij wel overwogen zich terug te trekken, maar de crisis in de partij liet dat niet toe. Het hoofdbestuur had een beroep op hem gedaan aan te blijven om zo voor stabiliteit en continuïteit te zorgen. Op de algemene vergadering van 25 maart werd hij met 382 van de 386 stemmen als lijstaanvoerder gekozen. Op 22 september stelde het hoofdbestuur de kandidatenlijst officieel vast. Op nummer twee stond het Kamerlid C.G. van der Staaij en op nummer drie de econoom E. Dijkgraaf. H.G. Leertouwer, raadslid in

Krimpen aan de IJssel, kwam op plaats vier. Voor de vijfde plaats was aanvankelijk A. Noordergraaf voorgedragen, die pas benoemd was tot burgemeester van Soest. Hij was echter van de ontwerplijst verwijderd nadat hij in Soest een katholieke mis had bijgewoond en bovendien had verklaard dat hij het ‘wel leuk’ zou vinden wanneer ergens een vrouwelijke SGP-burgemeester benoemd zou worden (in een gesprek met het *Nederlands Dagblad*, 9 september 2006). In zijn plaats kwam nu J.P. Tanis, lid van het hoofdbestuur en raadslid te Sliedrecht. Noordergraaf zou zich vervolgens op zijn partijlidmaatschap bezinnen.

campagne Tweede-Kamerverkiezingen

In verband met de subsidiestop vroeg de partij een gift van de achterban, mede om de campagne te kunnen bekostigen. De SGP kreeg in 2006 bijna 400.000 euro voor haar verkiezingsfonds en nog eens ruim 300.000 euro voor het ‘subsidiestopfonds’ binnen – niet alleen van de eigen achterban maar ook van buitenstaanders die vanwege de subsidiestop de partij wilden steunen. Een deel hiervan zou bewaard worden voor de Provinciale Statenverkiezingen van 2007, maar voor de Kamerverkiezingen kon de SGP nu ruim 300.000 euro uittrekken. Dat geld werd vooral besteed aan advertenties in dagbladen.

In de verkiezingscampagne vormde het gezin voor de SGP het belangrijkste onderwerp. De staatkundig-gereformeerden verweten het CDA dan ook geen echte partij voor het gezin te zijn. De christen-democraten zeiden een gezinsbeleid te willen voeren, maar ook voor hen had het klassieke alleenverdienersgezin afgedaan, zo bleek uit het CDA-verkiezingsprogramma – althans volgens de SGP. Ondanks dit verwijt zette de partij zich verder niet af tegen het CDA. Van der Vlies gaf ook aan weer mee te willen onderhandelen over regeringsdeelname als de SGP zou worden uitgenodigd: ‘we zijn geen getuigenispartij van preken en geen vuile handen maken’ (*Nederlands Dagblad*, 11 november 2006). Hij benadrukte dat mensen principieel en niet strategisch moesten stemmen, juist nu de SGP geen subsidie meer kreeg. De SGP leek zich steeds minder verwant te voelen met de ChristenUnie. ‘De ChristenUnie wordt steeds meer een christelijk-linkse splinter zoals vroeger de EVP en PPR’, aldus woordvoerder M. de Bruijne (*NRC Handelsblad*, 21 november 2006).

uitslag Tweede-Kamerverkiezingen

De SGP boekte een geringe stemmenwinst (krap drieduizend stemmen), onvoldoende om de verhoopte derde Kamerzetel binnen te halen. In sommige gemeenten leed ze verlies, met name in Rotterdam, maar soms

ook in minder verstedelijkte gemeenten als Dantumadeel en Heerde. Winst werd vaker behaald in gemeenten onder de rook van de grote steden (Barendrecht, Hendrik Ido Ambacht) en in sommige traditionele bolwerken zoals Alblasserdam en Urk. De verschillen waren echter vaak gering. Ook na zorgvuldige analyse viel hierin geen al te duidelijk patroon te herkennen, stelde Van Berkum vast. De SGP speelde anders dan in 2003 geen rol in de kabinetsformatie.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

Het jaar 2006 verliep niet gemakkelijk voor de VVD. De interne verdeeldheid nam scherpe vormen aan, de politiek aanvoerder trad af en bij de raads- en Kamerverkiezingen gingen zetels verloren. De strijd om het lijsttrekkerschap leek in het voorjaar juist kiezers te trekken. Die strijd werd beslecht door de leden – ook een blijk van vernieuwing. Vernieuwing uitte zich ook in de huisstijl, de website en in de kleurrijke opmaak van het ledenblad dat bovendien een nieuwe naam kreeg: *Liber*.

gemeenteraadsverkiezingen

De VVD had in 2005 de voorbereidingen gestart voor de gemeenteraadsverkiezingen (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 97). De campagne werd geleid door staatssecretaris M. Rutte van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Vanaf de opening, officieel op 18 februari in Utrecht, kreeg de campagne een meer landelijk dan lokaal karakter. In een televisiespot zetten de liberalen zich af tegen de sociaal-democratie, gesymboliseerd door een rode roos die met alle winden mee lijkt te waaien. Tweede-Kamerfractievoorzitter J.J. van Aartsen richtte zijn pijlen eveneens vooral op de PvdA en het gevaar van linkse colleges in grote steden.

Vice-premier G. Zalm (VVD), tevens minister van Financiën, riep in het televisieprogramma 'Buitenhof' op 19 februari de burgers van meer dan zestig gemeenten op om de verhoogde belasting op onroerende zaken (ozb) niet te betalen. Naar zijn mening was de verhoging in deze gemeenten meer dan twee procent en dus in strijd met de nieuwe wet – waarbij vooral door toedoen van zijn partij de ozb fors werd verlaagd. De mening van Zalm werd overigens bestreden door woordvoerders van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en van het Centrum voor Onderzoek van de Economie van de Lagere Overheden (COELO). Achteraf bleek Zalm bovendien door ambtenaren gewaarschuwd te zijn voor overhaaste conclusies over deze kwestie. De fractievoorzitter van het CDA in de Tweede Kamer, Verhagen, merkte op dat Zalm 'in het enthousiasme van het campagne voeren zijn doel voorbijgeschoten' zou

zijn en zijn uitspraak diende te herroepen (*NRC Handelsblad*, 20 februari 2006). Op een verkiezingsbijeenkomst op 20 februari in Haarlem bood Zalm zijn excuses aan en gaf toe zich vergist te hebben. Hij zou zelfs even overwogen hebben af te treden. Wel hield Zalm vol dat provincies soms te gemakkelijk een gemeente onthieven van het verbod om de ozb te verhogen.

De uitslag stelde de VVD teleur. De partij had gehoopt de verliezen van 2002 goed te maken. Maar ook al boekten de liberalen in 54 gemeenten winst, gemiddeld vielen ze terug van 15,8 naar 13,7 procent van de stemmen (zie tabel 1). In het liberale bolwerk Wassenaar raakte de VVD haar dominante positie kwijt en viel zij terug van elf naar zes zetels, waarvan vooral een nieuwe lokale partij profiteerde. In de grote steden werd licht verlies geleden: in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam één zetel; alleen in Utrecht bleef de VVD dit lot bespaard en handhaafde zij haar zeteltal.

Het verlies van de VVD werd onder meer aan het leiderschap van Van Aartsen toegeschreven (zie hieronder), maar ook aan het optreden van Zalm en oud-partijleider H. Wiegel, die nogal van leer was getrokken tegen D66 en haar leider A. Pechtold. Voorzitter K.J. Terwal van de Jongerenorganisatie voor Vrijheid en Democratie (JOVD), de liberale jongerenorganisatie, weet het verlies vooral aan de campagne, waarbij de VVD het kabinetsbeleid niet goed verdedigde en een te confronterende en polariserende toon gebruikte.

Bij de collegevorming leverde de VVD 84 van haar 286 wethoudersposten in. In steden als Amsterdam, Utrecht, Groningen, Leiden en Maastricht namen de liberalen niet meer aan het college deel.

vertrek tweede-Kamerfractievoorzitter Van Aartsen

Al in de nacht van 7 op 8 maart besloot Van Aartsen consequenties te trekken uit de uitslag van de raadsverkiezingen. Hij had voor zichzelf besloten af te treden als de VVD minder dan veertien procent van de stemmen zou halen – en dat was immers gebeurd. Ook de vice-voorzitter van de fractie, mevr. B.M. de Vries, trad op 8 maart af. Nog dezelfde dag koos de fractie een nieuwe voorzitter, W.I.I. van Beek. Een aantal jonge *backbenchers* zou deze wisseling van de wacht al informeel voorbereid hebben (aldus *NRC Handelsblad*, 9 maart 2006). Eén van hen, mevr. E.I. Schippers, werd nu vice-voorzitter van de fractie. Ook minister H.G.J. Kamp van Defensie had door opmerkingen tegenover de *Provinciale Zeeuwse Courant* (6 maart 2006) over de positie van Van Aartsen aan de onrust bijgedragen.

Van Aartsen had zich in de herfst van 2004 kandidaat gesteld voor de functie van partijleider, maar de algemene vergadering van de VVD

wilde toen niet verder gaan dan hem als ‘politiek aanvoerder’ aan te wijzen. Soms werd niet hij maar Zalm als de politiek leider van de VVD beschouwd (zie *Jaarboek 2004 DNPP*, blz. 99-100, en *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 94).

Hirsi Ali

Het Tweede-Kamerlid mevr. A. Hirsi Ali riep in 2006 evenals in 2005 ook in haar eigen partij weerstand op (zie ook *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 92-93). Op 9 februari verdedigde ze (naar aanleiding van de Deense spotprenten van de profeet Mohammed) op een druk bezochte persconferentie in Berlijn het recht om te beledigen en het recht op een onbeperkte vrijheid van meningsuiting. Ze werd daarin gesteund door Van Aartsen, die haar optreden in de Duitse hoofdstad ‘woest goed’ noemde (*Trouw*, 15 februari 2006). Haar fractiegenoot A.P. Visser was het daar niet mee eens. Volgens hem miskende Hirsi Ali de grenzen die liberalen vanouds aan vrijheidsrechten stelden (*Trouw*, 18 februari 2006).

Op 29 september presenteerde Hirsi Ali haar autobiografie *Mijn Vrijheid*, een geautoriseerde vertaling uit het Engels.

Verdonk versus Hirsi Ali

Op 11 mei verklaarde Hirsi Ali in het televisieprogramma ‘Zembla’ dat zij bij haar komst naar Nederland in 1992 niet de waarheid had gesproken over onder meer haar geboortjaar en haar familienaam – wat ze overigens bij eerdere gelegenheden ook al toegegeven had (zie ook in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). Ze had zich Hirsi Magan en niet Hirsi Ali moeten noemen – al lag dat in haar geboorteland Somalië niet zo eenvoudig als in Nederland. H.P.A. Nawijn, oud-minister van Vreemdelingenzaken en Integratie voor de LPF en sinds 2005 onafhankelijk lid van de Tweede Kamer, vroeg zijn opvolger als minister mevr. M.C.F. Verdonk om Hirsi Ali het Nederlanderschap te ontnemen indien zij destijds gelogen had. (Om verwarring te voorkomen wordt in de Kroniek ook na deze onthulling de naam ‘Hirsi Ali’ gebruikt, mede gelet op de ontwikkelingen die volgden.) De minister liet een onderzoek instellen. Oud-VVD-leider H.F. Dijkstal raadde in het televisieprogramma ‘Buitenhof’ op 14 mei zijn partijgenote aan, de eer aan zichzelf te houden en haar Kamerlidmaatschap neer te leggen.

Op 15 mei liet Verdonk in een brief aan de Tweede Kamer weten dat Hirsi Ali de Nederlandse nationaliteit ten onrechte verkregen had. Juristen bleken hier (desgevraagd) overigens van mening over te verschillen. Evenmin was duidelijk in hoeverre de partijtop van de VVD bekend was met de achtergrond van Hirsi Ali toen zij in 2002 kandidaat

werd gesteld voor het Kamerlidmaatschap. Aanvankelijk konden de toenmalige politiek leider, Zalm, en de partijvoorzitter uit die tijd, H.B. Eenhoorn, zich dit niet herinneren, maar later gaven beiden toe wel op de hoogte te zijn gesteld door de AIVD. 'De politieke risico's hebben we bewust genomen', verklaarde Zalm op 27 juni (*de Volkskrant*, 28 juni 2006).

Op 16 mei maakte Hirsi Ali op een persconferentie in het bijzijn van partijvoorzitter J.H.C. van Zanen en Zalm bekend onmiddellijk de Tweede Kamer te zullen verlaten en per 1 september te gaan werken voor het American Enterprise Institute, een conservatieve denktank in Washington DC. Aanvankelijk had ze daar pas na de in mei 2007 verwachte Tweede-Kamerverkiezingen willen beginnen, maar zij besloot nu eerder te gaan. Daarbij speelde ook mee dat de rechter op 27 april de bezwaren van haar bureaus in Den Haag tegen haar aanwezigheid (uit veiligheidsoverwegingen) in hoger beroep gegrond had verklaard. Hirsi Ali ging niet in op vragen over haar Nederlanderschap, maar zei Verdonk niets te verwijten: 'Ik ben gek op Rita' (*NRC Handelsblad*, 17 mei 2006). Ze zou wel in beroep gaan tegen het besluit van de minister. Hirsi Ali werd als Kamerlid opgevolgd door mevr. L.J. Griffith, die van 2003 tot 2005 al lid van de Kamer was geweest en vervolgens wethouder in Amsterdam was geworden.

Binnen de VVD werd zeer verdeeld gereageerd op het vertrek van het Kamerlid. Directeur P.G.C. van Schie van de Prof.mr. B.M. Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau van de VVD, vond dat het 'grootste politieke talent van Nederland' op schandelijke wijze het land uitgejaagd werd; oud-partijleider Wiegman daarentegen noemde het vertrek 'geen verlies' (*NRC Handelsblad*, 16 mei 2006). Zalm zou zijn collega-minister Verdonk 'een takkewijf' hebben genoemd – en bood daar in augustus excuses voor aan (*NRC Handelsblad*, 28 augustus 2006). De voormalige vice-voorzitter van de fractie, De Vries, waarschuwde dat haar partijgenoten bloed aan hun handen zouden hebben als Hirsi Ali nu iets zou overkomen. Ook van de coalitiegenoten van de VVD kwam kritiek op de gang van zaken. Verhagen, de fractievoorzitter van het CDA, vond het snelle besluit van de minister onzorgvuldig.

De Tweede Kamer vroeg (in de nacht van 16 op 17 mei) in een motie minister Verdonk om haar conclusie te heroverwegen, dan wel een nieuw naturalisatieverzoek van Hirsi Ali met de grootste spoed in behandeling te nemen. Na enige aarzeling beloofde Verdonk de motie uit te voeren. Minister-president Balkenende zou daar ook sterk op hebben aangedrongen. Op het partijcongres van de VVD op 19 en 20 mei in Noordwijkerhout (dat voornamelijk gewijd was aan huishoudelijke zaken en aan veiligheid) zei Verdonk dat Hirsi Ali haar Nederlanderschap alsnog zou kunnen behouden.

Op 27 juni bevestigde minister Verdonk deze mededeling in een brief aan de Tweede Kamer. Ze had zich laten overtuigen dat Hirsi Ali zich volgens Somalisch familierecht zo mocht noemen, omdat haar grootvader niet alleen de naam Magan maar ook de naam Ali had gevoerd. Ze bleek echter van haar partijgenote een verklaring verlangd te hebben waarin deze betreurde dat ze de minister op het verkeerde been had gezet. In het televisieprogramma 'NOVA' verklaarde Hirsi Ali op 27 juni dat ze deze verklaring wel moest ondertekenen omdat ze onder tijdsdruk stond. Ze had duidelijkheid nodig voor haar visumaanvraag in de Verenigde Staten. Op 28 juni kwam de Tweede Kamer op instigatie van de fractie GroenLinks bijeen voor een spoeddebat over deze kwestie. Dit leidde tot de val van het kabinet (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten').

Wiegel als lijsttrekker of kandidaat-premier?

Terwijl de Tweede-Kamerverkiezingen nog ver weg leken, zette in Alphen aan den Rijn de voorzitter van de gemeenteraadsfractie, R. Blom, in januari een actie op touw om H. Wiegel opnieuw lijsttrekker te maken. Vanuit bijna 180 afdelingen zou hij steunbetuigingen ontvangen. Wiegel had in 1972, 1977 en 1981 de lijst van de VVD met succes aangevoerd en ook daarna regelmatig van zijn betrokkenheid bij de partij blijk gegeven. Op 19 januari verklaarde hij echter 'vierkant achter Jozias van Aartsen en zijn candidatuur [sic] voor het lijsttrekkerschap te staan' (*NRC Handelsblad*, 19 januari 2006). Partijvoorzitter Van Zanen noemde het initiatief van Blom een 'buitengewoon stomme actie' (*Trouw*, 19 januari 2006). Van Aartsen ambieerde op dat moment zelf het lijststaandevoerschap, maar zou Wiegel wel als kandidaat-premier in de verkiezingsstrijd in willen zetten, zoals hij al in 2005 had gezegd (zie ook *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 94). Niet iedereen juichte een dergelijk tandem toe. Tweede-Kamervoorzitter F.W. Weisglas (VVD) vond de constructie te vrijblijvend en niet goed voor het ambt van Kamerlid, zo verklaarde hij in het radioprogramma 'TROS Kamerbreed' op 21 januari.

Wiegel en Van Aartsen trokken niet altijd één lijn. In 2005 bleken ze verschillend te denken over de vrijheid van (bijzonder) onderwijs (zie ook *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 92-93), in februari 2006 reageerden ze verschillend op de onrust die Deense spotprenten van de profeet Mohammed hadden veroorzaakt onder moslims. Terwijl Van Aartsen het recht op belediging verdedigde, waarschuwde Wiegel tegen het ongebreidelde gebruik van de vrijheid van meningsuiting en de alles-moet-kunnen-mentaliteit. Volgens een peiling van TNS NIPO in opdracht van *de Volkskrant* begin maart zouden meer liberale kiezers

Wiegel als premier willen (veertig procent) dan Van Aartsen (zeventien procent), Verdonk (dertig procent) of Kamp (25 procent). Juist in die tijd kwam Wiegel in opspraak, omdat hij als president-commissaris van een computerbedrijf belastingfraude niet gemeld zou hebben. Wiegel kondigde overigens na het vertrek van Van Aartsen als fractievoorzitter en potentieel lijsttrekker op 9 maart aan, zich nu ook niet meer beschikbaar te zullen stellen als kandidaat-premier – laat staan als lijsttrekker. Laatstgenoemde functie had hij niet geambieerd, maar het minister-presidentschap in een tandem met Van Aartsen als lijsttrekker wel.

kandidaten lijsttrekkerverkiezingen

Vanaf 9 maart konden zich kandidaten voor het lijsttrekkerschap aanmelden. De gedoodverfde kandidaat Van Aartsen had zich na zijn aftreden als fractievoorzitter ook teruggetrokken als kandidaat-lijsttrekker (zie hierboven). Reeds op 9 maart stelde Rutte zich kandidaat en lichtte dat op een persconferentie toe. Hij hoopte de VVD een ander imago te geven en er een echte volkspartij van te maken waar zowel mannen met dassen en vrouwen met parelkettingen als jongeren met een oorbel of ‘een raar kapsel’ welkom waren (*de Volkskrant*, 10 maart 2006). Tegelijkertijd opende hij de aanval op de PvdA: ‘Bos wil alleen maar de bestaande koek verdelen. Ik wil meer koek verdienen’ (*de Volkskrant*, 10 maart 2006). Aanvankelijk dienden zich geen tegenkandidaten aan, maar op 22 maart meldde zich het Tweede-Kamerlid mevr. J. Veenendaal. Ze was pas eind 2003 in de Kamer gekomen en nog weinig bekend, maar hoopte meer openheid en debat in de partij te brengen.

Na enige aarzeling besloot echter ook minister Verdonk zich kandidaat te stellen. Ze was populair, maar niet onomstreden – ook binnen haar eigen partij. Zo pleitte ze op een partijbijeenkomst over integratie op 21 januari in Rotterdam voor een gedragscode naar het voorbeeld van de Maasstad. Op straat zou Nederlands moeten worden gesproken en geen buitenlandse taal. Haar partijgenote Griffith, toen nog wethouder in Amsterdam, vond dit te ver gaan. Een paar dagen later zou de minister haar uitspraak nuanceren. Verdonk presenteerde zich op 5 april op de Bouw-Rai in Amsterdam. ‘Ik ben niet links en ik ben niet rechts, ik ben recht door zee’, verklaarde ze (*NRC Handelsblad*, 6 april 2006). Ze liet zich kritisch uit over het fiscaal beleid, politiebeleid, onderwijs en zorg – wat haar twee dagen later in de ministerraad niet in dank werd afgenomen. Verdonk onderscheidde zich naar eigen zeggen van Rutte niet zozeer door andere of rechtser ideeën, maar door ‘daadkracht en duidelijkheid’ (*NRC Handelsblad*, 5 april 2006). Rutte vond die uitlating ‘beledigend voor de leden’, ‘onzin’ en ‘schadelijk voor de VVD’ (*de Volkskrant*, 6 april 2006). Daarmee was de toon gezet, ook al zouden de

twee kandidaten hun eerste ruzie spoedig hebben ‘afgezoend’ (*NRC Handelsblad*, 7 april 2006).

De strijd tussen Rutte en Verdonk verdeelde de VVD, en drong Veenendaal naar de achtergrond. Rutte was officieel door het hoofdbestuur kandidaat gesteld en kreeg steun van de JOVD, vice-premier Zalm, minister J.F. Hoogervorst en oud-minister F.H.G. de Grave, terwijl Verdonk de voorkeur genoot van oud-partijleider F. Bolkestein, Kamervoorzitter Weisglas, het Tweede-Kamerlid C.B. Aptroot en aanvankelijk ook van Eurocommissaris mevr. N. Kroes. Laatstgenoemde trok haar steun echter in naar aanleiding van het besluit van de minister om Hirsi Ali haar Nederlanderschap te ontnemen.

campagne lijsttrekkerverkiezingen

Verdonk ging een professionele campagne voeren, onder leiding van E. Sinke, oud-voorzitter van de Kamercentrale Amsterdam, en K. van de Linde, die in 2001 en 2002 voor Leefbaar Nederland gewerkt had. Rutte liet zijn campagne leiden door de Amsterdamse oud-wethouder F. Huffnagel – die overigens in april wethouder van Den Haag zou worden. Volgens peilingen van M. de Hond en van TNS NIPO zou Verdonk meer kiezers kunnen trekken dan Rutte.

Op de partijraad die zich op 8 april in Ermelo bezig hield met de toekomst van Europa, kregen Verdonk en Rutte gelegenheid hun opvattingen uiteen te zetten – Veenendaal bleek te laat op de hoogte van de gelegenheid om te kunnen komen. Terwijl Rutte de nadruk legde op de voordelen van Europese integratie, pleitte Verdonk voor een beperkt Europa, met minder regels en minder invloed van Brussel.

De strijd om het leiderschap leverde de VVD aanvankelijk groeiende aanhang op: in peilingen steeg ze in de loop van de maanden april en mei van 25 naar 35 zetels (volgens Interview/NSS). De campagne verliep echter niet zonder strubbelingen. Het campagne-team van Verdonk verzocht om een eigen waarnemer bij de verkiezingen, wat op wantrouwen jegens het partijbestuur leek te duiden. Het partijbestuur had zich immers uitgesproken voor Rutte. De kandidaten kwamen voorts moeizaam tot overeenstemming over het aantal debatten dat ze met elkaar zouden voeren.

Verdonk opende haar campagne op 20 april in Utrecht en kondigde aan de VVD tot grootste partij in Nederland te zullen maken. Een belangrijk strijdpunt was voor haar belastingverlaging voor werknemers. Ze sloot desgevraagd uit dat ze een eigen partij zou oprichten ingeval ze geen lijsttrekker van de VVD zou worden: ‘ik ben loyaal aan de VVD’ (*de Volkskrant*, 22 april 2006). E.H.T.M. Nijpels, oud-partijleider en commissaris van de koningin in Friesland, vreesde echter dat zij de partij

niet bij elkaar zou weten te houden en noemde haar in een radioprogramma op 21 april een 'brokkenpiloot' (*de Volkskrant*, 22 april 2006). Op 24 april gingen de drie kandidaten in Heerhugowaard voor het eerst met elkaar in debat; in mei volgden – druk bezochte – debatten in Rotterdam, Assen, Oudenbosch, Weert, Arnhem en op het partijcongres in Noordwijkerhout. Hoewel de toon soms wat vinnig werd, leken er weinig inhoudelijke verschillen te zijn. Rutte verweet Verdonk gebrek aan helderheid en consistentie in haar uitspraken over belangrijke onderwerpen als de hypotheekrenteaftrek en het bijzonder onderwijs. In mei kondigde Verdonk aan, 'met alle liefde' premier te worden indien ze er in zou slagen de VVD tot grootste partij te maken (*Trouw*, 4 mei 2006).

Tussen 10 en 24 mei konden de leden hun stem uitbrengen. Ze mochten bovendien een eenmaal uitgebrachte schriftelijke stem elektronisch of telefonisch ongedaan maken. Toen het partijbestuur daar op 18 mei nog eens op wees, vreesden Verdonk-aanhangers dat het zodoende de verkiezing wilde beïnvloeden. Weisglas noemde deze herstemmingsmogelijkheid 'ondemocratisch' (*NRC Handelsblad*, 19 mei 2006). Intussen had de kwestie van het Nederlanderschap van Hirsi Ali (zie hierboven) het aanzien van Verdonk waarschijnlijk schade toegebracht, volgens een peiling onder ruim driehonderd VVD-leden van TNS NIPO voor 'RTL Nieuws'. Niettemin werd ze vaker dan Rutte door de leden als sterke leider en stemmentrekker beschouwd. Sommige critici legden verband tussen haar optreden in de kwestie-Hirsi Ali en haar strijd om het lijsttrekkerschap. In het debat tussen de drie kandidaten op het partijcongres in Noordwijkerhout, dat live op 19 mei werd uitgezonden via het actualiteitenprogramma 'Netwerk', kwam de kwestie niet ter sprake. De toon was hier dan ook gematigd. Rutte-aanhangers, zichtbaar aan affiches, kaarten, koeken en folders, leken op het congres in de meerderheid. Verschillende vooraanstaande partijleden riepen op tot eenheid. Zalm noemde sommige opmerkingen van partijprominenten over Verdonk 'weinig verheffend' (*de Volkskrant*, 22 mei 2006). Fractievoorzitter Van Beek verzocht zijn fractiegenoten dringend om niet meer anoniem kritiek op een kandidaat te uiten. Het wantrouwen tussen de kandidaten en hun aanhangers bleef echter groot; toen het campagne-team van Rutte adresgegevens van leden bij enkele afdelingen opvroeg, diende het team van Verdonk prompt op 22 mei een klacht in bij J.G.C. Wiebenga, onder meer oud-lid van de Eerste en de Tweede Kamer, die door het partijbestuur was aangesteld om toe te zien op een eerlijk verloop van de verkiezing. Wiebenga gaf de afdeling Den Haag hiervoor (op 26 mei) een berisping.

uitslag lijsttrekkerverkiezingen

Op 31 mei werd de uitslag in Amsterdam bekend gemaakt, die vele waarnemers verraste. Peilingen hadden veelal Verdonk als winnaar aangewezen, maar van de ruim 28.000 VVD-ers (74 procent van de 39.000 stemgerechtigde leden) die aan de verkiezing hadden deelgenomen gaf 51 procent (14.777) de voorkeur aan Rutte, 46 procent (13.131) aan Verdonk en drie procent (803 stemmen) aan Veenendaal. Volgens een peiling van De Hond zou Rutte minder kiezers trekken dan Verdonk. Er werd dan ook even gespeculeerd over een duo-lijsttrekkerschap, maar de partijtop voelde daar weinig voor.

Op 27 juni trad Rutte af als staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, om de volgende dag beëdigd te worden als lid van de Tweede Kamer. Vervolgens loste hij op 29 juni Van Beek als fractievoorzitter af. Als staatssecretaris werd hij opgevolgd door de Haagse oud-wethouder B.J. Bruins (ook VVD).

programma Tweede-Kamerverkiezingen

In november 2005 was een commissie ingesteld die onder leiding van B. Verwaayen, topman van British Telecom, een programma zou ontwerpen voor de Tweede-Kamerverkiezingen die toen nog voor 2007 verwacht werden (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 94). Penvoerder was de politiek filosoof L. van Middelaar. De commissie zou een aantal reeds vastgestelde 'visiedocumenten' bij haar werk betrekken.

Op 28 augustus presenteerde de commissie in Rotterdam haar ontwerp-program, getiteld *Voor een samenleving met ambitie*. Het was opge maakt en gedrukt als een *tabloid* krant, met korte teksten en kleurrijke foto's. Belangrijke eisen waren: verlaging van de inkomstenbelasting met drie procent voor alle tariefschijven; handhaving van de hypotheek-renteaftrek en de AOW; gratis kinderopvang voor werkende en ondernemende ouders; zwaardere straffen voor geweld en andere overtredingen tegen gezagsdragers; voorrang voor artikel 1 van de Grondwet, dat discriminatie verbiedt. De commissie pleitte ook voor een 'heldere en rechtvaardige asielpcedure: snel en zorgvuldig'.

Waardering voor het program kwam vooral van de werkgeversorganisatie VNO-NCW, kritiek van de vakbeweging en van andere partijen. Niet alleen de linkse partijen maar ook de christen-democratische coalitiepartner vond dat de liberalen de 'onderkant van de samenleving' teveel de rekening lieten betalen (*de Volkskrant*, 29 augustus 2006). Rutte uitte op zijn beurt tijdens de presentatie van het program kritiek op het CDA ('duf en weinig ambitieus'), maar zou toch de coalitie na de verkiezingen willen voortzetten (*Trouw*, 29 augustus 2006).

Op 30 september stelde het congres in Den Haag het programma definitief vast, met geringe wijzigingen – slechts zeven amendementen werden aangenomen. In oktober zou de VVD op aandrang van het Centraal Planbureau (CPB) haar plan voor verlaging van de inkomstenbelasting temperen (van drie procent tot 2,5 procent).

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

In 2004 was een ‘scoutingcommissie’ ingesteld die onder leiding van de Arnhemse burgemeester mevr. P. Krikke permanent geschikte kandidaten zocht voor de Eerste en Tweede Kamer. Op de algemene vergadering van 19 en 20 mei in Noordwijkerhout werd een technisch advies vastgesteld voor de kandidatenlijst. A.W.H. Docters van Leeuwen, voorzitter van de Autoriteit Financiële Markten en één van de auteurs van het in 2005 vastgestelde *Liberaal Manifest*, maakte in mei bekend dat hij de uitnodiging aannam om zich kandidaat te stellen. In juli en augustus meldden zich meer kandidaten: onder anderen oud-journalist en communicatie-adviseur T.M.C. Elias, de aan de Utrechtse universiteit verbonden historicus A.J. Boekstijn en officier van justitie F. Teeven – die in 2002 de lijst van Leefbaar Nederland aanvoerde. Een deel van de zittende Kamerleden stelde zich opnieuw verkiesbaar. Na enige aarzeling besloot Kamervoorzitter Weisglas in augustus om geen nieuwe termijn na te streven. De bewindslieden mevr. S.M. Dekker, H.A.L. van Hoof, mevr. M.H. Schultz van Haegen-Maas Geesteranus, Hoogervorst en Zalm zagen eveneens af van een plaats op de kandidatenlijst. Hoogervorst zou wel de campagne leiden. Op 21 augustus liet Van Aartsen weten evenmin terug te willen keren naar de Kamer, ondanks aandrang van Rutte.

Het hoofdbestuur stelde na overleg met de voorzitters van de Kamercentrales – de kieskringorganisaties van de VVD – op 25 augustus de ontwerplijst vast. Het concept, dat vroegtijdig bekend werd, leidde tot enige onrust in de partij. Docters van Leeuwen, die voorgedragen zou worden voor de tiende plaats, trok zich daarop terug, waarbij een rol speelde dat Teeven de vijfde plaats zou krijgen. De officier van justitie stond voor een hardere aanpak van criminaliteit, waarmee zijn voormalige superieur – Docters van Leeuwen was voorzitter van het college van procureurs-generaal geweest – niet in kon stemmen. De oud-Kamerleden Visser en mevr. E. van Egenschot bedankten voor de plaatsen 24 respectievelijk 38.

Op 30 augustus presenteerde het hoofdbestuur de inmiddels aangepaste lijst. Op de eerste drie plaatsen stonden Rutte, Verdonk en Kamp. De vierde en vijfde plaats waren voor nieuwkomers: de econoom en ondernemer mevr. B.I. van der Burg en Teeven. Het Kamerlid Schippers

kreeg de zesde plaats, de bewindsliden A. Nicolaï en J.W. Remkes de zevende respectievelijk achtste plaats, het oud-Kamerlid Griffith kwam op de negende plaats. Daarna volgden zittende Kamerleden, tot de veertiende plaats voor nieuwkomer Boekestijn. Elias kwam op 23. Ex-lijst-trekkerskandidaat Veenendaal kreeg een onverkiesbaar geachte plaats (nr. 33), wat aanleiding vormde voor de voorzitter van de Kamercentrale Noord-Holland Noord, H. ter Heegde, om zijn functie neer te leggen.

De kandidaten konden zich op 2 en 9 september in Bussum presenteren aan de leden, die van 8 tot en met 18 september via internet, telefonisch of per post konden stemmen. Ruim een vijfde (8.422) van de 41.996 stemgerechtigde leden bracht een stem uit. De volgorde op de lijst veranderde daardoor enigszins. Zo rukte Griffith op naar de vijfde plaats en zakte Teeven naar plaats zes. Ook Schippers, Nicolaï en Remkes schoven een plaats op, verder bleef de lijst vrijwel ongewijzigd. De definitieve lijst werd gepresenteerd op 29 september op het congres in Den Haag.

Van Schijndel

De advocaat A.H.J.W. van Schijndel had sinds zijn toetreden tot de Tweede Kamer in augustus 2005 een kritische rol vervuld. Op 6 september 2006 schreef hij in *de Volkskrant* dat het ontwerpprogram van zijn partij slechts lippendienst bewees aan grote maatschappelijke vraagstukken als immigratie, integratie en de Europese integratie. Hiermee werd naar zijn mening ‘de erfenis van Frits Bolkestein verkwan-seld’. Zijn onverkiesbare 35-ste plaats op de ontwerp-kandidatenlijst beschouwde hij als een signaal dat zijn opvattingen in de partij niet meer welkom waren en hij overwoog daarom zich bij een nieuwe partij aan te sluiten. Rutte eiste hierop dat Van Schijndel ofwel zijn eisen zou intrekken, ofwel zijn Kamerzetel ter beschikking zou stellen. Toen het Kamerlid daar niet op inging, werd hij onmiddellijk uit de fractie gezet. Hij vormde kort daarop een nieuwe fractie samen met het uit de LPF getreden Kamerlid B.J. Eerdmans, die betrokken was bij de oprichting van EénNL. Bij de Kamerverkiezingen stond Van Schijndel zevende op de kandidatenlijst van EénNL, wat ook een onverkiesbare plaats bleek te zijn: de nieuwe partij haalde geen zetels.

campagne Tweede-Kamerverkiezingen

Rutte had in een toespraak voor de bestuurdersvereniging van de VVD op 1 april in Utrecht aangekondigd zich in de campagne te richten op kiezers van de rechtervleugels van CDA en PvdA, maar niet met de

sociaal-democraten te willen regeren. Hij verwachtte zo meer zetels te kunnen winnen dan met een rechtser campagne die G. Wilders (PVV) en M.G.Th. Pastors (EénNL) wind uit de zeilen zou nemen. Op het partijcongres op 30 september sloot Rutte ook de ChristenUnie als partner uit, vanwege haar linkse koers. Ook vice-premier Zalm sprak voorkeur uit voor een coalitie met het CDA om het liberale beleid van het tweede en derde kabinet-Balkenende voort te zetten.

Op 30 oktober hield de VVD een bijeenkomst in Den Haag over economisch beleid, waaraan ondernemers als A. Burgmans (Unilever), R. Willems (Shell) en Verwaayen (British Telecom) deelnamen. Rutte stelde voor de WW-premie voor oudere werknemers af te schaffen om te voorkomen dat zij vervroegd werkloos of gepensioneerd zouden worden.

Nog voor de officiële start van de campagne (op 4 november) bleken binnen de partij ongerustheid en verdeeldheid te bestaan over de wijze van campagnevoeren. Sommige Kamerleden vonden (in een fractievergadering op 31 oktober) de campagne niet hard genoeg en te weinig op de lijsttrekker gericht: andere prominente liberalen als Zalm, Kamp en Verdonk zouden teveel aandacht trekken. Verdonk voerde campagne via de website die ze als kandidaat-lijsttrekker in gebruik had genomen (www.stemrita.nl). Ze trad onder meer in debat met GroenLinks-lijsttrekker Halsema in een door muziekzender MTV en Coolpolitics georganiseerde serie korte debatten. Volgens een peiling van De Hond zou de VVD met Verdonk als lijsttrekker drie zetels meer winnen dan nu met Rutte. Ze zou graag vice-premier worden als de VVD weer mee zou regeren, verklaarde ze op 14 november op een partijbijeenkomst in Leiden, Rutte zou dan voorzitter van de Tweede-Kamerfractie blijven.

Rutte zei graag te willen profiteren van de populariteit die Verdonk genoot. De VVD-lijsttrekker moest moeite doen om te voorkomen dat de media alle aandacht richtten op de tweestrijd tussen CDA en PvdA, en hij ging daarbij vragen over zijn persoonlijk leven niet uit de weg. Zo bekeek hij in het bijzijn van een verslaggeefster van het televisieprogramma 'Lijst 0' een video met potentiële huwelijkskandidaten – Rutte was vrijgezel – en liet hij zich door een journaliste van het blad *Viva* (dat op 13 november verscheen) liggend op een hotelbed interviewen. Rutte wilde het activeren van mensen in WW of bijstand tot centraal thema verheffen, onder het motto 'het karwei begint nu pas' – zo kondigde hij aan bij de formele opening van de campagne op 4 november in Lunteren, waar ook het jaarlijks congres van de VVD-Bestuurdersvereniging plaatsvond. CDA en PvdA zouden van Nederland een 'rusthuis aan de Noordzee' willen maken (*de Volkskrant*, 6 november 2006).

Ook Zalm nam afstand van het CDA en verweet Balkenende gebrek aan leiderschap en angst voor verdere hervormingen: 'Balkenende zegt nu:

laat mij m'n karwei maar stoppen' (*de Volkskrant*, 15 november 2006). Op 14 november presenteerde de VVD een plan voor twee miljard extra investeringen om de knelpunten in het wegennet op te lossen, onder meer door snelwegen boven elkaar aan te leggen. Minister van Defensie Kamp, die eveneens een actieve rol in de campagne speelde, reageerde scherp op een publicatie in *de Volkskrant* op 17 november over marteling van Irakezen door Nederlandse militairen. De krant had zich volgens hem in de slotfase van de verkiezingsstrijd voor een politiek karretje laten spannen (*de Volkskrant* 22 november 2006).

uitslag Tweede-Kamerverkiezingen

De VVD leed vrijwel overal verlies. Ze bleef niettemin de grootste partij in enkele gemeenten in Noord- en Zuid-Holland zoals Amstelveen, Blaricum, Laren en Wassenaar. Ze verloor vooral kiezers aan het CDA (bijna een kwart van haar aanhang uit 2003) en aan de PVV (vijf procent). De nieuwe partijen EénNL en de Liberaal-Democratische Partij – in augustus opgericht door oud-VVD-er S.E. baron van Tuyll van Serooskerken – bleken weinig kiezers te hebben weggehaald bij de VVD. Hoewel de opiniepeilingen sinds oktober op verlies duiden, viel de uitslag toch nog tegen. Directeur van de Teldersstichting Van Schie weet het verlies vooral aan een te bleek programma, dat wel een 'socialistisch' voorstel voor kinderopvang bevatte maar weinig aandacht schonk aan de integratie van immigranten. Rutte had echter volgens Van Schie ook in de campagne te weinig gedaan om de VVD een 'duidelijk herkenbaar gezicht' te geven (*NRC Handelsblad*, 23 november 2006). Ook andere partijleden uitten kritiek, maar Kamp en Zalm namen Rutte hiertegen in bescherming.

De partijraad boog zich op 9 december in Zoetermeer over de verkiezingsuitslag. De deelnemers leverden veel kritiek op het campagne-team, dat amateuristisch te werk zou zijn gegaan. Sommige sprekers pleitten voor een rechtser koers, andere voor juist een linksere. Rutte zag zichzelf als slachtoffer van de tweestrijd tussen Balkenende en Bos. Voorts beschouwde hij de uitslag vooral als nederlaag voor de gevestigde 'centrumpartijen' tegen de 'outsiders' (*NRC Handelsblad*, 11 december 2006).

Rutte versus Verdonk

De Tweede-Kamerfractie koos Rutte op 23 november meteen weer tot voorzitter. Hij kreeg hierbij de steun van Verdonk. Toen echter bleek dat zij bij de Kamerverkiezingen 620.555 voorkeursstemmen had gekregen, ruim 67.000 meer dan lijsttrekker Rutte, riep ze op 28

november in een toespraak in een Haags café de partij op om de oud-partijleiders Bolkestein en Wiegel 'de betekenis van deze unieke situatie voor de partij' te laten onderzoeken (*NRC Handelsblad*, 29 november 2006). Ze wilde zich hard maken voor 'de koers-Verdonk' die in haar ogen werd gesteund door de kiezers maar tegengewerkt door 'veertig partijbonzen'. De partijtop toonde zich weinig gecharmeerd van dit idee. In de wandelgangen klonken kwalificaties als 'schandalig' en 'egocentrisch', en werd de vrees geuit voor 'LPF-achtige toestanden' (*de Volkskrant*, 29 november 2006). Rutte verklaarde na een intensieve fractievergadering – waarin hij zou hebben gedreigd af te treden indien de fractie in zou stemmen met het voorstel van Verdonk – dat hij 'de baas' bleef en Verdonk beaamde dat. Wel zou een commissie onder leiding van oud-minister Dekker de verkiezingsnederlaag gaan onderzoeken – en daarbij ook de gemeenteraadsverkiezingen en de strijd om het lijsttrekkerschap betrekken. Wiegel sprak de verwachting uit dat de discussie over het leiderschap in zijn partij hiermee nog niet beëindigd zou zijn. Het niet herkozen Kamerlid G.J. Oplaat deed die mening en vreesde dat Rutte als partijleider niet de 'centrum-rechtse basis' van de VVD terug zou winnen (*Trouw*, 30 november 2006).

Provinciale Statenverkiezingen 2007

In het voorjaar van 2006 startte de VVD de voorbereidingen voor de Provinciale Statenverkiezingen van maart 2007. In mei konden in alle provincies lijsttrekkers door de leden van de provinciale afdelingen gekozen worden. In negen provincies werd slechts één kandidaat gesteld, die vervolgens automatisch lijsttrekker werd. Alleen in Limburg, Noord-Brabant en Noord-Holland vonden ledenraadplegingen plaats. De kandidatenlijsten werden in november vastgesteld.

In Drenthe vond in augustus een scheuring plaats in de Statenfractie. Naar aanleiding van persoonlijk getinte meningsverschillen over de werkwijze van de fractie vormden twee leden een eigen fractie, 'Actief Liberaal Drenthe'; zij overwogen deel te nemen aan de Statenverkiezingen.

Eerste-Kamerverkiezingen 2007

Op 31 mei werd de fractievoorzitter in de Eerste Kamer, U. Rosenthal, tot lijstaanvoerder benoemd – bij gebrek aan tegenkandidaten was een ledenraadpleging overbodig. Op 13 oktober presenteerde het hoofdbestuur de groslijst van overige kandidaten, waarover de leden in maart 2007 zouden stemmen. De Eerste-Kamerverkiezingen zouden plaatsvinden op 29 mei 2007.

personalia

F. Bolkestein, oud-minister en politiek leider van de VVD van 1990 tot 1998, volgde in januari H. Langman op als voorzitter van het curatorium van de Prof.mr.B.M. Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau van de VVD.

Het Tweede-Kamerlid R. Luchtenveld werd in juni wethouder in Amersfoort en vertrok daarom uit de Kamer.

Oud-partijleider G. Zalm kondigde op 26 november zijn vertrek uit de politiek aan. Als minister kreeg hij van vele kanten lof toegezwaaid, zelfs van zijn GroenLinks-opponent Vendrik. Zalm was minister van Financiën geweest van 1994 tot 2002 en van 2003-2007; in 2002 was hij in de Tweede Kamer gekozen en bij de vervroegde Kamerverkiezingen van 2003 had hij de lijst van de VVD aangevoerd.

NIEMAND IS GROTER DAN DE PARTIJ

Over de personalisering van de Nederlandse electorale politiek

J.J.M. van Holsteyn en R.B. Andeweg

1. Inleiding: de onontkoombare personalisering

Voor menig een staat het vast. In Nederland wordt het politieke en electorale proces in het begin van de eenentwintigste eeuw gedomineerd door de persoon van de politicus. De politiek zou ‘voorbij links of rechts’ zijn en draaien om personen.¹ Er is sprake van een voortgaand en onvermijdelijk, onomkeerbaar proces van personalisering, dat wil zeggen ‘...a development in which politicians become the main anchor of interpretations and evaluations in the political process.’² Dit proces of verschijnsel manifesteert zich vooral maar niet uitsluitend tijdens verkiezingscampagnes en binnen de electorale context.³ Aan de levensvatbaarheid van het bestaande partijsysteem moet worden getwijfeld en de ‘personalisering van de politiek naar het voorbeeld van Fortuyn is waarschijnlijk niet meer te stuiten’, aldus de columnist E. Etty in het najaar van 2007.⁴ De lezers van vele regionale dagbladen kregen eveneens een beeld van de Nederlandse politiek gepresenteerd waarin de personalisering werd verbonden met een proces van herschikking van ideologie naar lifestyle binnen een politieke werkelijkheid die ‘allang oppervlakiger en vluchtiger [is] geworden’.⁵ Die constatering past bij de eveneens weinig vrolijke analyse van een politiek commentator die een dubbele ontwikkeling van ‘de personalisering en de versoaping van de politiek’ meent waar te nemen.⁶ Of, in de woorden van J. Schinkelshoek, die als politiek verslaggever, adviseur en commentator en later Tweede-Kamerlid het verschijnsel wellicht van dichterbij heeft meegemaakt dan wie ook: ‘Het is een nieuwe, misschien wel onomkeerbare fase in een ontwikkeling die al lang geleden is ingezet: personalisering van de politiek. Het gaat steeds minder om programma's en steeds meer om personen, steeds minder om inhoud en steeds meer om vorm.’⁷ De ‘personalisering van de politiek is een feit’⁸ en ach, ‘wie realistisch is, gaat uit van het feit dat de personalisering van de politiek niet is terug te draaien...’.⁹

Niet alleen in de media trouwens heeft de vergaande personalisering van de Nederlandse politiek de status van feit bereikt. Ook in recente studies van politieke partijen is dit een gegeven. In het 'bericht aan onze partijgenoten' naar aanleiding van de verkiezingscampagne van 2006 merkte de door het PvdA-bestuur ingestelde commissie-Vreeman op dat personalisering kenmerkend was voor 'het karakter van het politieke veld van dit tijdsgewricht' en dat er sprake was van 'stevige trend richting personalisering van de politiek'.¹⁰ GroenLinks constateerde in een vergelijkbare evaluatie eveneens dat de persoon van de lijsttrekker steeds centraler komt te staan tijdens campagnes.¹¹

Ook in (semi-)overheidsstukken wordt de personalisering min of meer als gegeven geaccepteerd, soms zelfs als basis voor beleidsvoorstellen en veranderingen in het bestaande politieke bestel. Eind 2005 noteerde de Raad voor het openbaar bestuur, onder verwijzing naar een enkel essay, in een studie over de staat van de democratie: 'De ontideologisering heeft het belang van de persoon van de politicus en zijn of haar beeldvorming doen toenemen.'¹² En zo was er natuurlijk enkele jaren terug de manhaftige poging van minister Th.C. de Graaf (D66) voor Bestuurlijke vernieuwing en Koninkrijksrelaties om het kiesstelsel te wijzigen, een poging die mede was ingegeven door die personalisering. In het laatste kwart van de twintigste eeuw zouden kiezers hun voorkeur 'niet in eerste instantie meer laten bepalen door de verkiezingsprogramma's, maar door het vertrouwen dat zij hebben in politici.' De 'onmiskenbare verpersoonlijking van de politiek' werd aangevoerd als krachtig argument voor stelselwijziging.¹³

Met het terugtreden van De Graaf in maart 2005 was deze wijziging van tafel. Het denken over de stelselwijziging werd echter voortgezet in het Burgerforum Kiesstelsel, dat in het eindadvies *Met één stem meer keus* weliswaar een (minder vergaande) wijziging van het kiesstelsel bepleitte, maar de vermeende personalisering van de politiek niet meer als belangrijk argument aanvoerde. Het voorstel om 'een stelsel van evenredige vertegenwoordiging in te voeren waarbij de kiezer één stem uitbrengt op ofwel de partij van zijn keuze, ofwel een kandidaat van zijn keuze' staat overigens direct in relatie tot de vraag naar de aard en omvang van de personalisering in Nederland, waarover zo dadelijk meer.¹⁴

Hoe er verder ook over gedacht en geoordeeld wordt – en dat is in de regel blijkbaar weinig positief –: de 'poppetjes' staan volgens velen centraal. 'We leven tenslotte in een tijd van personalisering van de politiek.'¹⁵ Of de partijen in hun aanbod aan de kiezer meer oog hebben (gekregen) voor de persoonlijke factor, of dat het de kiezer is die vaker vraagt naar het persoonlijke geluid en gezicht in de Nederlandse politiek, of dat we hier te maken hebben met de zoveelste verschijningsvorm van die vermaledijde amerikanisering,¹⁶ is daarbij minder relevant

dan de eenvoudige constatering dat de politieke en met name electorale markt kennelijk langzamerhand meer door politici dan door partijen wordt bevolkt. In de kramen is de persoon van de politicus in de verkoop, niet het programma of de politieke partij als geheel.

2. Personalisering: een pas op de plaats

In de wetenschappelijke wereld lijkt echter iets minder zekerheid te bestaan over die als feit geaccepteerde personalisering van de Nederlandse politiek in het algemeen en electorale processen in het bijzonder. Zonder enige onderbouwing of bronvermelding kan de politicoloog A. Krouwel weliswaar beweren: 'Kiezers laten zich... in steeds grotere mate leiden door de persoonlijke kenmerken van politici... Leiders van politieke partijen bepalen in hoge mate het electorale succes en in sommige gevallen zelfs het voortbestaan van politieke partijen'.¹⁷ Meestal wordt echter een meer genuanceerde of althans aanzienlijk andere positie ingenomen.¹⁸ Het idee dat kiezers zich eerst en vooral laten leiden door uiterlijkheden en de uitstraling van politici wordt een misverstand genoemd,¹⁹ of ronduit flauwekul.²⁰ Veelal wordt niet ontkend dat van enige personalisering sprake is, maar wordt zowel de 'nieuwigheid' als het relatieve belang ervan krachtig gerelativeerd.²¹

Het is al langer bekend dat bij verkiezingen de persoon van de politicus, waarbij in de regel vooral aan de lijsttrekker wordt gedacht, naast of na andere factoren een rol speelt in het afwegingsproces dat een kiezer tot zijn of haar uiteindelijke keuze brengt. Vijfentwintig jaar geleden, in een vroege poging om electorale persoonseffecten op het spoor te komen, was reeds de voorzichtige conclusie dat onder bepaalde voorwaarden lijsttrekkers 'van invloed kunnen zijn op de uiteindelijke stemkeus'.²² Iets van die voorzichtigheid in formulering kan tegenwoordig overboord, maar nog altijd gaat het bij persoonseffecten in Nederland om bescheiden electorale effecten en is waarschijnlijk die ene uitzondering, waarbij een beduidend grotere invloed wordt vastgesteld, aan een minder geslaagde aanpak van de analyse toe te schrijven.²³

Dat althans onder kiezersonderzoekers de indruk bestaat dat de omvang van persoonseffecten bij verkiezingen – wellicht niet de enige vorm van personalisering, maar wel de variant die expliciet of impliciet de meeste aandacht krijgt – in Nederland gering is, wordt in eigen land misschien door weinigen gedeeld, maar vindt steun in onderzoek in andere landen. Ook elders leeft breed de overtuiging van vergaande en voortgaande personalisering,²⁴ maar ook daar kan op basis van empirisch onderzoek niet anders worden beweerd dan dat persoonseffecten 'close to trivial' zijn.²⁵ Kortom, '...the almost universal belief that leaders' and candidates' personalities are almost invariably hugely important factors in

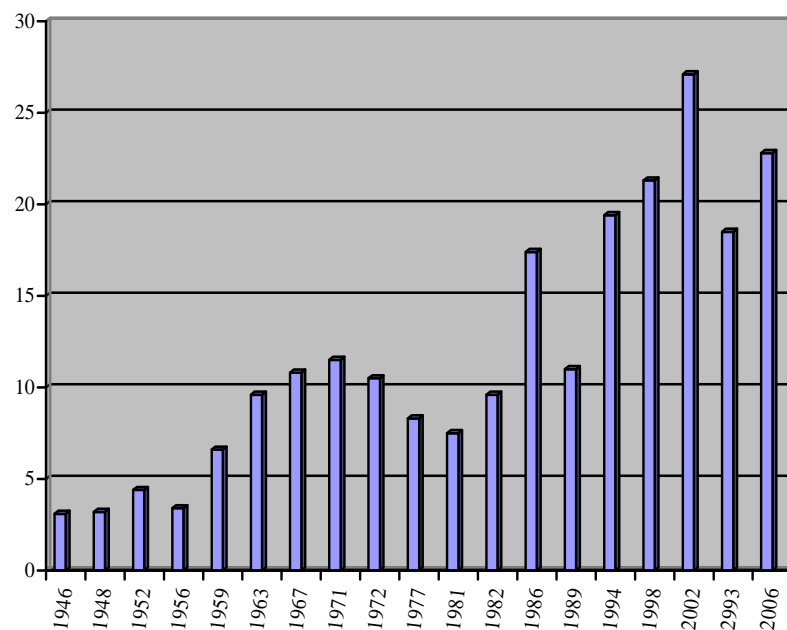
determining the outcomes of elections is simply wrong. Leaders' and candidates' personal characteristics usually count for something – of course they do – but not for nearly as much as is generally supposed. A traditional piece of lore thus turns out to be folklore, unable to withstand scientific inquiry'.²⁶

Diegenen die hardnekkig willen vasthouden aan het 'feit' dat wel degelijk van aanzienlijke personalisering binnen of buiten Nederland sprake is, kunnen uiteraard wijzen op onvolkomenheden in het onderzoek. Toegegeven moet worden dat wetenschappelijk empirisch onderzoek naar persoonseffecten niet eenvoudig is en niet altijd zorgvuldig wordt uitgevoerd. Zo wordt lang niet altijd het onderscheid gemaakt tussen directe en indirecte persoonseffecten.²⁷ In het eerste geval gaat het om de invloed van de politicus in directe reactie op hoe hij of zij *is*, terwijl indirecte effecten te maken hebben met wat de politicus *doet* of heeft gedaan.²⁸ Als lijsttrekker W.J. Bos in 2003 de PvdA veel stemmen zou hebben bezorgd vanwege – letterlijk – zijn kontje, dan zou dat wijzen op een direct effect. Als diezelfde Bos in 2006 stemmen zou hebben verspeeld als gevolg van grove inconsistenties in zijn plannen en daarmee draaikonterij, dan zou dat duiden op een indirect effect. Het onderscheid tussen deze effecten is niet alleen analytisch relevant,²⁹ maar heeft tevens verstrekende gevolgen voor de meer normatieve evaluatie van het verschijnsel personalisering. Dat kiezers zich bij verkiezingen laten leiden door het optreden en de geleverde prestaties van een politicus wordt immers veelal minder problematisch geacht dan dat zij zich zouden laten leiden door slechts uiterlijkheden en individuele persoonskenmerken.

In het debat over de personalisering van de Nederlandse politiek doet zich een tweede ernstige complicatie voor. Die houdt verband met het feit dat de personaliseringsthese zich vooral richt op het vermeende electorale belang van de lijsttrekker (m/v). Die zou niet slechts boegbeeld zijn van de partij, maar in feite als eenling de partij vormen of in de schaduw stellen: 'Laat Lubbers zijn karwei afmaken', 'Kies Kok', de Lijst Pim Fortuyn of zelfs kortweg 'Fortuyn', de Groep-Wilders. De Belgische politicoloog S. Fiers en zijn Nederlandse vakgenoot Krouwel merken in hun analyse van het aan personalisering verwante verschijnsel presidentialisering in de Lage Landen dan ook op dat '...the share of preference votes won by party leaders and prospective prime ministers has also increased [in Belgium]. Looking at the share of preference votes that is given to the various heads of list compared to the total number of preference votes for their respective parties, a clear picture of personalization emerges... In the Netherlands a similar personalization of voting behaviour can be identified, even though hard data on preference voting are lacking'.³⁰

Gegevens over voorkeurstemmen zijn er echter voor Nederland wel en zij tonen juist een *afnemend* percentage stemmen voor de lijsttrekker. Een overzicht van voorkeurstemmen – dat wil zeggen stemmen die niet op de nummer één van de kandidatenlijst zijn uitgebracht – voor de naoorlogse periode laat juist zien dat die lijsttrekker de afgelopen twintig jaar steeds minder stemmen weet te vergaren (zie figuur 1). Bij de roemruchte Tweede-Kamerverkiezingen van 2002 ging ruim een kwart van de stemmen naar kandidaten lager op de lijst, en in november 2006 lag dit percentage met 22,8 daar slechts een fractie onder.³¹

Figuur 1. Voorkeurstemmen Tweede-Kamerverkiezingen (in %), 1946-2006

Uiteraard zijn er aanzienlijke verschillen per politieke partij. Lijsttrekker G. Wilders van de PVV wist in 2006 bijna 98 procent van alle stemmen op zijn lijst te krijgen, terwijl VVD-aanvoerder M. Rutte bleef steken op ruim 38 procent. R. Verdonk kreeg als nummer twee op de VVD-lijst meer stemmen dan de man die de partijleden eerder boven haar hadden verkozen als lijsttrekker, overigens naar eigen zeggen (maar in onze terminologie) vooral als gevolg van een indirect persoonseffect en van verwacht politiek optreden: ‘...ik heb 620.000 stemmen en die zeggen: ik wil de koers Verdonk’.³² Een unieke gebeurtenis, maar tegelijkertijd een onderstreping van het probleem dat hier aan de orde is: als er aanwijzingen zijn voor de aard en omvang van personali-

sering van de Nederlandse politiek, vinden we die dan bij de lijsttrekker of juist niet? Hoe het ook zij, onderzoek naar en debat over personalisering dient zich mede te richten op de vlucht die het stemmen op een andere kandidaat dan de lijsttrekker de afgelopen jaren heeft genomen. Een eenzijdige gerichtheid op lijsttrekkers zou een tweede probleem met zich brengen. Stemmen op een bepaalde persoon binnen een lijst houdt niet automatisch in dat de persoon boven de partij of de lijst als geheel wordt geprefereerd, wat toch enigszins het onderliggende idee is in het debat over personalisering. Het kan zijn dat de vermeende personalisering in het kiesgedrag het dominante belang van de partij geenszins heeft aangetast. 'It could well be that personal voting is nested within, and so subsidiary to, party voting.'³³ Omdat in het huidige stelsel uitsluitend op een persoon gestemd kan worden, is onduidelijk of het die persoon is die op eigen kracht de stem heeft binnengehaald of dat het andere dan persoonseffecten zijn geweest die aan de keuze ten grondslag hebben gelegen.

3. Partij versus persoon

3.1 Partij en persoon

Binnen de electorale context zou personalisering mede betekenen dat de band tussen de partij en haar politiek leider dan wel lijsttrekker losser zou worden. Die band is in termen van beoordeling en waardering in de regel hecht: meer sympathie voor een partij zal veelal samengaan met eveneens meer sympathie voor de lijsttrekker als kopstuk van die partij, en omgekeerd. Dat maakt het achterhalen van persoonseffecten er niet eenvoudiger op, te meer omdat niet duidelijk is wat de richting van de relatie is. Gaat het oordeel over de partij vooraf aan het oordeel over de persoon, bepaalt de beoordeling van de persoon de beoordeling van de partij, is er sprake van wisselwerking? En is de richting van die relatie over de tijd stabiel? De hechte verknootheid van de twee waarderingen maakt een analyse van persoonseffecten zonder de partij in de beschouwing te betrekken twijfelachtig.³⁴

Al blijft veel onduidelijk over de precieze onderlinge relatie van de waardering van partij en persoon, toch mag worden aangenomen dat personalisering vermoedelijk leidt tot verzwakking van die relatie. Als personalisering de partij in de schaduw stelt of zelfs geheel uit beeld doet verdwijnen, dan wordt de koppeling tussen de twee actoren en hun beoordeling losser en losser. 'If voters are more and more disposed to evaluate each party's leader independently of his or her party, then we would expect the gap between the evaluation of the party and the evaluation of the leader... to grow over time.'³⁵

De vraag is natuurlijk of deze logica bestand is tegen de feiten. Op basis van de samenhang tussen sympathiescores voor partijen en sympathiescores voor hun lijsttrekker, zoals gemeten in nationale kiezersonderzoeken (NKO's) van 1986 tot en met 2006, kan hier meer over worden gezegd (zie tabel 1). Ten eerste was en is de samenhang behoorlijk sterk. Correlatiewaarden van .70 en hoger bepalen het beeld en slechts bij hoge uitzondering wordt een waarde lager dan .50 gemeten. Er zijn fluctuaties over partijen/lijsttrekkers en door de tijd, maar de beschikbare gegevens wijzen niet op een trendmatige verzwakking van de samenhang. Als een gemiddelde van correlaties wordt genomen, is dat zelfs het hoogst voor 2003 en 2006 (zij het dat de verschillen met eerdere jaren gering zijn). Maar in geen geval is het zo dat in de afgelopen twintig jaar de waardering van de politieke partij enerzijds en haar lijsttrekker anderzijds van elkaar is 'losgezongen'. Argumenten ter ondersteuning van het vermeende proces van voortgaande personalisering kunnen aan deze bevindingen dan ook niet worden ontleend.³⁶

Tabel 1. Samenhang tussen sympathie voor politieke partij en lijsttrekker van die partij, 1986-2006

<i>partij:</i>	1986	1994	1998	2002	2003	2006
GroenLinks	---	.68	.68	.74	.73	.76
SP	---	---	.71	.74	.75	.76
PvdA	.81	.68	.63	.64	.75	.79
D66	.65	.70	.52	.72	.71	.63
CDA	.72	.69	.65	.70	.80	.82
CU	---	---	---	.71	.77	.73
GPV		.75	.67			
RPF		.77	---			
VVD	.72	.69	.72	.48	.70	.62
SGP	---	.65	---	.76	.74	.76
Wilders/PVV	---	---	---	---	---	.82
gemiddeld	.73	.70	.65	.69	.74	.74
Bron: NKO's, diverse jaren						
Opmerkingen:						
- Hoewel strikt genomen de sympathiescores gemeten zijn op ordinaal niveau, wordt hier gebruik gemaakt van de Pearson r als associatiemaat.						
- Uitgangspunt voor de vergelijking vormen die partijen die er in 2006 in slaagden verkozen te raken in de Tweede Kamer. Niet in alle jaren sinds 1986, toen de sympathievragen voor het eerst in het NKO waren opgenomen, is voor alle in aanmerking komende partijen en lijsttrekkers de sympathiescore gevraagd. In 1989 is slechts naar sympathie voor politici gevraagd. In 2006 is in de pre-enquête niet gevraagd naar de sympathiescore voor de Partij voor de Dieren en lijsttrekker M.L. Thieme.						

Voor alle duidelijkheid: bij deze presentatie van statistische samenhangen van sympathiescores gaat het uitsluitend om cijfermatige correlaties. De aard en inhoud van de samenhang blijft buiten beeld en een fervente aanhanger van de personaliseringstheorie kan, zonder dat zijn ongelijk aangetoond kan worden, blijven beweren dat die correlaties relatief hoog zijn juist doordat de sympathie voor een bepaalde persoon afstraalt op zijn of haar partij. Er is overigens enige reden om het waarschijnlijk te achten dat de waardering van de (nogal eens wisselende) persoon meer bepaald wordt door de waardering van de (veelal blijvende) partij in plaats van andersom: 'It is more likely that party sympathies colour leader sympathies than the other way around, at least in systems with fairly stable party systems.'³⁷ Experimenteel onderzoek waarin gebruik werd gemaakt van fictieve lijsttrekkers van bestaande partijen, wijst hier eveneens op. Een volslagen onbekende persoon van wie als enig kenmerk werd gesteld dat hij lijsttrekker was van de PvdA, werd op basis van een foto significant sympathieker geacht door ondervraagden met een voorkeur voor de PvdA dan door mensen met een andere partijvoorkeur. Hetzelfde deed zich voor onder de christen-democratische en liberale aanhang bij op hun partijlidmaatschap na volstrekt onbekende zogenaamde lijsttrekkers van CDA respectievelijk VVD.³⁸

3.2 Lijsttrekker en partij

Wordt met een stem op een lijsttrekker steun uitgesproken voor die individuele persoon of gaat het om steun voor de politieke partij waar hij of zij voor staat? In het huidige stelsel is dat onduidelijk. En een wetenschappelijke ontrafeling van deze knoop is des te gecompliceerder, omdat de waardering voor partijen en voor althans de aanvoerders van die partijen nog altijd erg nauw samenhangen. Dit alles zou wellicht inzichtelijker worden, als de keuze zelf hiertoe een opening zou bieden. Het advies van het Burgerforum hield juist op dit punt explicitering in: geef de kiezer, net als bijvoorbeeld in België, de mogelijkheid om op de partij als zodanig te stemmen, of op een kandidaat.³⁹ Daarmee zou de kiezer misschien niet werkelijk meer keus hebben, maar in ieder geval de kans krijgen om duidelijk te maken of steun aan de partij en partijlijst als geheel dan wel een individuele persoon wordt gegeven. Bij gelijktijdige afschaffing van de drempel om met voorkeurstemmen verkozen te geraken, zou deze bescheiden ingreep in het stelsel de kiezer meer invloed op de personele samenstelling van de volksvertegenwoordiging geven.⁴⁰

Bij het in ontvangst nemen van het voornoemde advies sloot minister A. Nicolai (VVD) voor Bestuurlijke vernieuwing en Koninkrijksrelaties af

met een verwijzing naar de volksschrijver Reve en de beroemde frase: 'Het is gezien, het is niet onopgemerkt gebleven'.⁴¹ Maar ja, niet in de praktijk gebracht. En vooralsnog zijn we aangewezen op *survey*-gegevens om een indruk te krijgen van het relatieve belang van de persoon (hier: de lijsttrekker) versus de partij in het afwegingsproces van de kiezer.

Tabel 2. Stemmen op lijsttrekker als steun voor lijsttrekker of voor partij als geheel (in %), 2003 en 2006

	2003			2006		
	lijsttrekker	partij	totaal	lijsttrekker	partij	totaal
alle kiezers	23	77	100% (n=1827)	24	77	101% (n=1637)
<i>kiezers van:</i>						
GL	28	72	100% (n=1400)	17	84	101% (n=97)
SP	30	70	100% (n=137)	20	80	100% (n=290)
PvdA	21	79	100% (n=512)	20	80	100% (n=367)
D66	22	78	100% (n=101)	22	78	100% (n=18)
PvdD	-	-	-	7	93	100% (n=27)
CDA	28	72	100% (n=539)	28	73	101% (n=502)
CU	2	98	100% (n=43)	20	80	100% (n=84)
VVD	14	86	100% (n=229)	18	82	100% (n=113)
SGP	8	92	100% (n=25)	17	83	100% (n=24)
LPF	24	76	100% (n=82)	-	-	-
Wilders/ PVV	-	-	-	43	57	100% (n=102)
Bron: NKO 2002/2003 en NKO 2006						

In het NKO 2006 is een in 2003 voor de eerste maal opgenomen hierop gerichte vraag wederom aan de ondervraagden voorgelegd: 'U hebt gestemd op de lijsttrekker van [de verkozen partij]. Ging het daarbij vooral om steun te geven aan de lijsttrekker of om steun te geven aan [de verkozen partij]?'⁴² De in tabel 2 gepresenteerde antwoorden maken duidelijk, dat in 2003 en in 2006 bijna een kwart van de kiezers die een

stem hadden uitgebracht op de nummer één van de lijst, deze stem bedoelde als steun voor de betreffende persoon.⁴³ Voor ruim driekwart van deze groep kiezers ging het in beide jaren vooral om steun voor de partij als geheel.

Per partijaanhang verschilt het patroon enigszins, waarbij het in 2003 in het bijzonder kiezers van de kleine christelijke partijen om de partij lijkt te gaan, zoals dat in 2006 voor kiezers van de Partij voor de Dieren (PvdD) het geval is. Toch komt het beeld voor de meeste partijen redelijk overeen en is dat beeld tevens tamelijk stabiel. Ook de PvdA ‘van’ Bos past in dit patroon, wat de eigenstandige, directe kracht van het vermeende stemmenkanon Bos in de verkiezingen van 2003 relativeert. Vanuit dit perspectief is er bij Bos en de PvdA geen verschil tussen de twee meest recente Kamerverkiezingen.⁴⁴

Uiteraard is het gezien de voorgeschiedenis interessant om te zien hoe het in 2006 zit met de stemmen op lijsttrekker Rutte van de VVD, waarbij we er nadrukkelijk op wijzen dat de vraag die hier behandeld wordt alleen gesteld is aan diegenen die op de lijsttrekker zeiden te hebben gestemd. Mensen die een voorkeurstem uitbrachten, bijvoorbeeld op Verdonk, komen nog aan bod. Van elke vijf kiezers op Rutte bedoelden er vier vooral de VVD als geheel te steunen, terwijl een op elke vijf primair zijn of haar stem gaf aan de politiek zo gekwelde lijsttrekker der liberalen. Dit beeld wijkt nauwelijks af van dat voor de VVD in 2003, toen met J.J. van Aartsen als lijsttrekker.

Aan de hand van vragen van het NKO 2006, in combinatie niet eerder gesteld, kan de verhouding lijsttrekker versus partij nader worden uitgediept.⁴⁵ Ten eerste is stemmers op de lijsttrekker gevraagd wat zij zouden hebben gedaan als de betreffende persoon niet op nummer één maar lager op de lijst zou hebben gestaan.⁴⁶ Om te zien hoe sterk de zelfstandige aantrekkingskracht van de lijsttrekker was, werd vervolgens gevraagd wat de kiezer zou hebben gedaan als die persoon op een *andere* lijst zou hebben gestaan dan die van zijn of haar huidige partij.⁴⁷

Mochten kiezers massaal de persoon van de lijsttrekker volgen, ook al zou die dan kandidaat zijn voor een andere partij, dan lijkt een krachtige aanwijzing voor personalisering van het electorale proces aanwezig.⁴⁸

In tabel 3 zijn de antwoorden op deze vraag bijeengebracht.

Het mag zo zijn dat op die ene uitzondering van 2006 na de lijsttrekker de meeste stemmen op een lijst verzamelt, maar dit blijkt meer het gevolg van de positie dan van de persoon. Van alle kiezers die in 2006 op een lijsttrekker stemden, zou namelijk iets minder dan een kwart de stem aan diezelfde persoon geven als hij of zij een positie lager op de kandidatenlijst zou hebben ingenomen. Een grote meerderheid van 77 procent zou dan simpelweg op de nieuwe lijsttrekker hebben gestemd. Dezelfde vraag was ook al in 2003 gesteld en leverde een vergelijkbaar

antwoordpatroon op: dertig procent blijft de persoon van de lijsttrekker trouw wanneer deze een lagere positie op de lijst inneemt en zeventig procent stemt op de nieuwe lijsttrekker. Overigens blijken vooral enkele kleinere partijen (GroenLinks, SP, Groep-Wilders/PVV in 2006, de LPF in 2003, de ChristenUnie alleen in 2006) een lijsttrekker te hebben gehad die een aanzienlijker deel (ruim dertig procent) van de op de eerste positie verkregen stemmen ook op een lagere plaats op de partijlijst zou hebben vergaard.

Tabel 3. Stemmen op lijsttrekker op lagere positie lijst of op andere lijst (in %), 2006

	als oude lijsttrekker 2006 lager op lijst, dan steun voor:			als oude lijsttrekker 2006 op andere lijst, dan steun voor:		
	oude lijsttrekker	nieuwe lijsttrekker	totaal	oude lijsttrekker	iemand anders	totaal
voor kiezers die in 2006 op lijsttrek- ker stemden	23	77	100% (n=1542)	8	92	100% (n=1581)
<i>kiezers van:</i>						
GL	32	68	100% (n=85)	4	96	100% (n=92)
SP	34	66	100% (n=276)	12	88	100% (n=276)
PvdA	16	84	100% (n=352)	6	95	101% (n=361)
D66	12	88	100% (n=17)	0	100	100% (n=17)
PvdD	15	85	100% (n=27)	0	100	100% (n=23)
CDA	16	84	100% (n=473)	5	96	101% (n=488)
CU	38	63	101% (n=80)	9	91	100% (n=81)
VVD	13	87	100% (n=109)	4	97	101% (n=113)
SGP	13	88	101% (n=24)	8	92	100% (n=24)
Wilders/ PVV	38	62	100% (n=87)	25	75	100% (n=95)
Bron: NKO 2006						

Als we de situatie scherper stellen en nog nadrukkelijker kiezen voor de riskante maar relevante onderzoeksstrategie van het gedachte-experiment⁴⁹ en vragen of stemmers op een lijsttrekker deze persoon zouden steunen ook als hij of zij kandidaat zou zijn geweest voor een andere partij, dan laten de meeste lijsttrekkerstemmers van 2006 het afweten (in 2003 is deze vraag niet gesteld). Zij zouden hun lijsttrekker dan in de steek laten en gestemd hebben op iemand anders van de geprefereerde partij. Over de hele linie volgt in die situatie niet meer dan acht procent van de lijsttrekkerstemmers de persoon van de lijsttrekker naar een andere partij. Voor deze kleine groep kiezers, die trouw aan een persoon boven partijtrouw stellen, lijkt de persoon van de lijsttrekker er dus buitengewoon veel toe te doen. Immers, de vraagstelling liet in het midden naar welke andere partij de vraagtechnisch ‘verbannen’ lijsttrekker gaat, maar dat lijkt er voor die kiezers niet toe te doen. Opvallend genoeg zijn het SP-lijsttrekker J. Marijnissen (met twaalf procent) en bovenal Wilders (25 procent) die ruim boven het gemiddelde van acht procent scoren. Zonder nader onderzoek gaat het om speculatie, maar het lijkt te toevallig dat het hier politici betreft die zo nu en dan de kwalificatie ‘populistisch’ krijgen. Het zou passen bij populistische politici om een eigen, in hoge mate persoonlijke band te hebben met de achterban, sterker dan de band met de partij waarvan die politicus vertegenwoordiger zou zijn.⁵⁰

Verdere verfijning van het zicht op eventuele persoonseffecten bij lijsttrekkers is mogelijk als bekeken wordt hoe die kiezers zich zeggen te gedragen die in 2006 hun stem aan een lijsttrekker gaven juist om deze persoon te steunen. Deze personen houden relatief hardnekkig vast aan hun keuze, maar laten toch in de voorgeschotelde gevallen de geprefereerde persoon uiteindelijk vrij massaal electoraal vallen (zie tabel 4). Van hen stemt een forse minderheid van 43 procent nog altijd op de betreffende persoon ook als deze geen lijsttrekker zou zijn geweest maar lager op de lijst zou hebben gestaan.⁵¹ Als echter die persoon kandidaat zou zijn geweest voor een andere politieke formatie, dan haakt een veel groter deel af en zou nog slechts een op de vijf kiezers deze persoon gevolgd zijn. Voor alle duidelijkheid: het gaat hier om een percentage (dat de kandidaat trouw blijft: 21) van een percentage (dat vooral om de persoon op die kandidaat stemde: 24) van een percentage (dat in november 2006 op de lijsttrekker stemde: 76 in het NKO; 77 procent in werkelijkheid). Hoe zich dit aandeel kiezers verhoudt tot het totaal komt nog aan bod, maar niet dan nadat aandacht is besteed aan wat gewoonlijk voorkeurstemmen wordt genoemd.

Tabel 4. Steun voor de lijsttrekker van 2006 naar plaats en lijst (in %), 2006

Keuze van kiezers die in 2006 op een lijsttrekker stemden vooral om die persoon te steunen...	
a) ...als deze persoon op een lagere plek op de lijst zou staan	
- nog steeds stemmen op betreffende persoon	43
- dan stemmen op de nieuwe lijsttrekker	57
totaal (n=344)	100 %
b) ...als deze persoon op een andere lijst zou staan	
- nog steeds stemmen op betreffende persoon	21
- dan stemmen op iemand anders	79
totaal (n=118)	100 %
Bron: NKO 2006	

3.3 Voorkeurstemmen

We hebben al gewezen op de conceptuele en empirische problemen die een te sterke gerichtheid op de lijsttrekker met zich meebrengt in de speurtocht naar personalisering in Nederland. Mede gezien de toename van het aantal stemmen dat juist niet op de lijsttrekker wordt uitgebracht maar in de vorm van een voorkeurstem gaat naar een lager geplaatste kandidaat (zie figuur 1),⁵² is het van belang het oog op dat lange tijd enigszins onderbelichte aspect van het electorale proces te richten.⁵³ In enkele NKO's is aan kiezers die niet op de lijsttrekker zeiden te hebben gestemd gevraagd om welke reden op een kandidaat lager op de lijst is gestemd (zie tabel 5).

Hoewel de gegevens over de jaren niet volstrekt vergelijkbaar zijn vanwege een andere vraagstelling en verwerking van antwoorden, maakt het overzicht van de redenen van een voorkeurstem drie zaken duidelijk. Ten eerste is er niet één motief dat voor alle kiezers die een voorkeurstem uitbrengen van cruciaal belang is. In alle jaren waarvoor data beschikbaar zijn, gaat het om uiteenlopende redenen waarvan er niet één door een meerderheid der voorkeurstemmers wordt genoemd. Ten tweede lijkt zich geen duidelijke ontwikkeling te hebben voorgedaan in de beweegredenen om niet de lijsttrekker maar een andere kandidaat te kiezen. Er zijn schommelingen, maar er is geen evident trendmatig patroon. Ten derde is het duidelijk dat het geslacht van de kandidaat die de voorkeurstem krijgt van verreweg het grootste belang is. En hoewel de voorkeur dan in een enkel geval naar een man gaat, is het vooral de reden 'de kandidaat is een vrouw' die kiezers ertoe brengt om een voorkeurstem uit te brengen.⁵⁴ Strikt genomen is dat een direct persoonseffect, maar het is bepaald niet het kenmerk dat het debat over de personalisering van de Nederlandse politiek voedt. Overigens is het in dat

verband opmerkelijk dat het regionale aspect – dat nogal eens opduikt in de motivering van plannen om het kiesstelsel te herzien – met uitzondering van 1989 voor niet meer dan een op de tien voorkeurstemmers de reden van hun specifieke kiesgedrag is geweest.⁵⁵

Tabel 5. Redenen voor voorkeurstemmen (in %), 1989-2006

<i>redenen:</i>	1989	1998	2002	2003	2006
- kandidaat is een vrouw	30	29	33	44	30
- kandidaat is een man	2	nvt	3	3	nvt
- is de beste [zo'n goede] kandidaat	19	21	25	14	22
- kandidaat steunt bepaalde belangen	14	4	8	7	12
- kandidaat uit de buurt/de regio	17	10	7	11	9
- kent kandidaat persoonlijk	8	20	3	5	4
- kandidaat is van etnische minderheid	nvt	nvt	nvt	1	nvt
- overige redenen	15	31	20	15	23
totaal	---	---	99%	100%	100%
n=	205	382	482	597	519
aandeel voorkeurstemmen	15%	24%	32%	25%	24%
Bron: NKO's, diverse jaren					
Opmerkingen:					
- Bij de categorisering van redenen is uitgegaan van 2006; de redenen voor andere jaren zijn hieraan zo goed mogelijk aangepast.					
- Omdat in 1989 en 1998 meerdere redenen mochten worden gegeven, kunnen percentages optellen tot boven de 100%; in 2002, 2003 en 2006 werd gevraagd naar de <i>belangrijkste</i> reden.					
- In 1998 was de categorie 'kent kandidaat persoonlijk' geformuleerd als 'kent kandidaat'.					

Op 22 november 2006 bleek het ook een vrouw te zijn die een ongekend aantal voorkeurstemmen kreeg, Verdonk. De hoogstgeplaatste vrouw op een kandidatenlijst krijgt in de regel een fors portie voorkeurstemmen, maar dit is naar alle waarschijnlijkheid slechts een klein deel van de verklaring in haar geval. Nadere uitsplitsing van de motivering van voorkeurstemmen naar partijkeuze bij de Kamerverkiezingen van 2006 maakt dit ook duidelijk (zie tabel 6). Dit overzicht, waaruit overigens blijkt dat het beeld in het NKO 2006 sterk overeenkomt met de werkelijke verdeling van voorkeurstemmen over partijlijsten, laat zien dat de sekse van de kandidaat een belangrijke rol speelt bij voorkeurstemmers ongeacht hun partijvoorkeur. Anders dan misschien vermoed zou worden, zijn het niet uitsluitend partijen aan de linkerkant van het politieke

spectrum waar we dit waarnemen. Hoewel het om erg weinig respondenten gaat en we dus terughoudend moeten zijn in de conclusies, zien we dat ook onder tal van voorkeurstemmers van de ChristenUnie en bij de Groep-Wilders/PVV dit persoonlijke kenmerk van kandidaten ten grondslag kan liggen aan de keuze.

Tabel 6. Partijkeuze, voorkeurstemmen en redenen voorkeurstemmen (in %), 2006

	Voorkeurstemmen: uitslag 2006/ NKO	belangrijkste reden voorkeurstem						totaal
		is een vrouw	is de beste	belangen	buurt/ regio	is een kennis	anders	
GL	14/8%	56	---	---	---	11	33	100% (n=9)
SP	18/22%	51	6	12	8	1	21	99% (n=84)
PvdA	17/19%	45	4	9	12	7	23	100% (n=91)
D66	50/48%	42	16	11	---	11	21	101% (n=19)
PvdD	16/15%	---	---	20	20	---	60	100% (n=5)
CDA	16/15%	26	10	12	20	6	26	100% (n=89)
CU	12/9%	56	11	11	11	---	11	100% (n=9)
VVD	62/64%	13	45	15	4	2	21	100% (n=198)
SGP	8/7%	---	---	---	50	50	---	100% (n=2)
Wilders/ PVV	2/7%	43	---	14	---	---	43	100% (n=7)

Bron: NKO 2006

Bij de VVD is het beeld in 2006 wezenlijk anders. In het NKO is de kandidaat waarop een voorkeurstem is uitgebracht niet te traceren, maar omdat Verdonk zeventig procent van alle liberale voorkeurstemmen ontving, geeft het in tabel 6 weergegeven patroon voor voorkeurstemmen binnen de VVD in het algemeen ook een redelijk beeld van de motieven achter een voorkeurstem op haar. Dat voor slechts dertien procent van de liberale voorkeurstemmers de belangrijkste reden van die keuze het feit is dat het om een vrouw ging, maakt duidelijk dat haar geslacht hooguit een bijkomende factor is geweest in de electorale aantrekkingskracht van Verdonk. De reden die verreweg het meest genoemd wordt

(45 procent) – veel vaker ook dan onder voorkeurstemmers van andere partijen – is dat de het hier ging om ‘de beste kandidaat’. Wat die reden specifiek inhoudt is helaas onduidelijk, al zal het gaan om iets anders dan dat Verdonk een vrouw is, voor bepaalde belangen staat, een buurt- of regiogenoot is, of een persoonlijke kennis; al die redenen hadden immers genoemd en genoteerd kunnen worden.

Tabel 7. Voorkeurstemmers en hun kandidaat op een andere lijst (in %), 2006

Voorkeurstemmers 2006 <i>kiezers van:</i>	als voorkeurskandidaat 2006 op andere lijst zou staan, dan steun voor:		
	oude voorkeurs- kandidaat bij nieuwe partij 11	iemand anders van verkozen partij 89	totaal 100% (n=509)
GroenLinks	0	100	100% (n=9)
SP	7	93	100% (n=84)
PvdA	3	97	100% (n=91)
D66	5	95	100% (n=19)
PvdD	0	100	100% (n=5)
CDA	7	93	100% (n=88)
CU	0	100	100% (n=9)
VVD	19	81	100% (n=193)
SGP	50	50	100% (n=2)
Wilders/PVV	0	100	100% (n=7)
Bron: NKO 2006			

Wat we wel kunnen vaststellen, is dat zelfs in het geval van voorkeurstemmen de partij veel meer gewicht in de electorale schaal legt dan de persoon. Evenals in het geval van de lijsttrekkers is aan kiezers die een voorkeurstem hadden uitgebracht de vraag gesteld wat zij zouden doen in het geval dat de betreffende persoon kandidaat zou zijn geweest voor een andere partij.⁵⁶ Wat dan? Dan blijkt een overgrote meerderheid van bijna negentig procent van de voorkeurstemmers niet mee te gaan met de kandidaat aan wie de stem gegeven is, maar de stem te geven aan een andere kandidaat van de ‘oude’ politieke partij (zie tabel 7). De aantrekkingskracht van de partij is vele malen sterker dan die van de persoon, ook al is op 22 november 2006 een voorkeurstem aan die persoon gegeven.

We zien in tabel 7 een relatieve uitzonderingspositie voor de VVD.⁵⁷ Van de liberale voorkeurstemmers zou bijna twintig procent hun kandidaat eveneens hebben gesteund als deze niet op de lijst van de VVD zou

hebben gestaan, maar zou zijn gekandideerd door een andere partij. Omdat het leeuwendeel van die voorkeurstemmen op Verdonk was uitgebracht, mogen wij aannemen dat ook voor haar geldt dat een op de vijf (of misschien nog wel iets meer omdat het percentage onder haar voorkeurstemmers waarschijnlijk hoger ligt dan onder voorkeurstemmers op bijvoorbeeld H.G.J. Kamp of L.J. Griffith) van haar kiezers haar trouw zou zijn gebleven. Dit is weliswaar bijna twee keer zoveel als gemiddeld, maar het zijn nog lang niet de negen Kamerzetels die zij claimde persoonlijk met haar voorkeurstemmen te hebben binnengehaald, laat staan de 21 Kamerzetels die Verdonk met haar Trots op Nederland volgens peil.nl van M. de Hond in de laatste week van 2007 zou vergaren.⁵⁸

3.4 Partij of persoon

De bevindingen van het voorgaande kunnen worden samengebracht in een poging het relatieve electorale belang van de politieke partij, van de persoon van de lijsttrekker en van andere kandidaten op de lijst in kaart te brengen. In ieder geval kan daarmee een eerste antwoord worden gegeven op de vraag naar de personalisering in Nederland, toegespitst op verkiezingen. Wat is, als het er echt op aan komt, het relatieve gewicht van de persoon van de politicus in het electorale afwegingsproces van de kiezer? Voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 2006 hebben we daar, beter dan voor eerdere jaren, een totaalindruk van op basis van het NKO. Als de spanning tussen partij en persoon maximaal wordt opgevoerd en kiezers wordt gevraagd of zij al dan niet op de persoon stemmen op wie zij in november 2006 hebben gestemd, ook als hij of zij op een andere partijlijst zou hebben gestaan, zien we dat minder dan tien procent de persoon boven de partij zou hebben verkozen (zie tabel 8; gearceerde cellen).

Van alle kiezers geeft zeventig procent aan op de lijsttrekker te hebben gestemd en bij zijn of haar partij te zijn gebleven als die lijsttrekker op een andere lijst zou staan. Weliswaar heeft 22 procent een voorkeurstem uitgebracht, maar ook zij zouden de partij hebben gesteund als de voorkeurskandidaat op een andere lijst stond. Beide groepen kiezers, samen goed voor ruim negentig procent, prefereren aldus, als het er werkelijk om zou gaan, de politieke partij boven de persoon. Als een voorzover het hier om een goede indicator gaat van de personalisering van de Nederlandse politiek en verkiezingen in het bijzonder, blijkt aldus een op de tien kiezers een strikt gepersonaliseerde keuze te maken.

De logische vervolgvraag is wat de onderscheidende kenmerken zijn van de groep kiezers die zich primair door de persoon van de politicus laten verleiden. Die vraag is lastig te beantwoorden, alleen al vanwege

het praktische, onderzoekstechnische probleem dat het gaat om zo'n kleine minderheid. Ook is niet evident welke karakteristieken van kiezers in dit verband bepalend of van belang zouden zijn. Neem iemands opleidingsniveau. Sommigen beweren dat lager opgeleide kiezers zich, bij gebrek aan inhoudelijke politieke kennis en informatie, bovenal laten leiden door de persoon van de politicus. Anderen menen echter dat het veeleer de kiezers met een hoger opleidingsniveau zijn die persoonlijke eigenschappen relatief veel gewicht toekennen. Zij zouden dat doen vanuit het besef dat het papier waarop de verkiezingsbeloften staan geduldig is en dat politici moeten opereren in een uiterst ongewisse politieke en economische omgeving. In dat geval is een competente, integere persoon als politiek leider het verkiezen waard boven de partij of het partijprogramma.⁵⁹

Tabel 8. Partij of persoon: een overzicht (in %), 2006

- stemmen op lijsttrekker, maar blijven bij partij als die persoon op andere partijlijst zou staan	70
- stemmen op lijsttrekker, en gaan mee met die persoon als hij/zij op andere partijlijst zou staan	6
- stemmen op andere kandidaat dan lijsttrekker, maar blijven bij partij als die persoon op andere partijlijst zou staan	22
- stemmen op andere kandidaat dan lijsttrekker, en gaan mee met die kandidaat als hij/zij op andere partijlijst zou staan	3
totaal (n=2090)	101%
Bron: NKO 2006	

Het laatste woord over de vraag welke Nederlandse kiezers personen boven politieke partijen prefereren zullen we hier zeker niet hebben, maar een eerste exploratie ervan is gerechtvaardigd. We onderscheiden daarbij twee groepen kiezers: zij die al met al de partij het zwaarst laten wegen, en zij voor wie de persoon van de politicus de doorslag geeft (zie tabel 8). Deze keuze is bekeken naar enkele achtergrondkenmerken van de kiezers, zoals hun geslacht, onderwijsniveau en leeftijd (hier: electoraal cohort, dat wil zeggen de periode waarin de kiesgerechtigde leeftijd is bereikt), en naar enkele meer politieke opvattingen of kenmerken, zoals partij-identificatie, politieke kennis, politieke interesse, en het moment waarop men tot de partijkeuze bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006 is gekomen. De gegevens zijn gepresenteerd in tabel 9.

Tabel 9. De keuze van partij versus persoon nader beschreven (in %), 2006

uitgesplitst naar:	uiteindelijke keuze voor:		
	partij	persoon	totaal
<i>geslacht*</i>			
- mannen	91	9	100% (n=1043)
- vrouwen	92	8	100% (n=1047)
<i>opleidingsniveau</i>			
- laag	90	10	100% (n=595)
- midden	91	9	100% (n=815)
- hoog	96	4	100% (n=542)
<i>electoraal cohort*</i>			
- t.m. 1959	93	8	101% (n=228)
- 1963-1977	92	8	100% (n=834)
- 1981-1998	91	9	100% (n=806)
- 2002-2006	92	8	100% (n=219)
<i>politieke interesse [score]*</i>			
- 0 laag	87	13	100% (n=102)
- 1	91	9	100% (n=920)
- 2	92	8	100% (n=557)
- 3	92	8	100% (n=349)
- 4 hoog	94	6	100% (n=162)
<i>politieke kennis [score]</i>			
- laag	90	10	100% (n=827)
- midden	90	10	100% (n=749)
- hoog	96	4	100% (n=514)
<i>partij-identificatie</i>			
- geen	88	12	100% (n=535)
- aangetrokken tot partij, geen aanhanger	92	8	100% (n=846)
- aanhanger partij, niet overtuigd	90	10	100% (n=177)
- overtuigd aanhanger partij	95	5	100% (n=530)
<i>moment van keuze</i>			
- op verkiezingsdag	88	12	100% (n=257)
- laatste dagen voor verkiezingsdag	91	9	100% (n=467)
- laatste weken voor verkiezingsdag	91	9	100% (n=373)
- laatste maanden voor verkiezingsdag	91	9	100% (n=210)
- langer tevoren	94	6	100% (n=782)
Opmerking:			
- Waar een * bij het kenmerk staat vermeld, zijn de verschillen tussen de onderscheiden groepen <i>niet</i> statistisch significant bij $p < .05$. Voor de op dit niveau significante verbanden zijn de waarden van Somers' d met de gemaakte keuze als afhankelijke variabele -.042 (opleidingsniveau), -.035 (politieke kennis), -.034 (partij-identificatie) en -.030 (moment van keuze).			

Van de zogeheten achtergrondkenmerken blijkt geslacht niet relevant: een even kleine groep mannen als vrouwen kiest voor de persoon boven de partij. Het opleidingsniveau maakt wel verschil. Bij een hogere opleiding is de kans dat men kiest voor de persoon boven de partij geringer. Van de kiezers met het laagste opleidingsniveau zou tien procent de persoon boven de partij prefereren, vergeleken met vier procent onder degenen met het hoogste opleidingsniveau. Overigens gaat het weliswaar om een statistisch significant verschil, wat gezien de forse omvang van de steekproef geen werkelijke 'prestatie' is, maar het verband is zeer zwak (Somers' $d = -.042$). Leeftijd, ten slotte, hier geoperationaliiseerd in de vorm van electoraal cohort, maakt geen enkel verschil. Of men nu voor of in 1959 voor de eerste maal kon stemmen voor de Tweede-Kamer of dat als nieuwe kiezer mocht in 2002, 2003 of 2006, maakt geen verschil als het gaat om de voorkeur van de persoon boven de partij, of vice versa.

Van de meer politiek geladen kenmerken blijkt de politieke interesse van de kiezer niet van belang. De verschillen in kiezen voor een persoon dan wel partij blijken statistisch niet significant. Politieke kennis (in het NKO gemeten via zogenoemde fotovragen, waarbij respondenten gevraagd wordt naam, functie en partij van enkele politici te noemen) lijkt er wel toe te doen, in die zin dat de groep met de grootste politieke kennis zich minder door de persoon van de politicus laat verleiden. Ook partij-identificatie vertoont enig verband, met de kleinste groep persoonskiezers onder die kiesgerechtigden die aangeven overtuigd aanhanger van een politieke partij te zijn. Echter, zowel bij politieke kennis als bij partij-identificatie zijn de verschillen tussen de onderscheiden categorieën gering; de verbanden zijn uiterst zwak (Somers' d van $-.035$ resp. $-.034$). Voor het vermoeden dat het in het bijzonder late beslissers zijn die zich in hun keuze door personen laten leiden, is evenmin veel steun. Ook hier zien we een statistisch significant verband, maar wederom gaat het om een zeer zwakke relatie. Van de kiezers die op de verkiezingsdag zelf de knoop doorhakken geldt voor een groter deel (twaalf procent) dat de persoon de partij domineert dan van de kiezers die al voordat de campagne een aanvang neemt weten wat te stemmen (zes procent). Nogmaals, het verschil is er maar vanwege de geringe kracht van het verband (Somers' $d = -.030$) kan daar slechts heel beperkte inhoudelijk betekenis aan worden toegekend.

Het is deze resultaten overziende dus niet duidelijk wat echte persoonskiezers onderscheidt van kiezers die zich (uiteindelijk) meer aan de politieke partij verbonden voelen: ofwel de in een eerste exploratie voor de hand liggende verklaringen leveren in het geheel geen statistisch significant verband op, ofwel dat verband is heel zwak.

4. Slotopmerkingen

Vice-voorzitter E.I. Schippers van de Tweede-Kamerfractie van de VVD stond pal achter haar fractievoorzitter Rutte bij de verwijdering van Verdonk uit de liberale fractie in september 2007. In een journalistieke reconstructie van die gebeurtenissen gaf Schippers aan waarom voor haar de maat meer dan vol was: 'Niemand is groter dan de partij, houdt ze Verdonk voor'.⁶⁰ Aldus gaf zij nauwkeurig aan hoe de verhoudingen lagen binnen de VVD, maar waarschijnlijk binnen alle gevestigde partijen in Nederland. Niemand is groter dan de partij. Daarmee is een scherpe grens gesteld aan de eventuele personalisering van de Nederlandse politiek, zeker als het gaat om die personalisering binnen een electorale context en om de vraag of en in welke mate personen in de afweging van kiezers partijen in de schaduw weten te stellen. Personen doen er ongetwijfeld toe in presentatie en in communicatie, in het bijzonder in campagnetijd en rondom verkiezingen, maar uiteindelijk zijn zij ondergeschikt aan de organisatie waarvan zij onderdeel en vertegenwoordiger zijn.

Een groot deel van de Nederlandse kiezers lijkt deze houding te delen. Personen doen er ook voor hen toe. In 2006 stemde ruim veertig procent ofwel op een andere kandidaat dan de lijsttrekker ofwel zij stemden op de lijsttrekker, maar zouden de persoon van de lijsttrekker trouw blijven wanneer deze lager op de lijst zou zijn geplaatst. In beide gevallen zouden zij echter niet de kandidaat van voorkeur volgen naar een andere partij. Zoals we zagen volgt slechts negen procent de kandidaat van voorkeur naar een andere partij. Dan blijft de helft van het electoraat over voor wie de persoon niet belangrijk is: zij stemmen op de lijsttrekker en blijven die kandidaat niet trouw, zelfs niet wanneer deze slechts een treetje lager staat op de eigen partijlijst. Aldus sluit het voor Nederland dominante beeld moeiteloos aan bij dat voor vele andere landen, waarvoor geldt dat '...personality factors determine election outcomes far less often than is usually, indeed almost universally, supposed'.⁶¹ Of hiermee de stellige indruk van voortgaande of voortwoekerende personalisering is weggenomen, is een andere vraag, temeer omdat die overtuiging het hardnekkige karakter van een mythe heeft. Sterker nog, het is '...one of the most popular media myths of our time. That myth says that in the age of television and visual images, political leaders have become more powerful and politics have become more personalized. The journalistic mantra is, if you want to explain or understand anything in politics, look for the leaders...'⁶²

Maar wat niet is, kan natuurlijk nog komen. De door ons gepresenteerde en aangehaalde bevindingen hebben vrijwel zonder uitzondering betrekking op politieke stelsels waarbinnen gevestigde politieke partijen

de dienst uitmaken. Binnen die specifieke context is vanuit electoraal perspectief niemand groter dan de partij; het is geen toeval dat het onderzoek naar personalisering de minste steun vindt in systemen met gevestigde partijen.⁶³ Echter, recente ontwikkelingen laten initiatieven zien die voorbij lijken te gaan aan de partij zoals we die tot op heden kennen. De constructie die Wilders voor zijn Partij voor de Vrijheid heeft gekozen betreft weliswaar een vereniging in formele zin, maar wijkt sterk af van de partij als ledenorganisatie. Ook Verdonk wil ‘...een politieke beweging op gang brengen die de belangen van de Nederlanders boven de belangen van de partij-bobo’s plaatst. Een beweging die gaat voor het duidelijk benoemen en daadkrachtig aanpakken van de problemen in Nederland. Die niet denkt in termen van links of rechts, maar in termen van oud of nieuw. Ik wil een politieke beweging oprichten die bij de eerstvolgende Tweede-Kamerverkiezingen een platform biedt voor alle Nederlanders die snakken naar daadkracht en duidelijkheid in de politiek... De bestuurselite van Nederland heeft haar kansen gehad. Het is de hoogste tijd voor een nieuwe aanpak. Trots op Nederland is de politieke beweging voor de rest van Nederland’.⁶⁴ Een en al nieuw en beweging – maar de term politieke partij wordt angstvallig gemedend. De politieke partij wordt gezien als een fossiel,⁶⁵ niet meer van deze tijd. Als velen deze mening delen en zich eraan zouden gaan gedragen, dan ontstaat een politieke en electorale situatie die ‘a new calculus to make their electoral decisions’ mogelijk of noodzakelijk maakt.⁶⁶ In dat verband en op dat moment is er wellicht ruimte voor de personalisering die nu al door zo velen wordt waargenomen, maar waarvoor het wetenschappelijke bewijs voor Nederland, althans door ons, niet of nauwelijks kan worden geleverd.

noten

¹ Onder de noemer ‘Voorbij links en rechts’ publiceerde *NRC Handelsblad* in 2004 een aantal beschouwingen over de Nederlandse politiek. De bijdrage van Thom de Graaf, gepubliceerd op 2 maart 2004, verscheen onder de kop ‘Politiek draait nu om personen’.

² Carsten Reinemann en Jürgen Wilke, ‘It’s the debates, stupid! How the introduction of televised debates changed the portrayal of Chancellor candidates in the German press, 1949-2005’, in: *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 12 (2007) 4, 92-111; 101. Zie voor een poging het begrip personalisering te operationaliseren, in het bijzonder met het oog op de analyse van de politieke communicatie Liesbeth van Zoonen, ‘De talkshow: personalisering als strategie’, in: Philip van Praag en Kees Brants, red., *Tussen beeld en inhoud. Politiek en media in de verkiezingen van 1998*, Amsterdam, 2000, 154-173.

³ Zie voor een analyse van personalisering van de politiek die zich bewust niet richt op het electorale proces bijvoorbeeld Ana I. Langer, 'A historical exploration of the personalisation of politics in the print media: The British Prime Ministers (1945-1999)', in: *Parliamentary Affairs*, 60 (2007), 3 (juli), 371-387.

⁴ *NRC Handelsblad*, 25 september 2007.

⁵ Onder meer in het *Leidsch Dagblad*, 13 oktober 2007; de politiek redacteur wiens beschouwing in vele bladen werd opgenomen, was Wierd Duk.

⁶ Hans Goslinga in *Trouw*, 12 mei 2007.

⁷ In *Eindhovens Dagblad*, 24 juni 2006.

⁸ Carla Joosten, 'Wouter weet wat hij wil', in: *Elsevier*, 31 december 2005, 28.

⁹ Aldus columnist J.A.A. van Doorn in *Trouw*, 18 november 2006.

¹⁰ *De scherven opgeveegd. Een bericht aan onze partijgenoten*. Rapport van de commissie-Vreeman aangeboden aan het bestuur van de PvdA op 30 mei 2007, z.pl. [Amsterdam], z.j. [2007], 7 respectievelijk 17.

¹¹ *Scoren in de linkerbovenhoek. Rapport Evaluatiecommissie Groen-Links*, z.pl. [Utrecht], z.j. [2007], 30.

¹² Raad voor het openbaar bestuur, *Over de staat van de democratie. Pleidooi voor herkenbare en aanspreekbare politiek*. Adviesrapport Raad voor het openbaar bestuur, Den Haag, 2005. De bewering over ontideologisering en personalisering was gebaseerd op H. te Velde, 'Personalisering van de politiek', in: B.F. Steur, H. van Dijk en G.-J. van den Nieuwenhuizen, red., *Democratische vergezichten. Essays over de representatieve democratie in Nederland*. Den Haag, 2004, 95-113.

¹³ *Handelingen Tweede Kamer*, vergaderjaar 2003-2004, 29356, nr.1, 6 respectievelijk 9.

¹⁴ *Met één stem meer keus*. Advies van het Burgerforum Kiesstelsel over het toekomstige kiesstelsel, Den Haag, 2006 (zie www.nederlandpraat-mee.nl).

¹⁵ *De Volkskrant*, 13 januari 2007.

¹⁶ De kwalificatie 'amerikanisering' wordt meestal zonder nadere aanduiding of verdere uitleg gebruikt om een verschijnsel dat mogelijk op een of andere wijze uit de Verenigde Staten is overgekomen of overgenomen te diskwalificeren. Het kan anders. De term kan zinvol zijn als concept bij een analyse van de ontwikkeling van moderne verkiezingscampagnes in de westerse wereld. Zie bijvoorbeeld: Dennis Kavanagh, *Election Campaigning. The New Marketing of Politics*, Oxford, 1995, met name hoofdstuk 10: 'Americanization?' (218-227).

¹⁷ André Krouwel, Op weg naar een populistische democratie, in: Frans Becker e.a., red., *Politieke partijen op drift. Het vierentwintigste jaar-*

boek voor het democratisch socialisme, Amsterdam, 2003, 72-96; 79.

¹⁸ Bijvoorbeeld Gerrit Voerman, 'Persoon van de politicus gaat er meer toe doen', in: *Trouw*, 26 juni 2007.

¹⁹ Wouter van der Brug en Cees van der Eijk, 'Enige nuances: misverstanden over kiezers in het algemeen en de verkiezingen van 2002/2003 in het bijzonder', in: R. Coops e.a., red., *Een politieke aardverschuiving*. Alphen aan den Rijn: Kluwer, 2003, 74-88, met name 82-84.

²⁰ J.J.M. van Holsteyn, *Geniaal, maar met te korte beentjes? Over verkiezingen, kiezers en kiezersonderzoek in Nederland*, Leiden, 2006, 7; zie ook Joop van Holsteyn, 'Nederland is geen personendemocratie', in: *Socialisme & Democratie*, 61 (2004), nr. 7/8, 79-83.

²¹ Zie voor relativering vanuit historisch perspectief onder meer Joop van Holsteyn en Galen A. Irwin, 'Over politici', in: Joop van Holsteyn en Galen A. Irwin, red., *De wilde frisheid van limoenen. Studiën over politici in de ogen van kiezers*, Leiden, 1998, 2-64; Philip van Praag, 'Verkiezingscampagnes van Drees tot Kok', in: *Socialisme & Democratie*, 55 (1998), nr. 7/8, 323-331; Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, Amsterdam, 2002; zie ook Hans Renders en Gerrit Voerman, red., *Privé in de politieke biografie*, Amsterdam, 2007. Voor de ontwikkeling van de rol die politici spelen op bijvoorbeeld verkiezingsposters, zie bijvoorbeeld: D.J. Elzinga en G. Voerman, *Om de stembus. Verkiezingsaffiches 1918-1998*, Amsterdam/Antwerpen, 2002; en Gerrit Voerman (m.m.v. Lucas Osterholt), *De VVD Visueel. Liberale affiches in de twintigste eeuw*, Amsterdam, 2008.

²² G.A. Irwin, 'De invloed van kandidaten op het stemgedrag', in: *Acta Politica*, 18 (1983), 183-199; 198. In de analyse van Irwin gaat het om een secundaire rol van kandidaten, als een voorselectie van partijen op andere, ideologische gronden is gemaakt. Ook in de analyse van de politicoloog H. Anker is de test van eventuele persoonseffecten toch vooral bedoeld om te bezien of en hoe het door hem ontwikkelde *normal vote model* stand weet te houden. Overigens wijst de analyse van Anker op de aanwezigheid van persoonseffecten, waarbij het opmerkelijk is dat negatieve effecten (de electorale malus) krachtiger blijken te zijn dan positieve effecten (de bonus). Hans Anker, *Normal Vote Analysis*, Amsterdam, 1992, met name hoofdstuk 5 "'Testing" the models: party leader effects' (83-106).

²³ De politicoloog P. van Wijnen constateerde een opmerkelijke toename van invloed van lijsttrekkers op de partijkeuze, maar deed dat op basis van een analyse waarbij de evaluatie van partijen buiten beschouwing bleef. Onder erkenning van het probleem dat het lastig is om de

waardering van partijen en daaraan verbonden personen te scheiden, liet de politicoloog K. Aarts echter vervolgens zien dat het buiten beeld laten van partijen aanzienlijke vertekening van de uitkomsten tot gevolg had, ten onrechte de suggestie wekkend van fors toegenomen persoons-effecten. Zie Pieter van Wijnen, 'Candidates and voting behavior', in: *Acta Politica*, 35 (2000), 430-458; Kees Aarts, 'The impact of leaders on electoral choice in the Netherlands – Revisited', in: *Acta Politica*, 36 (2001), 380-401.

²⁴ Zie bijvoorbeeld de openingszin van de analyse van personalisering in Groot-Brittannië: 'Alarm bells have been ringing consistently in the UK about the degree and impact of personalisation since, at least, the 1960s.' Langer, 'A historical exploration of the personalisation of politics in the print media', 371.

²⁵ Sören Holmberg en Henrik Oscarsson, 'Party leader effects on the vote', in: K. Aarts, A. Blais en H. Schmitt, red., *Political Leaders and Democratic Elections*, Oxford, nog te verschijnen.

²⁶ Anthony King, 'Conclusions and implications', in: idem, red., *Leaders' Personalities and the Outcomes of Democratic Elections*, Oxford, 2002, 210-221; 216.

²⁷ Ook wel gepresenteerd als het verschil tussen effecten van de 'personality' en van de 'performance' van de betreffende politicus. Zie Donald R. Kinder e.a., 'Presidential prototypes', in: *Political Behavior*, 2 (1980), nr. 4, 315-337.

²⁸ Anthony King, 'Do leaders' personalities really matter?', in: King, red., *Leaders' Personalities*, 1-43, met name 4-7; Ivor Crewe en Anthony King, 'Are British elections becoming more "presidential"?', in: M. Kent Jennings en Thomas E. Mann, red., *Elections at Home and Abroad. Essays in Honor of Warren E. Miller*, Ann Arbor, 1994, 181-206, met name 181-182.

²⁹ In zijn studie naar lijsttrekkers lijkt de politicoloog Sj. Toonen, hoewel hij het onderscheid niet maakt, zich bij personalisering vooral te richten op directe persoonseffecten: 'Onder de personalisering van de politiek verstaan we de toegenomen, systematische en instrumentele gerichtheid op persoonskenmerken, kwaliteiten en vaardigheden van politieke leiders in het politieke proces.' Sjaak Toonen, *Op zoek naar charisma. Nederlandse politieke partijen en hun lijsttrekkers 1963-1986*, Amsterdam, 1992, 4.

³⁰ De uitwerking van het concept presidentialisering in de analyse van de Britse situatie kan moeiteloos en zonder vertekening of betekenis-verlies gebruikt worden voor het concept personalisering; zie Crewe en King, 'Are British elections becoming more "presidential"?', 187-192. Stefaan Fiers en André Krouwel, 'The Low Countries. From "Prime

Minister” to President-Minister’, in: Thomas Poguntke en Paul Webb, red., *The Presidentialization of Politics. A Comparative Study of Modern Democracies*, Oxford, 2005, 128-159; 147.

³¹ Zie voor de gegevens voor 2006 en enkele andere verkiezingsstatistieken met betrekking tot de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006 bijlage 1 in Kees Aarts, Henk van der Kolk en Martin Rosema, red., *Een verdeeld electoraat. De Tweede Kamerverkiezingen van 2006*, Utrecht, 2007, 248-258; zie voor gegevens over al dan niet op de lijsttrekker uitgebrachte stemmen 256-257.

³² Zoals geciteerd in het *Algemeen Dagblad*, 28 november 2006.

³³ Michael Marsh, ‘Candidates or parties? Objects of electoral choice in Ireland’, in: *Party Politics*, 13 (2007), 500-527; 501.

³⁴ Zie verder over dit punt voor Nederland onder anderen Aarts, ‘The impact of leaders on electoral choice in the Netherlands’; Galen A. Irwin, ‘Slotbeschouwing’, in: Van Holsteyn en Irwin, red., *De wilde frisheid van limoenen*, 137-150; Galen A. Irwin en Joop J.M. van Holsteyn, ‘Parties and politicians in the Parliamentary election of 1998’, in: *Acta Politica*, 34 (1999), 130-157; en J.J.M. van Holsteyn en J.M. den Ridder, *Alles blijft anders. Nederlandse kiezers en verkiezingen in het begin van de 21^e eeuw*, Amsterdam, 2005, met name 155-160.

³⁵ Crewe en King, ‘Are British elections becoming more “presidential”?’ 195.

³⁶ Behalve dan als de extreme en ongefundeerde stelling wordt betrokken dat de personalisering zich al zodanig heeft weten te ontwikkelen dat tegenwoordig de sympathie van een politieke partij in hoge mate vanuit de sympathie voor de lijsttrekker van die partij wordt ‘gekleurd’. Merk overigens op dat het causaliteitsprobleem zich in een andere maar sterk vergelijkbare hoedanigheid voordoet in het daadwerkelijke geval van electorale effecten van kandidaten in een gepersonaliseerde verkiezing. Dan dringt namelijk de vraag zich op of bepaalde persoonlijke eigenschappen of afzonderlijke kenmerken van een politicus zijn of haar beoordeling bewerkstelligen, of dat – omgekeerd – het algemene oordeel over de betreffende persoon zich vertaalt in de waardering van afzonderlijke eigenschappen en kenmerken. Zie onder anderen H. Whitt Kilburn, ‘Does the candidate really matter?’, in: *American Politics Research*, 33 (2005), 335-356.

³⁷ Holmberg en Oscarsson, ‘Party leader effects on the vote’.

³⁸ Henk-Jan Jansen en Joop van Holsteyn, ‘Uiterlijk en beoordeling van politici’, in: Van Holsteyn en Irwin, red., *De wilde frisheid van limoenen*, 87-110.

³⁹ *Met één stem meer keus*.

⁴⁰ Rudy B. Andeweg, ‘Proeve van een vernieuwd kiesstelsel’, in:

Nederlands Juristenblad, 78 (2003), 1542-1547; idem, 'Bolkestein-Plus: een mogelijke uitweg uit de impasse rond de kiesstelselwijziging', in: *Liberaal Reveil*, 45 (2004), 148-152.

⁴¹ Zie www.minbzk.nl/actueel/toespraken?ActItmIdt=103627 (geraadpleegd 30 december 2007). De frase is afkomstig uit de slotscène van *De Avonden*.

⁴² Aldus de formulering in 2006. In 2003 luidde de equivalente vraag: 'Een stem op de lijsttrekker is in Nederland zowel een stem op de persoon van de eerstvermelde kandidaat als een stem op de betreffende partij als zodanig. U hebt gestemd op de lijsttrekker van [de verkozen partij]. Ging het er u vooral om om steun te geven aan de lijsttrekker of om steun te geven aan [de verkozen partij]?' Zie voor eerdere presentaties van deze data Andeweg, 'Proeve van een vernieuwd kiesstelsel'; en Van Holsteyn, 'Nederland is geen personendemocratie'.

⁴³ Op een verwante vraag – 'Wat zou volgens u beter zijn, dat men op een politieke partij of dat men op een persoon zou moeten stemmen?' – werd ruim vijftig jaar geleden door 57 procent van de ondervraagden gewezen op de partij en 27 procent op de persoon, terwijl zestien procent een antwoord schuldig bleef. Zie *De Nederlandse Kiezer. Een onderzoek naar zijn gedragingen en opvattingen*, Den Haag, 1956, 53.

⁴⁴ Zie voor het belang van de persoon van de lijsttrekker bij de verkiezingen van 2006 in de analyse die is toegespitst op de achterban van de PvdA van 2003 en de keuze drie jaar later, toen een aanzienlijk deel van die achterban voor de SP koos: Henk van der Kolk, Kees Aarts, Martin Rosema, 'Twijfelen en kiezen', in: idem, *Een verdeeld electoraat*, 211-234; 229. Ook hier luidt de conclusie dat '...het effect van de partij op het stemgedrag van het voormalige PvdA-electoraat groter is dan het effect van de persoon van de lijsttrekker.'

⁴⁵ Een van de onderzoekstechnische problemen bij het onderzoek naar personalisering in Nederland is het gebrek aan longitudinale data met betrekking tot politici. De wellicht langste reeks in het NKO is gericht op het vertrouwen dat men heeft in enkele lijsttrekkers als minister-president, maar deze vraag wordt in de regel voor een zeer beperkt aantal lijsttrekkers gesteld en heeft overigens een zo sterk functionele lading dat het twijfelachtig is of er directe persoonseffecten mee worden achterhaald.

⁴⁶ De vraag luidde: 'Als deze persoon geen lijsttrekker zou zijn geweest, maar op een lagere plaats zou hebben gestaan, zou u dan ook op deze persoon hebben gestemd of zou u dan hebben gestemd op de persoon die dan lijsttrekker zou zijn geweest?'

⁴⁷ De vraag luidde: 'Als de lijsttrekker van [de verkozen partij] niet op de lijst van [de verkozen partij] zou hebben gestaan, maar op de lijst van

een ándere partij, zou u dan ook op deze partij hebben gestemd, of zou u dan op iemand anders van [de verkozen partij] hebben gestemd?’ Ons is slechts Iers kiezersonderzoek bekend waarin een enigszins vergelijkbare vraag is gesteld: ‘If this candidate had been running for any of the other parties would you still have given a first-preference to him/her?’ Zie Marsh, ‘Candidates or parties?’, 523.

⁴⁸ Om die reden werd het feit dat Leefbaar Nederland met Fortuyn het zoveel beter deed in de peilingen voorafgaande aan de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002 dan zonder Fortuyn, terwijl de eigen lijst van Fortuyn bijna letterlijk van de een op de andere dag de kiezersstroom leek mee te nemen, als definitief ‘bewijs’ van de personalisering van de Nederlandse politiek gezien. Zie voor de ontwikkeling in de peilingen onder anderen Van Holsteyn en Den Ridder, *Alles blijft anders*, 19-24. Dat Fortuyn vooral of mede populair was vanwege de politieke posities die hij in de ogen van kiezers innam, compliceert echter deze bewijsvoering en wijst op zijn best op indirecte persoonseffecten, als de term persoonseffecten al op zijn plaats zou zijn. Zie voor een analyse van de sympathie van Fortuyn als gevolg van zijn politieke standpunten Joop J.M. van Holsteyn en Galen A. Irwin, ‘Never a dull moment. Pim Fortuyn and the Dutch Parliamentary Election of 2002’, in: *West European Politics*, 26 (2003), 41-66, met name 59-62.

⁴⁹ Zie voor een verdediging van deze aanpak ten aanzien van de onderhavige problematiek onder anderen Crewe en King, ‘Are British elections becoming more “presidential”?’, 186-187. Zie ook Clive Bean en Anthony Mughan, ‘Leadership effects in Parliamentary elections in Australia and Britain’, in: *American Political Science Review*, 83 (1989), nr. 4, 1165-1179.

⁵⁰ Zie bijvoorbeeld Peter Mair, ‘Populist Democracy vs Party Democracy’, in: Y. Mény en Yves Surel, red., *Democracies and the Populist Challenge*, Basingstoke/New York, 2002, 81-98, met name 93-97.

⁵¹ In het NKO van 2003 was deze vraag ook gesteld en zou zelfs zeven-tig procent van degenen die vanwege de persoon op de lijsttrekker stemden ook op die kandidaat stemmen wanneer deze lager geplaatst was. Misschien heeft het feit dat in 2003 een sterke wisseling van de wacht had plaatsgevonden aan de toppen van de lijsten hieraan bijgedragen en vonden velen dat deze nieuwe mensen niet zo maar weer ‘verlaten’ konden worden?

⁵² In de loop der tijd is het overigens door het verlagen van de zogenoemde voorkeursdrempel naar momenteel een kwart van de kiesdeler gemakkelijker geworden om via voorkeurstemmen in de Tweede Kamer verkozen te worden. Zie: www.kiesraad.nl/tweede/virtuele_map/hoe-komt-een#Voorkeursdrempel. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van

22 november 2006 lag de voorkeursdrempel op 16.397 stemmen.

⁵³ Lange tijd kon het overzicht van de op dit punt relevante literatuur beperkt blijven tot een enkel artikel: R.C. Hessing, 'Bij voorkeur: een onderzoek naar het gebruik van voorkeurstemmen', in: *Acta Politica*, 20 (1985), 157-176.

⁵⁴ Voor de Tweede-Kamerverkiezingen tussen 1971 en 1982 laat Hessing ook zien dat vrouwelijke kandidaten relatief meer voorkeurstemmen ontvingen dan mannelijke kandidaten. Zie Hessing, 'Bij voorkeur', 167-168.

⁵⁵ De relatieve uitzondering voor 1989 is interessant, omdat Hessing voor de Kamerverkiezingen van 1982 nog concludeerde '...dat bij de voorkeurstemmers onder het electoraat een duidelijke voorkeur leeft voor regionale kandidaten'; zie Hessing, 'Bij voorkeur', 170. Een te onderzoeken hypothese zou zijn dat de regionale motivering van een voorkeurstem sinds de jaren tachtig is afgenomen.

⁵⁶ De vraag luidde: 'Als de kandidaat van [de verkozen partij] niet op de lijst van [de verkozen partij] zou hebben gestaan, maar op de lijst van een andere partij, zou u dan ook op deze persoon hebben gestemd, of zou u dan op iemand anders van [de verkozen partij] hebben gestemd?'

⁵⁷ Van de voorkeurstemmers van de SGP geeft vijftig procent aan mee te gaan met de betreffende kandidaat – maar het gaat hier letterlijk om een enkele kiezer, wat dit percentage zo goed als betekenisloos maakt.

⁵⁸ Zie <https://n9.noties.nl/peil.nl> (geraadpleegd 2 januari 2008).

⁵⁹ Zie bijvoorbeeld David P. Glass, Evaluating presidential candidates: Who focuses on their personal attributes?, in: *Public Opinion Quarterly*, 49 (1985), 517-534. Glass kwam overigens tot de conclusie dat persoonlijke eigenschappen van kandidaten '... are every bit as central to the evaluations of the highly educated as to the less educated' (532).

⁶⁰ *De Volkskrant*, 29 december 2007.

⁶¹ King, 'Conclusions and implications', 220. Merk op dat de institutionele inrichting van politieke en electorale stelsel hierbij een rol van aanzienlijke betekenis kan spelen, wat het begrijpelijk maakt dat in het Ierse geval de persoonlijke factor een beduidend zwaarder gewicht in de schaal legt dan wij voor Nederland hebben geconstateerd. Marsh kwam met behulp van diverse meetinstrumenten tot een schatting van niet minder dan veertig procent sterk kandidaat-georiënteerde kiezers; Marsh, 'Candidates or parties?', 520. Zie voor mogelijke gevolgen van het electorale systeem voor personalisering ook John M. Carey en Mathew S. Shugart, 'Incentives to cultivate a personal vote: A rank ordering of electoral formulas', in: *Electoral Studies*, 14 (1995), 417-439.

⁶² Holmberg en Oscarsson, 'Party leader effects on the vote'.

⁶³ King, red., *Leaders' Personalities*.

⁶⁴ Zie www.trotsopnederland.com (geraadpleegd 3 januari 2008).

⁶⁵ Bijvoorbeeld in *NRC Handelsblad*, 19 oktober 2007; zie voor een kritische reactie op deze metafoor en de strekking ervan onder anderen Ruud Koole in datzelfde dagblad van 31 oktober 2007.

⁶⁶ Russel J. Dalton, 'Political cleavages, issues, and electoral change', in: Lawrence Leduc, Richard G. Niemi en Pippa Norris, red., *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting*. London, etc., 2002, 189-209; 190.

RUTTE VERSUS VERDONK

Was dit nu echt het probleem van de VVD?

Ph. van Praag

Eind juni 2006 staat de VVD op 34 zetels in de wekelijkse 'Politieke Barometer' van het televisieprogramma 'Nova', in de peiling van M. de Hond zelfs even op 36 zetels. Op dat moment is al weken bekend dat niet M.C.F. (Rita) Verdonk maar M. (Mark) Rutte de nieuwe lijsttrekker bij de volgende verkiezingen zal zijn. Ook half september staat de VVD nog even op 35 zetels bij de Politieke Barometer en bij de andere bureaus rond de dertig zetels, daarna gaat het snel bergafwaarts. Half oktober schommelt de partij rond de 27 zetels om uiteindelijk bij de Tweede-Kamerverkiezingen op 22 november slechts 22 zetels binnen te halen – net zoveel als in 1989 en in 1972.

Het slechte verkiezingsresultaat maakt duidelijk dat het terugtreden van voorzitter J.J. van Aartsen van de Tweede-Kamerfractie van de VVD, direct na de gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart, uiteindelijk geen resultaat heeft gehad. In maart staat de VVD wekenlang in de peilingen van de Politieke Barometer op 25 zetels; Rutte moet het uiteindelijk met nog minder zetels doen. Pijnlijk voor lijsttrekker Rutte is vooral dat hij slechts 553.200 stemmen behaalt, terwijl Verdonk op plaats twee van de kandidatenlijst 620.555 voorkeurstemmen krijgt. Slechts 38 procent van de VVD-kiezers stemt op de lijsttrekker. Dit is uitzonderlijk weinig; de lijsttrekkers van de andere grote partijen behalen meer dan tachtig procent van de stemmen op hun lijst.¹

Na de Tweede-Kamerverkiezingen stelt het VVD-hoofdbestuur een commissie in die de campagne voor en de uitslagen van de gemeenteraads- en Kamerverkiezingen moet analyseren. De commissie, die wordt voorgezeten door oud-minister S.M. Dekker van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, geeft in haar evaluatierapport verschillende verklaringen voor het slechte verkiezingsresultaat. Als belangrijkste reden wordt genoemd het gebrek aan eenheid in de partij, onder andere door de eigen campagne van Verdonk. Daarnaast is de commissie-Dekker van mening dat het de nieuwe lijsttrekker aan tijd en ervaring ontbrak om een echt bekend 'merk' te worden. Hierdoor zou onder andere het leiderschap onvoldoende uit de verf zijn gekomen. Het

verlies zou niet het gevolg zijn geweest van een negatief oordeel van de kiezers over de standpunten van de partij, aldus de commissie-Dekker.²

1. Opzet

In deze bijdrage wordt geanalyseerd hoe de electorale positie van de VVD zich sinds midden februari 2006 heeft ontwikkeld. Daarvoor zal gebruik gemaakt worden van het onderzoek dat door TNS-Nipo in opdracht van de Universiteit van Amsterdam en *de Volkskrant* is uitgevoerd. Driemaal is dezelfde groep kiezers uitgebreid ondervraagd. De eerste keer midden februari tijdens de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen, de tweede keer vlak voor Prinsjesdag (rond 10 september) en de derde keer rond 10 november 2006. Vervolgens is deze groep kiezers na de Kamerverkiezingen gevraagd wat men daadwerkelijk op 22 november gestemd heeft. Dit (longitudinale) panelonderzoek maakt het mogelijk na te gaan hoe de electorale positie van de VVD zich sinds februari heeft ontwikkeld. In deze bijdrage staat de groep kiezers centraal die in februari serieus overweegt om op de VVD te stemmen, het zogeheten VVD-potentieel – hieronder ook wel aangeduid als de VVD-sympathisanten. Hoe waardeerde deze voor de VVD essentiële groep kiezers de voor hen belangrijke politici in februari en hoe heeft die waardering zich in de loop van 2006 ontwikkeld, hoe beoordeelden ze het beleid van de VVD en wat vonden ze belangrijke politieke problemen?

Om na te gaan of kiezers tot het potentieel van een partij behoren is hun gevraagd voor elke partij op een tienpuntsschaal aan te geven hoe groot ze de kans achten ooit op die partij te stemmen. Als de deelnemers aan het onderzoek een bepaalde partij een score geven van zeven of hoger, overwegen ze serieus om op die partij te stemmen en worden ze tot de potentiële kiezers van de partij gerekend. Voor bijna elke kiezer geldt daarbij dat hij tot het potentieel van twee of meer partijen behoort. Er zijn tegenwoordig nog maar weinig kiezers voor wie het vanzelfsprekend is bij elke verkiezingen weer op dezelfde partij te stemmen.

De grootte van het potentieel van een politieke partij heeft geen direct verband met de stand van de partij in de peilingen of met de verkiezingsuitslag. Het geeft aan hoe groot de sympathie voor een partij is en hoe die zich op termijn ontwikkelt. Uiteindelijk gaat het er bij verkiezingen om in welke mate een partij haar potentieel weet te mobiliseren.

2. Het perspectief in februari

Op 7 maart 2006 lijdt de VVD een stevige nederlaag bij de verkiezingen voor de nieuwe gemeenteraden. De partij verliest maar liefst 128

raadszetels, dat is bijna tien procent van het in 2002 behaalde aantal zetels. De VVD is niet de enige verliezer: ook de twee andere regeringspartijen CDA en D66 hebben het moeilijk en zien hun aantal raadszetels fors teruglopen.

De uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen geeft een aanwijzing voor de landelijke krachtsverhoudingen van dat moment, maar laat zich, door onder andere de deelname van lokale partijen, niet direct vertalen in een mogelijke landelijke uitslag. Rond de gemeenteraadsverkiezingen staat de PvdA echter in verschillende landelijke peilingen ver boven de vijftig Kamerzetels,³ het CDA fluctueert rond de dertig zetels en de VVD rond de 25, terwijl de verschillende peilingen voor de SP rond de zeventien zetels aangeven.

Uit de Nipo-gegevens blijkt dat het VVD-potentieel – dat dus uit de groep kiezers bestaat die de VVD een kans van zeven of hoger geeft op de tienpuntsschaal – in februari 28 procent van het electoraat omvat. De PvdA heeft op dat moment met 43 procent het grootste kiezerspotentieel. Op afstand volgt het CDA met een potentieel van 29 procent, terwijl het aantal kiezers dat serieus overweegt op de SP te stemmen in februari met 27 procent al bijna net zo groot is als het VVD-potentieel (zie tabel 1). De Partij voor de Vrijheid (PVV) van het voormalige VVD-Tweede-Kamerlid G. Wilders heeft in februari, op het moment dat de partij in sommige peilingen boven de tien zetels staat, een potentieel van veertien procent.

Verskillende andere partijen kunnen eveneens op veel sympathie rekenen onder het VVD-potentieel. De belangrijkste concurrent is ongetwijfeld het CDA, maar liefst 51 procent van de potentiële VVD-kiezers geeft het CDA ook een grote mate van kans op zijn of haar stem. Een andere rivaal is opvallend genoeg de PvdA, ruim een derde behoort ook tot het potentieel van deze partij. D66 en de LPF genieten in februari elk de sympathie van ongeveer 25 procent. De aantrekkingskracht van Wilders op de VVD-sympathisanten is van een vergelijkbare omvang (24 procent).

De groep kiezers met VVD-sympathieën kan gekarakteriseerd worden als gematigd rechts: gemiddeld plaatst men zichzelf met 6,8 iets rechts van het midden (5,5) op een schaal van 1 tot 10. Fractievoorzitter Van Aartsen geniet in februari weinig vertrouwen als mogelijk minister-president: slechts 36 procent van de potentiële VVD kiezers heeft veel tot zeer veel vertrouwen in hem als minister-president, aanzienlijk minder dan in VVD-erelid H. Wiegel (72 procent) en ook minder dan in VVD-minister Verdonk (56 procent) en beoogd CDA-lijsttrekker J.P. Balkenende (47 procent). Het vertrouwen in Wilders is onder de potentiële VVD-kiezers minimaal. Slechts dertien procent heeft veel tot zeer veel vertrouwen, daarmee geniet hij aanzienlijk minder vertrouwen bij

de VVD-achterban dan linkse lijsttrekkers als F. Halsema (GroenLinks) en J. Marijnissen (SP).

Het potentieel van de VVD is gedurende 2006 stabiel, in tegenstelling tot het potentieel van de andere partijen. Het aantal kiezers dat het CDA als een serieuze optie beschouwt stijgt zeer sterk naarmate de verkiezingen dichterbij komen, ook de SP verwerft meer sympathie onder de kiezers, terwijl de PvdA het aantal sympathisanten duidelijk ziet dalen. De partij van Wilders ziet haar potentieel van veertien procent in februari dalen naar tien procent in het najaar.

Tabel 1. Ontwikkeling kiezerspotentieel VVD, CDA, PVV, PvdA en SP (in %) (N= 965)

	20 februari 2006	10 september	10 november
VVD	28	28	27
CDA	29	32	35
PVV/Wilders	14	10	10
PvdA	43	40	38
SP	27	25	36

3. De ontwikkeling na de raadsverkiezingen van maart 2006

Direct na de nederlaag bij de gemeenteraadsverkiezingen treedt Van Aartsen terug als Tweede-Kamerfractievoorzitter en kandidaat-lijsttrekker van de VVD. Enkele dagen later stelt Rutte zich met steun van VVD-bewindslieden als G. Zalm en H.G.J. Kamp kandidaat voor het politiek leiderschap. Vlak daarna volgt de kandidatuur van het onbekende liberale Tweede-Kamerlid J. Veenendaal.⁴ Eind maart laat Verdonk doorschemeren dat ze overweegt zich ook kandidaat te stellen. Begin april doet zij dat inderdaad op een zorgvuldig geregisseerde *media event* op de BouwRai, de beurs voor de woningbouwsector. In de weken die volgen begint de VVD aan een gestage opmars in de peilingen, die versterkt doorzet als de strijd tussen Rutte en Verdonk om het leiderschap van de partij wekenlang de media beheerst. De soms felle en persoonlijke aanvallen van beide kandidaten op elkaar schrikt veel kiezers niet af.

In het evaluatierapport van de commissie-Dekker wordt over de VVD gesproken als een open partij, die in de maanden april en mei een zelfverzekerd en dynamische uitstraling heeft.⁵ De grote commotie rond het Nederlands paspoort van VVD-Tweede-Kamerlid A. Hirsi Ali, de scherpe kritiek van VVD-prominenten Zalm en vice-voorzitter van de Tweede-Kamerfractie B.M. de Vries op het optreden van de geestverwante minister Verdonk voor Vreemdelingenzaken en Integratie, en de

val van het kabinet lijken de VVD niet te deren. De partij blijft stijgen in de peilingen. Ook als tot veler verbazing niet Verdonk maar Rutte de interne verkiezing om het lijsttrekkerschap met klein verschil wint, blijft de VVD het goed doen. De verwachting dat veel potentiële kiezers de VVD de rug zouden toekeren na de uitverkiezing van Rutte blijkt (vooralsnog) onjuist.

Het VVD-verkiezingsprogramma *Voor een samenleving met ambitie*, opgesteld onder leiding van British Telecom-topman B. Verwaayen, wordt op maandag 28 augustus door Rutte gepresenteerd. Het gaat om een kort programma, origineel en vlot opgemaakt in tabloidformaat. Het openingsartikel bepleit een belastingverlaging voor alle Nederlanders. Verder is de partij onder andere voorstander van nieuwe forse ingrepen in de sociale zekerheid, het gratis maken van de kinderopvang voor werkende ouders en ondernemers, en het schrappen van de bijstand voor jongeren. Opvallend is dat er in het programma niet over inburgering of immigratie gesproken wordt, de thema's waar Verdonk als minister zich vier jaar sterk mee heeft geprofileerd.

Het programma wordt in de media positief ontvangen. Zo spreekt een ervaren journalist als W. Breedveld in *Trouw* weliswaar over 'oude wijn in de betoverende verpakking van een gloednieuw Nederland', maar stelt hij ook vast dat het programma 'bruist en tintelt van de energie'.⁶ Een voor de VVD belangrijke krant als *de Telegraaf* uit zich in een commentaar positief over het programma en spreekt over 'een helder en vooral zeer ambitieus verkiezingsprogramma'. Onder de kop 'Mark Rutte nestelt zich op rechterflank' laat de krant zich zeer lovend uit over de stevige ingrepen in de sociale zekerheid en de forse lastenverlaging en concludeert dat de VVD hiermee een dam kan opwerpen tegen de rechtse partijen die electoraal bij de partij willen inbreken.⁷

Bij de presentatie van het programma straalt de partij nog meer zelfvertrouwen en durf uit dan ten tijde van de strijd tussen Rutte en Verdonk. Het nieuw elan verdwijnt echter daarna snel. Twee dagen na de presentatie ontstaat onrust in de partij door het uitlekken van de conceptkandidatenlijst. A.W.H. Docters van Leeuwen, voormalig voorzitter van het college van procureurs-generaal van het Openbaar Ministerie, was een tiende plaats toegedacht, maar hij trekt zich terug omdat officier van Justitie F. Teeven met een vijfde plaats hoger staat op de conceptlijst. Veel zittende VVD-Kamerleden blijken weinig kans te maken op een terugkeer in de Tweede Kamer. Verschillende Kamerleden hadden zich kort voor de publicatie van de lijst al teruggetrokken, waaronder Kamervoorzitter F.W. Weisglas. Vertrekkend Kamerlid P.H. Hofstra spreekt zelfs van een slachting onder de zittende Kamerleden.⁸

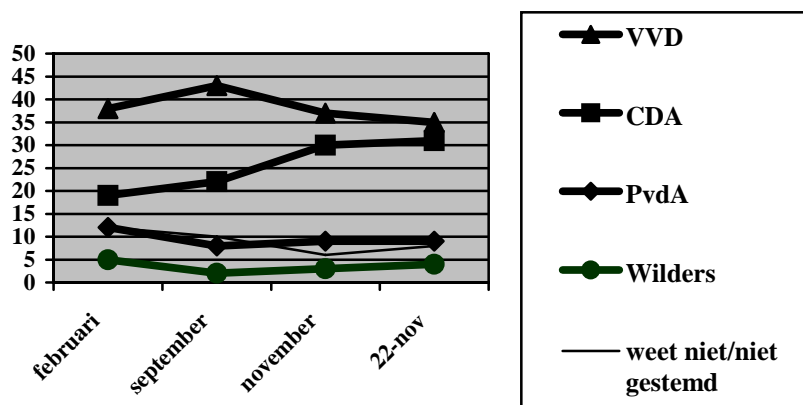
Deze commotie rond de kandidatenlijst schaadt de VVD voorlopig niet. Half september ligt de partij nog goed bij haar eigen achterban. Dat

blijkt niet alleen uit verschillende opiniepeilingen, maar ook uit de stemintenties van het VVD-potentieel en uit het vertrouwen in lijsttrekker Rutte.

4. De stemintentie van de VVD-sympathisanten

In september 2006 heeft de VVD nog een sterke electorale positie. Zo'n 43 procent van haar sympathisanten is op dat moment van plan op de VVD te stemmen, dat is vijf procent meer dan in februari. Haar grootste concurrent, het CDA, krijgt in september de steun van 22 procent van het potentieel. Na half september verandert er echter veel in de electorale verhoudingen. De steun voor de VVD loopt sterk terug en uiteindelijk stemt op 22 november slechts 35 procent van het potentieel op de partij van Rutte. Het CDA ziet daarentegen zijn aanhang sterk stijgen en is met 31 procent nauwelijks minder succesvol onder de potentiële VVD-kiezers.

Figuur 1. Stemintentie van potentiële VVD-kiezers uit februari 2006 en stemgedrag op 22 november (in %) (N=224)

De steun voor de PVV van Wilders blijft op de verkiezingsdag beperkt tot vier procent (zie figuur 1). Dit roept de vraag op wat er in de twee maanden voor de verkiezingen is gebeurd dat kan verklaren waarom de VVD zoveel steun verliest en het CDA zijn positie onder de potentiële kiezers van de VVD gestaag weet te verbeteren. Heeft de VVD zich geprofileerd met de verkeerde onderwerpen, heeft de gespannen verhouding tussen Rutte en Verdonk de partij alsnog parten gespeeld of heeft Rutte het gewoon afgelegd tegen Balkenende?

5. Beleidsvoorkeuren-potentieel

Bij een verkiezingscampagne komen zeer veel politieke onderwerpen aan de orde in de media, maar niet alle thema's zijn voor de kiezers en voor de politieke partijen van even groot belang. Het ene issue houdt grote groepen kiezers veel meer bezig dan het andere. Het belang dat kiezers aan onderwerpen hechten, kan bovendien van verkiezing tot verkiezing veranderen. Zo was bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 terugdringing van de werkloosheid voor de kiezers het belangrijkste vraagstuk, gevolgd door criminaliteit. Het probleem van de asielzoekers werd voor de kiezers steeds belangrijker tijdens de campagne.⁹ Vier jaar later, in 1998, vormde 'criminaliteit en onveiligheid bestrijden' het belangrijkste onderwerp voor de kiezers, gevolgd door het 'verbeteren van de gezondheidszorg'.¹⁰ In mei 2002, ten tijde van de snelle opkomst van W.S.P. ('Pim') Fortuyn, waren dit ook de twee belangrijkste thema's. Het strenger maken van het toelatingsbeleid voor asielzoekers stond toen met enige afstand op een derde plaats. Wel gaven de LPF-kiezers aan dit probleem veel urgenter te vinden dan de overige kiezers. De VVD-kiezers onderscheidden zich in 2002 door het probleem van de criminaliteit en onveiligheid nog meer prioriteit te geven dan de overige kiezers.¹¹

Voor een politieke partij is het niet alleen van belang om te weten welke beleidsproblemen de kiezer belangrijk acht. De kiezers verwachten veelal dat de ene partij een maatschappelijk probleem veel beter kan oplossen dan de andere partij, het zogeheten '*issue ownership*'. Een partij die 'eigenaar' is van een bepaald thema, heeft vanwege de wervende werking er belang bij dat dit onderwerp veel aandacht krijgt in de campagne. Het 'eigendom' van issues ligt op de korte termijn vrij vast, maar is over langere perioden niet onveranderlijk. Zo wordt 'normen en waarden' al lange tijd door veel kiezers als een typisch CDA-onderwerp gezien. De VVD wordt sinds decennia door veel kiezers geassocieerd met issues als bestrijding van de criminaliteit, gezonde overheidsfinanciën, het beperken van de instroom van asielzoekers en de bestrijding van misbruik van sociale voorzieningen (sinds Wiegels). In 2002 slaagde Fortuyn er echter in om het 'eigendom' van onderwerpen als asielzoekers en criminaliteit te veroveren, ten koste van de VVD.¹² In 2006 heeft de VVD een deel het *ownership* op deze terreinen weer heroverd, alhoewel Wilders hier wel een stevige concurrent is. Veel meer dan in 2002 en 2003 dient de VVD nu echter te concurreren met het CDA. Vier jaar deelname aan de regering onder leiding van Balkenende heeft ertoe geleid dat een deel van de kiezers voor de VVD belangrijke onderwerpen in verband brengt met het CDA, zoals werkgelegenheid en economisch beleid.¹³

In 2006 is de deelnemers aan het Nipo-onderzoek bij elke meting gevraagd voor welke beleidsproblemen de landelijke overheid zich met name moet inzetten. Dit maakt het mogelijk om na te gaan welke onderwerpen in de negen maanden voor de verkiezingen in de ogen van de kiezers belangrijker of juist minder belangrijk zijn geworden. Elke respondent is bij de drie golven steeds gevraagd het belangrijkste en het één na belangrijkste terrein aan te geven uit een lijst van twintig onderwerpen.

In februari zijn de VVD-sympathisanten van mening dat het met name om het bestrijden van criminaliteit en onveiligheid gaat, gevolgd door het stimuleren van de economische groei (zie tabel 2). Andere onderwerpen die traditioneel met de VVD geassocieerd worden zoals gezonde overheidsfinanciën, strenger asielbeleid en belastingverlaging scoren in februari lager, maar staan nog wel bij de tien meest genoemde thema's. Een VVD-issue als de integratie van minderheden krijgt met een score van enkele procenten zeer weinig prioriteit van de potentiële VVD-kiezers, terwijl filebestrijding in het geheel niet genoemd wordt. Meer linkse onderwerpen als opkomen voor de sociaal zwakkeren en milieubeleid vinden weinig weerklank.

In november is de doelgroep van de VVD op een aantal punten duidelijk van mening veranderd. Het meest opvallend is dat veel typische VVD-onderwerpen in november minder vaak genoemd worden dan in februari. Zo is het aantal potentiële VVD-kiezers dat veel prioriteit geeft aan het terugdringen van het aantal asielzoekers bijna gehalveerd (van vijftien naar acht procent). Het belangrijkste issue is nu het stimuleren van de economische groei, dat door een kwart van het VVD-potentieel wordt genoemd. Dit thema past wel bij de verwachtingen die de kiezers van de VVD hebben, maar de partij wordt op dit punt in 2006 wel fel beconcurrereerd door het CDA.

Het meest opvallend is dat in september en november zoveel VVD-sympathisanten zich bezorgd tonen over de kwaliteit van de gezondheidszorg: met 23 procent neemt dit issue in november de tweede plaats in op de prioriteitenlijst van het VVD-potentieel. Gezien de verantwoordelijkheid van de liberale minister J.F. Hoogervorst van Volksgezondheid, Welzijn en Sport voor de invoering van het nieuwe stelsel van zorgverzekering was dit geen gunstig onderwerp voor de VVD om campagne op te voeren.

Het belang dat de potentiële VVD-kiezers hechten aan de verschillende beleidsterreinen wijkt niet sterk af van de prioriteitenlijst van alle kiezers. Sommige 'rechtse' onderwerpen scoren iets hoger bij de VVD-aanhang. Het grootste verschil zit bij het 'linkse' thema 'opkomen voor sociaal zwakkeren'. Hierover maken veel kiezers zich druk; de VVD-sympathisanten hebben er echter vrij weinig affiniteit mee.

Tabel 2. Belangrijkste beleidsterreinen volgens VVD-potentieel en alle kiezers (in %) (tussen haakjes het rangorde-nummer in november)

	VVD-potentieel (n=224)			Alle kiezers (n=965)
beleidsterreinen	20 februari	10 september	10 november	10 november
Criminaliteit en onveiligheid bestrijden	29	23	23 (3)	17 (5)
Economische groei stimuleren	27	29	25 (1)	17 (4)
Normen en waarden Herstellen	21	15	17 (5)	16 (6)
Koopkracht verbeteren	16	21	22 (4)	19 (2)
Toelatingsbeleid asielzoekers strenger maken	15	6	8 (11)	7 (11)
Gezonde overheidsfinanciën	14	19	13 (7)	10 (9)
Werkgelegenheid verbeteren	13	12	8 (10)	10 (8)
Kwaliteit gezondheidszorg verhogen	13	22	23 (2)	28 (1)
Belastingverlaging	11	8	8 (9)	9 (10)
Kwaliteit onderwijs verhogen	8	16	15 (6)	16 (7)
Opkomen voor sociaal zwakkeren	8	3	7 (12)	18 (3)
Terrorisme bestrijden	5	7	9 (8)	5 (12)
Integratie minderheden Verbeteren	3	1	2	3
Leefbaarheid in de wijken verbeteren	2	3	3	4
Milieubeleid	1	2	2	5
Filebestrijding	0	1	1	1

Al met al zijn de onderwerpen die de VVD-doelgroep in november centraal stelt, niet erg gunstig voor de VVD. Enerzijds heeft de partij bij de economische onderwerpen last van de concurrentie van het CDA. Veel kiezers associëren het succesvolle beleid van het tweede kabinet-Balkenende meer met het CDA dan met minister van Financiën Zalm en de VVD. Anderzijds zijn gezondheidszorg en onderwijs geen onderwerpen waar de VVD in het algemeen kiezers mee werft, terwijl het belang van enkele andere traditionele VVD-onderwerpen – zoals het bestrijden

van de criminaliteit en het aanscherpen van het toelatingsbeleid – is teruggelopen.

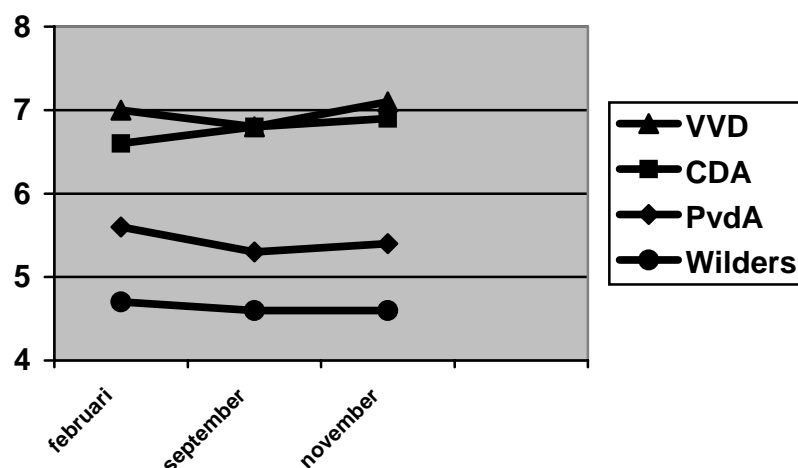
De verkiezingscampagne van de VVD, die geen duidelijke centrale boodschap heeft, sluit maar gedeeltelijk aan bij de prioriteiten van de VVD-sympathisanten. De campagne is inhoudelijk opgebouwd rond drie kernpunten of pijlers: economie, onderwijs en veiligheid. De drie hoogst geplaatste kandidaten, die samen de kopgroep vormen, nemen elk een kernpunt voor hun rekening. Rutte profileert zich vooral met economische onderwerpen; minister Kamp (nummer drie op de lijst) op de kandidatenlijst, behartigt het onderwerp veiligheid; en Verdonk houdt zich vooral met onderwijs bezig. Dat Rutte voor het beleidsterrein economie heeft gekozen is niet slecht, maar de invulling die hij daar aan geeft sluit weinig aan bij de gevoelens van veel kiezers. Terwijl de belangrijkste electorale concurrent, het CDA, de successen van vier jaar hervormingsbeleid naar zich toetrekt en de kiezer voor de komende jaren rust en zekerheid belooft, pleit Rutte vooral voor verdere hervormingen van de Nederlandse economie. De achterliggende gedachte van zijn economische boodschap luidt dat het hervormingskarwei niet af is, maar pas begint.¹⁴ Hij gaat daarbij voorbij aan het feit dat ook binnen het VVD-potentieel veel kiezers na vier jaar hervormingen vooral behoefte hebben aan zekerheid rond hun baan en aan meer koopkracht. De keuze voor onderwijs sluit wel aan bij de prioriteiten van veel kiezers, maar het met succes claimen van een beleidsterrein waarop de VVD als regeringspartij geen opvallende prestaties heeft verricht, is zeer moeilijk.

De drie centrale beleidsterreinen waarop de VVD zich wil profileren, komen maar sporadisch voor in de berichtgeving over de partij. Uit een inhoudsanalyse van twee voor de VVD belangrijke kranten, *de Telegraaf* en *NRC Handelsblad*, blijkt dat haar inhoudelijke profiel vrij vlak blijft. Het meest genoemde beleidsterrein in verband met de VVD is het asielbeleid: dit wordt in bijna acht procent van de berichten genoemd, zij het uitsluitend in samenhang met de berichtgeving over Verdonk. Een ander relatief veel genoemd beleidsterrein wordt gevormd door de overheidsfinanciën (vijf procent). Over de inhoudelijke stellingname van Rutte wordt slechts weinig bericht, nog het meest over zijn opvattingen over de ontwikkeling van de economie (twee procent) en over onderwijs en wetenschap (twee procent).¹⁵

Toch is er geen reden om aan te nemen dat de weinig uitgesproken programmatische stellingname van de VVD een belangrijke oorzaak is voor het slechte verkiezingsresultaat. Het rapportcijfer dat de potentiële VVD-kiezers aan de partij geven ligt met een 7,1 hoger dan in september (zie figuur 2). Terwijl in september de waardering voor CDA en VVD even hoog ligt (6,8), is de VVD in november – met minimale

voorsprong op het CDA – weer de meest gewaardeerde partij onder het VVD-potentieel. De zwakke inhoudelijke campagne van de VVD heeft de kiezers weliswaar weinig motieven aangereikt de partij te steunen, maar het slechte verkiezingsresultaat komt niet voort uit een afkeuring van de VVD-standpunten. Andere factoren hebben daarbij een rol gespeeld.

Figuur 2. Waardering voor beleid partijen door potentiële VVD-kiezers (in %) (N=224)

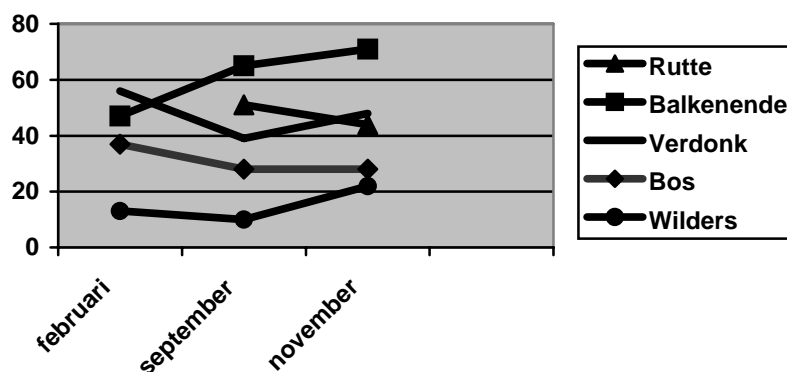
6. Het vertrouwen in Rutte, Verdonk en Balkenende

De commissie-Dekker is van mening dat de relatieve onbekendheid van Rutte in het nadeel van de VVD heeft gewerkt.¹⁶ Daar kunnen wel enige vraagtekens bij gezet worden. In september was Rutte inderdaad onbekender dan de lijsttrekkers van de andere grote partijen en dan Verdonk: tien procent van de potentiële VVD-kiezers kende hem op dat moment niet. In november had Rutte deze achterstand bijna geheel ingelopen. Nog maar vijf procent van de VVD-sympathisanten geeft aan hem niet te kennen, tegenover vier procent in het geval van Verdonk en Balkenende.

Half september heeft 51 procent van de mogelijke VVD-kiezers veel tot zeer veel vertrouwen in Rutte als minister-president (zie figuur 3).¹⁷ Dat is een hoge score voor een pas aangetreden lijsttrekker. Hij laat daarmee Verdonk duidelijk achter zich. De VVD-minister is niet ongeschonden uit de ruzies rond het Nederlanderschap van Hirsi Ali gekomen en ziet het vertrouwen in haar fors dalen, van 56 procent in februari naar 39 procent in september. Wilders geniet in september nog iets minder

vertrouwen onder de potentiële VVD-kiezers dan een half jaar eerder. Verontrustend voor de VVD is wel de snelle stijging van het vertrouwen in de CDA-lijsttrekker Balkenende. In september is hij met 65 procent de meest vertrouwenwekkende politicus onder de VVD-sympathisanten. Rutte weet na september zijn hoge vertrouwensscore niet vast te houden en wordt in november weer gepasseerd door Verdonk. Het grotere vertrouwen in Verdonk blijkt in november ook op een andere manier: 63 procent van de VVD-sympathisanten die veel tot zeer veel vertrouwen heeft in Rutte, heeft dat ook in Verdonk. Omgekeerd heeft 55 procent van de potentiële VVD-kiezers kiezers met veel vertrouwen in Verdonk dat ook in Rutte. Bedreigend voor de VVD is dat Balkenende het groeiende vertrouwen onder de VVD-sympathisanten verder weet uit te bouwen. Met een score van 71 procent in november is de premier met ruime voorsprong de meest gewaardeerde politicus. Ook op de eigenschap ‘bekwaam’ laat Balkenende in november Rutte ver achter zich en bovendien wordt hij door meer mensen sympathiek gevonden.¹⁸ De waardering voor Wilders is in november nog steeds vrij laag, maar is in de maanden voorafgaande aan de Kamerverkiezingen wel behoorlijk gestegen.

Figuur 3. Vertrouwen in lijsttrekkers als minister-president onder de potentiële VVD-kiezers uit februari (in %) (N=224)

De daling van het vertrouwen in Rutte is opmerkelijk en wijkt af van het patroon dat bij eerdere verkiezingen vaak zichtbaar is in het half jaar voor de verkiezingen. Meestal blijft het vertrouwen in de lijsttrekkers enigszins stabiel, of stijgt het licht in de maanden voor de verkiezingen. Alleen PvdA-lijsttrekker A.P.W. Melkert in 2002 en – in mindere mate – Zalm, die in 2003 de VVD-lijst aanvoerde, vormen daarop een uitzondering.¹⁹ In 2006 zien we bij Rutte een duidelijke daling van het

vertrouwen, overigens ook bij PvdA-leider W.J. Bos, maar het vertrouwen in de andere lijsttrekkers stijgt, onder wie Balkenende en Wilders. Verdonk slaagt er met haar persoonlijke campagne eveneens in een deel van het verloren vertrouwen terug te winnen. Deze trends vormen een duidelijke aanwijzing dat Rutte vanaf september een zwakke campagne heeft gevoerd.

Dit alles roept de vraag op of de verdeeldheid die de VVD in de campagne liet zien de oorzaak is van het liberale electorale verlies, zoals de commissie-Dekker en veel VVD-ers vaak stellen. In ieder geval blijkt dat de eigen campagne van Verdonk met een eigen team en eigen vrachtwagen en haar opvallende claim dat zij de aangewezen kandidaat is om eventueel namens de VVD vice-premier te worden (als Rutte bij regeringsdeelname door de VVD in de Tweede Kamer zou blijven), haar geen schade heeft berokkend. De verdeeldheid wordt door de potentiële VVD-kiezers blijkbaar vooral partijleider Rutte aangerekend; het vertrouwen in Verdonk stijgt immers weer. Dit wijst erop dat er veel twijfel bestaat over de leiderschapskwaliteiten van Rutte.

De inhoudsanalyse van de berichtgeving over de VVD in *de Telegraaf* en *NRC Handelsblad* laat zien dat deze twijfel ook bij deze kranten bestaat. Met grote regelmaat gaat het in de artikelen waarin Rutte centraal staat over zijn leiderschapskwaliteiten, zij het veel vaker in negatieve zin (32 procent) dan in positieve zin (negentien procent). Over de leiderschapskwaliteiten van Verdonk wordt veel minder geschreven, maar wel overwegend in positieve zin.²⁰

Rutte heeft het debat in de media over zijn leiderschapskwaliteiten in belangrijke mate over zichzelf afgeroepen. In de eerste plaats hebben hij en de VVD-campagneleiding onder leiding van Hoogervorst door de keuze voor een kopgroep van drie politici zelf de twijfel gevoed over zijn positie. Een onomstreden lijsttrekker kan het zich permitteren om andere populaire politici een belangrijke rol te geven in de campagne, maar bij een lijsttrekker die zijn gezag nog moet opbouwen wordt dat al snel gezien als een zwakgebod. In de tweede plaats hebben Rutte en het campagneteam verzuimd om goede afspraken te maken met Verdonk en haar adviseurs over haar wijze van campagnevoeren en haar precieze rol in de VVD-campagne. Herhaaldelijk blijkt dat Rutte niet op de hoogte is van de manier waarop Verdonk campagne voert.²¹ Een professioneel campagneteam had ingezien dat de media gespitst zouden zijn op elke indicatie van mogelijke onenigheid tussen Verdonk en Rutte, en juist vantevoren wel waterdichte afspraken gemaakt.

In de derde plaats heeft Rutte zijn eigen gezag als toonaangevend politicus ernstig aangetast met de zeer ongelukkige uitspraak in het roddelblad *Privé* dat hij een voorkeur heeft voor 'sterke mooie carrièrevrouwen' als televisiepresentatrice en schrijfster Daphne Deckers en Sacha

de Boer, nieuwslezer van het 'NOS-Journaal'. Talloze kranten en televisieprogramma's gaan daar vervolgens op vaak ironische en badinerende wijze op in. Het VVD-campagneteam ziet er lange tijd geen kwaad in en houdt veel te lang vast aan het neerzetten van het beeld van de begeerde vrijgezel. Men besluit daarom zelfs op de voorpagina van *de Telegraaf*, die de VVD mag ontwerpen, de door Rutte genoemde vrouwen aan het woord te laten. Een kop als 'Mark is een lieve jongen' (De Boer) bevestigt het beeld van de studentikoze politicus en heeft zeker niet bijgedragen aan het vertrouwen in en respect voor Rutte.²² De conclusie van de commissie-Dekker dat het leiderschap en de zichtbaarheid van Rutte onvoldoende uit de verf is gekomen in de campagne, is dan ook slechts ten dele waar. Rutte is zeker niet onzichtbaar, maar de berichtgeving over hem heeft veel minder dan bij andere lijsttrekkers een beleidsinhoudelijk karakter. De weinig professionele campagne van de VVD vestigt juist de aandacht op het zwakke leiderschap van Rutte. Het gebrek aan een duidelijk en overtuigend centraal thema in de liberale campagne geeft de media verder alle gelegenheid om veel aandacht te besteden aan de spanningen met Verdonk en de uitglijders van Rutte.

7. Wie stemde uiteindelijke VVD?

Op 22 november 2006 stemt 35 procent van de VVD-sympathisanten daadwerkelijk voor de VVD; 31 procent kiest voor het CDA. De begrijpelijke keuze van campagneleider Hoogervorst om zich vooral te richten op de twijfelaars tussen VVD en CDA levert weinig resultaat op.²³ Dat is niet zo verbazingwekkend. Het is de VVD nog nooit gelukt om na een regeerperiode met de christen-democraten een goed verkiezingsresultaat te boeken. Ook nu blijkt op geen enkel moment in de campagne dat de partij een goed doordachte electorale strategie heeft om de twijfelaars tussen CDA en VVD naar zich toe te halen. Het blijft beperkt tot de tactische opmerking dat een stem op Balkenende mogelijk een stem op Bos is, omdat het CDA een coalitie met de PvdA niet uitsluit. Het maakt weinig indruk op de VVD-sympathisanten, want naarmate de campagne vordert, groeit de aanhang van het CDA.

De sympathisanten met veel tot zeer veel vertrouwen in Verdonk hebben even vaak op de VVD gestemd als de kiezers met veel tot zeer veel vertrouwen in Rutte – in beide gevallen gaat het om 45 procent. Het lijkt er op dat de electorale kracht van beide kandidaten gelijk is, maar dat is geen terechte conclusie. Het beeld verandert namelijk als we het VVD-potentieel uit februari opsplitsen in drie elkaar uitsluitende groepen kiezers: in de eerste plaats de groep die in november meer vertrouwen heeft in Verdonk als minister president dan in Rutte; in de tweede plaats de wat kleinere groep die meer vertrouwen heeft in Rutte dan in

Verdonk; en in de derde plaats de groep die evenveel (of even weinig) vertrouwen heeft in de beide politici. Tussen deze drie groepen zijn een aantal opvallende verschillen en overeenkomsten waarneembaar (zie tabel 3).

Tabel 3. VVD-potentieel opgesplitst in drie groepen op basis van vertrouwen in Rutte en Verdonk (n=213)

	Meer vertrouwen in Verdonk dan Rutte (n=84)	Meer vertrouwen in Rutte dan Verdonk (n=73)	Evenveel vertrouwen in beiden (n=56)
Links-rechts (L-R) zelfplaatsing	6,6	6,8	6,8
L-R perceptie VVD	6,9	7,0	7,1
L-R perceptie CDA	6,7	6,8	7,2
L-R perceptie PVV	7,5	8,3	8,1
Veel tot zeer veel vertrouwen in Balkenende	73%	78%	64%
Terugkeer Verdonk als minister toejuichen	94%	37%	74%
Minderheden moeten zich volledig aanpassen aan de Nederlandse cultuur	83%	69%	80%
Rapportcijfers kabinet Balkenende:			
- algemeen	6,7	7,0	7,1
- economisch beleid	6,9	7,2	7,3
- integratie	6,1	6,0	6,2
- veiligheidsbeleid	6,4	6,7	6,6
- gezondheidszorg	5,7	6,1	6,1
Stemgedrag 22 november	VVD: 47% CDA: 23% PVV: 4% niet gest.: 7%	VVD: 34% CDA: 39% PVV: 0% n.g.: 3%	VVD: 25% CDA: 35% PVV: 6% n.g.: 10%

Om te beginnen is het opmerkelijk dat de groep kiezers die meer vertrouwen in Verdonk heeft niet tot de rechtervleugel van de VVD behoort. Deze kiezers zijn gematigd rechts, net als alle andere VVD-sympathisanten. Zowel de aanhang van Verdonk als die van Rutte percipiëren het CDA als iets linkser dan de VVD. Voor beide groepen geldt dat het CDA iets dichter bij de gemiddelde kiezer uit de groep staat dan de VVD, de plaatsen van het CDA en de VVD op de links-

rechts schaal liggen echter zeer dicht bij elkaar. Wel is er een belangrijk verschil in de perceptie van de PVV van Wilders. De Verdonk-aanhangers zien – gelet op hun plaatsing van deze partij op 7,5 – in de partij van Wilders een gematigder rechtse partij dan de aanhangers van Rutte, die de PVV op 8,3 plaatsen. De kiezers die meer vertrouwen hebben in Verdonk zijn verder sterker gekant tegen de multiculturele samenleving: 83 procent vindt dat minderheden zich volledig moeten aanpassen. De Rutte-aanhang is op dit punt iets minder uitgesproken (69 procent voor volledig aanpassen).²⁴ Als men er van uitgaat dat de electorale ruimte in Nederland tweedimensionaal is, laten deze cijfers zien dat de (beperkte) verschillen tussen de Rutte-aanhangers en de Verdonk-aanhangers niet op de sociaal-economische links-rechts dimensie te vinden zijn maar op de tweede dimensie, veelal aangeduid als de culturele of de sociaal-culturele dimensie, waarbij monoculturalisten tegenover multiculturalisten staan.²⁵

Opmerkelijk is tevens de afkeer van Verdonk onder de kiezers met meer vertrouwen in Rutte. Slechts 37 procent van deze groep zou het toejuichen als Verdonk zou terugkeren als minister; bij beide andere groepen ligt dat percentage veel hoger. Het vormt een indicatie dat Verdonk zeer omstreden is onder de potentiële VVD-kiezers.

Een van de meest opmerkelijke zaken is dat de Verdonk-aanhang in veel grotere mate VVD heeft gestemd dan de VVD-sympathisanten met een voorkeur voor Rutte. Daar hebben meerdere factoren aan bijgedragen. Inhoudelijk heeft meegespeeld dat de waardering voor het beleid van het tweede kabinet-Balkenende onder de Rutte-aanhang iets hoger ligt dan onder de Verdonk-aanhang. Dat maakt het stemmen op het CDA, de partij die de successen van het kabinetsbeleid naar zich toe heeft getrokken, voor de Rutte-groep aantrekkelijker. Daarnaast is de sterke positie van Balkenende onder de Rutte-aanhangers een factor geweest. De afkeer van Verdonk en haar stijl van politiek bedrijven heeft waarschijnlijk een deel van deze kiezers gestimuleerd CDA te stemmen. Meer in het algemeen geldt dat kiezers uit het VVD-potentieel die de terugkeer van Verdonk als minister niet zouden toejuichen – een grote minderheid binnen het potentieel – slechts in zeer beperkte mate op de VVD hebben gestemd.²⁶ Enerzijds wijst dit erop dat Verdonk een deel van de potentiële VVD-kiezers in de armen van het CDA heeft gedreven. De afkeer van Verdonk maakte het voor deze groep aantrekkelijk om op het CDA te stemmen. Het is overigens allerminst zeker dat zonder de aanwezigheid van Verdonk deze groep niet voor het CDA zou hebben gekozen. Het sterk gegroeide vertrouwen in Balkenende was een belangrijke troef van het CDA. Anderzijds betekent dit alles dat Rutte de groep kiezers die meer vertrouwen in hem hadden dan in Verdonk slechts in geringe mate heeft kunnen motiveren

om op de VVD te stemmen. Veel kiezers uit deze groep hadden uiteindelijk meer vertrouwen in het CDA en Balkenende dan in de VVD en Rutte.

8. Conclusie

Binnen de VVD bestaat een grote neiging om het slechte verkiezingsresultaat van de partij bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006 toe te schrijven aan de verdeeldheid in de partij, met name aan de strijd tussen Rutte en Verdonk. In het hier gepresenteerde onderzoeksmateriaal zijn echter weinig aanwijzingen te vinden dat het beeld van een verdeelde partij de oorzaak is van de teleurstellende uitslag. Midden september doet de VVD het nog goed in de peilingen en krijgt Rutte nog het voordeel van de twijfel dat nieuwe politici wel vaker krijgen van hun achterban. Daarna komt de VVD in een neerwaartse spiraal terecht.

De hoofdoorzaak voor het nieuwe zware verlies van de VVD dient gezocht te worden in de zeer amateuristische campagne van de partij. De onenigheid en spanningen tussen Rutte en Verdonk zijn daar slechts één aspect van, maar zij vormen niet de kern van de mislukte liberale verkiezingscampagne. Het campagne-team en vooral Rutte slagen er niet in een duidelijk centraal en herkenbaar thema te verwoorden. Daarnaast is het streven om Rutte neer te zetten als een begeerde vrijgezel die een zwak heeft voor sterke vrouwen een blunder. Dit creëert het imago van een lijsttrekker die nog te jong en te onervaren is voor het zware politieke handwerk. Het in de campagne tot uiting komende beeld van onvermogen om de spanningen met Verdonk op overtuigende wijze op te lossen bevestigt dat beeld.

Deze factoren dragen ertoe bij dat het vertrouwen in Rutte vanaf september daalt. De verschillen in waardering voor Rutte en zijn christen-democratische electorale concurrent Balkenende zijn als gevolg daarvan in november zeer groot. Rutte slaagt er dan ook minder goed in dan Verdonk om 'zijn' aanhang onder de VVD-sympathisanten vast te houden. Net als in 1986 slaagt het CDA er na zo'n vier jaar regerings-samenwerking met de VVD in de electorale beloning binnen te halen. Toenmalig lijsttrekker E.H.T.M. Nijpels kreeg van de VVD niet de kans om nog een keer als lijsttrekker campagne te voeren. Het is nog maar de vraag of Rutte deze kans wel zal krijgen.

noten

¹ Kees Aarts, Henk van der Kolk, Martin Rosema, red., *Een verdeeld electoraat. De Tweede Kamerverkiezingen van 2006*, Utrecht, 2007, 256-257.

² Commissie-Dekker, *Kiezen voor een nieuw liberaal elan. VVD evaluatierapport Commissie Dekker. Een evaluatie van de gemeenteraadsverkiezingen, lijsttrekkersverkiezing en Tweede Kamerverkiezingen 2006*, z.pl. [Den Haag], 2007, 27.

³ In de Politieke Barometer van bureau InterView staat de PvdA op 10 maart 2006 op zestig zetels en op 17 maart zelfs op 61.

⁴ Het hoofdbestuur van de VVD noemt in een persbericht Rutte een uitstekende kandidaat, maar heeft officieel niet zijn voorkeur voor hem uitgesproken.

⁵ Commissie-Dekker, *Kiezen voor een nieuw liberaal elan*, 35.

⁶ *Trouw*, 30 augustus 2006.

⁷ *De Telegraaf*, 29 augustus 2006.

⁸ *NRC Handelsblad*, 30 augustus 2006.

⁹ Panelonderzoek van het Nipo in opdracht van *de Volkskrant* en de Universiteit van Amsterdam, zie *de Volkskrant* van 30 april 1994.

¹⁰ Wouter van der Brug en Cees van der Eijk, 'De campagne had effect, het mediagebruik niet', in: Philip van Praag en Kees Brants, red., *Tussen beeld en inhoud. Politiek en media in de verkiezingen van 1998*, Amsterdam, 2005, 214-242; 235.

¹¹ Philip van Praag, 'De LPF-kiezer: rechts, cynisch of modaal?' in: *Jaarboek 2001 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2003, 96-116; 108.

¹² Jan Kleinnijenhuis e.a., *De puinhopen in het nieuws. De rol van de media bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002*, Alphen aan de Rijn, 2003, 99.

¹³ Jan Kleinnijenhuis e.a., *Nederland vijfstromenland. De rol van de media en stemwijzers bij de verkiezingen van 2006*, Amsterdam, 2007, 112-114.

¹⁴ A. Schulte en B. Soetenhorst, *Daadkracht en duidelijkheid. Vijf jaar crisis in de VVD*, Amsterdam, 2007, 242 en 246.

¹⁵ De berichtgeving in *de Telegraaf* en het *NRC Handelsblad* is onderzocht voor de periode 27 augustus tot 22 november 2006. *De Telegraaf* bevatte in deze periode 126 artikelen van minimaal honderd woorden waarbij in de kop of *lead* van het artikel werd verwezen naar de VVD, Rutte of Verdonk. Bij het *NRC Handelsblad* ging het om 123 artikelen. Deze zijn data ontleend aan Daphne Paris, 'De VVD en de Tweede Kamerverkiezingen van 2006.' Masterscriptie politicologie Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2007.

¹⁶ Commissie-Dekker, *Kiezen voor een nieuw liberaal elan*, 27.

¹⁷ In februari 2006 is niet gevraagd naar het vertrouwen in Rutte als minister-president.

¹⁸ In november 2006 vindt 74 procent van de potentiële VVD-kiezers

Balkenende bekwaam en 61 procent vindt hem sympathiek. Voor Rutte liggen de cijfers voor beide eigenschappen op 53 procent.

¹⁹ Zie bijvoorbeeld Wouter van der Brug en Cees van der Eijk, 'Welke effecten hadden de campagnes nu eigenlijk?', in: Kees Brants en Philip van Praag, red., *Politiek en media in verwarring. De verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002*, Amsterdam, 2005, 244-267; 253-256.

²⁰ Paris, 'De VVD en de Tweede Kamerverkiezingen van 2006'.

²¹ Schulte en Soetenhorst, *Daadkracht en duidelijkheid*, 243-252.

²² Ibidem, 253.

²³ Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn het CDA (en zijn voorgangers) en de VVD belangrijke electorale concurrenten. Ook bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2006 was dat in belangrijke mate het geval. Uit de gegevens van het Nationaal Kiezersonderzoek blijkt dat 23 procent van de VVD-kiezers van 2003 in 2006 op het CDA heeft gestemd en vijf procent op de PVV. Zie verder Henk van der Kolk, Kees Aarts en Martin Rozema, 'Twijfelen en kiezen' in: Aarts, Van der Kolk en Rosema, red., *Een verdeeld electoraat*, 211-234; 224-225.

²⁴ De respondenten is gevraagd zichzelf te plaatsen op een zevenpuntschaal, waarbij 1 staat voor 'allochtonen en etnische minderheden moet in Nederland kunnen leven met behoud van eigen cultuur' en 7 voor 'allochtonen en etnische minderheden moeten zich volledig aanpassen aan de Nederlandse cultuur'.

²⁵ Zie onder andere de oratie van W. van der Brug voor een verdere uitwijding over deze tweede dimensie: idem, *Een crisis van de partijdemocratie?*, Universiteit van Amsterdam, 28 november 2007.

²⁶ De stelling 'Ik zou het toejuichen als minister Verdonk terugkeert in een volgend kabinet' wordt door 58 procent van het VVD-potentieel ondersteund. De kiezers die dit onderschrijven, stemmen voor veertig procent op de VVD. VVD-sympathisanten die het hier niet mee eens zijn, stemmen slechts voor veertien procent op de VVD.

TWEE IN, DERTIEN UIT

Electoraal succes en falen van nieuwe partijen in 2006

A.P.M. Lucardie

1. Inleiding

In 2006 poogden naast de negen gevestigde partijen vijftien min of meer nieuwe partijen één of meer zetels in de Tweede Kamer te winnen. Twee van de vijftien slaagden in hun poging, dertien faalden. Wat onderscheidde de binnenkomers van de buitenblijvers? Deze vraag staat centraal in dit artikel. Alvorens verschillende verklaringen te onderzoeken, worden de vijftien partijen kort geschetst. Tot de nieuwelingen wordt hier wel de Partij voor de Vrijheid gerekend, die weliswaar werd opgericht door een zittend Kamerlid, maar die als zodanig niet eerder aan verkiezingen had deel genomen – G. Wilders was immers in 2003 als lid van de VVD in de Kamer gekozen. Daarentegen wordt de ‘Lijst Vijf Fortuyn’ als voortzetting van een gevestigde partij, de LPF, beschouwd. Twee van de nieuwkomers hadden een keer eerder aan Kamerverkiezingen meegedaan (de Partij voor de Dieren en Verenigde Senioren Partij), zij het zonder een zetel te winnen; de overige waren pas na de vorige verkiezingen ontstaan.

2. Portret van de randpartijen

In alfabetische volgorde passeren hier de vijftien nieuwkomers de revue.

Ad Bos Collectief (ABC)

A.M. Bos, die als oud-directeur van Koop Tjuchem in 2001 illegale prijsafspraken in de bouwnijverheid onthulde – wat vervolgens aanleiding vormde voor een parlementaire enquête – richtte in augustus 2006 een partij op die bestuurlijke vernieuwing, integriteit en een ‘betrouwbare overheid’ centraal stelde.¹ Het Ad Bos Collectief (ABC) stond een ‘pragmatische benadering’ voor van politieke kwesties, die in veel gevallen echter ook sociaal-liberaal genoemd zou kunnen worden.² De

partij wierf ‘tientallen leden’, maar slechts een bescheiden bedrag – 6.000 euro – voor de verkiezingscampagne.³ Ze trok daarmee ruim 5.000 kiezers, iets minder dan 0,1 procent van het electoraat.

Blanco Lijst/ Lijst-Poortman/ Lijst 14

De Blanco Lijst bestond uit kandidaten van zes kleine partijen en zeven andere organisaties, die een convenant hadden gesloten omdat ze zelfstandige deelname niet goed mogelijk of niet wenselijk achtten. Initiatiefnemer en coördinator was R.A. Verlinden, oprichter van de Revolutionaire Partij Nederland. Deze partij streefde een vreedzame democratische revolutie na.⁴ De lijstaanvoerder, H.H. Poortman, ooit VVD-lid, was bestuurslid geweest van De Groenen – een partij die tussen 1986 en 1998 vier keer vergeefs naar een zetel in de Tweede Kamer had gedongen.⁵ Nummer twee was P.J.M. Freriks, eerder raads- en Statenlid voor de SP. Op de tiende plaats stond M.P.W.M. Dessing, medeoprichter van de Nederlandse Middenstandspartij (NMP). Deze partij was in 1971 met twee zetels in de Kamer gekomen, maar was beide een jaar later kwijtgeraakt. In 1998 en 2002 had de NMP onder leiding van Dessing vergeefs getracht in de Tweede Kamer terug te keren.⁶

Wat de verschillende kandidaten en hun organisaties gemeen hadden, was het streven naar meer politieke inspraak voor de burgers.⁷ Samen telden de organisaties tussen de 500 en de 1.000 leden. Zij gaven 8.000 euro uit aan hun verkiezingscampagne.⁸ Ze trokken ruim 2.000 kiezers (0,0 procent) – minder dan De Groenen zelfstandig in de jaren tachtig en negentig hadden gehaald.

Continue Directe Democratie Partij (CDDP)

R.P. Verboom was nog lid van de VVD toen hij in september 2005 naar aanleiding van het referendum over de Europese grondwet de Continue Directe Democratie Partij (CDDP) oprichtte.⁹ Deze was bedoeld als ‘tussenpartij zonder politiek inhoudelijke standpunten’, die directe democratie mogelijk zou maken door haar leden continu te laten stemmen (via internet) over elk onderwerp.¹⁰ De CDDP telde in 2006 ongeveer vijftig leden en ging de verkiezingen in met een bescheiden budget van 5.000 euro.¹¹ Dat leverde haar ruim 500 stemmen op (0,0 procent).

EénNL

De electorale neergang en bijna permanente crisis van de LPF bracht vele ‘fortuynisten’ ertoe, hun politieke heil elders te zoeken. Een deel richtte in het zicht van de vervroegde Tweede-Kamerverkiezingen in

augustus 2006 EénNL op. De lijsttrekker, M.G.T. Pastors, had zelf geen rol in de LPF gespeeld. Na de dood van W.S.P. (Pim) Fortuyn nam hij het politiek leiderschap van de lokale partij Leefbaar Rotterdam van hem over, samen met R. Sörensen. De tweede plaats op de lijst van EénNL ging naar B.J. Eerdmans, in 2002 voor de LPF in de Tweede Kamer gekozen maar vanaf 2004 partijloos. Als lijstduwer trad een jongere broer van Fortuyn op. Op de lijst stonden voorts A.H.J.W. van Schijndel en J.D. Blaauw, die Tweede-Kamerlid voor de VVD waren geweest (van 2005 tot 2006 respectievelijk van 1990 tot 2003). Voor beide heren moet dat geen grote stap geweest zijn, want het programma van EénNL had een hoog liberaal gehalte. De nieuwe partij wilde vooral de bureaucratie bestrijden en lasten verlagen, maar ook de volkshuisvesting liberaliseren en een liberaler drugsbeleid voeren.¹² Het programma legde minder nadruk op immigratie en integratie dan men op grond van Pastors' reputatie had mogen verwachten: hij was immers als wethouder van Rotterdam afgetreden naar aanleiding van scherpe uitspraken over de islam.¹³ Wel stond de nationale eenheid voorop – vandaar de naam van de partij. In het spoor van Fortuyn beloofde men bovendien het land 'terug te geven aan de burgers' – door invoering van referenda en de directe verkiezing van minister-president en burgemeester.¹⁴ Hoewel EénNL slechts een dertigtal leden telde (niet veel meer dan het aantal Kamerkandidaten), voerde ze een royale campagne die ruim 200.000 euro kostte.¹⁵ Met bijna 63.000 stemmen (0,6 procent) won de partij net geen zetel.

Groen Vrij Internet Partij (GVIP)

In augustus 2006 richtte W. Bruining met enkele gelijkgezinden de Groen Vrij Internet Partij (GVIP) op die vooral twee dingen wilde bereiken: een liberaler drugsbeleid en een directe democratie.¹⁶ Burgers zouden via internet direct mee moeten kunnen beslissen over zaken die hen aangaan. De partij nam ook over andere politieke kwesties zoals vervoer, criminaliteit en buitenlands beleid standpunten in vanuit een 'nieuwe vrije benadering', die niet uitging van het eigen morele gelijk.¹⁷ De GVIP wilde eigenlijk geen traditionele partij zijn, wierf dus ook geen leden en had geen verkiezingsbudget: 'dat is zoouu Babylon. Als we geld nodig hebben bellen we en krijgen dat dan'.¹⁸ Ze won hiermee ruim 2.000 kiezers (0,0 procent).

Islam Democraten (ID)/Lijst 21

In het najaar van 2005 werd in Den Haag de lokale partij Islam Democraten opgericht, die in maart 2006 een zetel in de Haagse gemeenteraad

won. Daarna besloot men ook aan de Tweede-Kamerverkiezingen deel te nemen, maar was te laat om dat onder de eigen naam te kunnen doen. De naamloze lijst 21 behaalde ruim 4.000 stemmen (0,0 procent). De partij streefde niet naar een islamitische staat, maar wilde vanuit islamitische kernwaarden als menselijkheid politiek bedrijven.¹⁹ Men verlangde ruimte voor islamitisch onderwijs, voor een 'halal-hypotheek' (als alternatief voor een hypotheek waarbij de rente fiscaal aftrekbaar is) en voor halal voedsel. Op veel andere punten, bijvoorbeeld jeugd- en gezinsbeleid en Europese integratie, onderscheidden de Islam Democraten zich nauwelijks van de christen-democraten. De partij telde ongeveer 2.000 leden en kon 11.000 euro uitgeven voor de verkiezingscampagne.²⁰

Liberaal Democratische Partij (LDP)

De voorzitter en lijstaanvoerder van de Liberaal Democratische Partij (LDP), S.E. van Tuyll baron van Serooskerken, was in 2003 in het hoofdbestuur van de VVD gekozen. Een jaar later verliet hij die partij om met een nieuwe formatie, Democratisch Europa, aan de Europese verkiezingen deel te nemen. Met deze partij trok hij 0,2 procent van de stemmen. In augustus 2006 richtte hij met enkele geestverwanten – niet allemaal gewezen VVD-ers – de LDP op om aan de Tweede-Kamerverkiezingen mee te kunnen doen. De VVD was in hun ogen te rechts en te populistisch geworden.²¹ In hun programma toonden ze zich sociaal-liberaal en enigszins verwant aan D66, maar dan 'zonder die flauwekul van bestuurlijke vernieuwing'.²² De 'LibDems', zoals ze zich graag noemden, concentreerden zich niet op één strijdpunt maar op zeven kernpunten: tolerantie, duurzame economie, zorg, mobiliteit, onderwijs, huisvesting en democratisering van de Europese Unie.²³ De LDP wierf ongeveer 150 leden, gaf 9.000 euro uit voor de campagne en haalde ruim 2.000 stemmen (0,0 procent).²⁴

Liefde, Respect en Vrijheid Partij – het Zeteltje

De Liefde, Respect en Vrijheid Partij – het Zeteltje (LRVP) stelde slechts één kandidaat in één kieskring, S. van der Sluis in Amsterdam. Deze organisator van *dance*-evenementen had de partij in april 2005 met een aantal geestverwanten opgericht om via één zetel nieuwe progressieve ideeën in het parlement te brengen.²⁵ Zo zouden bij een ongelijkmatige groei van de koopkracht hogere inkomens de helft (of meer) van hun extra inkomen via een zogeheten Sociale Correctie Tax moeten inleveren voor aflossing van de staatsschuld. In een groot nationaal religie-park zouden aanhangers van alle religies hun eigen antwoorden

kunnen formuleren op het Onverklaarbare.²⁶ De partij hoopte een verschuiving van welvaart naar welzijn te bewerkstelligen en ademde een libertaire en post-materialistische geest. Naast de politieke campagne – voornamelijk in een ouderwetse campagnebus gevoerd – organiseerde de LRVP ook andere activiteiten zoals filmavonden en een gymclub.²⁷ De partij telde 130 leden en gaf 15.000 euro aan de campagne uit.²⁸ Het aantal kiezers was niet veel groter dan het aantal leden: 185 (0,0 procent).

Nederland Transparant

Op 20 februari 2004 werd de partij Europa Transparant opgericht door P.K.T.J. van Buitenen, die als ambtenaar van de Europese Commissie vanaf 1998 fraude en vriendjespolitiek in de Europese instellingen aan de kaak had gesteld. Europa Transparant won op 10 juni 2004 ruim zeven procent van de stemmen en twee zetels in het Europese Parlement. Nog diezelfde week werd Nederland Transparant opgericht. Het bestuur bestond uit G.E.L.M. de Wit, tevens voorzitter van Europa Transparant, en A.C.M. Brom, eveneens kandidaat-europarlementariër bij deze formatie. Van Buitenen was aanvankelijk ook bestuurslid van Nederland Transparant maar trok zich in 2005 terug, om ‘functievermenging te vermijden en het verschil tussen de vereniging Europa Transparant als a-politieke one-issue beweging en Nederland Transparant als politieke beweging te benadrukken’.²⁹ Ook op lokaal niveau ontstonden in elf gemeenten ‘transparant’ partijen, waarvan er tien deelnamen aan de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2006; drie daarvan wonnen bij elkaar vijf zetels.

Nederland Transparant stelde zich vooral ten doel de bestuurscultuur in Nederland te vernieuwen en integriteit en transparantie van openbaar bestuur te bevorderen, naast een krachtiger aanpak van fraude en corruptie en bestrijding van vriendjespolitiek.³⁰ Burgemeesters en de minister-president zouden direct door het volk gekozen moeten worden. Met het verwante ABC waren wel contacten – onder meer via de Stichting Moreel Besef –, maar samenwerking kwam niet tot stand. Voor Nederland Transparant was een lijstverbinding met een formatie die niet in alle kieskringen kandidaten stelde juridisch niet mogelijk.³¹ Nederland Transparant kende buiten zijn lokale verenigingen geen directe leden: men kon alleen lid worden van de elf lokale partijen. Voor de verkiezingscampagne werd slechts 4.000 euro uitgegeven.³² Het aantal kiezers bleef met ruim 2.400 (0,0 procent) nogal bescheiden.

Partij voor de Dieren (PvdD)

De Partij voor de Dieren (PvdD) werd opgericht op 28 oktober 2002 op initiatief van M.L. Thieme, A.J. Dekker en L. Keller, die respectievelijk als beleidsmedewerker, voorzitter en directeur verbonden waren aan de Bont voor Dieren, een stichting die zich inzet voor pelsdieren.³³ De aanleiding vormde maatregelen van het eerste kabinet-Balkenende die in de woorden van Thieme '20 jaar van intensieve strijd voor de verbetering van dierenwelzijn teniet gedaan (hebben)'.³⁴ Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2003 haalde de PvdD krap 48.000 stemmen (0,5 procent), dus iets te weinig voor een zetel. Ook bij de Europese verkiezingen een jaar later won de partij net geen zetel, maar drie keer zoveel stemmen: ruim 150.000 (3,2 procent). In 2006 trok ze nog iets meer kiezers, namelijk bijna 180.000 (1,8 procent), voldoende voor twee zetels.³⁵

De PvdD had haar programma intussen uitgebreid, maar de kernpunten onveranderd gelaten. Voorop stonden de rechten van dieren – die in de grondwet verankerd zouden moeten worden – en het welzijn van dieren, zowel dieren in het wild als huisdieren, landbouwdieren, proefdieren en dieren in het circus en de dierentuin.³⁶ Aan de uitwerking hiervan was iets meer dan de helft van het programma gewijd, maar daarnaast werd aandacht besteed aan milieubeleid en aan actuele politieke kwesties zoals de kinderbijslag en de AOW, vreemdelingenbeleid en de inrichting van de staat. Haar standpunten in deze kwesties vertoonden duidelijk verwantschap met linkse partijen als SP en GroenLinks.³⁷ Zelf streefde de PvdD naar een nieuwe manier van denken die 'de traditionele links/rechtstegenstelling overstijgt'.³⁸ Indien men echter het begrip 'links' definieert als streven naar gelijkheid en overbrugging van verschillen, zou men ook kunnen opmerken dat de partij dit begrip een extra betekenis gaf door de verschillen tussen de rechten van mensen en die van dieren te willen overbruggen.

Thieme voerde in 2006 opnieuw de lijst aan, gevolgd door E. Ouwehand, die het partijbureau had opgezet en beheerd. De helft van de kandidatenlijst bestond echter uit bekende Nederlanders die zich zonder politieke ambitie als lijstduwer beschikbaar hadden gesteld. Het waren vooral persone uit de wereld van kunst en cultuur, zoals de schrijvers Jan Wolkers, Maarten 't Hart en Mensje van Keulen, Rudy Kousbroek en Mohammed Benzakour, de cabaretiers Ivo de Wijs en Kees van Kooten en de actrices Georgina Verbaan en Karen van Holst Pellekaan. Zij leenden doorgaans niet alleen hun naam maar ook hun stem aan de partij, in frequente radiospotjes. Daarnaast liet de PvdD in stations opvallende affiches met een jonge kat op een aan rafels gekrabde Kamerzetel ophangen. Dank zij gulle giften van enkele diervriendelijke

ondernemers kon zij rond 400.000 euro aan de campagne besteden.³⁹ De partij telde aan de vooravond van de verkiezingen ruim 2.000 leden.

Partij voor de Vrijheid (PVV)

In september 2004 verliet G. Wilders de Tweede-Kamerfractie van de VVD, vooral naar aanleiding van zijn verzet tegen toetreding van Turkije tot de Europese Unie.⁴⁰ Al eerder had hij gepleit voor een rechtser koers van zijn partij en voor een harder vreemdelingenbeleid: 'niks integratie: assimilatie!'.⁴¹ Wilders bleef als onafhankelijk Kamerlid (Groep Wilders) zijn zetel bezetten en richtte op 22 februari 2006 de Partij voor de Vrijheid (PVV) op, met een knipoog naar de voorganger van de VVD, de Partij van de Vrijheid. Die was in zijn ogen nog een echte liberale partij geweest, in tegenstelling tot de 'sociaal-liberale' VVD.⁴² Samenwerking met de 'fortuynisten' Pastors en Eerdmans was al in een vroeg stadium gestrand. Mede daarom beëindigde ook B.J. Spruyt, de voormalig directeur van de conservatieve Edmund Burke Stichting die mede aan de wieg van de PVV had gestaan, de samenwerking met Wilders.⁴³

Spruyt liet wel zijn sporen na in twee programmatische publicaties van de PVV die in maart 2006 verschenen, *Klare wijn* en *Een nieuw-realistische visie*.⁴⁴ Volgens laatstgenoemde tekst was orde 'de eerste en belangrijkste behoefte van iedere samenleving', maar werd de orde ondermijnd door de 'degeneratie van de vrijheid'. In tegenstelling tot het conservatisme zou het liberalisme de 'inwendige orde' en traditionele ordescheppende instituties verwaarlozen. Cultureel conservatisme en vormen van directe democratie zouden economisch liberalisme moeten aanvullen. In *Klare wijn* werden vanuit deze ideologische visie concrete voorstellen geformuleerd, zoals belastingverlaging en halvering van het aantal beleidsambtenaren, een hardere aanpak van immigratie en integratie, strengere straffen en invoering van bindende referenda, een nauwere band tussen kiezers en Kamerleden, en directe verkiezing van burgemeesters, de minister-president en politiechefs en rechters. Het meeste opzien baarde het voorstel om in artikel 1 van de grondwet vast te leggen dat de joods-christelijke en humanistische cultuur in Nederland dominant moet zijn.⁴⁵ Het 'verkiezingspamflet' dat in augustus verscheen, bestond uit een verder toegespitste samenvatting van de belangrijkste voorstellen.⁴⁶ Nederland zou de komende vijf jaar geen immigranten uit niet-westerse landen als Marokko en Turkije moeten toelaten, en ook geen nieuwe moskeeën en islamitische scholen laten bouwen.

In de verkiezingscampagne legde de PVV veel nadruk op problemen rond de islam. Wilders waarschuwde voor een 'tsunami van islamise-

ring'.⁴⁷ Indien zijn partij ooit de macht in handen zou krijgen, zou haar eerste maatregel zijn: de grenzen sluiten voor niet-westerse allochtonen – in de praktijk voornamelijk islamieten. Wilders reisde door het hele land, voortdurend omgeven door lijfwachten vanwege de vele dreigementen die hij nog steeds ontving. De andere kandidaten vergezelden hem soms, maar bleven daarbij over het algemeen op de achtergrond. Wilders was al in 2005 begonnen kandidaten te zoeken en politiek te scholen. Nummer twee op de lijst, mevr. M. Agema, was in 2003 voor de LPF in de Staten van Noord-Holland gekozen en B. Madlener en H.A.M. Boot konden als gemeenteraadslid (respectievelijk namens Leefbaar Rotterdam en de VVD te Heerenveen) ook bogen op enige politieke ervaring. De overige kandidaten brachten wel maatschappelijke maar geen politieke ervaring mee. De invloed van de kandidaten leek beperkt; zelfs formeel waren ze geen lid van de partij. Wilders was het enige lid, en uiteraard ook het enige bestuurslid.⁴⁸ Dankzij donaties kon hij toch naar schatting een kleine 150.000 euro uitgeven.⁴⁹ De kiezers beloonden hem met bijna 600.000 stemmen (5,9 procent), genoeg voor negen zetels.

Partij voor Nederland (PvN)

De Partij voor Nederland (PvN) ontstond in 2006 als federatie van groeperingen die een zekere affiniteit vertoonden met het gedachtegoed van Fortuyn. Sommige kwamen direct voort uit de LPF, zoals ONS ('Onze Nieuwe Samenleving') Nederland, de Fortuynistische Volkspartij (FVP) en de Lijst Hilbrand Nawijn. Deze lijst was opgericht door oud-minister en Tweede-Kamerlid H.P.A. Nawijn om deel te nemen aan de gemeenteraadsverkiezingen van Zoetermeer in maart 2006; Nawijn won daarbij vijf zetels. Daarnaast sloten zich bij de PvN ook Nederland Mobiel en de Civilistische Liga aan, die niets met de LPF te maken hadden. Eerstgenoemde partij had bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 bijna een zetel gewonnen, terwijl laatstgenoemde werd geleid door G.L.O. baron van Boetzelaer, die bij dezelfde verkiezingen de lijst van de Katholieke Politieke Partij (KPP) had aangevoerd.⁵⁰ Van Boetzelaer speelde een belangrijke rol bij de samenstelling van het verkiezingsprogramma van de PvN.⁵¹

Doel van de PvN was een 'conservatief-historische, sociaal-liberale en innovatieve samenleving' – een wat vage formulering die waarschijnlijk de verscheidenheid binnen de partij recht deed.⁵² Het program was alfabetisch naar onderwerp geordend en stelde dus niet één onderwerp centraal. Het besteedde echter relatief veel aandacht aan verbetering van de democratische rechtsstaat en van de gezondheidszorg. Het pleidooi voor een strenger vreemdelingenbeleid kreeg iets minder ruimte, wat

verrassend moge heten. Immers, lijsttrekker werd Nawijn, die in 2002 naam had gemaakt als een streng minister van Vreemdelingenzaken en Integratie. De tweede plaats op de kandidatenlijst ging naar L.H.M. Lammers, de voorzitter van ONS Nederland die in 2003 voor de LPF in de Provinciale Staten van Flevoland was gekozen. Lijstduwer was T. Sleswijk Visser, die in 2002 enige maanden als voorzitter van de LPF was opgetreden maar zich later had aangesloten bij ONS Nederland. De PvN voerde een bescheiden campagne met 12.000 euro en 305 leden.⁵³ Zij won slechts 5.000 kiezers (0,1 procent).

Solide Multiculturele Partij (SMP)

De Solide Multiculturele Partij (SMP) werd in februari 2006 opgericht, naar aanleiding van de kloof tussen de verschillende culturen in Nederland.⁵⁴ Ze streefde naar een duurzame en solide multiculturele samenleving, onder meer door stages te organiseren (voor zestienjarigen) in Marokko, Turkije en Suriname.⁵⁵ De SMP besteedde in haar programma overigens ook uitgebreid aandacht aan andere onderwerpen zoals gezondheidszorg en criminaliteit. De in Paramaribo geboren lijstaanvoerder M. Sordam was niet helemaal een noviet in de politiek: in 2003 stond hij op de vijfde plaats van de kandidatenlijst van de Vooruitstrevende Integratiepartij (VIP).⁵⁶ De partij telde naar zijn zeggen 1.200 leden, maar slechts vier namen actief aan de campagne deel, die vrijwel geen geld kostte.⁵⁷ Slechts een klein deel van de leden, 184 om precies te zijn, stemde op de eigen partij.⁵⁸

Tamara's Open Partij (TOP)

Tamara (T.J.) Bergfeld richtte op aanraden van vrienden en bekenden in 2006 haar eigen partij op, Tamara's Open Partij (TOP). Deze partij stelde zich open voor de wensen en ideeën van 'de mensen uit de samenleving'.⁵⁹ Haar program was evenals dat van de PvN alfabetisch opgebouwd, van de A van 'Afganistan'(sic) tot de Z van 'Zeldzame ziekten' en 'Zonder voedsel naar school'.⁶⁰ Opvallend was niet zozeer de inhoud van de voorstellen in het tamelijk eclectische programma, maar de openhartige toon en de persoonlijke opmerkingen over andere politici. Zo toonde Bergfeld 'respect en complimenten voor een geweldige dame, namelijk Agnes Kant (SP)', maar ook zou ze 'meneer Wilders steunen in zijn strijd voor een referendum' over de euro.⁶¹ De TOP kende geen leden en had heel weinig geld – net genoeg voor een aantal affiches en folders – en uiteindelijk ook heel weinig kiezers: 114.⁶²

Verenigde Senioren Partij (VSP)

De Verenigde Senioren Partij (VSP) ontstond in 2001 door een fusie van verschillende ouderenpartijen en had in 2002 0,4 procent van de stemmen gehaald.⁶³ Ze achtte zich niet gebonden aan een politieke ideologie en zette zich in voor de belangen van senioren: in de eerste plaats een welvaartsvaste AOW, maar ook veiligheid en goede zorg.⁶⁴ In andere kwesties zoals buitenlandse politiek of economisch beleid neigde ze naar een middenkoers. Lijstaanvoerder en partijvoorzitter was H.J. Troost, tevens raadslid voor de VSP in Nieuwegein en eerder lid van het CDA. De partij telde 300 leden en besteedde 15.000 euro aan de campagne.⁶⁵ Ze trok in 2006 ruim 12.000 kiezers (0,1 procent), minder dan vier jaar tevoren.

3. Verklaringen voor succes en falen

De theorievorming in de politieke wetenschappen is nog steeds vrij fragmentarisch, ook waar het gaat om succes en falen van nieuwe partijen te verklaren.⁶⁶ De meeste politicologen richten hun onderzoek op de opkomst van bepaalde nieuwe partijen of partijtypen, zoals groene partijen (met name in de jaren tachtig) of rechts-populistische partijen (sinds de jaren negentig). Hun onderzoek is echter wel zo ver verfijnd en gesystematiseerd, dat zich toch een zekere consensus begint af te tekenen over de belangrijkste factoren die een nieuwkomer electoraal kunnen maken of breken. Grofweg laten zich daarbij zes factoren – of complexen van factoren – onderscheiden:

- (1) politieke onvrede, veelal voortkomend uit sociale of economische malaise;
- (2) de politieke ruimte (*niche*) of strijdpunten die een nieuwe partij zich met haar project kan toe-eigenen (afhankelijk van de institutionele context en de reacties van gevestigde partijen en autoriteiten);
- (3) aansluiting bij gevestigde politieke tradities en ideologieën;
- (4) charismatisch of effectief leiderschap;
- (5) andere hulpbronnen (*resources*), zoals publiciteit, leden en geld.

Deze verklaringen zullen hieronder getoetst worden aan het hier verzamelde materiaal, voor zover mogelijk.

3.1 Politieke en maatschappelijke onvrede

Toetsing lukt nog niet erg goed met de eerste verklaring, die het succes van nieuwe partijen toeschrijft aan onvrede of frustraties van bepaalde sociale groeperingen. De Canadese politicoloog M. Pinard zocht hierin de belangrijkste oorzaak van het succes van nieuwe partijen in zijn land,

met name de *Ralliement Cr ditiste* (Sociale Krediet Partij) in de vroege jaren zestig van de twintigste eeuw.⁶⁷ De opkomst van de Boerenpartij in Nederland in dezelfde tijd wordt door de Nederlandse socioloog A.T.J. Nooy eveneens verklaard uit onvrede en desoriëntatie onder minder welvarende boeren.⁶⁸ Het succes van de LPF in 2002 daarentegen lijkt weinig verband te vertonen met economische ellende, werkloosheid en lage inkomens.⁶⁹ Uit het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) valt op te maken dat zowel de PVV als de PvdD in 2006 relatief iets meer kiezers met lagere inkomens trokken dan kiezers met hogere of midden-inkomens.⁷⁰ De PvdD deed het ook relatief goed onder werklozen, terwijl de PVV meer zelfstandige ondernemers en deeltijdwerkers aansprak. Nadere analyse moet leren of deze op het eerste gezicht nogal verrassende uitkomsten statistisch significant zijn. De PvdD behaalde uitstekende resultaten in gemeenten als Bergen (Noord-Holland) en Zandvoort, die toch betrekkelijk welvarend zijn. Mogelijk hebben zowel de PVV als de PvdD kiezers aangesproken die ontevreden zijn over de samenleving en hun eigen positie daarin. Dat verklaart echter nog niet waarom juist deze twee partijen binnen de lagere inkomensgroepen relatief veel aanhang wisten te verwerven en andere nieuwkomers niet. Helaas is het aantal kiezers voor de dertien zetelloos gebleven partijen in de steekproef van het NKO zo klein dat hierover weinig zinvol op te merken valt – en dat doen de onderzoekers dan ook niet.⁷¹

3.2 Strijdpunten

De tweede verklaring gaat op dit punt een stuk verder. Om succes te behalen moet een nieuwe partij zich onderscheiden van haar concurrenten door tijdig een politieke kwestie aan de orde te stellen die veel kiezers belangrijk vinden en die door gevestigde partijen niet relevant of opportuun geacht wordt. Gevestigde partijen kruipen soms naar het druk bezette politieke midden om daar kiezers te winnen of compromissen te sluiten met coalitiepartners, waarbij ze een deel van hun oude achterban met hun eigen problemen verwaarlozen.⁷² Dat deed de PvdA in de jaren negentig, toen ze forse ingrepen in de sociale zekerheid goedkeurde en vervolgens een deel van haar kiezers naar de SP zag verdwijnen. Een ander voorbeeld verschaft Fortuyn, die met zijn partij de problemen van de multiculturele samenleving en de kwestie van de integratie van immigranten – in het bijzonder uit islamitische culturen – in 2002 met succes op de agenda zette.⁷³ Vier jaar later baarden deze problemen volgens verschillende peilingen de kiezers minder zorgen, maar voor een deel van het electoraat bleven ze belangrijk.⁷⁴ Niettemin werden ze opnieuw door de gevestigde partijen verwaarloosd – zelfs door de VVD,

die toch in de ogen van veel kiezers zich van dit thema meester had kunnen maken en zodoende wellicht het succes van de PVV had kunnen voorkomen.⁷⁵ Wilders wist die kiezers met krachtige taal aan te spreken – meer dan Pastors en Nawijn, die zich minder op deze ene kwestie concentreerden en minder ferme uitspraken deden.

Andere vraagstukken die voor de kiezers van groot belang waren, zoals de kosten van hun levensonderhoud, gezondheidszorg, bejaardenzorg, sociale zekerheid, de kloof tussen arm en rijk en de kwaliteit van het onderwijs, kregen waarschijnlijk wel voldoende aandacht van de gevestigde partijen, in de ogen van het electoraat.⁷⁶ Dat verklaart wellicht waarom nieuwe partijen die zich op één van deze zaken richtten, zoals de VSP, weinig kiezers aanspraken. Of dat ook gold voor bestuurlijke vernieuwing en verbetering van de democratie is niet zo duidelijk. Dit thema, dat vooral door ABC, CDDP, Nederland Transparant, GVIP en de Blanco Lijst, in zekere zin ook door EénNL en PVV aan de orde gesteld werd, leefde wel bij een deel van de kiezers.⁷⁷ Mogelijk slaagden deze partijen er niet in, voldoende kiezers van hun standpunten op de hoogte te brengen en te overtuigen.

3.3 Ideologisch kader

Het is natuurlijk ook mogelijk dat de opvattingen van de nieuwkomers niet in de dominante denkpatronen van Nederland pasten. Nieuwe partijen die aansluiten bij ideologische tradities van een land hebben doorgaans minder moeite om kiezers te winnen dan verkondigers van exotische ideeën. Zo verklaart de Vlaamse politicoloog H. Coffé dat het electoraal succesvolle Vlaams Blok (tegenwoordig: Vlaams Belang) op een lange traditie van nationalisme in Vlaanderen kon voortbouwen, terwijl zijn geestverwanten dat in Wallonië niet kon doen.⁷⁸ Het *Front National* leidt aldaar dan ook een kwijnend bestaan, ook al is de maatschappelijke malaise in Wallonië groter dan in Vlaanderen.

De meeste nieuwe partijen in Nederland anno 2006 pasten echter wel in het heersende kader van liberale, christelijke en sociaal-democratische ideologieën. Een uitzondering vormt de Islam Democraten door haar verwijzing naar de islam, ook al verschilt die partij in haar opvattingen (zoals neergelegd in het verkiezingsprogramma) eigenlijk weinig van de christen-democratie. Partijen als CDDP en GVIP weken met hun voorstellen voor directe democratie wel enigszins, maar niet erg veel af van de heersende opvattingen over de inrichting van de staat.⁷⁹ Opvallend afwezig in 2006 waren partijen die verwezen naar anarchisme, communisme, fascisme of andere extreme ideologieën. In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw namen dergelijke partijen nog wel deel aan Tweede-Kamerverkiezingen, zij het zonder veel succes.

3.4 Leiderschap en bekendheid

Terwijl de ideologische factor tegenwoordig minder gewicht in de schaal legt, krijgt de persoon van de partijleider juist meer gewicht. Effectief leiderschap is voor elke partij belangrijk, maar des te meer voor een nieuwe partij die via haar leider naamsbekendheid moet opbouwen. De politicologen Ch. Hauss en D. Rayside wezen hier al dertig jaar geleden op.⁸⁰ Oprichters van succesvolle bewegingen – niet alleen in de politiek, ook in de religieuze sfeer, in kunst of in sport – beschikken niet zelden over charisma. Dat begrip wordt vaak nogal losjes gebruikt voor iedereen die enige populariteit geniet, maar duidt oorspronkelijk op een buitengewoon gezag, met een goddelijke glans.⁸¹ Daarmee weet een leider de gevestigde orde en traditie te doorbreken en voor zijn idealen aanhangers te mobiliseren die zich normaliter alleen bezig houden met baan, gezin en hobby. Fortuyn was een duidelijk voorbeeld hiervan.⁸²

Anno 2006 lijkt charisma moeilijker te vinden in de Nederlandse politiek. Bij gebrek aan charismatisch leiderschap kan bekendheid echter ook al bijdragen tot electoraal succes. Daarmee had Wilders een voor-sprong op zijn rivalen Nawijn en Pastors, die in de media minder aandacht kregen en vervolgens dan ook minder bekend bleken bij de kiezers. In de rangorde van dertig ‘nieuwswaardige politici’ kreeg Wilders de achtste plaats, Pastors de 25-ste, terwijl Nawijn niet eens tot de topdertig behoorde.⁸³ Bij de respondenten van het NKO bleek Wilders meer bekendheid te genieten dan de leiders van de VVD, de ChristenUnie en GroenLinks, respectievelijk M. Rutte, A. Rouvoet en F. Halsema.⁸⁴ Lijstaanvoerder Thieme van de PvdD smaakte dit genoeg niet, maar dank zij de vele bekende lijstduwers genoot ook haar partij veel aandacht in de media.

3.5 Hulpbronnen

Publiciteit wordt dus niet alleen door leiderschap gegenereerd – tenzij men de werving van *celebrities* ook als een voorbeeld van effectief leiderschap wenst te zien. Publiciteit zou men in dit geval niet alleen als een omgevingsvariabele maar ook (tot op zekere hoogte) als een hulpbron van een partij zelf kunnen beschouwen.

Door voldoende hulpbronnen te mobiliseren kunnen nieuwe partijen zelf bijdragen aan hun electoraal succes.⁸⁵ Door bekende lijstduwers aan te trekken en in de campagne in te schakelen kan een partij publiciteit verwerven. Ze kan dat ook doen door spectaculaire acties te ondernemen, of door opvallende advertenties te plaatsen en affiches op te hangen. De PvdD maakte van alle drie mogelijkheden gebruik. Ook Wil-

ders wist met zijn persoonlijk (en zwaar bewaakt) optreden aandacht te trekken, eerst in de campagne tegen de Europese grondwet in 2005 en vervolgens in de verkiezingscampagne. Pastors slaagde daar in mindere mate ook in, andere lijsttrekkers nog veel minder. Als men artikelen in drie landelijke dagbladen tijdens de campagnemaanden als indicator gebruikt, valt het verschil op tussen PVV, PvdD en EénNL enerzijds en de overige nieuwkomers anderzijds (zie tabel 1). Genoemde drie partijen kregen niet alleen veel meer *free publicity* van journalisten dan hun concurrenten, ze konden ook veel meer geld besteden aan advertenties, radiospotjes en andere vormen van reclame (zie opnieuw tabel 1).

Er lijkt dus een sterk verband te bestaan tussen publiciteit, campagne-budget en stemmental. Daarentegen heeft het aantal leden dat een partij voor de verkiezingen kon inschrijven op het eerste gezicht weinig invloed op het aantal kiezers dat ze weet te winnen (zie wederom tabel 1). De PVV trok immers met slechts één lid meer kiezers dan alle andere nieuwe partijen bij elkaar. De SMP zou zelfs zes keer zoveel leden als kiezers hebben geworven. Bij deze cijfers kan men natuurlijk vraagtekens zetten. Mogelijk hebben sommige partijen iedereen die belangstelling toonde onmiddellijk als lid ingeschreven. De PVV zou indien ze dat gedaan had mogelijk duizenden leden hebben geteld. Vroeger gingen politieke en sociale wetenschappers ervan uit dat partijleden als opinieleiders in hun eigen omgeving nodig waren om propaganda te verspreiden, maar met de opkomst van nieuwe media, interactieve websites en stemwijzers, is die intermediair misschien minder belangrijk geworden.⁸⁶

4. Conclusie

Voor nieuwe partijen was 2006 een goed jaar. Twee partijen kwamen met samen elf zetels in de Tweede Kamer. Slechts 2002 en 1971 waren nog betere jaren, met 28 respectievelijk twaalf zetels voor nieuwkomers. De politieke conjunctuur kent evenals de economische conjunctuur haar eigen cycli.⁸⁷ In 2006 bereikte blijkbaar de onvrede met de gevestigde partijen weer een hoog niveau, waarvan deze keer de PVV en de PvdD konden profiteren. Dertien andere nieuwe partijen slaagden daar echter niet in. Waarom niet? Niet omdat ze zich buiten de ideologische radius van de Nederlandse politiek bewogen, want dat deden ze zelden of nooit: ze accepteerden expliciet of stilzwijgend de heersende opvattingen over de taken van de overheid en de markteconomie. Ze misten echter over het algemeen wel drie andere ingrediënten voor electoraal succes in het huidige politieke bestel.

Tabel 1. Randpartijen in 2006

Partij	Issue nr 1	Leden- tal	Verkiezings- budget	Publi- citeit	Stemmen- tal
ABC	bestuurlijke vernieuwing	50*)	6.000	4	5.149 (0,1%)
Blanco Lijst	democratie	750**)	8.000	0	2.181 (0,0%)
CDDP	democratie	50	5.000	0	559 (0,0%)
Een.NL	bureaucratie benheid	33	200.000	28	62.829 (0,6%)
GVIP	drugs democra- tie	g.a.	g.a.	1	2.297 (0,0%)
ID	islam	2.000	11.000	1	4.339 (0,0%)
LDP	divers	150	9.000	4	2.276 (0,0%)
LRVP 't Zeteltje	divers	130	15.000	1	185 (0,0%)
NT	bestuurlijke vernieuwing	g.a.	4.000	1	2.318 (0,0%)
PvdD	dieren	2.408	400.000	21	179.988 (1,8%)
PVV	islam	1	150.000 ***)	25	579.490 (5,9%)
PvN	divers	305	12.000	7	5.010 (0,1%)
SMP	multiculturele samenleving	1.200	0	0	184 (0,0%)
TOP	divers	1	300	0	114 (0,0%)
VSP	AOW	300	15.000	1	12.522 (0,1%)

*) Bos noemde geen aantal maar had het over 'tientallen'.

**) Dit is een ruwe schatting van het totaal aantal leden van de groeperingen die via een convenant deze lijst steunden.

***) Geen opgave van de partij zelf, maar schatting van buitenstaanders.⁸⁸

g.a.: geen antwoord op deze vraag

Bron: opgave van partijleiders (met betrekking tot ledental, verkiezingsbudget en issues); verkiezingsprogramma's (issues) en artikelen in *NRC Handelsblad*, *Trouw* en *de Volkskrant* in de periode van 1 september tot 22 november 2006 (publiciteit); persbericht van de Kiesraad (stemmen) on-line (zie www.kiesraad.nl, 27 november 2006).

In de eerste plaats slaagden ze er niet in zich een duidelijk strijdpunt toe te eigenen dat een brede groep kiezers aansprak. Hun issues waren ofwel te gecompliceerd en te divers voor de meeste kiezers, ofwel reeds door gevestigde partijen in bezit genomen. Ten tweede beschikten ze niet over alom bekende kandidaten die als lijstaanvoerder dan wel lijstduwer voldoende publiciteit konden genereren. Ten slotte waren ze ook niet rijk bedeeld met andere hulpbronnen als partijleden en – vooral – geld.

Het electoraal falen – op het nippertje – van EénNL laat zien dat alle drie voorwaarden noodzakelijk zijn. De partij van Pastors en Eerdmans beschikte immers over een niet onaanzienlijk budget en over redelijk (zij het niet alom) bekende kandidaten, maar kon (of wilde) zich niet op één thema profileren. Zodoende liet men feitelijk het electoraal profijtelijke onderwerp islam en integratie over aan de grootste concurrent, de PVV.

Partijen zijn vrij om een duidelijk issue te kiezen en meer of minder bekende kandidaten te werven. Voor publiciteit zijn ze echter grotendeels afhankelijk van hun omgeving – de media –, ook al kunnen ze publiciteit soms uitlokken met spectaculaire acties. De vraag rijst dan waarom de media bepaalde nieuwkomers aandacht schenken en andere praktisch negeren. Beoordelen journalisten de ‘nieuwswaardigheid’ van een partij op grond van de kwaliteit van haar program, de naam van haar kandidaten, de originaliteit van haar campagne, of spelen andere criteria expliciet dan wel impliciet een rol? Kijkt men misschien vooral naar de peilingen? Maken journalisten hierover informele afspraken, zoals bij geruchte wel eens wordt vernomen?⁸⁹

Dit zijn belangwekkende vragen, ook vanuit het perspectief van de kwaliteit van de representatieve democratie in Nederland, die immers mede afhankelijk is van de kansen voor nieuwe partijen om belangen en wensen van kiezers te articuleren die door gevestigde partijen niet (meer) serieus genomen worden. Kartelvorming in de politiek tegen nieuwkomers gaat evenals kartelvorming in de economie doorgaans ten koste van de kwaliteit voor de consument c.q. kiezer. Deze vragen kunnen in het kader van dit artikel echter niet beantwoord worden, maar vormen mogelijk het uitgangspunt voor een nieuw onderzoek.

noten

¹ Ad Bos Collectief, ‘Beginselverklaring’, in: H. Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer der Staten Generaal 22 november 2006. Verkiezingsprogramma’s*, Amsterdam, 2006, 15-22.

² Ad Bos Collectief, ‘Beginselverklaring’, 18.

³ Email A.M. Bos, 31 oktober 2006.

-
- ⁴ Zie: www.lijst14.nl/kandidaten/verlinden/verlinden.html (24 september 2007).
- ⁵ Zie: www.lijst14.nl/kandidaten/poortman/poortman.html (24 september 2007).
- ⁶ Zie A.P.M. Lucardie, 'In de wachtkamer. Een portret van de partijen die in 1998 vergeefs hun entree in de Tweede Kamer trachtten te maken', in: *Jaarboek 1998 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1999, 120-143; 130.
- ⁷ Lijst 14, 'Kies met gezond verstand', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 301-302.
- ⁸ Email H.H. Poortman, 17 november 2006.
- ⁹ Email R.P. Verboom, 30 oktober 2006; zie ook *NRC Handelsblad*, 29 augustus 2006.
- ¹⁰ Continue Directe Democratie Partij, 'Kies voor kiezen', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 157-158.
- ¹¹ Email Verboom, 30 oktober 2006.
- ¹² Een.NL, 'Open, eerlijk, duidelijk', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 211-222.
- ¹³ Zie voor zijn relaas: M. Pastors, *Tot uw dienst: een politiek pamflet*, Amsterdam, 2006, 73-83.
- ¹⁴ Een.NL, 'Open, eerlijk, duidelijk', 212-213.
- ¹⁵ Email campagneleider A.L. Simons, 26 februari 2007; telefonisch interview met bestuurslid M. van Gent, 13 februari 2007.
- ¹⁶ Groen Vrij Internet Partij, 'Partijprogramma Groen Vrij', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 273-276.
- ¹⁷ *Ibidem*, 274.
- ¹⁸ Email W. Bruining, 12 november 2006.
- ¹⁹ Lijst 21, 'Stem de Lijst zonder naam: partij voor de Islam', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 303-310.
- ²⁰ Email A. Potmis, 1 november 2006.
- ²¹ *NRC Handelsblad*, 12 september 2006.
- ²² Liberaal Democratische Partij, 'Voor een evenwichtige liberaal democratische politiek, voor een vrije samenleving', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 277-291; telefonisch interview met S.E. van Tuyll van Serooskerken, 2 februari 2007.
- ²³ Liberaal Democratische Partij, 'Kernpunten', zie: www.libdem.nl/modules.php?name=2_Pkernpunten (20 september 2007).
- ²⁴ Telefonisch interview met Van Tuyll van Serooskerken.
- ²⁵ *NRC.Next*, 4 oktober 2006.
- ²⁶ Liefde, Respect en Vrijheid Partij – het Zeteltje, 'Bij het begin beginnen', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 293-302.
- ²⁷ LRVP, 'Jaarverslag(je) "het Zeteltje" 2005. Begin Again', zie:

www.hetzeteltje.nl (21 september 2007).

²⁸ Email S.C. van der Sluis, 1 november 2006.

²⁹ Zie: www.nederlandtransparant.nl (25 september 2007).

³⁰ Nederland Transparant, 'Transparantie, Integriteit, Openheid, Verantwoording en een nieuwe koers', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 311-312.

³¹ Email partijsecretaris A. C.M. Brom, 8 november 2006; email A.M. Bos, 31 oktober 2006.

³² Email Brom, 8 november 2006.

³³ Zie A.P.M. Lucardie, 'Ex oriente lux. Nieuwe partijen in Nederland vergeleken met Duitse soortgenoten', in: *Jaarboek 2003 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2004, 198-231, i.h.b. 208.

³⁴ M.I. Thieme, *De eeuw van het dier*, Antwerpen, Houtekiet, 2004, 59; zo ook het persbericht dat op 6 november 2002 verscheen: www.partijvoordedieren.nl/partij/pers/pb_2002_11_06.html.

³⁵ Omdat de opkomst bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 2006 veel hoger was dan bij de Europese verkiezingen van 2004, was het stempercentage in 2006 lager.

³⁶ Partij voor de Dieren, '220x liever voor mens, dier, natuur en milieu', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 373-405.

³⁷ Zo pleitte de PvdD evenals de SP voor een heffing op vliegtuigbrandstof en tegen kernenergie, voor (goedkoper) openbaar vervoer in overheidshanden, voor opheffing van waterschappen, voor een inkomensafhankelijke kinderbijslag, voor een generaal pardon voor langdurig hier verblijvende asielzoekers en tegen militaire missies in het buitenland; zie ook de F.M. Schaafsma, 'Luis in de pels of eendagsvlieg? Een onderzoek naar de levensvatbaarheid van de Partij voor de Dieren'. Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, 2006, 27.

³⁸ Partij voor de Dieren, '220x liever voor mens', 404.

³⁹ Telefonisch interview met M.I. Thieme, 5 maart 2007; email ambtelijk secretaris S. Bienen, 15 oktober 2007.

⁴⁰ Zie J. Hippe e.a., 'Kroniek 2004. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2004', in: *Jaarboek 2004 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2005, 14-105, i.h.b. 98-99.

⁴¹ F. van Deijl, 'Ik lust ze rauw', in: *HP/De Tijd*, 6 februari 2004, 44-47.

⁴² *De Volkskrant*, 23 februari 2006.

⁴³ *Nederlands Dagblad*, 18 augustus 2006.

⁴⁴ Zie: www.geertwilders.nl (19 oktober 2006).

⁴⁵ *Trouw*, 21 maart 2006.

⁴⁶ Partij voor de Vrijheid, 'Verkiezingspamflet', in: Pellikaan e.a., red.,

Verkiezing van de Tweede Kamer, 407-410.

⁴⁷ *De Volkskrant*, 18 november 2006.

⁴⁸ K. Haegens, 'Ik wil echt niet de Kim Il Soeng uithangen', in: *De Groene Amsterdammer*, 4 mei 2007, 14-15; *NRC Handelsblad*, 21 april 2007.

⁴⁹ Ph. van Praag, 'De verkiezingscampagne: professioneler en feller', in: K. Aarts, H. van der Kolk en M. Rosema, red., *Een verdeeld electoraat. De Tweede Kamerverkiezingen van 2006*, Utrecht, 2007, 103; ook volgens *NRC Handelsblad*, 14 september 2006; de PVV zelf hield het wat vaag op 'enkele tienduizenden euro's', *de Volkskrant*, 8 november 2006.

⁵⁰ Zie voor meer bijzonderheden: Lucardie, 'In de wachtkamer', 124-125, 128-129.

⁵¹ Partij voor Nederland, 'Verkiezingsprogramma 2006', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 411-441.

⁵² *Ibidem*, 411.

⁵³ Email secretaris/penningmeester W. van der Velden, 29 oktober 2007; telefoongesprek met Van der Velden, 1 februari 2007.

⁵⁴ Email M.I. Sordam, 11 november 2006.

⁵⁵ Solide Multiculturele Partij, 'Eerlijke kansen voor alle burgers in Nederland', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 495-520.

⁵⁶ Meer over deze partij in Lucardie, 'Ex oriente lux', 207.

⁵⁷ Email Sordam, 11 november 2006.

⁵⁸ Een deel van de leden kon wellicht niet op de partij stemmen, omdat men ofwel geen Nederlands staatsburger was ofwel niet in één van de twee kieskringen woonde waar de SMP deelnam.

⁵⁹ Email T.J. Bergfeld, 10 november 2006.

⁶⁰ Tamara's Open Partij, 'Verkiezings ABC', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 557-570.

⁶¹ *Ibidem*, 569 respectievelijk 561.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Zie Lucardie, 'Ex oriente lux', 204-205.

⁶⁴ Verenigde Senioren Partij, 'Werk in uitvoering', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 571-580.

⁶⁵ Email lijsttrekker H.J. Troost, 30 oktober 2006.

⁶⁶ Zie bijvoorbeeld P. Lucardie, 'Prophets, purifiers and prolocutors. Towards a theory on the emergence of new parties', in: *Party Politics*, 6 (2000), 175-185.

⁶⁷ M. Pinard, *The Rise of a Third Party*, Montreal, 1975 (tweede druk).

⁶⁸ A.T.J. Nooy, *De Boerenpartij. Desoriëntatie en radikalisme onder de boeren*, Meppel, 1969.

⁶⁹ W. van der Brug, 'How the LPF fuelled discontent. Empirical tests of explanations of LPF support', in: *Acta Politica*, 38 (2003) 1, 89-106.

⁷⁰ Aarts, Van der Kolk en Rosema, red., *Een verdeeld electoraat*, Bijlage 3, 278.

⁷¹ Van de 2.623 kiezers die aan het eerste gesprek met de enquêteurs deelnamen, stemde 0,9 procent, dus 24, op een van deze partijen, zie Aarts, Van der Kolk en Rosema, red., *Een verdeeld electoraat*, Bijlage 2, 267, 270.

⁷² Enige empirische bevestiging voor deze stelling biedt: A. Abedi, 'Challenges to established parties. The effects of party system features on the electoral fortunes of anti-political-establishment parties', in: *European Journal of Political Research*, 41 (2002), 551-583.

⁷³ Kiezersonderzoek laat het effect hiervan zien, zie Van der Brug, 'How the LPF Fuelled Discontent'.

⁷⁴ Van de deelnemers aan de 'enquête 21minuten' noemde 28 procent integratie als één van de drie problemen waar men zich het meeste zorgen over maakte, aldus *NRC Handelsblad*, 3 november 2006; TNS NIPO maakte bekend dat slechts vijf à zeven procent van hun respondenten een strenger asielbeleid de belangrijkste kwestie achtte – maar vroeg blijkbaar niet naar integratiebeleid, zie *De Volkskrant*, 16 september en 18 november 2006.

⁷⁵ Deze stelling wordt in een vergelijkende analyse van partijprogramma's in zeventien Europese landen duidelijk bevestigd, zie B.M. Meguid, 'Competition between unequals. The role of mainstream party strategy in niche party success', in: *American Political Science Review*, 99 (2005), no. 3, 347-359.

⁷⁶ Althans na de verkiezingen, volgens een peiling van Interview/NSS, zie: www.politiekebarometer.nl (5 februari 2007).

⁷⁷ Van de deelnemers aan de 'enquête 21minuten' noemde twintig procent het functioneren van de democratie als één van de drie problemen waar men zich het meeste zorgen over maakte, aldus *NRC Handelsblad*, 3 november 2006; in de door *De Volkskrant* gerapporteerde peiling van TNS NIPO kwam dit onderwerp echter niet voor. Nadere analyse van het NKO zou meer licht op de probleempceptie van de kiezers kunnen werpen.

⁷⁸ H. Coffé, 'Do individual factors explain the different success of the two Belgian extreme right parties?', in: *Acta Politica*, 40 (2005) 1, 74-93.

⁷⁹ Volgens opiniepeilingen en kiezersonderzoek verlangt immers al jaren een meerderheid van de bevolking meer directe democratie, met name via het referendum, en directe verkiezing van burgemeesters en zelfs van de minister-president, zie bijvoorbeeld G. Irwin en J. van

Holsteyn, 'De kloof tussen burger en bestuur', in: J. van Holsteyn en C. Mudde, red., *Democratie in verval?*, Amsterdam, 2002, 33-50.

⁸⁰ Ch. Hauss en D. Rayside, 'The development of new parties in Western democracies since 1945', in: L. Maisel en J. Cooper, red., *Political Parties. Development and decay*, Londen, 1978, 31-58.

⁸¹ De uit de theologie afkomstige term werd voor het eerst door de Duitse socioloog M. Weber toegepast op leiderschap in politieke en maatschappelijke bewegingen; zie M. Weber, 'Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft', in J. Winckelmann, red., *Soziologie, Weltgeschichtliche Analysen, Politik*, Stuttgart, 1968, 151-166.

⁸² Zie J. E. Ellemers, 'Het fenomeen Fortuyn. De revolte verklaard', in: *Jaarboek 2002 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2004, 252-266; zie ook: J. Ellemers, 'Pim Fortuyn: een zuiver geval van charismatisch gezag', in: *Facta*, 10 (2002) 7 (nov.), 2-5.

⁸³ J. Kleinnijenhuis en J.A. de Ridder, 'De nieuwskaravaan', in: Aarts, Van der Kolk en Rosema, red., *Een verdeeld electoraat*, 120-138; 123.

⁸⁴ K. Aarts, H. van der Kolk en M. Rosema, 'Politieke houdingen, tevredenheid en de beoordeling van partijen en politici', in: Aarts, Van der Kolk en Rosema, red., *Een verdeeld electoraat*, 189-210; 205.

⁸⁵ Zie D. Lapeyronnie, 'Mouvements sociaux et action politique: existe-t-il une théorie de la mobilisation des ressources?', in: *Revue française de sociologie*, 29 (1988) 593-619; en Lucardie, 'Prophets, purifiers and prolocutors'.

⁸⁶ Zie bijvoorbeeld B.R. Berelson, P.F. Lazarsfeld en W.N. McPhee, *Voting. A study of opinion formation in a presidential campaign*, Chicago/Londen, 1954, 88-117, 163-181.

⁸⁷ Sinds 1967 komt meestal na één of twee voor nieuwe partijen gunstige verkiezingen (1971/1972, 1981/1982, 1989/1994, 2002) een verkiezing waarin geen enkele nieuwkomer tot de Kamer doordringt (1977, 1986, 1998 en 2003).

⁸⁸ Zie Van Praag, 'De verkiezingscampagne', 103.

⁸⁹ Zoiets had de secretaris van Nederland Transparant van een (niet nader te noemen) journalist vernomen; email Brom, 16 oktober 2007.

HET REKRUTERINGSVERMOGEN VAN DE POLITIEKE PARTIJEN BIJ DE GEMEENTERAADSVERKIEZINGEN VAN 2006

Een onderzoeksverslag

G. Voerman en M. Boogers

1. De positie van politieke partijen

Politieke partijen vervullen van oudsher een belangrijke schakelfunctie tussen openbaar bestuur en maatschappij. Ten eerste brengen zij belangen, wensen en ideeën binnen de samenleving bijeen in een samenhangend politiek program. In de tweede plaats rekruteren en selecteren zij kandidaten voor vertegenwoordigende organen en voor andere politieke functies in het openbaar bestuur. In de aanloop naar de verkiezingen proberen zij steun bij de kiezers te verwerven voor hun program en hun kandidaten; deze electorale mobilisatie is hun derde functie. Heden ten dage liggen partijen onder vuur, omdat zij deze functies niet goed meer zouden uitoefenen. De opkomst bij verkiezingen is vanaf het midden van de jaren tachtig gestaag gedaald, hetgeen betekent dat het mobiliserende vermogen van partijen te wensen overlaat (althoewel de opkomst de laatste jaren licht is gestegen). Daarnaast kalft hun maatschappelijke fundament af als gevolg van het aanhoudende ledenverlies. Verder ondervinden partijen in hun programmatische functie concurrentie van belangengroepen, die zonder tussenkomst van partijen de politieke agenda direct trachten te beïnvloeden. Bovendien heeft het openbaar bestuur partijen steeds minder nodig om de samenleving te ‘kennen’: de media en opiniepeilingen brengen op hun manier de maatschappelijke desiderata in kaart.

Op een aantal terreinen hebben de partijen dus behoorlijk functieverlies geleden. Dit geldt echter niet voor de rekrutering van het politieke personeel: hier hebben de partijen weinig concurrentie te duchten.¹ Toch krijgen de partijen het ook op dit vlak steeds moeilijker. De bedreiging komt niet zozeer van buitenaf, maar van binnenuit, als gevolg van het over het geheel genomen dalende ledental. Telden de in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen in 1980 gezamenlijk nog circa 430.000 leden, begin 2007 waren dat er ongeveer 318.000 – een terug-

gang van ruim een kwart, terwijl de bevolking intussen (licht) bleef groeien.² De Nederlandse partijen – en dan in het bijzonder de potentiële regeringspartijen – transformeren zich aldus van massapartijen in kaderpartijen.³ In 1956 bedroeg de organisatiegraad 12,5%; aan het begin van de jaren tachtig 4,3%; en in 2006 2,5%.⁴

Het afnemende ledental heeft grote gevolgen voor de rekrutering en selectie. Door het slinkende reservoir waaruit de kandidaten voor de vertegenwoordigende lichamen worden geput (dat bovendien ook nog kleiner wordt door de sterke vergrijzing van de ledenaanhang van met name de grote partijen), kan de kwaliteit van die vertegenwoordiging in het geding raken.⁵ Vanzelfsprekend zullen die problemen zich niet zo snel voordoen bij de kandidaatstelling aan de top van de representatieve pyramide, dat wil zeggen voor de Tweede Kamer, maar eerder aan de basis, bij de gemeenteraadsverkiezingen.

2. Onderzoek naar het rekruteringsvermogen van partijen

In het verleden is door sommige partijen al wel eens melding gemaakt van een moeizaam verlopend kandidaatstellingsproces bij de gemeenteraadsverkiezingen, vooral in gemeenten waar zij maar een kleine afdeling hadden. Het CDA bijvoorbeeld constateerde op basis van eigen onderzoek na de raadsverkiezingen van 1998 dat sommige afdelingen moeite hadden gehad goede kandidaten te vinden.⁶ Aan de vooravond van de raadsverkiezingen van 2002 hield het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen een enquête. Omdat dit onderzoek in een korte tijdspanne moest worden opgezet was het tamelijk globaal van aard, maar de uitkomsten gaven wel aan dat in een aantal partijafdelingen de werving niet eenvoudig was verlopen.⁷ Gezien de vrijwel continue daling van het totale ledental van de in de Tweede Kamer zitting hebbende politieke partijen sinds de raadsverkiezingen van 2002 kon worden verwacht dat de problemen bij de rekrutering en selectie er alleen maar groter op zouden zijn geworden.⁸

In de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006 achtte het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) het daarom wenselijk onderzoek te doen naar de kandidaatstelling binnen de afdelingen van landelijke partijen en binnen de lokale politieke groeperingen. Het DNPP en de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur van de Universiteit van Tilburg kregen de opdracht deze studie uit te voeren. Anders dan in 1998 – toen het onderzoek slechts één partij betrof – en in 2002 – toen de enquête van het DNPP zoals reeds vermeld door de tijdsdruk nogal algemeen was – is nu voor een bredere aanpak gekozen. Door een systematische opzet kon een meer represen-

tatief beeld worden verkregen van de ‘staat’ van de politieke partijen op lokaal niveau, in het bijzonder wat betreft hun rekruteringsvermogen. Hieronder worden de uitkomsten van het onderzoek met betrekking tot de kandidaatstelling gepresenteerd. Daarbij wordt ook ingegaan op de vraag in hoeverre partijafdelingen en lokale partijen bij de selectie van kandidaten rekening hebben gehouden met de nieuwe eisen die het in 2002 ingevoerde dualisme aan de raadsleden stelt. Voordat de onderzoeksresultaten aan bod komen, worden eerst een verantwoording gegeven van de onderzoeksmethoden en de respons.

3. Werkwijze, respons en representativiteit

Aan de enquête werd meegewerkt door alle in de Tweede Kamer zitting hebbende partijen met een landelijke organisatie (dat wil zeggen dat niet zijn benaderd de groep-Wilders, de groep-Lazrak en de groep-Nawijn, die bovendien als zodanig niet aan de raadsverkiezingen deelnam⁹). De secretariaten van deze partijen werden – evenals de enige provinciale partij die in het onderzoek was betrokken, de Fryske Nasjonale Party (FNP) – bereid gevonden een door de onderzoekers opgestelde email te versturen naar alle afdelingssecretarissen waarvan zij een emailadres hadden.¹⁰ In deze email was een link opgenomen van de on-line vragenlijst; door deze aan te klikken kon de geadresseerde direct de enquête invullen. Afdelingen die niet per email bereikbaar waren, kregen per post een vragenformulier toegestuurd dat kostenlos kon worden gerecentreerd (zie voor een overzicht van de verschillende benaderingswijzen en de respons per partij tabel 1). Op deze wijze werden alle afdelingen van de landelijke partijen benaderd om mee te doen aan de enquête. Daarnaast werden alle in de periode 2002-2006 in de gemeenteraden zitting hebbende lokale partijen verzocht deel te nemen aan het onderzoek (inclusief de afsplitsingen die zich in deze jaren hebben voorgedaan). Voor een deel werden zij benaderd via de Vereniging van Plaatselijke Politieke Groeperingen (VPPG). Omdat bij dit verband lang niet alle lokale partijen zijn aangesloten, werd een nadere inventarisatie gemaakt aan de hand van de websites van de Nederlandse gemeenten. Op basis van dit overzicht zijn uiteindelijk alle in de raden vertegenwoordigde lokale partijen aangeschreven – hetzij per email, hetzij schriftelijk (zie tabel 1).

In het algemeen zijn door de partijen alle afdelingen op de hoogte gesteld van de enquête, ook de afdelingen in de 39 (van de in totaal 458) gemeenten waar vanwege gemeentelijke herindelingen geen raadsverkiezingen werden gehouden.¹¹ In een enkel geval reageerden afdelingen uit deze gemeenten met de mededeling dat zij niet aan de raadsverkiezingen deelnamen en de enquête dus niet invulden. Verwacht mag wor-

den dat ook andere afdelingen en lokale partijen uit ‘herindelingsgemeenten’ zich hebben onthouden van deelname aan dit onderzoek.

Tabel 1. Respons per partij (absoluut en in %)

	email	post	totaal	respons	%
CDA	403	50	453	205	45,3
ChristenUnie	189	26	215	140	65,1
D66	222	25	247	133	53,9
GroenLinks	225	9	234	164	70,1
LPF	-	11	11	5	45,5
PvdA	408	8	416	311	74,8
SGP	-	161	161	95	59,0
SP	93	-	93	89	95,7
VVD	387	43	430	311	72,3
FNP	18	3	21	12	57,1
lokale partijen	754	130	884	396	44,8
totaal	2.699	466	3.165	1.824	57,6

Ten behoeve van het onderzoek zijn dus de secretarissen (of andere bestuurders) van alle afdelingen van de landelijke politieke partijen benaderd en vertegenwoordigers van alle lokale politieke groeperingen die vóór 7 maart 2006 zitting hadden in de gemeenteraad – in totaal 3.165 personen. Vanaf 23 december 2005 tot 1 maart 2006 waren zij in de gelegenheid de enquête in te vullen. Gedurende deze twee maanden reageerden 1.824 personen – een respons van 57,6 procent. Bij vrijwel alle partijen lag de respons in het algemeen ruim boven de vijftig procent (zie tabel 1). Het CDA haalde met 45,3 procent deze grens niet en scoorde het laagst; de SP gaf met 95,7 procent de hoogste respons te zien.¹² Dit betekent dat het CDA duidelijk ondervertegenwoordigd is. Gelet op het feit dat deze partij veel leden heeft verloren in de afgelopen jaren, én dat zij al eerder problemen heeft gemeld bij de kandidaatstelling, kan dit betekenen dat het beeld dat deze enquête geeft wat positiever is dan de werkelijkheid.

Aangezien de respons van de drie grote partijen CDA, PvdA en VVD – die in nagenoeg alle gemeenten hebben deelgenomen aan de raadsverkiezingen – tamelijk evenredig verdeeld is over grote, middelgrote en kleinere gemeenten, kan worden gesteld dat de gegevens in dit opzicht representatief zijn (zie tabel 2). De lichte ondervertegenwoordiging van de CDA-, PvdA -en VVD-afdelingen in kleinere gemeenten zou kunnen worden verklaard uit het gegeven dat deze partijen hier een te kleine

afdeling (dat wil zeggen: te weinig leden) hebben om te kunnen deelnemen aan de raadsverkiezingen.

Tabel 2. Verdeling van de respons van afdelingen van het CDA, de PvdA en de VVD naar gemeentegrootte (in %)

	< 20.000	20-50.000	50-100.000	>100.000	totaal
CDA	42	42	10	6	100 %
PvdA	41	37	13	9	100 %
VVD	42	42	9	7	100 %
Nederland	48	38	9	5	100 %

Naast de resultaten van de enquête is in deze bijdrage ook gebruik gemaakt van informatie die door de partijen zelf is verstrekt. Verder zijn ook de uitkomsten verwerkt van een expertmeeting met vertegenwoordigers van de partijbureaus en de VPPG op 24 april 2006, waar de eerste uitkomsten van het onderzoek werden gepresenteerd.

4. Partijen en leden

Politieke partijen hebben op lokaal niveau betrekkelijk veel problemen om het ledental op peil te houden. Uit de onderzoeksgegevens blijkt vooral dat de afdelingen van de VVD, het CDA en in mindere mate ook D66 kampen met een dalend ledental (zie tabel 3). Hiertegenover staan de SP-afdelingen, en in mindere mate ook die van GroenLinks, de PvdA en de SGP, die vaker een groei van het ledenbestand rapporteerden. Ook bij lokale partijen stijgt het ledental vaker dan gemiddeld.

Tabel 3. Ontwikkeling ledental in de afdelingen per partij in de 'laatste jaren' voor 2006 (in %)

	gedaald	gelijk gebleven	gestegen
CDA	61,1	33,9	5,0
ChristenUnie	17,5	54,2	28,3
D66	41,5	47,7	10,8
GroenLinks	6,3	45,3	48,4
PvdA	8,9	54,8	36,3
SGP	10,7	50,9	38,4
SP	2,2	11,0	86,8
VVD	52,2	37,4	10,4
lokale partijen	10,6	45,3	44,0
totaal	28,0	43,6	28,4

Tabel 4. Gemiddeld aantal leden en actieve leden per partijafdeling of lokale partij, per gemeentegrootteklasse

	inwonertal		ledental	aantal actieve leden
lokaal	< 20.000	gem.	51	18
		n	138	138
		s.d.	37,4	10,8
	20-50.000	gem.	73	22
		n	220	221
		s.d.	51,4	11,5
	50-100.000	gem.	69	22
		n	64	63
		s.d.	75,4	14,2
	>100.000	gem.	126	23
		n	38	35
		s.d.	147,6	8,8
	totaal	gem.	70	21
		n	460	457
		s.d.	67,8	11,6
landelijk	<20.000	gem.	75	17
		n	795	785
		s.d.	68,8	12,6
	20-50.000	gem.	111	23
		n	899	882
		s.d.	106,1	19,9
	50-100.000	gem.	184	30
		n	302	299
		s.d.	147,7	18,9
	>100.000	gem.	410	56
		n	225	220
		s.d.	405,5	55,3
	totaal	gem.	139	25
		n	2220	2187
		s.d.	187,8	26,3
totaal	<20.000	gem.	71	17
		n	933	923
		s.d.	65,6	12,3
	20-50.000	gem.	104	23
		n	1118	1103
		s.d.	99,0	18,5
	50-100.000	gem.	164	28
		n	366	362
		s.d.	144,6	18,4
	>100.000	gem.	369	51
		n	263	255
		s.d.	391,9	52,6
	totaal	gem.	127	24
		n	2680	2644
		s.d.	175,2	24,5

s.d.: standaarddeviatie

Lokale partijen hebben in kleine gemeenten gemiddeld genomen meer (actieve) leden dan afdelingen van landelijke partijen, terwijl ze in de grote steden juist over minder (actieve) leden beschikken.¹³ Onder actieve leden worden hier de leden verstaan die deelnemen aan partijactiviteiten als het rondbrengen van folders en het bezoeken van partijbijeenkomsten, of die bijvoorbeeld lid zijn van het afdelingsbestuur of van de schaduwfractie. Waar bij de partijafdelingen het ledental en het aantal actieve leden sterk toeneemt naarmate de gemeente groter wordt, blijft bij lokale politieke groeperingen vooral het aantal actieve leden nagenoeg constant. De afdelingen van de landelijke politieke partijen hebben in de kleinste gemeenten (minder dan 20.000 inwoners) gemiddeld zeventien actieve leden en in de grote steden (meer dan 100.000 inwoners) gemiddeld 55 actieve leden. Bij lokale partijen blijft het aantal actieve leden zoals gezegd vrijwel stabiel: gemiddeld achttien in de kleinste gemeenten en 22 in de grootste (zie tabel 4).¹⁴

De daling van het ledenbestand laat zich vooral voelen bij partijorganisaties die over een gering aantal leden beschikken. Afdelingen van landelijke politieke partijen hebben gemiddeld bijna 140 leden, waarvan er ongeveer 25 actief zijn (achttien procent). Lokale politieke partijen zijn met zeventig leden gemiddeld genomen kleiner, maar hebben verhoudingsgewijs meer actieve leden: ruim twintig (29 procent). Vooral in kleinere gemeenten is het aantal actieve leden dat nodig is om de partijorganisatie te laten functioneren – en waaruit geput kan worden bij de selectie van kandidaten – niet erg groot. In gemeenten beneden de 20.000 inwoners gaat het maar om een klein aantal – vaak minder dan vijftien – actieve leden.¹⁵

5. Kandidaatstelling

Dat de kandidaatstelling voor de gemeenteraadsverkiezingen bij sommige partijen in een aantal gemeenten problemen met zich meebrengt, is niet nieuw. In 1998 voerde de Bestuurdersvereniging van het CDA een onderzoek uit onder ruim zevenhonderd voorzitters van partijafdelingen en gemeenteraadsfracties. Iets meer dan de helft van hen maakte gewag van problemen bij het vinden van geschikte kandidaten – ‘in die zin dat er kennelijk niet voldoende (geschikte) mensen uit bijvoorbeeld het bedrijfsleven, vrouwen, jongeren en eventueel allochtonen beschikbaar waren’.¹⁶ Vooral in kleinere gemeenten – tot 10.000 inwoners – hadden zich problemen voorgedaan. Geheel verwonderlijk is dat niet, aangezien in deze categorie de afdelingen doorgaans de minste leden tellen.

Bij de raadsverkiezingen in 2002 heeft het DNPP een email-enquête gehouden in 95 geselecteerde gemeenten onder 415 afdelingen van landelijke partijen alsmede lokale partijen. Van de 155 afdelingen en lokale

partijen die reageerden, meldde ruim acht procent ernstige wervingsproblemen. In de overige gevallen liep de rekrutering minder moeizaam, maar bepaald niet altijd vlekkeloos: er was nogal eens overredingskracht nodig om voldoende aspirant-kandidaten over de streep te trekken.¹⁷

5.1 Problemen bij de kandidaatstelling

Alhoewel de huidige enquête moeilijk vergelijkbaar is met de vroegere vanwege hun uiteenlopende opzet, lijkt het veilig te stellen dat de problemen in 2006 er in ieder geval niet kleiner op zijn geworden. Ruim 32 procent van de geënquêteerde afdelingen van landelijke partijen en lokale partijen meldde dat het hun ‘enige’ moeite heeft gekost om voldoende geschikte kandidaten te vinden; bijna veertien procent spreekt zelfs van ‘veel’ moeite (zie tabel 5). Dit betekent dat in totaal ongeveer 46 procent van de partijafdelingen en lokale partijen in meer of mindere mate moeite heeft ondervonden bij de rekrutering van kandidaten. Dat gold vooral voor de afdelingen van D66: ruim 31 procent sprak van ‘veel moeite’ – tegen elf tot vijftien procent van de afdelingen van de overige potentiële regeringspartijen CDA, PvdA en VVD. Het wekt dan ook geen verbazing dat in ruim de helft van de D66-afdelingen is overwogen om niet aan de raadsverkiezingen deel te nemen.

Tabel 5. *Problemen bij de kandidaatstelling (in %)*

	nee, geen moeite	nee, nauwelijks moeite	ja, enige moeite	ja, veel moeite
CDA	33,7	19,7	32,1	14,5
ChristenUnie	27,5	32,5	24,5	15,5
D66	17,7	26,4	24,5	31,4
GroenLinks	25,4	30,1	30,1	14,4
PvdA	26,1	25,1	37,9	11,0
SGP	30,3	22,4	38,2	9,2
SP	28,4	29,5	37,5	4,5
VVD	28,2	20,9	38,3	12,6
lokale partijen	37,0	24,7	28,6	9,7
totaal	29,3	24,6	32,4	13,7

De SP-afdelingen onderscheiden zich in positieve zin: nog geen vijf procent van hen zei veel moeite te hebben ondervonden bij het vinden van voldoende geschikte kandidaten. Dit zal ongetwijfeld samenhangen met het feit dat in de SP de afdelingen die aan de raadsverkiezingen mee willen doen toestemming dienen te vragen aan de partijraad, die

vervolgens op basis van stringente criteria een besluit neemt.¹⁸ De meeste andere partijen kennen niet zo'n centralistische procedure; de afdelingen zijn daar betrekkelijk autonoom in hun beslissing al dan niet deel te nemen aan de raadsverkiezingen.

Een andere opvallende uitkomst van het onderzoek is dat de lokale partijen in het algemeen minder moeite hadden om passende kandidaten voor de raadsverkiezingen te vinden dan de afdelingen van de landelijke partijen. Ruim 28 procent van de lokale partijen heeft enige moeite en bijna tien procent geeft aan veel moeite te hebben gehad – samen iets meer dan een derde, de laagste score. Lokale partijen hebben dan ook minder vaak overwogen niet deel te nemen aan de raadsverkiezingen dan de afdelingen van landelijke partijen: negen procent tegen zestien procent.

5.2 Mogelijke oorzaken problemen volgens de partijen

Aan de lokale partijen en landelijke partijafdelingen die moeite hadden om voldoende geschikte kandidaten te vinden, is een aantal mogelijke redenen voorgelegd die kunnen verklaren waarom de rekrutering problematisch verliep. Het vaakst werd naar de hoeveelheid tijd verwezen die het raadslidmaatschap zou kosten: meer dan tweederde van de afdelingen en lokale partijen achtte dit van invloed op de kandidaatstelling (zie tabel 6). D66-afdelingen achtten dit van het minste belang (52 procent); de kiesverenigingen van de SGP vonden dit het meest problematisch (89 procent). Ook de lokale partijen meenden bovengemiddeld dat het grote tijdsbeslag van het raadswerk een negatieve factor was geweest bij het vinden van kandidaten.

Als tweede belangrijke reden voor kandidaatstellingsproblemen wezen de afdelingen en lokale partijen op het geringe aantal actieve leden. Tweederde tot driekwart van de afdelingen van de grote landelijke partijen noemde deze factor (zie tabel 7). Maar liefst 82 procent van de afdelingen van D66 had met dit probleem te maken. Vooral in de kleinere gemeenten noemden de afdelingen van de landelijke partijen dit als een belangrijke moeilijkheid bij het vinden van raadskandidaten. Voor lokale partijen gold dit juist alleen in de grote steden, zoals hierboven reeds vermeld. Andere kleine landelijke partijen – en dan met name de SGP en de SP – hadden minder over het aantal actieve leden te klagen. Ook de lokale partijen kenden dit probleem over het geheel genomen minder.

Tabel 6. Het grote tijdsbeslag van het raadswerk als reden voor problemen bij kandidaatstelling (in %)

	te groot tijdsbeslag	
	nee	ja
CDA	31,2	68,8
ChristenUnie	37,2	62,8
D66	48,4	51,6
GroenLinks	22,8	77,2
LPF	33,3	66,7
PvdA	35,8	64,2
SGP	11,3	88,7
SP	29,7	70,3
VVD	31,2	68,8
lokale partijen	26,0	74,0
Totaal	31,4	68,6

Tabel 7. Te weinig actieve leden als reden voor problemen bij kandidaatstelling (in %)

	te weinig actieve leden	
	nee	ja
CDA	37,7	62,3
ChristenUnie	48,7	51,3
D66	18,0	82,0
GroenLinks	38,7	61,3
PvdA	24,7	75,3
SGP	64,8	35,2
SP	70,3	29,7
VVD	30,7	69,3
lokale partijen	64,7	35,3
totaal	39,8	60,2

In het algemeen vonden de afdelingen van de landelijke partijen dat een mogelijk onvoldoende geachte beloning van gemeenteraadsleden nauwelijks van invloed was op de kandidaatstelling. In het geval van de SGP (drie procent) en ChristenUnie (vier procent) speelde deze overweging vrijwel helemaal geen rol – bij de VVD (zestien procent) en het CDA (achtien procent) wat vaker (zie tabel 8). Bijna een op de drie

lokale partijen daarentegen was van mening dat de onvoldoende honorerings de kandidaatstelling had bemoeilijkt.

Tabel 8. Onvoldoende beloning van gemeenteraadsleden als reden voor problemen bij kandidaatstelling (in %)

	onvoldoende beloning van gemeenteraadsleden	
	nee	ja
CDA	82,4	17,6
ChristenUnie	96,2	3,8
D66	89,4	10,6
GroenLinks	86,0	14,0
PvdA	87,4	12,6
SGP	97,2	2,8
SP	91,9	8,1
VVD	83,9	16,1
lokale partijen	69,9	30,1
totaal	84,7	15,3

Bedreigingen lijken aspirant-raadsleden niet te hebben afgeschrikt. Sinds de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 2002 en de moord op W.S.P. Fortuyn vlak voor de verkiezingen, is het aantal bedreigingen van politici sterk toegenomen.¹⁹ A. Hirsi Ali en G. Wilders, die beiden al meerdere jaren permanent worden bewaakt, symboliseren als het ware de toegenomen onveiligheid voor Haagse politici. ‘Bedreigingen zijn op landelijk niveau al bijna een vertrouwd fenomeen, maar ook op regionaal en lokaal niveau komen steeds meer voorbeelden boven water van politici die worden geconfronteerd met dreigementen van ontevreden landgenoten.’²⁰ Dit bleek ook uit een inventarisatie die Gedeputeerde Staten van Noord-Holland in 2005 in hun provincie lieten opmaken: ‘het is meer regel dan uitzondering (geworden) dat op lokaal niveau volksvertegenwoordigers te maken krijgen met dreigingen, zowel ten aanzien van de burgemeesters, als ten aanzien van de wethouders en/of raadsleden’.²¹ De voorzitter van het CDA in Amsterdam verklaarde in de aanloop naar de raadsverkiezingen van maart 2006 dat de bedreigingen de werving van nieuwe raadsleden bemoeilijkten. ‘Je moet echt voorzichtig zijn, mensen ontploffen tegenwoordig erg snel’.²²

Uit de enquête blijkt echter dat de animo om zich te kandideren voor de gemeenteraad nauwelijks werd beïnvloed door de toenemende bedreigingen van lokale politici. Slechts in 1,9 procent van de afdelingen en lokale partijen heeft dit een rol gespeeld. Opvallend is wel dat alleen de afdelingen van de grote partijen – het CDA, de PvdA en het sterkst de VVD – hiermee te maken hadden; de afdelingen van de ChristenUnie,

D66, GroenLinks, SGP en SP rapporteerden niets over dit verschijnsel. Wellicht dat deze verdeling te maken heeft met het feit dat de eerstgenoemde drie partijen veel vaker in het college van burgemeester en wethouders participeren, en als bestuurderspartijen vaker te maken hebben met bedreigingen. Nog saillant is echter het hoge percentage lokale partijen dat zegt bij de kandidaatstelling last te hebben ondervonden van de toenemende bedreigingen van lokale politici: bijna zes procent, drie keer meer dan het gemiddelde.

Enkele partijen hadden ten slotte ook te maken met een reglementaire beperking van het aantal termijnen dat een raadslid deel kan uitmaken van de gemeenteraad. Met name bij GroenLinks zorgde die beperking van het aantal zittingstermijnen voor problemen bij de kandidaatstelling; meer dan achttien procent van de afdelingen noemde dit als een belemmerende factor. Bij het CDA ging het om bijna zes procent van de afdelingen, en bij de PvdA om drie procent.

5.3 Rekrutering van niet-partijleden

Gezien de (grote) problemen die een aantal afdelingen ondervond bij het vinden van geschikte kandidaten, ligt het voor de hand dat zij over de grenzen van hun partij heen hebben gekeken en hebben geprobeerd niet-partijleden te rekruteren. Dit is inderdaad het geval geweest in de aanloop naar de raadsverkiezingen van 2006. Vooral partijafdelingen en lokale partijen die veel moeite hebben moeten doen om aan voldoende raadskandidaten te komen, hebben relatief vaak onder niet-leden naar kandidaten gezocht (zie tabel 9 en 10). De afdelingen van GroenLinks (47 procent) en het CDA (41 procent) deden dit het vaakst; die van de SGP het minst.

In totaal heeft 29 procent van de landelijke partijafdelingen niet-partijleden kandidaat gesteld. Dit geeft aan dat de ooit zo hermetische scheiding tussen leden en niet-leden van een politieke partij permeabel is geworden; de partijorganisatie past zich als een organisme aan de gewijzigde omstandigheden aan. Bij de PvdA en het CDA hebben de landelijke partijbureaus zelfs bevorderd om niet-leden te rekruteren als raadskandidaat – soms omdat het anders onmogelijk zou zijn om voldoende kandidaten te vinden, maar ook om op die manier ruimte te geven aan de noodzakelijk geachte vernieuwing binnen de fractie. Overigens geldt voor alle partijen wel de verplichting om als kandidaat lid te worden van de betreffende partij. Lokale partijen vertonen een nog hogere mate van flexibiliteit: maar liefst 54 procent van hen rekruteerde personen die (nog) niet als partijlid waren ingeschreven.

Tabel 9. Rekrutering niet-partijleden (in %)

	rekrutering niet-partijleden	
	ja	nee
CDA	41,0	59,0
ChristenUnie	17,9	82,1
D66	15,3	84,7
GroenLinks	46,6	53,4
PvdA	38,2	61,8
SGP	3,3	96,7
SP	5,6	94,4
VVD	25,5	74,5
lokale partijen	54,4	45,6
totaal	33,5	66,5

Tabel 10. Percentage partijen dat onder niet-partijleden heeft gerekruteerd naar de mate waarin het moeite heeft gekost om raadsleden te vinden (in %)

	rekrutering niet-partijleden	
	ja	nee
nee, geen moeite	23,5	76,5
nee, nauwelijks moeite	28,9	71,1
ja, enige moeite	39,0	61,0
ja, veel moeite	51,6	48,4
totaal	33,6	66,4

6. Beperkende factoren rekruteringsvermogen

Om na te gaan wat het relatieve belang is van de verschillende factoren die het rekruteringsvermogen van partijen beïnvloeden, zijn categorische regressie-analyses uitgevoerd.²³ Uit een eerste analyse voor alle afdelingen van landelijke partijen en lokale partijen tezamen blijkt dat de problemen bij rekrutering van raadskandidaten vooral worden verklaard – in volgorde van relevantie – door gemeentegrootte, de mate van lijstvernieuwing (hier gedefinieerd als het percentage niet-raadsleden op een verkiesbare plaats) en de ontwikkeling van het ledental (zie tabel 11). De deelname aan het college blijkt als verklarende factor niet van

belang. Dat geldt ook voor het aantal (actieve) leden van een partij; waarschijnlijk omdat het ledental een functie is van de grootte van een gemeente en omdat partijen betrekkelijk vaak ook buiten de partijgeledingen rekruteren. Dat zij zich hierbij tot de inwoners van de gemeente moeten beperken, maakt het inwonertal extra relevant. Hoewel ledental geen betekenis heeft, blijkt de *ontwikkeling* van het ledental wel van belang te zijn: partijen met een dalend ledental rapporteren vaker problemen bij de kandidaatstelling. Daarbij is blijkbaar niet het dalend ledental op zichzelf een probleem maar wellicht wel de daarmee tot uitdrukking komende afgenomen aantrekkingskracht van de partij, die het moeilijk maakt om voldoende kandidaten te vinden.

Zoals uit de percentages verklaarde variantie blijkt (in tabel R^2_{adj}), worden problemen bij de kandidaatstelling overigens maar voor een beperkt gedeelte verklaard door de genoemde factoren. Uit de analyses blijkt vooral wat het relatieve belang is van de verklarende factoren. Deze zijn uitgedrukt in Beta's: hoe hoger de beta, hoe sterker de autonome invloed die een verklarende factor heeft.

Tabel 11. Relatieve belang factoren die rekruteringsproblemen beïnvloeden, uitkomsten categorische regressie-analyse, (uitkomsten in Beta's)

predictoren rekruteringsvermogen	landelijke partijen	lokale partijen	allen
gemeentegrootte	-.150	-.138	-.157
aantal leden	-.022 (n.s.)	.14 (n.s.)	.025 (n.s.)
aantal actieve leden	-.044 (n.s.)	.227	-.087 (n.s.)
ontwikkeling ledental	-.076	-.263	-.091
collegedeelname	-.059 (n.s.)	-.067 (n.s.)	-.060 (n.s.)
lijstvernieuwing	.100	.131	.111
R	0.24	0.43	0.25
R^2_{adj}	0.05	0.16	0.06

n.s.: niet significant ($p > 0.01$)

Wat opvalt is dat de mate van lijstvernieuwing sterk bijdraagt aan het optreden van problemen bij kandidaatstelling. Naarmate partijen weinig zittende raadsleden op hun lijst kunnen of willen plaatsen, nemen de problemen toe. Op zich is dat natuurlijk vanzelfsprekend: als raadsleden zich niet meer opnieuw kandidaat (mogen) stellen voor een verkiesbare plaats moeten partijen op zoek naar nieuw politiek talent, waarbij zich allerlei problemen kunnen voordoen. Toch maakt deze vanzelfsprekendheid de invloed van lijstvernieuwing niet triviaal, zeker als wordt

bedacht dat veel raadsleden zich niet meer opnieuw kandidaat wilden stellen vanwege de grote tijdsinvesteringen die het raadslidmaatschap in de praktijk vergt.²⁴ Ook de nieuwe eisen die dualisering aan raadsleden stelt, kunnen ertoe hebben bijgedragen dat raadsleden hebben (moeten) afgezien van hun kandidatuur.

Wat betreft de redenen waarom het moeite kost om raadskandidaten te vinden, bestaan er interessante verschillen tussen de afdelingen van landelijke partijen en lokale partijen. Bij de afdelingen worden de problemen bij de rekrutering vooral verklaard door gemeentegrootte; bij de lokale partijen is het juist het beperkte aantal actieve leden dat hun rekruteringsvermogen het meest verklaart. Waarschijnlijk heeft dat te maken met het eerder opgemerkte gegeven dat het aantal actieve leden bij lokale partijen minder sterk afhankelijk is van de gemeentegrootte dan bij landelijke partijen. Of anders gezegd: in kleinere gemeenten hebben lokale partijen relatief veel actieve leden, in grotere gemeenten relatief wat minder.²⁵ Dit verklaart ook waarom de ontwikkeling van het ledental vooral voor lokale partijen van invloed is op het voorkomen van problemen bij kandidaatstelling: met relatief weinig leden hebben zij minder 'rek' als het ledental afneemt. Verder kan de ontwikkeling van het ledental ook worden gezien als een indicator voor de groei of erosie van de maatschappelijke voedingsbodem van een partij, en daarmee van het vermogen om buiten de eigen gelederen te rekruteren.

7. Slot

De invoering van meer dualistische verhoudingen in de Nederlandse gemeentepolitiek in 2002 had als voornaamste oogmerk de versterking van de lokale democratie. Daarbij was het ook de bedoeling om zieltoegende lokale partijafdelingen van een nieuwe impuls te voorzien. Door de taken en verantwoordelijkheden van de gemeenteraad en het college van burgemeester en wethouders te scheiden, zouden politieke tegenstellingen duidelijker voor het voetlicht kunnen worden gebracht, waardoor de lokale politiek voor de kiezers herkenbaarder en aantrekkelijker zou worden. Uiteindelijk zou dit moeten resulteren in een grotere belangstelling voor en betrokkenheid bij plaatselijke politieke kwesties, hetgeen mede zou bijdragen aan een revitalisering van lokale politieke partijen.

Of er sinds 2002 dankzij de invoering van dualisme sprake is van een toegenomen politieke interesse, is niet eenvoudig en eenduidig vast te stellen. Feit is wel dat de opkomst bij de raadsverkiezingen van 2006 iets hoger uitkwam dan in 2002. Verder rapporteerden in deze enquête 28 procent van de lokale partijen en de landelijke partijafdelingen over de 'afgelopen jaren' tot 2006 een groei van het ledental, maar daarte-

genover staat een ongeveer evenzo groot aandeel dat een teruggang meldde. Overigens kan een daadwerkelijke toename van de politieke betrokkenheid van burgers ook niet zomaar (uitsluitend) aan de invoering van het dualisme worden toegeschreven; vele andere factoren kunnen daarop van invloed zijn, zoals bijvoorbeeld de opleving van het landelijke politieke debat sinds de opkomst van Fortuyn in 2001-2002.

Wat de effecten van de dualisering ook geweest mogen zijn, het is wel duidelijk dat de daling van het ledental van een aantal (grote) politieke partijen voortgaat. In het bijzonder de ledenaanhang van het CDA, de VVD en D66 blijven krimpen – veertig procent tot ruim zestig procent van de afdelingen van deze partijen hebben met dit verschijnsel te maken. Met name in de kleinere gemeenten lijkt een kritische grens in zicht te komen – overigens niet alleen bij deze, maar ook bij andere partijen. Niet alleen zijn daar nauwelijks voldoende actieve leden om de partijafdeling naar behoren te laten functioneren, maar ook doen hier zich problemen voor bij het vinden van kandidaten voor de raadsverkiezingen. Ongeveer een op de zeven afdelingen van de landelijke partijen had veel moeite om mensen bereid vinden een verkiesbare plaats op de lijst in te nemen. In ruim eenderde van alle gevallen werd uiteindelijk ook een beroep gedaan op niet-partijleden.

Hoewel er hier voor partijen ook mogelijkheden liggen (de noodzaak om buiten de eigen geledingen te werven en nieuw bloed te vinden kan op partijen een vitaliserende uitwerking hebben), is de staat van een substantieel deel van de lokale afdelingen zorgwekkend te noemen. Dit heeft natuurlijk gevolgen voor de landelijke partijorganisatie, aangezien de afdelingen immers de *grass roots* van een partij vormen. De niet aan landelijke partijen gebonden lokale partijen lijken er beter voor te staan. Met verhoudingsgewijs meer actieve leden blijken zij ook beter in staat om burgers bereid te vinden zich te kandideren voor het raadslidmaatschap. Dat kan te maken hebben met minder stringente kwaliteitseisen die zij aan potentiële kandidaten stellen, maar waarschijnlijk nog meer met de andere manier waarop zij hun contacten met de samenleving vormgeven: niet via een grote ledenorganisatie zoals de traditionele massapartij, maar met actieve leden die contacten onderhouden met (georganiseerde) burgers.²⁶ Op die manier lukt het hen beter dan landelijke partijen om potentiële volksvertegenwoordigers aan zich te binden. De gevolgen van het afnemende rekruteringsvermogen van partijen voor de kwaliteit van de lokale democratie zijn nog niet duidelijk. Het afgenomen rekruteringsvermogen van partijen kan er in de praktijk toe leiden dat er concessies worden gedaan aan de kwaliteit van raadskandidaten, met alle gevolgen voor het functioneren van de gemeenteraad. Hier staat tegenover dat landelijke partijen steeds meer het voorbeeld van lokale partijen volgen in het aantrekken van niet-leden die hun spo-

ren in het plaatselijke verenigingsleven hebben verdiend. Deze verbreding van het rekruteringsbereik zou de vertegenwoordigende functie van de raad kunnen versterken, met uiteindelijk gunstige gevolgen voor de responsiviteit en legitimiteit van de lokale politiek.

noten

¹ Alhoewel dit kan veranderen wanneer in het Nederlandse parlementaire bestel meer elementen van de directe democratie worden opgenomen en bijvoorbeeld partijlozen zich zullen kandideren voor bijvoorbeeld het burgemeesterschap. Zie onder meer D.J. Elzinga, 'De toekomst van de vertegenwoordigende partijendemocratie', in: J.W.M. Engels en M. Nap, red., *De ontwikkeling en toekomst van de vertegenwoordigende democratie. Staatsrechtconferentie 2003 Rijksuniversiteit Groningen*, Deventer, 2004, 1-27; en G. Voerman, 'De gevolgen van het nieuwe kiesstelsel voor de politieke partijen', in: *Nieuw kiesstelsel. Verslag van de discussiebijeenkomst over de hoofdlijnennotitie 'Naar een sterker parlement' op 22 januari 2004*, Den Haag, 2004, 27-37.

² Zie G. Voerman, 'De ledentallen van politieke partijen, 1945-1995', in: *Jaarboek 1995 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1996, 192-206; zie voor de ledentallen in de periode 1995-2006 de Jaarboeken van het DNPP die sindsdien zijn verschenen of de website van het DNPP (www.dnpp.nl).

³ R. Katz en P. Mair, red., *Party Organizations A data handbook on party organizations in western democracies, 1960-1990*, London, 1992.

⁴ Voerman, 'De ledentallen van politieke partijen', 199.

⁵ Zie hierover G. Voerman, 'Ledenverlies plaatst politieke partijen voor groeiend rekruteringsprobleem', in: *Nederlandsche Staatscourant*, 13 januari 2000.

⁶ CDA Bestuurdersvereniging, 'Oorzaken winst-verlies gemeenteraadsverkiezingen 4 maart 1998. Analyse en conclusies', in: *Bestuursforum*, 23 (1999), 5 (mei).

⁷ Zie voor een verslag: 'Een op de twaalf partijen kan lijst moeilijk vullen', in: *VNG-magazine*, 56 (2002), 9 (1 mrt), 8; P. van der Zwan, 'De jacht op vers bloed', in: idem, 20-21.

⁸ Uiteraard daalde niet het ledental van alle partijen; vooral de (potentiele) regeringspartijen hadden met een structurele neergang van hun ledenaanhang te maken. Kleinere partijen als de SGP, de ChristenUnie, GroenLinks en met name de SP wisten vaak wel (enige) ledenwinst te boeken. Zie voor een overzicht van de ledenloop per partij de bronnen vermeld in noot 2.

⁹ H.P.A. Nawijn deed alleen in Zoetermeer aan de raadsverkiezingen mee, onder de naam 'Lijst Hilbrand Nawijn'.

¹⁰ De opstellers van dit paper willen graag de landelijke partijen, de Fryske Nasjonale Party (FNP) en de Vereniging van Plaatselijke Politieke Groeperingen (VPPG) bedanken voor hun bereidwillige medewerking aan dit onderzoek. Zonder hun bijdrage had de enquête nooit zo succesvol kunnen zijn; ongetwijfeld heeft de aanbeveling van de vragenlijst van de meeste partijbureaus bij de afdelingen opkomstverhogend gewerkt. Met name willen wij dank zeggen aan Harmke Hulsman (CDA), Wiepkje Bodika (ChristenUnie), Chantal Langejans (D66), Tjibbe Brinkman (FNP), Hester van de Putte en Arjen van Slooten (GroenLinks), Jan-Jaap van den Berg, Lianne Raap, Floris van Trier en Madeleine de Vries (PvdA), Volbregt Smit (SGP), Mathijs Spaas (SP), Theo van Swol (VPPG) en Herbert Zilverentant (VVD).

¹¹ Volgens de Kiesraad betrof het hier de volgende gemeenten/regio's: Obdam en Wester-Koggeland; Medemblik, Noorder-Koggenland en Wognum; Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs en Bleiswijk; Binnenmaas en 's-Gravendeel; en Liemeer, Nieuwkoop en Ter Aar (die alle per januari 2007 zouden worden samengevoegd). Als gevolg van een op handen zijnde herindeling in Midden-Limburg hebben een aantal gemeenten uit deze regio niet aan de gemeenteraadsverkiezingen in 2006 deelgenomen. Het betreft hier: Roermond en Swalmen; Ambt Montfort en Roerdalen; Thorn, Heel en Maasbracht; en Haelen, Heijthuisen, Hunsel en Roggel en Neer. Een aantal gemeenten waren per 1 januari 2006 heringedeeld: Drechterland, Teylingen, Katwijk en Utrechtse Heuvelrug. Aangezien in deze gemeenten reeds eerder verkiezingen hebben plaatsgevonden voor de gemeenteraad, werd in deze gemeenten niet gestemd op 7 maart 2006. Per 1 januari 2005 werden heringedeeld: Deventer, Aalten, Berkelland, Bronckhorst, Doetinchem, Groenlo, Lochem, Montferland, Oude IJsselstreek, Zevenaar en Zutphen. Ook in deze gemeenten hadden reeds eerder verkiezingen plaatsgevonden voor de gemeenteraad, waardoor niet werd meegedaan aan de raadsverkiezingen in 2006.

¹² Ook de LPF bleef onder de vijftig procent, maar gezien het geringe aantal gemeenten waar deze partij aan de verkiezingen deelnam is zij geen factor van betekenis in deze enquête. In het vervolg zal daarom ook niet meer expliciet naar de LPF worden verwezen. Ook de FNP blijft vanwege het relatief geringe aantal gevallen verder buiten beschouwing.

¹³ Afgaande op de feitelijke ledentallen van de landelijke partijorganisaties die het DNPP in januari 2006 heeft verzameld (zie www.rug.nl/dnpp/informatie/persber/pers5/index), hebben de geënquêteerde afdelingssecretarissen het ledental van hun afdeling meestal te hoog geschat. Het feitelijke ledental van iedere partijafdeling zal gemid-

deld genomen bijna twee keer kleiner zijn dan het aantal leden dat opgegeven is. Waarschijnlijk zal ook het opgegeven aantal actieve leden hoger zijn uitgevallen dan in werkelijkheid het geval is. Of lokale politieke groeperingen hun (actieve) ledental eveneens (en in even grote mate) hebben overschat kan niet worden achterhaald, maar dit lijkt wel voor de hand te liggen. Op basis van de weergegeven cijfers kunnen daarom slechts indicatieve en geen absolute uitspraken worden gedaan over de (actieve) ledentallen. Aangezien er vanuit mag worden gegaan dat de lokale politieke groeperingen en de partijafdelingen hun ledental in ongeveer even sterke mate hebben overschat, kunnen er op basis van de data wel vergelijkingen worden getrokken tussen verschillende partijen en afdelingen.

¹⁴ De hier gepresenteerde gemiddelde ledentallen liggen in werkelijkheid zonder twijfel substantieel lager (zie noot 13).

¹⁵ D66 heeft in kleinere gemeenten (minder dan 50.000 inwoners) zelfs gemiddeld minder dan tien actieve leden.

¹⁶ CDA Bestuurdersvereniging, 'Oorzaken winst/verlies gemeenteraadsverkiezingen 4 maart 1998'.

¹⁷ Zie voor een verslag: 'Een op de twaalf partijen kan lijst moeilijk vullen'; Van der Zwan, 'De jacht op vers bloed'.

¹⁸ Deze kritische benadering van de landelijke partijgremia zal ertoe hebben geleid dat nogal wat afdelingen van de SP zelf zich van te voren hebben afgevraagd of zij aan de raadsverkiezingen deel moesten nemen, anders is het moeilijk te verklaren dat ruim 45 procent van hen in de enquête heeft aangegeven te hebben overwogen van deelname af te zien – en dat terwijl het vinden van geschikte kandidaten binnen de SP nauwelijks problematisch was.

¹⁹ F. Bovenkerk e.a., *Bedreigingen in Nederland. Verkenning in opdracht van Politie en Wetenschap*, Amsterdam, 2005.

²⁰ P. Brouwer, 'Gepantserd glas', in: *Binnenlands Bestuur*, 19 november 2004, 3.

²¹ Gedeputeerde Staten van Noord-Holland, *Notitie bedreigingen jegens lokale bestuurders*, z.pl., z.j. [2005]. De 43 (van de in totaal 65) gemeenten die reageerden, meldden 36 gevallen van bedreiging.

²² H. Beckers, 'Bedreiging bemoeilijkt werving raadsleden', in: *Binnenlands Bestuur*, 18 november 2005, 11.

²³ Regressie-analyses berekenen de relatieve causale samenhang tussen een afhankelijke en meerdere onafhankelijke variabelen. Categorische regressie maakt het mogelijk om ook nominale variabelen in de analyse op te nemen.

²⁴ M. Boogers, 'De glans is eraf: wrak draagvlak voor dualisme', in: *Binnenlands Bestuur*, 22 april 2005, 36-38; Zie ook: P. Castenmiller

e.a., *Afscheid van de raad. Een terugblik op het raadslidmaatschap*, Den Haag, 2002.

²⁵ Niet voor niets hebben lokale partijen in grotere gemeenten relatief juist meer problemen met kandidaatstelling, al is het verband niet significant; zie tabel 11.

²⁶ M. Boogers en P.W. Tops, *Effecten van dualisering voor burgers: beweging naar buiten?*, Den Haag, 2005.

FEMINISERING VAN DE CHRISTENUNIE?

M. Jager-Vreugdenhil en M. Leyenaar

1. Inleiding

De ChristenUnie verraste in 2006 met een kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen waarop relatief veel vrouwen te vinden waren: onder de eerste twaalf kandidaten bevonden zich zes vrouwen. Al eerder, in 2002 en in 2003, werd J.C. Huizinga-Heringa vanuit een onverkiesbare positie op de kandidatenlijst met voorkeurstemmen in de Tweede-Kamerfractie gekozen. Nadat de ChristenUnie in februari 2007 tot het vierde kabinet-Balkenende is toegetreden (met onder meer een vrouwelijke staatssecretaris), bestaat de Tweede-Kamerfractie van de Unie uit vier mannen en twee vrouwen. De indruk bestaat dat in de ChristenUnie vrouwen nadrukkelijker aanwezig zijn dan destijds in het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) en de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) – de beide voorlopers van de Unie. Deze partijen stonden nog te boek als uitgesproken ‘mannenbolwerken’. Dit had niet zozeer te maken met principiële bezwaren tegen de politieke deelname van vrouwen. In tegenstelling tot de SGP stelden zowel het GPV als de RPF alle posities open voor vrouwen. Wel werd van een zekere scheiding van taken tussen man en vrouw uitgegaan, een gegeven dat niet formeel maar wel informeel van invloed was op de politieke participatie van vrouwen.¹

Ondanks het gegeven dat christelijke politieke partijen doorgaans minder vrouwen op hun kandidatenlijsten hebben staan dan niet-christelijke partijen, zijn deze partijen aantrekkelijk voor vrouwelijke kiezers en worden de christelijke beginselen van zo’n partij gezien als een belangrijke reden voor vrouwen om op deze partijen te stemmen. Zo is ongeveer zestig procent van de electorale aanhang van de ChristenUnie vrouw.² En uit het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) dat in 2006 is gehouden, blijkt dat 2,7 procent van de mannen op de ChristenUnie heeft gestemd en 5,7 procent van de vrouwen. In dit artikel bespreken wij de positie van vrouwen binnen de partij en betekenis van het vrouwzijn voor de ChristenUnie. Eerst gaan wij kort in op de huidige populariteit van de partij. Dan volgt een meer algemene beschouwing over de

relatie tussen sekse, religie en politiek, en beschrijven wij de huidige opstelling van de ChristenUnie jegens de politieke rol van vrouwen. Welke rol vrouwelijke Unie-leden daadwerkelijk spelen, wordt duidelijk aan de hand van een onderzoek gehouden in het najaar van 2005. Het betrof een schriftelijke enquête onder 739 leden van de partij en een aantal groepsinterviews met zowel mannelijke als vrouwelijke leden.³ Op basis van de uitkomsten van dit onderzoek volgt een analyse van die participatie van vrouwen in de partij.

2. Profilering van de ChristenUnie

Christelijke partijen zijn niet weg te denken uit het Nederlandse politieke bestel. Mede vanwege het zeer toegankelijke kiesstelsel, heeft behalve het CDA en zijn voorgangers ook altijd een aantal kleinere christelijke partijen aan de landelijke verkiezingen meegedaan. Zo betrad de SGP het parlement al in 1922, het GPV in 1963 en de RPF in 1981. Deze laatste twee partijen deden vanaf de verkiezingen van 2002 mee onder de naam ChristenUnie.

SPG, GPV en RPF werden in de politicologische literatuur meestal aangeduid als ‘getuigenispartijen’ of als ‘klein rechts’. Met name deze laatste term zal tegenwoordig niet zo snel meer worden gebruikt ter aanduiding van de ChristenUnie. Onder leiding van A. Rouvoet, die in 2002 aantrad als fractieleider, ontpopte de partij zich als sociaal, milieuvriendelijk en ‘eurorealistisch’.⁴ Zo steunde de Tweede-Kamerfractie ten tijde van het centrum-rechtse derde kabinet-Balkenende de motie van de linkse oppositie om een generaal pardon aan de zogeheten oude groep asielzoekers te verlenen. Al voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006 viel Rouvoet op als een betrouwbare politicus en werd hij alom geprezen om de heldere en consistente wijze waarop hij de standpunten van de ChristenUnie-fractie naar voren bracht. Dit gebeurde zowel in het Kamerdebat over de conceptgrondwet voor de Europese Unie in mei 2005, als in de debatten over het Nederlandschap van collega-Kamerlid A. Hirsi Ali. Zijn optreden maakte veel indruk in een tijd waarin het bedrijven van politiek geen hoog aanzien zou genieten bij vele burgers. De Kamerverkiezingen van november 2006 betekenden voor de ChristenUnie niet alleen een verdubbeling van het aantal zetels – van drie naar zes –, maar leidden tevens tot regeringsdeelname. Van het vierde kabinet-Balkenende dat op 22 februari 2007 aantrad, maken twee ministers van ChristenUnie-huize en één staatssecretaris deel uit. Bovendien is Rouvoet vice-premier.

Aan de winst van de ChristenUnie bij de Tweede-Kamerverkiezingen in november 2006 waren succesvolle gemeenteraadsverkiezingen in maart voorafgegaan. In totaal werden 401 Unie-raadsleden gekozen, tegenover

364 vier jaar daarvoor. Deze winst zorgde er tevens voor dat de ChristenUnie in 86 colleges terecht kwam, veertig meer dan bij de vorige verkiezingen.⁵ Ook nu waren het sociale beleid dat de ChristenUnie voorstaat en haar betrouwbare staat van dienst belangrijke redenen om de partij als derde of vierde speler in de colleges van burgemeester en wethouders op te nemen.⁶

3. Religie en sekse in de politiek

In wetenschappelijke publicaties over de rol van vrouwen in de politiek vinden wij vaak verwijzingen naar religie.⁷ Al uit de eerste kiezersonderzoeken komt de voorkeur van vrouwen voor christelijke partijen. Gegevens over Zweden, Duitsland, Oostenrijk en de Verenigde Staten uit de periode 1915-1925 deden de Zweedse politicoloog H. Tingsten in 1937 concluderen dat 'women suffrage proved to have favoured the bourgeois parties, particularly those having a religious tint'.⁸ En ook zijn Nederlandse vakgenoot J.J. de Jong constateerde in 1956 op basis van verkiezingsgegevens uit acht landen: 'Er bestaat een niet te miskennen verschil in electoraal gedrag tussen de man en de vrouw. Meer dan van de man gaat de politieke voorkeur van de vrouw uit naar beginselpartijen op religieuze grondslag'.⁹

Voor Nederland heeft de politicologe Leyenaar het stemgedrag van vrouwen en mannen in kaart gebracht. De Kamerverkiezingen van 1922, waarin vrouwen voor het eerst mochten stemmen, lieten een winst zien voor de Antirevolutionaire Partij (ARP) (0,3 procent), de SGP (0,5 procent) en de Christelijk-Historische Unie (CHU) (4,4 procent). Omdat verkiezingsonderzoek uit die tijd ontbreekt, is het niet met zekerheid te zeggen dat deze winst werd veroorzaakt door vrouwen. Verkiezingsonderzoek uit de jaren vijftig en zestig toonde aan dat vrouwen vaker op de confessionele partijen stemden dan op de PvdA, VVD en overige linkse partijen.¹⁰ In het kiezersonderzoek van 1967 werd deze voorkeur verklaard door een aantal factoren. In de eerste plaats had het proces van deconfessionalisering vrouwen minder geraakt. Ten tweede speelde het leeftijdseffect een rol: ouderen zouden vaker op confessionele partijen stemmen dan jongeren en er waren meer oudere vrouwen dan mannen. In de derde plaats werd de partijkeuze van vrouwen sterker door traditie bepaald dan dit bij mannen het geval was, mede gezien de geringere belangstelling van vrouwen voor politiek.¹¹ De antwoorden op een open vraag in het kiezersonderzoek bevestigden de cijfers: vrouwen gaven significant vaker dan mannen een godsdienstig motief op voor hun stemgedrag (26 tegen 18 procent).¹² Hoe ziet het beeld er in de veertig jaren daarna uit? Tabel 1 levert geen eenduidig beeld op: in een aantal verkiezingsjaren stemmen meer vrou-

wen op de christelijke partijen, maar in bijvoorbeeld 1982 en 2003 is dit omgekeerd.

Tabel 1. Stempercentage van mannen en vrouwen op een confessionele partij (1971-2006)

jaar	man	vrouw	jaar	man	vrouw
1971	43	50	1989	34	41
1972	39	39	1994	22	22
1977	35	41	1998	22	22
1981	34	41	2002	34	33
1982	31	30	2003	34	31
1986	33	39	2006	31	34

N.B.: de vetgedrukte percentages staan voor een significant verschil.

Bron: Nationale Kiezersonderzoeken 1971-2003

Voor de vrouwelijke achterban van confessionele partijen ging het bij het stemmen vooral om de christelijke beginselen, waarin de belangrijkste rol van vrouwen die in het gezin was, als huisvrouw en als moeder.¹³ Het is dan ook begrijpelijk dat de christelijke partijen niet veel moeite deden om vrouwen te mobiliseren om lid te worden van de partij en daarin actief te worden. Aan het einde van de jaren tachtig zou het CDA zo'n twintig procent vrouwelijke leden hebben en het GPV vijf procent. Van de drie kleine confessionele partijen had in 1985 alleen de RPF een vrouw in het partijbestuur. Het hoofdbestuur van het CDA bestond toen voor bijna een kwart uit vrouwen.¹⁴ Aangezien het ledenbestand de belangrijkste rekruteringsbron was voor kandidaten voor gemeenteraden, Provinciale Staten en Tweede Kamer, bleef het aandeel vrouwelijke volksvertegenwoordigers dan ook achter vergeleken met de andere partijen. Wat betreft de voorlopers van het CDA – ARP, CHU en Katholieke Volkspartij (KVP) – was het aandeel van vrouwelijke Kamerleden tot het einde van de jaren tachtig minder dan tien procent; daarna stijgt het geleidelijk tot ruim eenderde na het aantreden van het vierde kabinet-Balkenende. De eerste vrouw voor een kleine confessionele partij kwam in 1982 in de Kamer: C. Ubels voor de Evangelische Volkspartij (EVP). Het GPV en de RPF, die respectievelijk van 1963 en 1981 tot en met de verkiezingen van 1998 zelfstandig aan de verkiezingen meededen, vaardigden geen vrouwen af. De ChristenUnie plaatste voor de Kamerverkiezingen van 2002 Huizinga-Heringa als eerste vrouw op deze zevende plaats van de kandidatenlijst. Verassenderwijze werd zij zoals reeds vermeld met voorkeurstemmen direct in de Kamer gekozen als vierde (en laatste) lid van de fractie. In de parlementsverkiezingen

van 2003 gebeurde dit opnieuw. Huizinga-Heringa stond op plaats vier en werd met voorkeurstemmen in de fractie van drie leden gekozen. Het aantal uitgebrachte voorkeurstemmen op de eerstgeplaatste vrouwelijke kandidaat op de lijst in de verkiezingen van 2002 en 2003 (19.797 respectievelijk 19.650) heeft de Unieleiding zich ter harte genomen. Behalve waardering voor de christelijke beginselen en programmapunten ziet de (vrouwelijke) aanhang zich ook graag vertegenwoordigd door een vrouw.¹⁵ Op de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamer-verkiezingen van 2006 waren dan ook aanzienlijk meer vrouwen te vinden dan bij de eerdere verkiezingen van de partij en haar voorlopers. Waren in 2003 slechts vier van de dertig kandidaten vrouwen, in 2006 waren dit er tien van de 29. Van deze laatste stonden er bovendien zes vrouwen bij de eerste twaalf kandidaten.

4. ChristenUnie en SGP

In een inhoudsanalyse van de verkiezingsprogramma's van RPF, GPV en SGP uit de periode 1977-1994 heeft de politicoloog J. Weggeman aangetoond hoe het Verbond in de loop der tijd dichter naar de Federatie is gekropen wat betreft de standpunten op het terrein van huwelijk, gezin en emancipatie. In de programma's van 1977 en 1981 stond dat de gehuwde vrouw 'in de eerste plaats een taak in het gezin' heeft. In het programma van 1989 stelde het GPV dat 'het een zaak van man en vrouw samen (is) afspraken te maken over de verdeling van taken'; en in 1994 was de partij van mening dat het een taak van de overheid kan zijn 'belemmeringen voor toetreding van vrouwen tot de arbeidsmarkt en ook voor de uitoefening door vrouwen van maatschappelijke en politieke functies' weg te nemen.¹⁶ De RPF was vanaf het begin voor gelijke rechten en gelijke kansen voor mannen en vrouwen.

Dat dit een duidelijk verschil is gebleven tussen RPF en GPV en later ChristenUnie enerzijds en de SGP anderzijds, blijkt onder meer uit de opstelling van de ChristenUnie en het standpunt van de SGP met betrekking tot politieke participatie van vrouwen in de eigen geledingen. De opstelling van de SGP dat vrouwen geen volwaardig partijlid kunnen worden en zich niet verkiesbaar kunnen stellen, leidde er in september 2005 toe dat de partij haar overheidssubsidie kwijtraakte. De rechter oordeelde dat dit standpunt discriminerend was en strijdig met het door Nederland ondertekende Vrouwenverdrag.¹⁷ De ChristenUnie, die zelf geen formele beperkingen voor vrouwen op principiële gronden hanteert, kreeg opnieuw met het SGP-standpunt te maken bij de lijsttenschuivingen voor de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2006. In Barneveld wilde de SGP geen lijstverbinding aangaan met de ChristenUnie, omdat die partij een vrouwelijke lijsttrekker had. In Amersfoort

zegde de ChristenUnie zelf de samenwerking met de SGP op na grote onenigheid over de plaats van een vrouw op de lijst. In Enkhuizen stapte een aantal SGP-leden over naar de ChristenUnie, na een discussie over de positie van vrouwen op een gezamenlijke lijst. In Gorinchem en Zoetermeer werden uiteindelijk – ondanks aanvankelijk protest vanuit het landelijk bestuur van de SGP – twee vrouwelijke lijsttrekkers benoemd. Volgens H. van Rhee, directeur van het partijbureau van de ChristenUnie, was de winst van de Unie bij de raadsverkiezingen voor een belangrijk deel te danken aan de verminderende samenwerking met de SGP. Zelfstandige lokale ChristenUnielijsten wonnen in totaal veertig zetels, terwijl de gecombineerde lijsten van ChristenUnie en SGP geen winst boekten. Volgens Van Rhee heeft het vrouwenstandpunt van de SGP de ChristenUnie in de kaart gespeeld, hetgeen zou blijken uit het aantal voorkeurstemmen op vrouwelijke Uniekandidaten.¹⁸

Inmiddels heeft de SGP het lidmaatschap voor vrouwen opengesteld. Ook werd een voorstel aangenomen dat de besturen van de staatkundig-gereformeerde kiesverenigingen een vorm van samenwerking met de lokale ChristenUnies (zoals de kiesverenigingen binnen de Unie ook wel worden aangeduid) aan kunnen gaan, ook wanneer er vrouwen op de lijst staan. Voorwaarde is wel dat tenminste eenderde van de leden van de betreffende SGP-kiesvereniging hierachter staat. Overigens blijkt uit het onderzoek onder de ruim zevenhonderd ChristenUnie-leden dat een overgrote meerderheid van mening is dat de partij de samenwerking met de SGP moet afbreken indien vrouwelijke kandidaten niet op de lijst mogen staan: 69 procent van de mannelijke en 67 procent van de vrouwelijke leden is deze mening toegedaan.

5. Standpunt van de ChristenUnie over vrouwen in de politiek

In de korte geschiedenis van de ChristenUnie zijn tot begin 2007 geen publicaties verschenen waarin de ChristenUnie expliciet haar eigen ‘vrouwenstandpunt’ formuleert. Wel zijn in *DenkWijzer*, het studieblad van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, twee artikelen gepubliceerd van de hand van de theologe M.E. Harmsen die een aanzet vormen voor de verwoording van de positie van de Unie met betrekking tot de actieve deelname van vrouwen in de partij.¹⁹ Harmsen stelt dat het onderscheid op dat terrein tussen de SGP en de ChristenUnie te herleiden is tot het fundamentele verschil in de visie op de relatie tussen kerk en staat. De ChristenUnie maakt onderscheid tussen de taken en rol van de *kerk* in de samenleving en de taken van de *overheid* in de samenleving. Dit heeft consequenties voor het partijstandpunt met betrekking tot godsdienstvrijheid, maar ook voor de visie op de politieke deelname van vrouwen. Uitgaande van verschillende taken voor kerk en overheid,

kan de ChristenUnie stellen dat bijbelteksten die vrouwen uitsluiten van 'regerende' taken alleen gelden binnen de kerk, en niet in het algemeen in de samenleving. De SGP maakt niet op deze manier een onderscheid tussen kerk en staat, met als gevolg dat de betreffende 'zwijgtteksten' op dezelfde manier worden toegepast in de kerk als in het politieke domein: 'Wie kerk en staat niet gescheiden wil zien, wil ook de voorschriften in de kerkelijke liturgie terug zien in de samenleving', aldus Harmsen.²⁰

Opvallend is dat – anders dan andere Nederlandse politieke partijen – de ChristenUnie en haar voorlopers RPF en GPV geen aparte vrouwenorganisatie kenden met eigen statuten. Wel functioneerde binnen de RPF in de jaren negentig de zogeheten Landelijke Bezinningsgroep Emancipatie. Deze groep, waarvan ook mannen deel uitmaakten, bezon zich op de politieke rol van vrouwen, de positie van de vrouw in de RPF, en het emancipatiebeleid van de overheid. In het GPV bestond al sinds de jaren tachtig een Landelijke Werkgroep Emancipatie (LWE), waarin twintig plaatselijke emancipatiewerkgroepen waren verenigd. Zowel de LWE als de plaatselijke groepen stonden open voor mannen, maar alleen van de LWE is bekend dat er daadwerkelijk een aantal jaren een man deel van uitmaakte.²¹ De voornaamste doelstelling van de LWE was om zich te verdiepen in het emancipatiebeleid van de overheid, pas daarna kwam het bevorderen van de politieke participatie van vrouwen binnen de eigen partij. Dat de lokale werkgroepen wel gezien werden als een stimulans voor vrouwen om politiek actief te worden, blijkt uit een brief van de Centrale Verbondsraad (CVR) van het GPV uit 1985, waarin de plaatselijke GPV-afdelingen aanbevolen werd met de emancipatiewerkgroepen samen te werken en hen ook financieel te ondersteunen. In deze brief wordt ervan uitgegaan dat de plaatselijke werkgroepen nodig zijn 'om vrouwen bewust te maken van de noodzaak tot politieke activiteit' en omdat 'het een goede zaak is dat de politieke activiteit van gereformeerde vrouwen wordt bevorderd'.²² Tegelijk benadrukte de CVR wel dat er aan een aparte vrouwenorganisatie in het GPV geen behoefte bestond.²³

Bij deze initiatieven ging het de RPF en het GPV er primair om een christelijk tegengeluid te verwoorden tegen het emancipatiestreven van de overheid. Het stimuleren van politieke participatie van vrouwen kwam duidelijk op de tweede plaats. Illustratief is dat beide partijen de subsidie die de overheid in het midden van de jaren tachtig verstrekke aan politieke partijen om de participatie van vrouwen in politiek te bevorderen, inzetten voor scholing van vrouwen. De meeste andere partijen namen met deze gelden personeel aan ten behoeve van het opstellen van positieve actieplannen.²⁴

De werkgroepenstructuur van het GPV is in de ChristenUnie voortgezet met de werkgroep Inclusief. Ook hierin zijn mannen actief, maar de werkgroep heeft wel expliciet tot doel de participatie van vrouwen binnen de partij te vergroten. De werkgroep organiseert congressen over de rol van vrouwen in de politiek en biedt cursussen aan voor vrouwen die politiek actief willen worden. In 2004 heeft de werkgroep subsidie bij het Ministerie van Sociale Zaken verworven om de positie van vrouwen in de partij te versterken.

6. Politieke participatie van vrouwen in de ChristenUnie

Zoals al vermeld, maakt de ChristenUnie sinds februari 2007 deel uit van het vierde kabinet-Balkenende, met twee ministers en één vrouwelijke staatssecretaris. Een derde van de Tweede-Kamerleden is vrouw. In andere vertegenwoordigende organen zitten namens de ChristenUnie relatief minder vrouwen (zie tabel 2).

Tabel 2. Mannelijke en vrouwelijke leden van de ChristenUnie in politieke functies, oktober 2007

	CU-mannen	CU-vrouwen	% CU-vrouwen	% alle partijen
Ministers	2	0	0	31
Staatssecretarissen	0	1	100	54
Eerste Kamer	3	1	25	35
Tweede Kamer	4	2	33	39
Commissarissen van de Koningin	0	0	-	17
Gedeputeerden	5	1	17	30
Provinciale Staten	27	11	29	36
Burgemeesters	8	0	0	20
Wethouders	66	7	10	18
Gemeenteraden	329	84	20	26
Europees Parlement	2*)	0	0	44

*) fractie met SGP, hiervan één lid van de ChristenUnie en één van de SGP.

Van de Eerste-Kamerfractie maakt sinds de senaatsverkiezingen van mei 2007 één vrouw deel uit. Op de kandidatenlijst voor het Europees Parlement in 2004 stonden slechts twee vrouwelijke kandidaten, op plaats elf en dertien; geen van beiden werd verkozen. Het aandeel van ChristenUnie-vrouwen in het provinciale en lokale bestuur neemt ge-

staag toe. Zo bedroeg het aandeel vrouwelijke raadsleden voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 veertien procent, in oktober 2007 was het inmiddels twintig procent.²⁵ De Statenverkiezingen in maart 2007 hebben geleid tot elf vrouwelijke Statenleden (29 procent).

Van de leden van de ChristenUnie is volgens opgave van het partijbureau in oktober 2007 27 procent vrouw.²⁶ Kandidaten voor vertegenwoordigende functies, vooral op het decentrale niveau, doen veelal hun kennis en ervaring op in bestuursfuncties in de partij. Die bestuursfuncties zijn als het ware de rekruterings-*pool* waartoe men zich in eerste instantie wendt om geschikte vrouwen te vinden. Ook binnen de partij nemen vrouwen relatief minder vaak functies in dan op grond van hun ledental mag worden verwacht (zie tabel 3). Van de voorzitters van lokale kiesverenigingen is slechts zes procent vrouw. Wel zijn er relatief meer vrouwen te vinden in de secretarisfunctie: 33 procent.

Tabel 3. Mannelijke en vrouwelijke leden van de ChristenUnie in bestuursfuncties, oktober 2007

	aantal mannen	aantal vrouwen	% vrouwen
Voorzitter lokale kiesvereniging	182	14	7
Secretaris lokale kiesvereniging*)	143	72	33
Penningmeester lokale kiesvereniging*)	185	33	15
Politiek secretaris lokale kiesvereniging**)	25	7	22
Andere bestuursfunctie lokale kiesvereniging	243	89	27
Bestuursfunctie provinciaal bestuur	67	13	16
Bestuursfunctie landelijk bestuur	11	3	21
Adviesfunctie	2	0	0

*) Van twee secretarissen en één penningmeester is het geslacht niet bekend bij het partijbureau; deze drie personen zijn niet meegerekend in de tabel en bij het berekenen van de percentages.

**) Van 175 lokale kiesverenigingen is geen politiek secretaris bekend bij het partijbureau.

De meeste Nederlanders zijn echter geen lid van een politieke partij, laat staan dat zij een functie in een partij vervullen. Wanneer men de politieke besluitvorming wil beïnvloeden, dan gebeurt dit doorgaans op een andere manier. In tabel 4 staat per participatievorm aangegeven hoeveel mensen aan dergelijke activiteiten wel eens meedoen. Wij vergelijken hier drie groepen burgers, namelijk *alle* respondenten uit het NKO 2002

-2003; respondenten uit hetzelfde onderzoek die hebben aangegeven dat zij *lid zijn* van een politieke partij; en de *leden van de ChristenUnie* uit het in 2005 gehouden onderzoek.

Niet geheel onverwacht valt als eerste op dat het aandeel mensen dat *niet participeert*, het grootst is in de groep ‘alle Nederlanders’ (59 procent). Partijleden zijn beduidend actiever. De hogere score ‘inactieven’ bij de leden van de ChristenUnie wordt veroorzaakt door het grote aandeel vrouwelijke leden dat geen van de genoemde participatievormen wel eens heeft toegepast (54 procent, tegen 36 procent van de mannelijke ChristenUnie-leden). Dit significante sekseverschil treedt niet op bij de groep ‘alle partijleden’. Behalve dat zij vaker een politieke partij of organisatie inschakelen, nemen partijleden eerder contact op met een politicus of ambtenaar, of doen mee aan een hoorzitting of inspraakavond, of aan een discussie of actie via internet. De leden van de ChristenUnie zijn duidelijk minder bereid tot protestparticipatie, zoals het meedoen aan een demonstratie of een actiegroep. De deelname van de vrouwelijke ChristenUnie-leden blijft bij alle participatievormen duidelijk achter bij die van mannen. Het verschil is het grootst bij de meer formele of institutionele vormen van participatie.

Hieronder zullen we ingaan op de huidige feitelijke verschillen en overeenkomsten in de positie van mannen en vrouwen binnen de ChristenUnie. Eerst brengen wij in beeld wie de onderzochte leden zijn. Daarna volgt een nadere analyse van de politieke participatie van de ChristenUnie-leden en bespreken wij een aantal mogelijke verklaringen voor de geringere participatie van vrouwelijke Unie-leden vergeleken bij de mannelijke leden. Ten slotte volgt een analyse van de opvattingen van de leden over de politieke participatie van vrouwen en de rol die de eigen partij zou moeten vervullen om die positie te verbeteren.

Noten bij tabel 4

*) Antwoord op de vraag: ‘Er zijn verschillende manieren om iets politiek aan de orde te stellen of invloed uit te oefenen op politici of de overheid. Hiernaast staat een aantal mogelijkheden. Wilt u aangeven van welk daarvan u in de afgelopen 5 jaar gebruik heeft gemaakt?’ (de respondenten konden meerdere antwoorden kiezen). Wanneer er een significant verschil optreedt tussen mannen en vrouwen, zijn de percentages vetgedrukt.

**) De vraag is overgenomen uit het NKO uit 2002-2003. Ter vergelijking zijn in de laatste kolommen de antwoorden van alle respondenten uit het NKO opgenomen, en de antwoorden van alle respondenten van het NKO die aangaven partijlid te zijn.

Tabel 4. Deelname aan enkele meer algemene vormen van participatie (in %), 2002-2005

Participatievorm *)	ChristenUnie-leden (2005)			Alle Nederlanders (NKO 2002 - 2003) **)			Alle partijleden (NKO 2002 - 2003) **)		
	M	V	Totaal	M	V	Totaal	M	V	Totaal
Radio,televisie of krant ingeschakeld	12	7	9	15	11	13	21	29	24
Politieke partij of organisatie ingeschakeld	27	13	19	12	5	8	42	27	36
Meegedaan aan een door de overheid georgani- seerde hoorzitting, inspraak- of discussiebijeen- komst	26	14	19	18	11	15	39	22	33
Contact opgenomen met een politicus of ambte- naar	31	17	23	18	10	14	49	24	40
Meegedaan aan een actiegroep	7	4	5	6	8	7	9	22	14
Meegedaan aan een protestactie, protestmars of demonstratie	11	7	9	10	9	10	11	22	16
Via internet, email of SMS meegedaan aan een politieke discussie of actie	20	16	18	12	8	10	13	20	16
Geen van deze mogelijkheden	36	54	46	54	64	59	32	36	34
N	320	406	726	761	813	1574	71	45	116

6.1 Achtergronden ChristenUnie-leden

Van de 739 leden die aan het onderzoek hebben meegewerkt, zijn 415 vrouwen (56 procent) en 324 mannen (44 procent). Omdat dit een (bewuste) oververtegenwoordiging is van het aandeel vrouwen in het ledenbestand (26 procent), is het wenselijk de achtergrondkenmerken voor vrouwen en mannen apart te beschrijven en te bezien in hoeverre er significante verschillen bestaan.

De ChristenUnie kent een hoofdlidmaatschap en een gezinslidmaatschap. Het zijn vooral de mannelijke leden die opgeven hoofdlid te zijn (34 procent, tegen 7 procent van de vrouwelijke leden). De belangrijkste reden om lid te worden, zowel voor vrouwelijke als mannelijke leden, is om 'ook op politiek terrein uiting te geven aan mijn levensovertuiging'. Toetreding tot een politieke partij is ook bij de ChristenUnie een zaak van mensen op leeftijd. Van de vrouwen is 17 procent jonger dan 35 jaar en van de mannen 13 procent. De overige verschillen in leeftijd tussen vrouwen en mannen zijn miniem. Van beide groepen is bijvoorbeeld een vijfde ouder dan 65 jaar.

Tabel 5. Tijdsbesteding per week van mannelijke en vrouwelijke leden van de ChristenUnie, 2005

	Samenhang met geslacht (Spearman's rho)	Analyse
Betaald werk	.29	mannen meer uren per week
Huishoudelijk werk en zorg voor gezinsleden	-.47	vrouwen meer uren per week
Activiteiten voor kerk of geloofsgemeenschap	.15	mannen meer uren per week
Activiteiten voor een wijk- of buurtvereniging	n.s.	geen significant verschil
Politieke activiteiten	.15	mannen meer uren per week
Ander onbetaald werk / vrij- willigerswerk	-.10	vrouwen meer uren per week
Ontspanning (sport, hobby's, uitgaan etc.)	n.s.	geen significant verschil

Het opleidingsniveau is hoog voor beide groepen, maar mannen zijn significant hoger opgeleid (hoger beroepsonderwijs/universiteit) dan vrouwen (56 procent en 47 procent). Alhoewel de meerderheid van beide groepen getrouwd is, zijn er significant meer alleenstaande vrouwen dan mannen (30 procent en 11 procent van de mannelijke leden). Meer

vrouwen dan mannen hebben de zorg voor thuiswonende kinderen (58 procent en 46 procent). Zij vervullen dan ook vaker de rol van huisvrouw (22 procent), terwijl de mannelijke respondenten zichzelf zelden huisman noemen (0,3 procent). Van de mannen heeft 63 procent een betaalde baan en is 26 procent gepensioneerd of met de VUT, tegen respectievelijk 45 procent en 13 procent van de vrouwen. Mannelijke en vrouwelijke leden besteden hun tijd dan ook wezenlijk anders (zie tabel 5).

Ten slotte de zogeheten ‘bloedgroepen’, die bij elke fusie van partijen geruime tijd zichtbaar blijven. Gevraagd naar de kerkelijke achtergrond geeft 44 procent van de mannelijke leden aan tot de Vrijgemaakt-Gereformeerde Kerk te behoren, tegen 37 procent van de vrouwen. Meer vrouwen dan mannen zijn Nederlands Hervormd (25 procent en achttien procent). Meer mannen dan vrouwen zijn lid van het GPV geweest, hetgeen overeenkomt met het feit dat er meer mannelijke ‘vrijgemaakten’ zijn (zie tabel 6) – ‘vrijgemaakten’ waren immers bijna altijd lid van het GPV. Er zijn daarentegen significant meer vrouwen die *geen* lid waren van GPV of RPF, en pas lid zijn geworden toen de twee partijen zijn opgegaan in de ChristenUnie. De nieuwe partij lijkt op het eerste gezicht een aantrekkelijke partij te zijn voor vrouwen.

Tabel 6. Politieke herkomst leden van de ChristenUnie (in %), 2005

	Mannen	Vrouwen
RPF	40	40
GPV	40	30
Geen	20	30

6.2 Participatie binnen de ChristenUnie nader bezien

Hierboven beschreven wij de deelname van de ondervraagde leden aan meer algemene vormen van politiek bedrijven. Binnen de partij kan men echter nog op tal van andere manieren actief zijn. Aan die respondenten die op het moment van ondervraging *geen* politieke of bestuurlijke functie binnen of namens de ChristenUnie vervulden (75 procent), werd de volgende vraag voorgelegd: ‘Hieronder staat een aantal manieren waarop u zich kunt inzetten voor de ChristenUnie. Kunt u aangeven van welk van deze mogelijkheden u de laatste drie jaar gebruik heeft gemaakt?’

Wij zien dat een groot deel van de leden bidt voor het werk van de Unie en ook in gesprekken de standpunten van de partij verdedigt (zie tabel 7).

Tabel 7. Participatiemogelijkheden binnen de ChristenUnie (uitgezonderd functionarissen; percentages in samenhang met achtergrondkenmerken), 2005

	%	Significante samenhang (Spearman's rho)			
Mogelijkheid:	heeft gedaan	geslacht	leeftijd (vier cat.)	opleiding (laag/hoog)	factor
Bidden voor het werk van de ChristenUnie	78	-	-	-	-
In gesprekken standpunten van de ChristenUnie verdedigen	58	-	.12	.15	4
Bezoeken van een ledenvergadering van de ChristenUnie in woonplaats	50	.16	-.19	-	1
Andere mensen ervan overtuigen lid te worden van de ChristenUnie	37	-	-	-	4
Meewerken aan verkiezingscampagnes	19	.13	-	-	1
Meewerken aan promotieactiviteiten	19	.08	.11	-	1
Meedoen aan handtekeningactie	16	-	-	-	4
Meedenken/meebeslissen over kandidaten op lijst ChristenUnie	15	.13	-	.06	1
Bezoeken van een ledencongres van de ChristenUnie	12	-	-	-	1
Een ChristenUnie-politicus voorzien van relevante informatie	8	.06	-	.06	-
Een nieuwsbrief verzorgen	6	-	-	-	2
Bezoeken wetenschappelijk congres van de ChristenUnie	3	.03	-	-	-
Debatavond organiseren over politieke thema's	3	-	-	-	2

Tabel 7. Participatiemogelijkheden binnen de ChristenUnie (uitgezonderd functionarissen; percentages in samenhang met achtergrondkenmerken), 2005 (vervolg)

	%	Significante samenhang (Spearman's rho)			
Mogelijkheid:	heeft gedaan	geslacht	leeftijd (vier cat.)	opleiding (laag/hoog)	factor
Lokale acties organiseren	3	.03	-	-	2
Meewerken aan de 'permanente campagne'	2	-	-	-.03	3
Werkbezoek organiseren voor een ChristenUnie-politicus	0,9	-	-	-	2
Deelnemen aan 'KennisNetWerk' van het Wetenschappelijk Instituut	0,7	.02	-	-	3

Ongeveer de helft van de leden bezoekt een ledenvergadering en ruim eenderde probeert burens en kennissen te overtuigen ook lid te worden. Veel minder mensen geven aan actief mee te werken aan campagnes of andere promotieactiviteiten. De helft van de hier genoemde partijactiviteiten wordt echter door minder dan tien procent van de ChristenUnie-leden wel eens gebezigd.

Vervolgens gaan wij na in hoeverre een aantal achtergrondkenmerken samenhangt met elk van de activiteiten. Gekozen is voor de kenmerken geslacht, leeftijd (vier categorieën) en opleiding (laag versus hoog). De resultaten zijn samengevat in de kolommen 3, 4 en 5 van tabel 7. Van de achttien mogelijkheden hangen er negen significant samen met geslacht, drie significant met leeftijd, en vier significant met opleiding. Het gaat daarbij echter wel vaak om een zeer zwakke samenhang; verdere analyse is daarom niet erg interessant. De overige, zwakke samenhangen, leiden tot het volgende:

- het bezoeken van een ledenvergadering van de ChristenUnie in de eigen woonplaats is meer een zaak voor mannen en/of ouderen
- het verdedigen van de standpunten van de ChristenUnie in gesprekken betreft vooral jongeren en/of hoger opgeleiden
- mannen werken vaker mee aan een verkiezingscampagne
- mannen en/of jongeren werken meer mee aan promotieactiviteiten

- meedenken/meebeslissen over kandidaten op de lijst van de ChristenUnie is wat meer een mannenzaak

Samenvattend: mannen, en in iets mindere mate jongeren, zijn wat vaker actief (met uitzondering van het bezoeken van een ledenvergadering). Een weinig naar achtergrondkenmerken geprofileerd beeld dus. Men kan zich nu afvragen of er wellicht enige structuur zit in de deelname aan de achttien mogelijkheden: is er bijvoorbeeld een patroon te ontdekken in de mogelijkheden die relatief vaak in combinatie worden gebezigd? Met behulp van factoranalyse werden de data onderzocht op mogelijk latente, onderliggende factoren. Het blijkt dan dat een drietal mogelijkheden *niet* tot een gemeenschappelijke factor kunnen worden teruggevoerd (zie tabel 7):

- bidden voor het werk van de ChristenUnie
- een ChristenUnie-politicus voorzien van relevante informatie
- bezoeken wetenschappelijk congres van de ChristenUnie

Deze drie variabelen maken daarom verder geen deel uit van de volgende analyses. Aan de resterende vijftien mogelijkheden ligt een viertal factoren ten grondslag, die samen 53 procent van de variantie verklaren. Het gaat daarbij om de volgende factoren:

- deelnemen aan activiteiten
- organiseren van activiteiten
- intellectuele activiteiten
- 'missiewerk' (het naar buiten uitdragen van ChristenUnie)

In tabel 7 staat in de laatste kolom aangegeven welke participatiemogelijkheden tot welke factor behoren. Nu de aan de vijftien participatiemogelijkheden ten grondslag liggende structuur bekend is, is het mogelijk om op een hoger niveau dan de afzonderlijke mogelijkheden na te gaan in hoeverre een aantal kenmerken van de respondenten samenhangt met de vier 'participatie'-factoren (zie tabel 8).

Tabel 8. Factorscores en achtergrondkenmerken (geslacht, leeftijd en opleiding; Spearman's rho)

	Partij-activiteiten	Organisatie-activiteiten	Intellectuele activiteiten	Missie-activiteiten
Geslacht	.16	-	-.09	-
Leeftijd (vier categorieën)	-	-	-.13	-.10
Opleiding (laag/hoog)	-	.08	-	-

Slechts in vijf combinaties is sprake van een significante, zij het geringe samenhang:

- mannen neigen meer naar partijactiviteiten, terwijl vrouwen zich wat meer met intellectuele participatie bezighouden
- intellectuele- en missieactiviteiten komen wat vaker voor bij ouderen
- hoger opgeleiden voelen meer voor organisatieactiviteiten dan lager opgeleiden

Ten slotte kan men zich nog afvragen of er verschil bestaat in participatie tussen de zogeheten bloedgroepen. Het blijkt dat voor het overgrote deel de bloedgroep er niet toe doet.

6.3 Welke factoren beïnvloeden participatie?

In het onderzoek naar de ondervertegenwoordiging van vrouwen in politieke functies en meer in het algemeen naar de geringere politieke participatie van vrouwen wordt onderscheid gemaakt tussen individuele, institutionele en culturele factoren.²⁷ De eerste hebben betrekking op individuele kenmerken van vrouwen die deelname kunnen belemmeren, zoals een bepaald opleidingsniveau, professionele ervaring, de mogelijkheden van vrouwen om zelf over hun tijdsindeling te beschikken, of persoonlijke motivatie en ambitie. Institutionele factoren refereren aan de structuur van de maatschappij en van het politieke systeem. Voorbeelden zijn het al dan niet aanwezig zijn van kinderopvang in een samenleving, en de procedures en criteria die in politieke partijen worden gehanteerd bij de selectie van kandidaten voor een politieke functie. De derde categorie factoren die de politieke participatie beïnvloeden zijn culturele factoren. Hier gaat het om ongeschreven regels, mores en omgangsvormen die het functioneren – en het slagen – in een partij, partijorgaan of vertegenwoordigende functie bepalen.

Individuele factoren

Individuele factoren – zoals het hebben van betaald werk en de zorg voor een gezin – zijn op grond van het gehouden onderzoek niet aantoonbaar van invloed op de mate van participatie van vrouwen en mannen in de ChristenUnie. Wel scoren vrouwelijke leden lager wat betreft politieke interesse dan mannen, ongeacht leeftijd en opleiding. Op een schaal van 0 (geen politieke interesse) tot 4 (zeer grote politieke interesse) is het gemiddelde van de vrouwelijke leden 1,75 tegenover een gemiddelde van 2,38 van de mannelijke leden. En ook is het zelfbeeld verschillend en daarmee de ambitie en motivatie om bijvoorbeeld

zich kandidaat te stellen voor de gemeenteraad (zie tabel 9). Bijna tweemaal zo veel vrouwen als mannen geven als reden op om *niet* in de gemeenteraad plaats te willen nemen, dat zij niet over de juiste kennis beschikken, of over de juiste vaardigheden. En tien procent meer vrouwen meent dat zij niet voldoende ervaring heeft om dit te doen.

Opvallend is dat deze percentages ook bij de hoger opgeleide vrouwelijke leden hoog blijven (hoogst afgeronde opleiding HBO of universiteit). Dit geldt ook voor de groep vrouwen met minstens tien jaar bestuurservaring en met minstens tien jaar werkervaring. De verschillen tussen vrouwen en mannen blijven voor alle categorieën significant. Een mondeling geïnterviewde man vatte de uitkomst van deze analyse aldus samen: 'vrouwen maken zich kleiner, mannen maken zich groter'.

Verder is er heel duidelijk sprake van een sekseverschil in interesse voor bepaalde beleidsterreinen. Mannelijke partijleden zijn in andere onderwerpen geïnteresseerd dan de vrouwelijke leden. Significant meer vrouwen dan mannen zeggen 'het meeste te zijn geïnteresseerd' in gezondheidszorg (69 en 33 procent), onderwijs (40 en 21 procent), jeugdbeleid (17 en 7 procent), welzijn (16 en 6 procent), asielbeleid (12 en 7 procent), ontwikkelingshulp (10 en 5 procent) en kinderopvang (3 en 0,3 procent). Meer mannen dan vrouwen noemen significant vaker economie (36 en 8 procent), werkgelegenheid (21 en 12 procent), buitenlands beleid (16 en 6 procent), verkeer en vervoer (15 en 8 procent), ruimtelijke ordening (15 en 4 procent), openbaar bestuur (14 en 4 procent), financiën (14 en 3 procent) en sport (3 en 1 procent).

Opvallend is de lage interesse van zowel de vrouwelijke als mannelijke ChristenUnie-leden voor emancipatiebeleid als politiek thema. Slechts 1,1 procent van de vrouwelijke leden heeft dit als meest interessante thema genoemd en slechts 0,3 procent van de mannen. Deze uitkomst is in de groepsinterviews met vrouwelijke leden naar voren gebracht. Hier werd duidelijk dat door veel leden het emancipatiestreven van de overheid wordt ervaren als een teveel van bovenaf opgelegd patroon en een ongewenste inmenging van de overheid in de persoonlijke levenssfeer.

Tabel 9. Zelfbeeld van leden van de ChristenUnie (in %), 2005

Optie	Mannen	Alle vrouwen	Vrouwen met HBO of universiteit	Vrouwen met meer dan tien jaar bestuurservaring	Vrouwen met meer dan tien jaar werkervaring
Er zijn andere mensen die dat beter kunnen	37	42	39	42	40
Ik heb niet de juiste kennis	23	51	40	34	46
Ik heb niet de juiste vaardigheden	28	46	37	34	48
Ik heb niet voldoende ervaring	20	30	31	40	26
Andere mensen zouden het maar vreemd vinden dat ik in de gemeenteraad zat	1	1	1	0	0

Institutionele factoren

Wat de kandidaatstelling en selectieprocedures betreft, valt in de eerste plaats op dat het percentage mannen dat betrokken is bij de selectie veel hoger is dan het percentage vrouwen: 23 procent van de mannelijke ChristenUnie-leden tegenover negen procent van de vrouwen geeft aan de laatste drie jaar te hebben meegedacht of meebeslist over kandidaten op de lijst.

Zoals te verwachten is gegeven de sekseverschillen in politieke functies (zie tabel 2 en 3), zijn er meer mannen die opgeven kandidaat te zijn geweest dan vrouwen (23 en 12 procent). Van hen gaven meer mannen dan vrouwen aan dat het om een verkiesbare plaats ging (42 en 32 procent). Aan de kandidaten is verder de vraag voorgelegd of zij van mening waren dat hun man- of vrouwzijn een rol in de kandidaatsstelling heeft gespeeld.

Tabel 10. Heeft geslacht een rol gespeeld bij kandidaatstelling en selectie? (in %), 2005

	Mannen	Vrouwen
Nee	94	48
Ja, positief	4	28
Ja, negatief	0	11
Weet ik niet	1	13
N	69	46

Bijna alle mannelijke (ex-)kandidaten antwoorden dat geslacht geen rol heeft gespeeld, terwijl 39 procent van de vrouwen wel van mening is dat sekse van belang is geweest (zie tabel 10). Elf procent van de vrouwen denkt dat hun vrouwzijn van negatieve invloed is geweest bij het al dan niet verkrijgen van een verkiesbare plaats; 28 procent meent dat het om een positief effect gaat.

Ook deze uitkomst van de schriftelijke enquête is voorgelegd aan de groep van vrouwelijke leden. Hier werd als verklaring voor het negatieve effect opnieuw gerefereerd aan de kwestie van lokale of provinciale samenwerking met de SGP. Volgens de groep is het in het verleden regelmatig voorgekomen dat vrouwen niet op een verkiesbare plaats werden geplaatst teneinde electorale samenwerking met de SGP in de vorm van lijststijfing mogelijk te maken.

Als het aan de vrouwelijke ChristenUnie-kiezers ligt, is het vrouwzijn een pre. De Unie-leden zijn gevraagd of ze zelf wel eens een voorkeurstem hebben uitgebracht op een vrouw, vanwege haar sekse. Van de vrouwelijke partijleden heeft 39 procent dit wel eens gedaan, van de

mannelijke 29 procent. Het NKO 2002-2003 bevestigt deze gegevens. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2003 bracht 45 procent van de vrouwelijke ChristenUnie-kiezers een stem uit op een andere kandidaat dan de nummer één van de lijst; driekwart van deze voorkeurstemmen ging naar die andere kandidaat omdat het een vrouw was. Van de mannen die op de ChristenUnie stemden, bracht achttien procent een voorkeurstem uit, waarvan een vijfde de stem uitbracht op een vrouwelijke kandidaat.

Culturele factoren

Een belangrijke verklaring voor de ongelijke deelname van vrouwelijke leden aan politieke en bestuurlijke activiteiten van de ChristenUnie zou de mening kunnen zijn die de leden hebben over de (traditionele) rol van vrouwen en mannen in de samenleving. De leden kregen in dat verband de volgende vraag voorgelegd: 'Er bestaan verschillende standpunten over de rol van mannen en vrouwen in het gezin, de samenleving en de politiek. Daar gaat de volgende vraag over. Wilt u van de volgende 8 stellingen aangeven of u het er eens of oneens mee bent?'

Tabel 11 laat als algemene teneur zien dat de overgrote meerderheid van de ondervraagde leden mannen en vrouwen gelijkwaardig achten. Mannen en vrouwen zijn even geschikt voor de politiek, kunnen even goed politiek bedrijven, hebben beiden een taak en roeping in de politiek, en zijn even geschikt voor politieke functies. Ook is de meerderheid het niet eens met de stelling dat vrouwen met een gezin niet in de politiek thuishoren. Het beeld voor de overige stellingen, die ook een stuk minder eenduidig zijn, is meer verdeeld.

Omdat veel stellingen eigenlijk vooral de rol van vrouwen betreffen, zou men kunnen verwachten dat vooral vrouwen hun gelijkwaardigheid willen benadrukken. Om die reden is nagegaan in hoeverre geslacht een verschil maakt bij de rolopvattingen van de leden. Dit is ook gedaan voor de kenmerken leeftijd en opleiding. Oudere mensen en lager opgeleiden zouden er immers wel eens anders over kunnen denken dan jongeren en hoger opgeleiden. Tabel 12 bevat de samenhang tussen het oordeel over elk van de stellingen en geslacht, leeftijd respectievelijk opleiding. We zullen daarbij niet alle gemeten samenhangmaten (Spearman's rho) apart vermelden, maar op basis van uitsluitend de significante coëfficiënten een kort profiel schetsen.

Tabel 11. Opvattingen van leden van de ChristenUnie over de rol van vrouwen en mannen in gezin, samenleving en politiek (alle respondenten, in %), 2005

	Helemaal eens	Min of meer eens	Niet eens/ niet oneens	Min of meer oneens	Helemaal oneens
Vrouwen hebben ook een taak en roeping in de politiek	62	27	8	2	1
Vrouwen met een gezin horen niet in de politiek actief te zijn	6	16	17	21	41
Of iemand geschikt is voor politiek heeft niet zoveel met man- of vrouwzijn te maken	79	15	3	2	0.8
Mannen en vrouwen mogen allebei hun leven zo inrichten als ze zelf willen	25	29	17	16	14
Het is verkeerd wanneer een vrouw een functie bekleedt waarin ze boven een man staat	4	6	12	18	60
Er zijn politieke thema's die beter door een vrouwelijke dan door een mannelijke politicus behandeld kunnen worden	26	38	16	10	10
Vrouwen kunnen net zo goed politiek bedrijven als mannen	64	26	5	4	1
Wanneer vrouwen in de kerk geen ambt bekleden, kunnen ze hun ambitie mooi kwijt in de politiek	11	17	24	13	35

Tabel 12. Analyse samenhang achtergrondkenmerken (sekse, leeftijd en opleiding) en mening over stellingen, 2005

Stelling	Profiel
Vrouwen hebben ook een taak en roeping in de politiek	geen enkele samenhang met de drie kenmerken
Vrouwen met een gezin horen niet in de politiek actief te zijn	vrouwen, jongeren en hoger opgeleiden zijn het hier vaker mee oneens
Of iemand geschikt is voor politiek heeft niet zoveel met man- of vrouwzijn te maken	geen enkele samenhang met de drie kenmerken
Mannen en vrouwen mogen allebei hun leven zo inrichten als ze zelf willen	jongeren vaker mee eens
Het is verkeerd wanneer een vrouw een functie bekleedt waarin ze boven een man staat	jongeren en hoger opgeleiden vaker mee oneens
Er zijn politieke thema's die beter door een vrouwelijke dan door een mannelijke politicus behandeld kunnen worden	jongeren vaker mee oneens
Vrouwen kunnen net zo goed politiek bedrijven als mannen	geen enkele samenhang met de drie kenmerken
Wanneer vrouwen in de kerk geen ambt bekleden, kunnen ze hun ambitie mooi kwijt in de politiek	jongeren en hoger opgeleiden vaker mee oneens

Behalve de voor vrouwen meest negatieve stelling (de tweede), denken vrouwen en mannen niet significant anders. Voor drie van de zeven overige stellingen bestaan er geen significante verschillen tussen de opvattingen van mannen en vrouwen. Voor de resterende vier stellingen nemen jongeren en (op één uitzondering na) hoger opgeleiden het meest 'progressieve' standpunt in. Dat leeftijd en opleiding wat meer verschil maken ligt meer in de lijn van wat we in de literatuur aantreffen: jongeren en hoger opgeleiden gaan meer van de gelijkwaardigheid van vrouwen en mannen uit dan ouderen en lager opgeleiden.

Gegeven deze resultaten is de volgende vraag hoe actief de Christen-Unie zich moet opstellen om de positie van vrouwen te versterken. De leden is hierover een aantal stellingen voorgelegd. De antwoorden zijn op drie manieren geanalyseerd en de resultaten zijn per vraagstuk kort samengevat in tabel 13. Het gaat daarbij om de percentages van de gegeven antwoorden, de samenhang met geslacht, leeftijd en opleiding, en ten slotte mogelijke verschillen tussen de bloedgroepen.

Tabel 13. Analyse stellingen versterken van positie van vrouwen in partij, 2005

Vraagstuk	Analyse resultaten
Ongeveer zestig procent van de ChristenUnie-stemmers is vrouw; ongeveer een kwart van de ChristenUnie-leden is vrouw. Vindt u dat de ChristenUnie zich moet inspannen om meer vrouwen lid te maken?	1. 50% ja; 26% nee; 24% geen mening/weet niet 2. geen enkele samenhang met de drie kenmerken 3. geen verschil tussen ex-RPF en ex-GPV
Van de politieke en bestuursfuncties binnen de ChristenUnie wordt ongeveer tien procent bekleed door een vrouw. Vindt u dat de ChristenUnie zich moet inspannen om dit percentage te verhogen?	1. 47% ja; 32% nee; 21% geen mening/weet niet 2. geen enkele samenhang met de drie kenmerken 3. geen verschil tussen ex-RPF en ex-GPV
Om zetels in gemeenteraad of Provinciale Staten te bemachtigen, kan de ChristenUnie samenwerking aangaan met de SGP door één gemeenschappelijke lijst te vormen. De SGP stelt dan soms als voorwaarde dat er geen vrouwen op de lijst komen. De ChristenUnie kan dan voor een dilemma komen te staan. Als er geen andere mogelijkheden zijn dan het opzeggen van de samenwerking of het terugtrekken van de vrouwelijke kandidaten, wat vindt u dat de ChristenUnie dan moet doen?	1. 68% geen samenwerking aangaan; 17% geen vrouwen op de lijst; 15% weet niet 2. geen enkele samenhang met de drie kenmerken 3. geen verschil tussen ex-RPF en ex-GPV
Vindt u dat binnen de ChristenUnie de belangen van vrouwen voldoende vertegenwoordigd worden?	1. 65% ja; 6% nee; 29% geen mening/weet niet 2. geen enkele samenhang met de drie kenmerken 3. geen verschil tussen ex-RPF en ex-GPV
Vindt u dat een vrouwenorganisatie nuttig kan zijn binnen de ChristenUnie?	1. 45% ja; 24% nee; 31% geen mening/weet niet 2. ouderen meer eens 3. geen verschil tussen ex-RPF en ex-GPV
Was u, vóór u deze vragenlijst ontving, op de hoogte van het bestaan van 'Inclusief', de stuurgroep Vrouwenparticipatie binnen de ChristenUnie?	1. 24% ja; 76% nee 2. vrouwen, jongeren en hoger opgeleiden meer op de hoogte 3. geen verschil tussen ex-RPF en ex-GPV

Kijken we naar de resultaten in tabel 13, dan valt een aantal zaken op. Allereerst is het opmerkelijk dat zoveel respondenten het antwoord schuldig blijven: voor de meeste vragen zegt twintig à dertig procent geen mening te hebben dan wel het niet te weten. Het gaat dus kennelijk om lastige vragen. Ten tweede zien we dat voor diegenen die wel een mening hebben, er meestal geen samenhang is met de drie achtergrondkenmerken geslacht, leeftijd en opleiding. Bekendheid met Inclusief bestaat vooral bij vrouwen, jongeren en hoger opgeleiden. De derde opmerkelijke uitkomst is dat er geen enkel significant meningsverschil blijkt te bestaan tussen ex-RPF en ex-GPV leden.

Conclusie: de ‘feminisering’ van de ChristenUnie verklaard?

De ChristenUnie maakt een opvallende gedaantewisseling door: van een klein-rechtse politieke groepering en een mannenbolwerk naar een sociale en vrouwvriendelijke partij. Vaardigden GPV en RPF in de jaren dat zij zitting hadden in de Tweede Kamer geen enkele vrouw af, de ChristenUnie telt na haar debuut bij de Tweede-Kamerverkiezingen in mei 2002 al eenderde vrouwelijke Tweede-Kamerleden en eenderde vrouwelijke bewindslieden. Ook is de partij in trek bij vrouwelijke kiezers en is ruim een kwart van de leden vrouw. Vrouwelijke kandidaten worden zeker niet (meer) benadeeld in het rekruterings- en selectieproces, eerder bevoordeeld. Wel spelen vrouwen een opvallend kleine rol bij de werving en selectie van nieuwe politici en bestuurders.

Vrouwelijke kiezers voor wie religie richtinggevend is bij de partijkeuze, komen relatief vaak bij de ChristenUnie uit; zij voelen zich thuis bij het politieke profiel. Onderwerpen die vallen onder christelijk-sociaal beleid (gezondheidszorg, onderwijs, jeugdbeleid en welzijn), scoren hoog onder vrouwelijke leden. Van hen vindt het overgrote deel dat vrouwen net zoals mannen in de politiek thuishoren, ook wanneer zij de zorg hebben voor een gezin. Vrouwelijke partijleden brengen dan ook vaker een voorkeurstem uit op een vrouwelijke kandidaat.

De partijtop is zich van deze trends bewust en maakt ruimte voor vrouwen: geleidelijk zijn meer vrouwen functies gaan vervullen binnen en namens de partij. Een belangrijke verklaring voor de ondervertegenwoordiging van vrouwen is overigens het geringere vertrouwen van vrouwen in hun eigen kunnen.

De sekseverschillen in opvattingen over de politieke rol van vrouwen zijn gering. Het meest duidelijke meningsverschil betreft de vraag of vrouwen met een gezin politiek actief mogen zijn: achttien procent van de vrouwelijke leden en een kwart van de mannen vindt dat dit *niet* zou moeten. Verschillen in opvattingen zijn vaker terug te voeren op leeftijd dan op geslacht: jongeren zijn minder traditioneel over de maatschap-

pelijke rol van vrouwen dan ouderen. Hetzelfde geldt voor hoogopgeleiden. Beschouwen wij het verkiezingsprogramma waarin een centrale plaats voor het gezin weggelegd is maar ook expliciet aandacht wordt gevraagd voor de noodzaak van deeltijdwerk en flexibele werktijden, dan doet dit alles vermoeden dat de partijtop van de ChristenUnie wat vooruitstrevender is voor wat betreft de maatschappelijke positie van vrouwen, dan de (voornamelijk mannelijke) leden.

Opvallend is de algehele afkeer van 'emancipatie' als politiek thema, zowel bij vrouwelijke als bij mannelijke Unie-leden. Emancipatiebeleid wordt ervaren als van boven opgelegd beleid. Als vrouwen een positie willen verwerven, dan willen zij dat doen op eigen kracht en in afstemming met hun gezin en sociale omgeving. Pogingen van buitenaf om vrouwelijke ChristenUnie-leden te emanciperen zullen dan ook weinig kans van slagen hebben. Gezien ook het relatief hoge percentage van leden dat geen mening heeft over de richting die de partij zou moeten inslaan om meer vrouwen in de politiek te betrekken, lijkt een interne discussie wel gewenst. Intussen staat dat de partijtop niet in de weg om vrouwen te selecteren en te benoemen op belangrijke posities, zoals bleek in het begin van 2007.

noten

¹ N. Dukker, 'Niet gelijk maar gelijkwaardig. De integratie van vrouwen in de SGP, het GPV en de RPF.' Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Leiden, Leiden, 1992.

² Volgens opgave van Inclusief, februari 2006.

³ Uit het ledenbestand van de ChristenUnie is in het najaar van 2005 een aselechte steekproef getrokken van duizend mannelijke en duizend vrouwelijke leden. De enquête is per post verstuurd, maar kon ook op internet worden ingevuld. De respons bedroeg 324 voor de mannelijke en 415 voor de vrouwelijke leden. De enquêteresultaten zijn verder met een aantal respondenten in een groepsgesprek doorgenomen. Zie ook M. Jager-Vreugdenhil en R. Kuiper, *Anders, nl. ... Een onderzoek naar vrouwenparticipatie in de ChristenUnie*, Zwolle, 2006.

⁴ Zie onder meer het themanummer over Europa van *DenkWijzer*, 1 (2001), 4 (dec.).

⁵ In twintig gemeenten ging het om een lijstverbinding met de SGP. In vijftien van deze gemeenten heeft de SGP een wethouder geleverd.

⁶ E. van Dijk, 'Winst en verantwoordelijkheid', in: *DenkWijzer*, 6 (2006), 3 (juni), 28-30.

⁷ Zie bijvoorbeeld B. Nelson en N. Chowdhury, red., *Women and Politics Worldwide*, New Haven, 1994; B. Hoecker, *Handbuch Politischen Partizipation von Frauen in Europa*, Opladen, 1998; M. Leye-

naar, *Political Empowerment of Women. The Netherlands and other Countries*, 2004.

⁸ H. Tingsten, *Political Behavior. Studies in Electoral Statistics*, Londen, 1937, 229.

⁹ J.J. de Jong, *Overheid en onderdaan*, Wageningen, 1956, 145.

¹⁰ M. Leijenaar, *De geschade heerlijkheid. Politiek gedrag van vrouwen en mannen in Nederland, 1918-1988*, Den Haag, 1989, 39.

¹¹ M.P.A. van Dam en J. Beishuizen, *Kijk op de kiezer*, Amsterdam, 1967.

¹² W.J. Klok, 'Man, vrouw en politiek in Nederland'. Doctoraalscriptie Vrije Universiteit, Amsterdam, 1970.

¹³ De Jong, *Overheid en onderdaan*, 145; Leijenaar, *De geschade heerlijkheid*, 31-33.

¹⁴ Leijenaar, *De geschade heerlijkheid*, 133.

¹⁵ Dat blijkt uit het onderzoek onder ChristenUnie-leden: op de vraag 'Heeft u wel eens een vrouw op de lijst een voorkeurstem gegeven, speciaal omdat zij een vrouw was?', antwoordde 39 procent van de vrouwen 'ja' – overigens ook 29 procent van de mannen. Dit blijkt ook uit het NKO 2003: 45 procent van de vrouwen die op de ChristenUnie stemden, brachten een stem uit op een andere kandidaat dan de eerste persoon op de lijst; 75 procent van deze voorkeurstemmen gingen naar die andere kandidaat omdat die een vrouw was. Van de mannelijke ChristenUnie-stemmers in het NKO 2003 bracht achttien procent een voorkeurstem uit, waarvan ongeveer twintig procent specifiek omdat het om een vrouw ging.

¹⁶ J. Weggeman, 'De uitgebleven toenadering. Een inhoudsanalyse van de verkiezingsprogramma's van SGP, GPV en RPF (1977-1994)', in: *Jaarboek 1994 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1995, 190-206, 194.

¹⁷ A.H.M. Dölle, 'De SGP onder vuur', in: *Jaarboek 2005 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2006, 99-122.

¹⁸ Zie het interview met H. van Rhee, directeur van het partijbureau van de ChristenUnie, in het *Nederlands Dagblad*, 9 maart 2005.

¹⁹ M.E. Harmsen, 'Samen dienen in de wereld', in: *DenkWijzer*, 6 (2006), 1 (feb.), 24-27; *idem*, 'Actieve deelname van vrouwen in de ChristenUnie. Een theologische onderbouwing', in: *idem*, 3 (2003), 4 (okt.), 26-27.

²⁰ Harmsen, 'Actieve deelname van vrouwen in de ChristenUnie', 27.

²¹ Dukker, 'Niet gelijk maar gelijkwaardig', 92.

²² Brief van de Centrale Verbondsraad aan de bij het GPV aangesloten kiesverenigingen, 4 september 1985. Geciteerd in: Dukker, 'Niet gelijk maar gelijkwaardig', 91.

²³ Dukker, 'Niet gelijk maar gelijkwaardig', 92.

²⁴ H. van de Velde, 'Van pressie tot beleid. Het streven naar meer vrouwen in de partijpolitiek in de jaren tachtig', in: *Jaarboek 1992 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1993, 158-185.

²⁵ Vlak na de gemeenteraadsverkiezingen was dit percentage aanvankelijk iets lager, namelijk negentien procent. (zie Van Dijk, 'Winst en Verantwoordelijkheid', 29). In de zelfstandige ChristenUnie-fracties was toen het aandeel vrouwen gestegen van zestien naar negentien procent, in de samenwerkingsfracties van twee naar tien procent. Van de nieuwe raadsleden was 24 procent vrouw. De cijfers in tabel 2 zijn ruim een jaar later verkregen, en laten een nog iets hoger percentage vrouwen zien.

²⁶ Preciezer: 71 procent mannen, 27 procent vrouwen en twee procent 'geslacht onbekend'.

²⁷ Leyenaar, *Political Empowerment of Women*.

VREEDZAME COEXISTENTIE?

Het Medisch Comité Nederland-Vietnam en de CPN (1968-1975)

R.F. van Wijk

1. Inleiding

Dit artikel tracht een beeld te schetsen van de verhouding tussen de Communistische Partij van Nederland (CPN) en het Medisch Comité Nederland-Vietnam (MCNV), met name in de periode 1968-1975. In 1968 werd het MCNV opgericht, in 1975 eindigde de oorlog in Vietnam en leidde de spanning tussen een meerderheid in het Comité en de CPN tot een breuk. De centrale vraag voor deze beschouwing is of het MCNV als een mantelorganisatie van de CPN kan worden gezien, of dat het een onafhankelijke positie innam. Een mantelorganisatie is dienstbaar aan een politieke partij, die vaak partijleden op strategische posities weet te krijgen. Volgens critici zou de CPN door infiltratie in het bestuur van het MCNV dit Comité voor haar politieke doelstellingen inzetten. Een oud-medewerker van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD, de voorloper van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst AIVD) merkte op dat in de ogen van de BVD organisaties als het MCNV 'gezien werden als door communisten gedomineerde clubs die als frontorganisatie een instrument waren om de verbreiding van het wereldcommunisme te bevorderen'.¹ De CPN had de schijn van nature tegen. Ze liet zich immers inspireren door het marxisme-leninisme, wat ook inhield dat de partij volgens het leninistische organisatiemodel was opgebouwd. Dit betekende onder meer dat de partij de meest belangrijke organisatie was en moest proberen via de verovering van sleutelposities in aanverwante organisaties deze politiek ondergeschikt te maken aan de partij. Maar aan de andere kant beweerden betrokken communisten dat zij uitsluitend op constructieve wijze deelnamen aan het werk van het Comité en geenszins de bedoeling hadden om het tot een instrument van de CPN te maken. Wie had gelijk?

In deze beschouwing wordt eerst ingegaan op de opstelling van de CPN ten aanzien van de Vietnambeweging. Daarna komt de oprichting van het MCNV in 1968 en zijn politieke opstelling in latere jaren aan bod.

Vervolgens wordt de gespannen relatie tussen beide organisaties beschreven, culminerend in de breuk in 1975.

Het was niet eenvoudig voor dit onderwerp de bronnen te vinden. Het archief van het MCNV, dat gedeponneerd is op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam, is nog niet geordend en daarmee slecht toegankelijk. Het archief van de CPN, dat eveneens door het IISG wordt beheerd, is wel geïnventariseerd, maar bevat weinig referenties naar het MCNV. Ook in de onder haar auspiciën uitgegeven bladen als *de Waarheid* en *Politiek en cultuur* besteedde de CPN weinig aandacht aan het Comité. Het BVD-archief bleef nagenoeg gesloten.² Ter aanvulling op de (betrekkelijk schaarse) bronnen zijn interviews gehouden met bij het MCNV betrokken personen, te weten de oud-bestuursleden mevr. E. de Smit-Kruyt, F. Groenink en M.J. Janse, en de oud-medewerkers A. Stokvis, mevr. R. Besjes en M. van Dullemen.

2. De CPN en de Vietnambeweging

De CPN vond aanvankelijk vrijwel geen aansluiting bij de Vietnambeweging, die in de loop van de jaren zestig van de twintigste eeuw van de grond kwam. Het ingrijpen van de Verenigde Staten in Vietnam leidde ook in Nederland tot massale protesten. De wreedheid van deze oorlog, waarbij bombardementen vanuit de lucht onnoemelijk veel slachtoffers onder de burgerbevolking eisten, kon – voor het eerst in de geschiedenis – iedereen via de televisie in de huiskamer volgen. De CPN was in die tijd echter van mening dat de Duitse herbewapening en het zogeheten ‘Duitse revanchisme’ van groter belang waren dan de oorlog in Vietnam. Voorkomen moest worden dat de aandacht werd afgeleid van het Duitse vraagstuk.³

Daarbij kwam dat het voor de CPN moeilijk was samen te werken met de Vietnambeweging, waarin haar rivaal, de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP), een belangrijke rol speelde. In het bijzonder hadden de communisten niets op met P. Nak, een voormalig CPN-lid en mede-organisator van de Februaristaking in 1941, die later naar de PSP was overgegaan en één van de gangmakers werd in de Vietnambeweging. Met zowel de PSP als met Nak had de CPN een uiterst moeizame, zo niet vijandige, verhouding. Desondanks zag de CPN na verloop van tijd in dat participatie in de Vietnambeweging van grote betekenis zou kunnen zijn. Langs deze weg zou de partij mogelijk het politieke isolement kunnen doorbreken waarin ze vooral sinds de Koude Oorlog verkeerde, en zou ze (electorale) steun kunnen verwerven onder de jongeren. Het tij leek gunstig, want in de jaren zestig was een ander klimaat gaan heersen dan in de ijzige jaren vijftig.

De anti-imperialistische en anti-kolonialistische CPN eiste het onvoorwaardelijke vertrek van alle Amerikaanse en overige buitenlandse troepen uit Vietnam. Hierbij dient wel de kanttekening te worden geplaatst dat de CPN de strijd in Vietnam beperkt zag tot een strijd op het grondgebied van Zuid-Vietnam, waarbij het Nationale Bevrijdingsfront – de Vietcong – tegenover de regering in (de Zuid-Vietnamese hoofdstad) Saigon stond, die volgens de partij slechts een ‘marionettenbewind’ van Amerika was. In de ogen van de CPN bleef Noord-Vietnam gedurende de gehele oorlog afzijdig. De Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam troffen dus een niet bij de oorlog betrokken land en waren derhalve misdadig. De Nederlandse communisten ontkenden dus het belangrijkste Amerikaanse motief tot interventie in Vietnam: de infiltratie vanuit Noord-Vietnam naar het zuiden, ter ondersteuning van het Bevrijdingsfront. In de Vietnambeweging bestond overigens over dit punt verdeeldheid.

De aansluiting van de CPN bij de bestaande Vietnambeweging verliep niet erg vlot. In april 1967 richtte de partij een eigen comité op, genaamd ‘Hulp aan Vietnam’, dat geld zou inzamelen ten bate van het Nationale Bevrijdingsfront van Zuid-Vietnam. Op lokaal niveau kwam na 1971 schoorvoetend een vorm van participatie tot stand in plaatselijke ‘Brede Vietnam-comité’s’ – aarzelend in die zin, dat de argwaan jegens de CPN bij andere organisaties nog altijd diep aanwezig was. De samenwerking met de CPN verliep dan ook niet altijd rimpelloos: in de ene plaats waren de communisten coöperatiever dan in de andere – mede afhankelijk van de mate waarin zij bij de leiding betrokken waren. Een andere mogelijkheid om tot samenwerking te komen ontstond op landelijk niveau in het najaar van 1968 met de oprichting van het MCNV.

3. De oprichting en politieke plaatsbepaling van het MCNV

De oprichting van het Medisch Comité Nederland-Vietnam (MCNV) kwam in de eerste plaats voort uit de diepe bezorgdheid die leefde bij een groep medici over het gewelddadige ingrijpen van de Verenigde Staten in Vietnam. Zij zagen de Amerikaanse oorlogsvoering als een volstrekt verwerpelijk optreden van een supermogendheid met een ongekend militair overwicht en de meest moderne bewapening tegenover een straatarm Derde Wereldland, waarbij met name de weerloze burgerbevolking het slachtoffer werd.

Een aantal artsen had zich vanaf 1965 bij de bestaande Vietnambewegingen aangesloten, zoals bij het Nationaal Comité Vietnam van Nak, het Jongerencomité voor Vrede en Zelfbeschikking – waarvan het secretariaat sinds 1965 in communistische handen was⁴ – of de Mobiele

Eenheid Aktiegroep Vietnam, die geadviseerd werd door de chirurg N.J. van Rhijn uit Beverwijk. Ook in lokale Vietnamcomité's waren artsen actief bij medische hulpacties. Door het functioneren van al die verschillende, naast elkaar opererende comité's was de medische hulp veelal versnipperd en vaak niet effectief. Er was derhalve behoefte aan een specifiek medisch comité, dat op professionele wijze een bijdrage wilde leveren aan slachtofferhulp en aan het ondersteunen en opbouwen van de gezondheidszorg in Vietnam. Artsen waren overigens niet de enige beroepsgroep die zich in wilde zetten voor hulp aan Vietnam: er waren ook Grafici voor Vietnam, Kunstenaars voor Vietnam en Schrijvers voor Vietnam.

De zojuist genoemde Van Rhijn had, op bezoek in Parijs, van de Noord-Vietnamese delegatie aldaar vernomen dat een Leidse hoogleraar wereldgezondheidskunde J.H. de Haas buiten alle organisaties om substantiële geldsommen schonk.⁵ Teruggekeerd in Nederland zou Van Rhijn contact opnemen met De Haas. Voor deze laatste was de voornaamste reden zich tegen het Amerikaanse optreden te keren 'de walg en de afkeer van de oorlogstoestanden en het brute geweld van het oorlogsapparaat. Medisch werk houdt het omgekeerde in van wat de Amerikanen in Vietnam deden'.⁶ Wat hem het meest tegenstond was het misbruik van de natuurwetenschappen tegen het volk van Vietnam; daartegen diende een arts zich volgens hem met dubbele inzet te verzetten. De Haas doelde hierbij onder meer op de overschakeling bij de fragmentatiebommen van metalen naar plastic splinters, waardoor die niet meer door een röntgenapparaat waren op te sporen en de behandelende artsen met lede ogen moesten toezien dat de slachtoffers, waaronder veel kinderen, onder hevige pijn bezweken.

Op 18 november 1968 richtten Van Rhijn, De Haas en de internist F. Groenink het MCNV op. Bij het tienjarig bestaan schreef M. van Dullemen, die het Comité een warm hart toe droeg en van 1988 tot 1993 op de loonlijst van het MCNV zou staan, dat de drie oprichters elkaar op voortreffelijke wijze aanvulden: 'Groenink, een vlotte spreker, sterk gericht op brede massa-akties en propaganda; Van Rhijn, een man met steeds opnieuw geniale ingevingen en bruisend enthousiasme. De Haas, iemand die steeds de grote lijnen in de gaten hield en van onvoorstelbare precisie'.⁷ De Haas, die voorzitter werd, had gedurende de bezettingen jaren als kinderarts in de Japanse interneringskampen in Nederlands-Indië gewerkt.

Toen het MCNV werd opgericht bestonden reeds soortgelijke artsencomité's in Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten. Met name het comité in Parijs is het MCNV ten voorbeeld geweest. De doelstelling van het MCNV was het inzamelen van gelden voor aankoop en verzending van medicamenten en medische instrumenten ten behoeve van de

gezondheidsdiensten van Vietnam, en het verstrekken van informatie over de ontwikkelingen in Zuidoost-Azië.⁸ 'Helpen, daar waar de bommen vallen' werd het motto van het Comité, overgenomen uit Engeland waar de leus reeds een tijd in gebruik was. De bommen vielen in Noord-Vietnam en in de door het Bevrijdingsfront gecontroleerde gebieden in het zuiden. Daar moest dus de hulp naar toe. Voor het MCNV was dat geen bewuste politieke keuze, maar een uitvloeisel van zijn doelstelling van het verlenen van humanitaire hulp. Terwijl de bestuurders niet nalieten het onafhankelijke neutrale karakter van het Comité te beklemtonen, beschouwden bepaalde politieke kringen ter rechterzijde, alsmede de BVD, deze keuze wel degelijk als een politieke stellingname. De politicologen P. van Eekert, D. Hellema en A. van Heteren stelden vast dat 'door het ogenschijnlijke niet-politieke karakter het MCNV het mogelijk maakte, dat de bereidheid om humanitaire steun te geven zich aanzienlijk uitbreidde. Door het formeel neutrale karakter verwierf het Comité brede sympathie, hetgeen werd vergemakkelijkt door de gevestigde Nederlandse traditie van humanitaire hulpverlening. Door het feit dat de steun ten goede kwam aan Noord-Vietnam en het Bevrijdingsfront ontkwam het MCNV echter niet aan de indruk dat er wel degelijk partij werd gekozen'.⁹

Het MCNV was niet onder de indruk van de kritiek. 'Wanneer men bewogenheid met de slachtoffers van genocide in Indo-China een politieke stellingname noemt, dan neemt het MCNV een politiek standpunt in. In werkelijkheid is deze stellingname niets anders dan een elementaire menselijke plicht. Het MCNV onthoudt zich van hulp aan het corrupte regime van Saigon. Het MCNV kan alleen verantwoording dragen voor steun aan gezondheidsdiensten, waarvan vaststaat dat zij op onbaatzuchtige wijze medische hulp aan de bevolking verlenen. Dit is het geval in Noord-Vietnam en onder de Voorlopige Revolutionaire Regering in Zuid-Vietnam', aldus het bestuur.¹⁰ De Haas zou later opmerken: 'We waren geen a-politiek comité. We stonden niet neutraal ten opzichte van het wereldgebeuren. We namen stelling tegen de Amerikaanse koloniale politiek.'¹¹

Het criterium op grond waarvan de buitenwacht in Nederland het neutrale karakter beoordeelde en ter discussie stelde was de bestemming van de hulpverlening en niet de eventuele banden met Nederlandse politieke partijen. Door velen in Nederland werd de oorlog in Vietnam in die dagen gezien in het licht van de Oost-Westtegenstelling. Een niet onaanzienlijk deel van de publieke opinie had begrip voor de Amerikaanse kruistocht tegen het communisme. Zodoende kwam het MCNV al vanaf de oprichting bij een deel van de Nederlandse bevolking in een bepaald daglicht te staan. Vanwege de eenzijdige keus voor de slachtoffers in Noord-Vietnam en de bevrijde gebieden in het zuiden zagen

velen het Comité als een spreekbuis van Noord-Vietnam en meenden dat het slechts hand- en spandiensten zou verrichten voor het communistische bewind in Hanoi. De toenmalige correspondent van *NRC Handelsblad* in Tokio, K. van Wolferen, drukte zich duidelijk uit: 'Een eerlijker comité zou zich MCN-Hanoi hebben genoemd, maar zou dan niet zoveel donateurs en medewerkers om de tuin hebben kunnen leiden. Mantelorganisaties mogen als begrip dan uit de tijd en achterhaald zijn, het MCNV fungeert er als spreekbuis voor het regime in Hanoi niet minder goed om'.¹²

Van Wolferen reageerde met zijn stuk op een artikel van A. Claassen en H. van der Linden, bestuurders van het MCNV, waarin deze verklaarden dat het Comité volledig onafhankelijk was.¹³ De NRC-correspondent signaleerde misstanden in de na het einde van de oorlog herenigde delen van Vietnam, zoals het bestaan van dwangarbeid waarbij politieke gevangenen – veelal oud-medewerkers van het regime van Zuid-Vietnam – tewerk werden gesteld. Ook wees hij op de bootvluchtelingen, die na het einde van de oorlog op grote schaal per schip het land verlieten. Over deze bootvluchtelingen had het MCNV zich nogal eens op lichtvaardige wijze uitgelaten. Het Comité trok aanvankelijk de motieven van de vluchtelingen in twijfel en zag hen als producten van de Amerikaanse of westerse propaganda. Bovendien vroeg het zich af in welke mate men de Vietnamese overheid het drama van de bootvluchtelingen mocht aanrekenen. Volgens het Comité bleven de Verenigde Staten door hun militaire optreden in eerste instantie verantwoordelijk voor de problemen in Vietnam. Later ging het MCNV daar iets genuanceerder mee om. Het feit dat *Amnesty International* in 1983 ruimte kreeg toebedeeld in het jubileumboek van het Comité, getuigde van een meer serieuze en realistische benadering van het vraagstuk van de mensenrechten.¹⁴

Hetzelfde gold voor de houding van het MCNV ten aanzien van het optreden van de Rode Khmer in Cambodja gedurende de jaren 1975-1979. Na de overwinning van deze groepering in 1975 had het Comité nog enig vertrouwen in het optreden van Pol Pot. In 1979 viel het leger van Vietnam Cambodja binnen. Het verdreef daarbij het regime van Pol Pot en stelde vervolgens een Vietnamgezinde regering aan in Phnom Penh. Daarbij werden alle gruwelen bekend die de Rode Khmer het Cambodjaanse volk had aangedaan. De Vietnam-activisten moesten hun visie op de Rode Khmer van Pol Pot nu wel bijstellen – en deden dat ook.¹⁵

Bij de oprichting van het MCNV in 1968 werd als voorwaarde gesteld dat het Comité louter uit artsen zou bestaan en 'geen enkele binding zou moeten hebben met een politieke stroming of een van de bestaande Vietnam-organisaties', aldus mede-oprichter Van Rhijn, die daarmee

vanzelfsprekend ook banden met politieke partijen uitsloot.¹⁶ Om uitsluitend artsen te bereiken werd een advertentie in het artsenvakblad *Medisch Contact* geplaatst. Uiteindelijk werd er een aanbevelingscomité van vijfhonderd artsen van zeer uiteenlopende pluimage gevormd. Vanwege de slechte ervaringen opgedaan met andere Vietnamcomité's, die vaak ten onder gingen aan partijpolitieke conflicten en meningsverschillen, wenste het MCNV verschoond te blijven van partijpolitieke invloeden. Dit ging zelfs zover dat het Comité formeel niet als deelnemer betrokken wilde zijn bij de nationale demonstratie tegen de oorlog in Vietnam, op 6 januari 1973 in Utrecht. Deze organisatorische neutraliteit stond zoals reeds vermeld een expliciete politieke stellingname van het MCNV niet in de weg: het Comité veroordeelde de Amerikaanse koloniale politiek en verklaarde zich voor beëindiging van de oorlog en het vertrek van de Amerikanen.

Het MCNV groeide al snel uit tot een van de belangrijkste hulporganisatie. De donaties stroomden binnen, ook al omdat lokale Vietnamcomité's de gelden die zij inzamelden steeds vaker overmaakten naar het MCNV. In 1969 verkreeg het Comité 126.000 gulden uit collectes; in 1972 was dat bedrag toegenomen tot 1,7 miljoen.¹⁷ Ook het aantal vrijwilligers groeide flink. Het MCNV werd toonaangevend in de nationale Vietnambeweging: landelijke maar ook veel lokale activiteiten werden afgestemd op het werk van het Comité. Het MCNV kende plaatselijke afdelingen, niet alleen om zo het verzamelen van medische hulpgoederen te realiseren, maar ook om een betere samenwerking met de lokale Vietnambewegingen te bewerkstelligen. In de grotere steden nam het Comité als zodanig deel aan de plaatselijke Brede Vietnambewegingen. Vanwege de professionele landelijke werkwijze bij de verzameling en verzending van medische hulpgoederen naar Vietnam nam het MCNV een belangrijke taak over van deze lokale comité's. De plaatselijke afdelingen van de CPN hielden zich vaak afzijdig bij dergelijke acties en kwamen soms – zoals in Groningen – met een eigen collecte ten bate van hun eigen landelijke comité.

4. De gespannen relatie tussen de CPN en het MCNV (1968-1975)

Reeds in een vroeg stadium kwam de nagestreefde onpartijdigheid van het MCNV onder druk te staan. Al vrij snel na de oprichting van het Comité ontstond in het bestuur enig wantrouwen toen bleek dat Groenink, een van de oprichters, opnieuw lid van de CPN was geworden. Dit leidde tot een wijziging van het bestuur.¹⁸ Groenink trad als penningmeester af en werd opgevolgd door de klinisch fysioloog M.J. Janse. Groenink was van zijn achttiende tot zijn eenentwintigste jaar, van 1953 tot 1956, lid van de CPN geweest. Naar aanleiding van de crisis in Hon-

garije in 1956 verliet hij de partij. In de jaren vijftig bleef hij wel lid van de Organisatie van Progressief Studerende Jeugd (OPJS) en het Algemeen Nederlands Jeugdverbond (ANJV) – organisaties die men ook volgens Groenink zelf als mantelorganisaties van de CPN mocht beschouwen. Na de Maagdenhuisbezetting werd hij in juni 1969 weer lid van de CPN. Volgens Groenink voelden de medebestuurders zich beetgenomen, want ze beschouwden hem ten tijde van de oprichting van het Comité in november 1968 als partijlid, terwijl hij het toen niet was. Groenink was het naar zijn zeggen overigens van het begin af aan eens met De Haas en Van Rhijn dat het MCNV geen communistische mantelorganisatie mocht worden, omdat dit ten koste zou gaan van de aanhang van het Comité – en daarmee ook aan de hulp aan Vietnam, die bij hem voorop stond.¹⁹

Overigens was Groenink niet het enige lid van de CPN dat zitting had in het bestuur van het MCNV. Naast hem maakten ook verpleegkundige E. de Smit-Kruyt en de student geneeskunde R.C.J. Smeenk er deel van uit. Groenink beklemtoonde dat zowel hij als de beide andere partijleden in het bestuur van het Comité geen ‘agenten van de CPN’ waren.²⁰ Zij waren overtuigde MCNV-ers, zij het met een communistische visie. Ze wilden graag een bijdrage leveren aan de omvorming van het kapitalisme, maar streefden beslist niet een communistische heilstaat naar Sovjet-model na. Groenink zelf heeft verklaard nooit instructies van de CPN te hebben ontvangen.²¹ Hij kon niet uitsluiten dat zijn partij via de andere twee communistische bestuursleden zou hebben geprobeerd invloed te krijgen op het reilen en zeilen van het MCNV. Zelf liet hij zich daarvoor niet gebruiken. ‘Als er één niet-gedisciplineerd CPN-lid rondliep dan was ik dat wel’, stelde Groenink later.²² Zo zou hij in 1971 voor het MCNV naar de DDR zijn gereisd zonder overleg met de partijleiding, die hem dit zeer kwalijk nam. Vanwege de verwijdering tussen de CPN en de Oost-Europese communistische partijen in die tijd mochten partijleden die landen niet zo maar bezoeken. Om elk misverstand te voorkomen en de schijn van connecties tussen het MCNV en de CPN te vermijden, mochten hij en de twee andere communisten nooit namens het Comité op de voorgrond treden. Als het Comité naar buiten trad, waren niet zij maar De Haas en Van Rhijn het gezicht.²³

De Smit verkeerde ook regelmatig op gespannen voet met het bestuur van de CPN, zo verklaarde zij achteraf: ‘Het partijbestuur kon ons als activisten van het MCNV soms wel schieten. Zij vonden me een lastpak. De partij beschouwde mij als iemand, die in een medisch hulpcomité met de bourgeoisie heulde. Natuurlijk probeerden ze wel eens ons instructies te geven maar dan zei ik: “Zorgen jullie maar voor je eigen club!” Wij wisten donders goed dat partijpolitieke invloed funest voor het Medisch Comité zou zijn. De CPN heeft altijd geprobeerd het

belang van de partij voorop te stellen. Dat deed ze in alles. In het maandblad van de partij, *Politiek en cultuur*, stonden herhaaldelijk besluiten gepubliceerd van het partijbestuur, besluiten over activiteiten waarvan ik wist dat ze niet door de CPN waren georganiseerd. De CPN eigende zich deze acties uit frustratie en electorale overwegingen gewoonweg toe.²⁴

De Smit was vanaf het begin bij het MCNV betrokken. Ze werkte als verpleegkundige in het Wilhelmina Gasthuis in Amsterdam en organiseerde daar een bijeenkomst over Vietnam. Naar aanleiding van deze activiteiten nodigde De Haas haar persoonlijk uit zitting te nemen in het bestuur van het Comité. Hij stelde er prijs op dat behalve medici ook een verpleegkundige deel zou uitmaken van het bestuur. Ze was de spil in de organisatie, vooral op het praktische vlak. Zij fungeerde volgens velen als een moederkloek over de vijftig tot zeventig vrijwilligers die hun werk deden op het kantoor aan de Weteringschans. Daaronder waren enkele tientallen communisten, aldus De Smit.²⁵

Groenink en De Smit bagatelliseren de invloed van de CPN op het MCNV, zonder dat de laatstgenoemde die geheel uitsluit. Penningmeester Janse – die Groenink was opgevolgd – is meer uitgesproken: hij meende dat de CPN wel degelijk heeft geprobeerd het MCNV te beïnvloeden. Volgens hem achtten de mensen die lid waren van de CPN loyaliteit aan de partij belangrijker dan trouw aan de doelstellingen van het MCNV. Overigens heeft Janse naar eigen zeggen nooit een conflict gehad met leden van de CPN. Hij erkende dat zij een grote bijdrage aan het praktische werk leverden.²⁶

De opstelling van de CPN ten aanzien van het MCNV is al met al niet eenduidig. Enerzijds zijn er aanwijzingen dat de partij daadwerkelijk heeft gepoogd invloed uit te oefenen, getuige de ‘instructies’ waarover het CPN-lid De Smit spreekt. Zij wordt bijgevalen door de zichzelf op de ‘rechtervleugel’ van het Comité positionerende psychiater A. Pen, die van 1975 tot 1985 bestuurslid was en die rept van een ‘CPN-fractie’ in het bestuur.²⁷ Ook de uitlatingen van Janse wijzen hierop. Daartegenover staat Groenink, die stelt dat de CPN hem nooit opdrachten heeft verstrekt. In het CPN-archief zijn evenmin concrete aanwijzingen gevonden waaruit blijkt dat de partij de gang van zaken in het MCNV naar haar hand wilde zetten.²⁸

Slechts één maal vormde het Comité onderwerp van discussie in het dagelijks bestuur van de CPN, tijdens een zitting in april 1972. ‘MCNV strubbelingen onder druk van De Haas om de partij te laten stoppen met solidariteitsakties’, zo vermeldde de notulen nogal cryptisch. Wat hiermee ook precies mag zijn bedoeld, kennelijk voelde de CPN zich op de een of andere manier lastig gevallen door de Comitévoorzitter: het is mogelijk dat het Comité in het vaarwater van de partij kwam.²⁹ De uit-

spraken van het dagelijks bestuurslid M. Bakker duiden daar ook op: 'MCNV geen belang bij ontploffing nu, moet zich echter beperken tot medische hulp en afblijven van andere zaken en van de partij.' Op geen enkele wijze blijkt evenwel dat de partijleiding tijdens deze zitting een interventie binnen het Comité heeft voorbereid. De CPN voelde zich door bepaalde voornemens of plannen van het MCNV belaagd, waartegen – volgens de notulen – Groenink zich heeft verzet (zonder dat daarbij werd aangegeven dat hij op instructie van de partij handelde). Al met al lijkt het erop dat de CPN meer reactief dan proactief handelde – en dus niet met een vooropgezet plan of volgens een bestaande strategie te werk ging. Wel meende partijvoorzitter H. Hoekstra dat het MCNV niet zonder de CPN kon.³⁰

De verhouding tussen het MCNV en de CPN bleef gespannen, zoals de volgende incidenten laten zien. Het Comité kreeg regelmatig een Vietnamese delegatie – vaak een vertegenwoordiging van de Voorlopige Revolutionaire Regering (VRR) van de Republiek Zuid-Vietnam uit Parijs – op bezoek. Het bestuur nodigde dan de Vietnamese gasten uit ergens te gaan eten; ook werden ze bij De Haas en Groenink thuis ontvangen. De CPN wilde echter ook graag met de vertegenwoordiging spreken. Bestuurslid J. IJisberg benaderde tijdens zo'n bezoek Groenink met het verzoek een bijeenkomst te beleggen van de CPN en de Vietnamese afgevaardigden – dit was de enige keer dat de CPN Groenink vroeg zijn invloed in het MCNV aan te wenden ten behoeve van de partij.³¹ Wie daaraan verder mochten deelnemen, zou de partijtop echter zelf bepalen. Groenink wees het CPN-voorstel af. Hij werd daarin bijgevalen door de bij het gesprek met IJisberg aanwezige ANJV-voorzitter H. de Leeuw, die ook betrokken was bij het zogeheten comité Jongeren voor Vietnam. De Leeuw had begrip voor Groeninks positie en trachtte IJisberg duidelijk te maken dat de partij geen onmogelijke eisen aan het MCNV en aan Groenink diende te stellen; 'Fred moet z'n club ook bij elkaar houden'.³² Een dergelijke zelfstandige houding was in de CPN niet gebruikelijk; de leiding nam in de partij immers een dominante positie in en van de leden werd een gedisciplineerde en loyale opstelling verwacht.

Ook op andere momenten bleek de rivaliteit tussen MCNV en de CPN. Zo bezocht in mei 1974 mevr. Duong Quynh Hoa van het ministerie van Volksgezondheid van de VRR met een delegatie als gasten van het MCNV de Technische Hogeschool in Delft. Het bezoek was erop gericht om hen kennis te laten nemen van de voortgang van de werkzaamheden aan een in Nederland gefinancierd en geprefabriceerd ziekenhuis, dat in centraal-Vietnam zou worden opgezet. Het gezelschap nam verder in Amsterdam deel aan de dodenherdenking op de Dam op 4 mei. De CPN en *de Waarheid* wilden Hoa ook graag ontvangen maar ze

bleek erg 'vermoeid' te zijn door het intensieve programma – met dit excuus voorkwam het MCNV dat zij in contact kwam met de Nederlandse communisten.³³

Een ander treffend voorbeeld van de rivaliteit was het bezoek van de Amerikaanse filmactrice en Vietnam-activiste Jane Fonda aan Nederland in januari 1975. Zij maakte een rondreis door Europa om de verschillende nationale Vietnambewegingen bij te staan en hen op te hoogte te brengen van het protest in Amerika en in het bijzonder van haar eigen acties tegen de oorlog (de 'Indo China Peace Campaign'). Het MCNV kreeg van Fonda een brief waarin ze haar diensten aanbood. Samen met het Comité Jongeren voor Vietnam – Fonda was immers met name bij jongeren populair – organiseerde het Comité propagandabijeenkomsten in Amsterdam, Nijmegen en Delft. In plaats van het MCNV de vruchten van het bezoek te laten plukken, probeerde de CPN ermee aan de haal te gaan. Vooral de bijeenkomst in de hoofdstad trok de partij naar zich toe; tijdens die manifestatie 'kraait de CPN victorie... De zaal is tot de nok toe gevuld met voornamelijk CPN-sympathisanten... Er heerst een typische CPN-sfeer'.³⁴ Het partijblad *de Waarheid* deed op enthousiaste wijze verslag van de 'daverende bijeenkomst' in Amsterdam waar wel vijftienhonderd bezoekers waren – zonder een woord te besteden aan het MCNV, dat voor de organisatie tekende.³⁵

Zelfs op 30 april 1975, wat voor het Comité en de CPN een feestelijke dag had moeten zijn, ging het mis tussen beide organisaties. Op deze dag veroverden de troepen van Noord-Vietnam en het Bevrijdingsfront de Zuid-Vietnamese hoofdstad Saigon en maakten daarmee een eind aan de oorlog. Toevallig had het MCNV op deze datum zijn jaarlijkse activistendag gepland in Hotel Krasnapolsky in Amsterdam en daartoe enkele vertegenwoordigers van de VRR uit Parijs uitgenodigd. De twee Vietnamezen hoorden via een transistorradio in de trein dat Saigon was gevallen en de oorlog feitelijk was afgelopen. Op het Centraal Station in Amsterdam werden zij opgewacht door delegaties van het MCNV, van de aan de CPN gelieerde Nederlandse Vrouwenbeweging (NVB) en van het ANJV. Terwijl op straat koninginnedag werd gevierd, vierde men in Krasnapolski de overwinning in Vietnam.³⁶ Tijdens deze bijeenkomst overlegde Groenink met De Haas over zijn plan om de beide Vietnamese gasten de volgende dag op de 1-mei viering van de CPN te laten optreden. De Haas had waarschijnlijk – na alles wat er in de afgelopen jaren was voorgevallen – een dergelijke opzet reeds bevroed en zich hierop voorbereid. Teneinde te voorkomen dat de twee Vietnamezen met hun aanwezigheid de feestvreugde op de CPN-bijeenkomst zouden verhogen, zette hij hen persoonlijk op het Centraal Station op de trein naar Parijs. Districtsecretaris R. Haks van de CPN, die door Groenink ingeschakeld was, had tevergeefs met De Haas gebeld om hem op

andere gedachten te brengen. Groenink reed zelfs nog met een taxi achter De Haas aan naar het station om iets te regelen voordat de trein naar Parijs zou zijn vertrokken – maar hij kwam te laat: de Vietnamezen waren al weg.

5. De breuk in het bestuur, 1975

Vlak daarna kwam het tot een openlijke breuk tussen de CPN en het MCNV. Comité-voorzitter De Haas zou een toenemende communistische invloed in de leiding hebben gesignaleerd, aldus Groenink. De Haas zou daarbij Groenink verweten hebben een agent van het partijbestuur van de CPN te zijn. Groenink was van mening dat De Haas de eenheid van het Comité in gevaar bracht, en dat terwijl de CPN-leden in het bestuur zich al die jaren loyaal hadden opgesteld – zo schreef hij de voorzitter Hij eindigde zijn brief met een regel van de Duitse dichter Berthold Brecht: ‘Die wir den Boden bereiten wollten für Freundlichkeit, konnten selber nicht freundlich sein’. De Haas zou Groeninks brief niet beantwoord hebben.³⁷

Van Dullemen, die zich in politiek opzicht tussen de CPN en de PSP plaatste, verklaarde later dat het conflict tussen Groenink en De Haas een politieke achtergrond had.³⁸ Groenink wilde volgens hem het werk van het MCNV een sterker politiek karakter geven en de vakbeweging meer bij het Comité betrekken. Dat ging de anderen veel te ver. Bureau-medewerker A. Stokvis van het MCNV noemde Groenink ‘de meest principiële van het CPN-smaldeel’.³⁹ Hij had echter niet de indruk dat de CPN het Comité in haar greep wilde krijgen. Volgens G.H. Schreuders, die in de jaren zeventig lid van het dagelijks bestuur van de CPN en redacteur van *de Waarheid* was maar in 1984 met de partij brak, was dat ook nooit de bedoeling van de CPN geweest: de partij zou het altijd hebben gerespecteerd dat het MCNV van begin af aan een humanitair oogmerk had en de politieke partijen – inclusief de CPN – op afstand wilde houden.⁴⁰ Dat communisten als Groenink vanaf de oprichting van het MCNV een behoorlijk aandeel in de werkzaamheden hadden, deed daar volgens Schreuders niets aan af.

De onmin tussen De Haas en Groenink had te maken met de rolverdeling tussen de leden van het dagelijks bestuur en het algemeen bestuur van het MCNV. De groei die het Comité in de jaren na zijn oprichting doormaakte, leidde tot veranderingen in de organisatie. In 1971 werd er naast het bestaande algemeen bestuur, dat vanaf de oprichting in november 1968 fungeerde, een dagelijks bestuur ingesteld. Dit orgaan bestond uit een voorzitter (De Haas), twee secretarissen (Van Rhijn en L.S. Go), en een penningmeester (Janse). Later zou mevr. M. Sloet nog toetreden. Dit dagelijks bestuur vormde het algemeen bestuur samen

met de vier andere bestuursleden, waarvan drie van communistischen huize: Groenink, De Smit en Smeenk. Het lijkt erop dat hier sprake was van een anticommunistische coup, gericht tegen de CPN-leden in het bestuur van het Comité, maar het drietal zou later openlijk verklaren dat het met de nieuwe organisatorische werkwijze en taakverdeling aanvankelijk tevreden was geweest.⁴¹ In de loop van de tijd zou het dagelijks bestuur echter steeds meer macht naar zich hebben toegetrokken; bijvoorbeeld door het algemeen bestuur te weinig bijeen te roepen. Hiertegen had Smeenk al in een vergadering van het algemeen bestuur in oktober 1973 bezwaar gemaakt. De communistische leden van het algemeen bestuur voelden zich buitenspel gezet door het in hun ogen eigenmachtige optreden van het dagelijks bestuur. Hoewel het dagelijks bestuur verbeteringen toezei, bleven de problemen bestaan.

De belangwekkende gebeurtenissen van 30 april 1975 – de val van Saigon en het einde van de oorlog – vormden voor het dagelijks bestuur geen voldoende aanleiding om snel een vergadering van het algemeen bestuur te beleggen. Die vond pas vijf weken later plaats, op 5 juni. Op deze bijeenkomst stelde Groenink namens de drie CPN-leden het bij hen levende ongenoegen aan de orde – wellicht mede vanwege de door De Haas geregisseerde overhaaste aftocht van de beide VRR-vertegenwoordigers.⁴² Groenink stelde voor om het dagelijks bestuur op te heffen en besluiten voortaan door het algemeen bestuur te laten nemen. Over deze suggestie liepen de meningen sterk uiteen, zodat de bestuursleden niet tot een besluit konden komen. Groenink was hierover zeer ontevreden, maar hij bleef aan als bestuurslid. Hij had eerder al eens overwogen terug te treden uit het bestuur van het Comité, maar had zich toen door Joop Wolff – lid van het dagelijks bestuur van de CPN – laten overreden om aan te blijven, vooral om te voorkomen dat het MCNV ‘een anti-communistische organisatie’ zou worden. In de zomer van 1975 kreeg hij opnieuw het advies om te blijven zitten, nu van secretaris Haks van het Amsterdamse partijdistrict. Wederom liet Groenink zich overtuigen.⁴³

Op 31 juli kwam het bestuur opnieuw bijeen. Aanwezig waren de dagelijkse bestuurders De Haas, Janse, Go, Van Rhijn en Sloet en de algemene bestuursleden Groenink en Smeenk – De Smit was door ziekte verhinderd. Niet alleen werd het voorstel om het dagelijks bestuur op te heffen door de leden van dit orgaan verworpen, zij vatten het ook op als ‘een grove motie van wantrouwen’. Groenink was de gebeten hond: één (onbekend gebleven) lid stelde voor hem te royeren. De leden van het dagelijks bestuur waren allen voor dit royement, Groenink en Smeenk stemden tegen. De afwezige De Smit verklaarde zich later solidair met Groenink. Alledrie traden zij uit het bestuur van het MCNV. De breuk was een feit.⁴⁴

Het dagelijks bestuur zei het aftreden van De Smit te betreuren, gezien het vele werk dat zij voor het MCNV had verzet. De Haas trachtte haar nog op 31 juli op andere gedachten te brengen, maar zij maakte duidelijk dat ze niet verder met het bestuur wilde samenwerken. Aangezien De Smit binnen het Comité op handen gedragen werd, was haar vertrek voor de organisatie een gevoelige aderlating.

Op 21 september lichtte het dagelijks bestuur zijn optreden toe in een brief aan het Comité van Aanbeveling, dat bestond uit honderden artsen. Aan de spanningen binnen het bestuur zou een principieel verschil van inzicht ten grondslag liggen. 'Groenink kent aan discussies over partij-politiek bij het nemen van beslissingen een belangrijke betekenis toe', aldus De Haas c.s., die daarmee doelden op de communistische achtergrond van Groenink en de zijnen: volgens hen zou het drietal 'zich bij steeds meer gelegenheden op een partij-politiek standpunt hebben gesteld'.⁴⁵ Later zou De Haas zeggen: 'Ze deden het overal... Penetratie. Eerst eentje. Dat was Groenink. Korte tijd later waren ze met zijn drieën. Ze wilden zoveel mogelijk partijleden in ons comité hebben. Dat was hun taktiek. Ze wilden de lakens uitdelen. Van het MCNV een partijpolitieke club maken. Ze hebben verloren, maar hun verdiensten hebben we nooit miskend.'⁴⁶ Volgens het dagelijks bestuur had het MCNV geen andere politieke taak dan zich te verzetten tegen het Amerikaanse oorlogsgeweld. Het Comité moest zich verre houden van landelijke partijpolitiek; 'dit impliceert, dat het MCNV elke vorm van identificatie met een politieke partij – welke het ook mag zijn – dient te vermijden'.⁴⁷

Groenink en de zijnen ontkenden zelf ten stelligste dat zij in het MCNV partijpolitiek bedreven zou hebben. Volgens het drietal zou dit ook geen rol hebben gespeeld bij het conflict. In een gesprek met het dagelijks bestuur om tot een oplossing te komen, zou één van hen hebben gezegd, aldus het communistische trio: 'Wij hebben niets tegen communisten, Fred is niet geroyeerd als communist, niet als persoon, maar als bestuurslid, die een motie van wantrouwen indiende.'⁴⁸ Groenink, Smeenk en De Smit verklaarden verder in te stemmen met het streven van het bestuur om het werk van het MCNV buiten de nationale partijpolitiek te houden. Ze stonden bijvoorbeeld destijds geheel achter het besluit om geen formele medewerking te verlenen aan de nationale demonstratie in Utrecht in januari 1973. Wel wezen ze erop dat het MCNV in februari 1975 met een aantal politieke partijen had deelgenomen aan een advertentiecampaigned voor verbreking van de banden met de Zuid-Vietnamese regering-Thieu en erkenning van de VRR, die gericht was aan de Nederlandse regering en de Tweede Kamer. In de ogen van Groenink en de beide anderen betekende dit wel degelijk deelname aan de landelijke partijpolitiek.⁴⁹

Medewerkers van het MCNV verzochten voorzitter De Haas het roeyement van Groenink terug te draaien. Een van hen, mevr. M.B. Minnaert, meende dat met het vertrek van het drietal het Comité een politiek eenzijdig karakter had gekregen. Zij waarschuwde De Haas er voor 'dat ondanks het feit dat het bestuur niet anti-communistisch was, het mogelijk scheen dat onder tegenwoordige politieke omstandigheden op deze basis onvermijdelijk vroeg of laat het MCNV in anti-communistisch vaarwater terecht zou kunnen komen. Het MCNV is nu een comité op smalle basis en niet meer het oorspronkelijke breed samengestelde comité'.⁵⁰ Circa zestig vrijwilligers tekenden een solidariteitsbetuiging met de afgetreden CPN-ers. Zij verzochten het dagelijks bestuur om op zijn schreden terug te keren – zo niet, dan zouden zij niet meer bereid zijn voor het MCNV te werken.⁵¹ Toen het bestuur daar niet op inging staakten deze vrijwilligers hun werkzaamheden – zij het met gemengde gevoelens, want ze hadden graag willen doorgaan. Ook Besjes, administratief medewerkster van het MCNV en lid van de CPN, nam met pijn in het hart ontslag. Ze had goed kunnen samenwerken met penningmeester Janse, die volgens haar nooit zo bang zou zijn geweest voor communistische infiltratie als De Haas.⁵² Besjes was in 1971 de eerste betaalde kracht van het MCNV geworden. Toen de activiteiten sterk toenamen en het aantal vrijwilligers groeide, werd zij coördinator op het kantoor. Penningmeester Janse betreurde haar vertrek, maar legde de verantwoordelijkheid bij de CPN, niet bij het MCNV. Hij ging er vanuit dat de leiding van de CPN had verordonneerd dat de communisten niet meer voor het Comité mochten werken.⁵³

Volgens Groenink speelden bij de breuk nog andere motieven een rol. Terugkijkend op het conflict suggereerde hij dat De Haas dacht dat het Comité alleen in aanmerking voor subsidie van de Nederlandse overheid zou komen indien het de communisten uit het bestuur verwijderde. De accountant van het Comité uit die periode had dat in 2000 desgevraagd aan Groenink bevestigd.⁵⁴ Feit is echter dat het MCNV al vanaf 1974 van het ministerie van Ontwikkelingssamenwerking subsidie ontving.⁵⁵

De perikelen binnen het bestuur van het MCNV leidden tot een verwijdering tussen de CPN en het Comité. Door het uittreden van de drie partijleden uit het algemeen bestuur en het vertrek van de vrijwilligers raakte de onderlinge verstandhouding nogal bekoeld. De contacten tussen beide organisaties zouden daarna zeer beperkt blijven. Kreeg het MCNV voor de breuk al weinig aandacht van de CPN, daarna werd het in *de Waarheid* praktisch doodgezwegen. De laatste advertentie voor het MCNV werd in het partijblad afgedrukt op 6 mei 1975. Daar kwam natuurlijk bij dat na het einde van de oorlog de media de aandacht voor Vietnam verloren. Alleen door de bezetting van Vietnamese grondge-

bied in 1979 door de Volksrepubliek China – die openlijk de zijde van Cambodja had gekozen na de inval van Vietnam in dat land – en de uittocht van de bootvluchtelingen kwam het land aan het eind van de jaren zeventig weer in de westerse media in beeld.

Groenink en andere communisten namen na verloop van tijd weer contact op met het MCNV. In 2003 zou hij weer actief worden voor het Comité, ter gelegenheid van de herdenking van het 35-jarig bestaan dat werd gevierd met een grote manifestatie in Carré in Amsterdam. De CPN bestond toen al lang niet meer.

6. Conclusie

Het MCNV heeft zich ontwikkeld tot een professionele organisatie op het gebied van medische hulp aan het door oorlog geteisterde Vietnam, en overigens ook aan Laos en Cambodja. Ook na het einde van de oorlog in Vietnam in 1975 zou medische ondersteuning worden verleend aan de landen in opbouw, tot op de dag van vandaag. Binnen de Nederlandse Vietnambeweging vervulde het Comité na enige tijd een spilfunctie, mede vanwege zijn professionele werkwijze. Het bestuur wenste politieke discussie te vermijden en politieke partijen buiten de deur te houden. De ervaring had geleerd dat partijgerichte deelname aan activiteiten tegen de oorlog in Vietnam vaak tot hoog oplopende ideologische conflicten leidde, die de beweging uiteindelijk verzwakten. Daarnaast zou het brede mobiliserende vermogen van het Comité schade kunnen oplopen wanneer de organisatie het imago zou krijgen een bijwagen van een bepaalde politieke partij te zijn. Het bestuur van het MCNV wilde dit tot elke prijs voorkomen. Bestuursleden konden lid zijn van een politieke partij, maar niet namens die partij optreden. Dat gold dus ook voor de drie leden van de CPN in het algemeen bestuur.

Het is duidelijk dat zich hierover sinds 1970 spanningen in het bestuur voordeden – alhoewel er weinig aanwijzingen zijn dat de CPN heeft geprobeerd het MCNV voor haar karretje te spannen. Wel drong met name het CPN-lid Groenink in het bestuur van het Comité aan op een duidelijke politieke stellingname van het MCNV. Bovendien pleitte hij voor meer samenwerking met andere organisaties, zoals vakbonden. Het dagelijks bestuur wees dit onomwonden af en zal het streven van Groenink waarschijnlijk als bedreigend hebben ervaren. Groenink en de andere CPN-leden onderhielden incidenteel contact met de partijleiding, die hen echter lijkt te hebben geadviseerd om zich loyaal op te stellen in het bestuur van het Comité, ondanks de ingenomen politieke standpunten. Groenink wilde verder op een zeker moment de CPN laten meeprofiteren van de publiciteit van de aanwezigheid van Vietnamese delegaties in Nederland. De Haas trachtte dit juist te voorkomen. De voorzitter

van het MCNV was ongetwijfeld bezorgd dat het onafhankelijke Comité dan te zeer in verband gebracht zou worden met de CPN. Het MCNV was in de ogen van buitenstaanders, en met name de BVD, toch al een door communisten gedomineerde club – alleen al door de eenzijdige bestemming van medische hulp aan het communistische Noord-Vietnam en hun bondgenoten in het Bevrijdingsfront van Zuid-Vietnam. Deze zienswijze van de BVD deed echter onrecht aan het prominente voorzitterschap van De Haas. De hoogleraar domineerde het dagelijks bestuur, dat ook verder uit partijlozen bestond. De CPN-leden namen slechts deel aan het algemeen bestuur en vormden zo een minderheid. De spanningen binnen het bestuur leidden in 1975 tot een climax. Uit de beschikbare gegevens valt niet eenduidig op te maken wat precies de oorzaak was van de verwijdering van de communisten uit het algemeen bestuur. De leden van de CPN wekten niet de indruk dat zij het MCNV voor partijpolitieke doeleinden wensten te misbruiken, al wilden ze wel meer bij het bestuurswerk betrokken worden. Historisch gezien lijkt enig wantrouwen jegens de CPN – gezien haar leninistische ideologie en organisatievorm – echter wel begrijpelijk, ook al streefde de partij zelf zoals eerder al vermeld niet naar directe bemoeienis met het Comité. De partijtop achtte waarschijnlijk de aanwezigheid van drie leden in het bestuur van het MCNV voldoende: zo bleef men van de ontwikkelingen binnen het Comité op de hoogte en nam men deel aan het debat.

Onderzoek van de archieven van CPN en MCNV bij het IISG wijst niet op een sterke band tussen beide organisaties, integendeel. Uit de door de AIVD/BVD vrijgegeven stukken blijkt evenmin enige directe betrokkenheid van de CPN bij het Comité, maar dit materiaal is verre van volledig. Inzage in het volledige dossier van het MCNV bij de AIVD zou het goed functioneren van de veiligheidsdienst in gevaar brengen, zo luidde de toelichting: wellicht omdat het MCNV nog steeds bestaat. Vooralsnog moet dus de conclusie luiden dat het MCNV niet door de CPN gedomineerd werd, maar dat beide organisaties vreedzaam naast elkaar bestonden.

noten

¹ F. Hoekstra, *In dienst van de BVD. Spionage en contraspionage in Nederland*, Amsterdam, 2004, 52-53.

² Ongetwijfeld zal de Veiligheidsdienst destijds het MCNV hebben geobserveerd. Schrijver dezes heeft in 2005 om inzage verzocht in het relevante materiaal in het BVD-archief. Het 43 bladzijden tellende dossier dat door de BVD werd samengesteld en ter inzage werd gegeven, bestond vooral uit verslagen van bijeenkomsten georganiseerd door het

MCNV. Over de relatie met de CPN werden geen stukken vrijgegeven.

³ Rimko van der Maar, *Welterusten mijnheer de president*, Amsterdam, 2007, 45.

⁴ *Ibidem*, 46.

⁵ P. van Eekert, D. Hellema en A. van Heteren, *Johnson Moordenaar! De kwestie Vietnam in de Nederlandse politiek 1965-1975*, Amsterdam, 1986, 102.

⁶ *Trouw*, 18 november 1978.

⁷ M. van Dullemen, 'Van een kleine kruidenier tot een behoorlijke upermarkt', in: *De Groene Amsterdammer*, 29 november 1978, 11.

⁸ A. Claassen, 'Medisch Comité Nederland-Vietnam. Vijftien jaar medische hulp', in: idem, red., *Vietnam. De toekomst van een volk*, Amsterdam, 1983, 25-28.

⁹ Van Eekert, Hellema en Van Heteren, *Johnson moordenaar!*, 103.

¹⁰ *MCNV-bulletin*, 4 (1973), nr. 2 (mei/juni), 1.

¹¹ Geciteerd in J. Stapel, *De Vietnambeweging in Nederland. De eerste aktieperiode 1964-1968*, Nijmegen, 1982, 141.

¹² Karel van Wolferen, 'Het medisch comité is primair een spreekbuis van Hanoi', in: *NRC-Handelsblad*, 4 mei 1982.

¹³ Antoon Claassen en Henk van der Linden, 'Het Medisch Comité Nederland Vietnam is volstrekt onafhankelijk', in: *NRC Handelsblad*, 3 mei 1982.

¹⁴ Amnesty International, 'Het Vietnam Rapport Mensenrechten. Bezorgdheid en hoop voor de toekomst', in: Claassen, red., *Vietnam*, 166-177.

¹⁵ Claassen: 'We namen klakkeloos over wat de Rode Khmer naar buiten bracht en dachten dat de verhalen over moordpartijen een instrument van het kapitalistische Westen was om de Cambodjaanse revolutionairen zwart te maken. Toen onze Vietnamese vrienden kritiek spuiden op de Khmer, dachten we dat zij afgunstig en bevooroordeeld waren'. Van Dullemen vulde hem aan: 'De Vietnam-activisten hebben de fouten van de Rode Khmer schandalig lang gebagatelliseerd. Ik zelf ook.' Zie J. van Beurden, 'Er is nog genoeg te doen voor de Derde-Wereldbeweging. MCNV 30 jaar', in: *Internationale samenwerking*, 13 (1998), nr. 11 (nov.), 32-33.

¹⁶ Aangehaald in Stapel, *De Vietnambeweging in Nederland*, 141.

¹⁷ Claassen, 'Medisch Comité Nederland-Vietnam', 27.

¹⁸ Van Eekert, Hellema en Van Heteren, *op.cit.*, 102.

¹⁹ Interview met F. Groenink, 30 oktober 2000.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Interview met F. Groenink, 15 maart 2008.

²² Interview met F. Groenink, 30 oktober 2000.

-
- ²³ *Ibidem*.
- ²⁴ Interview met mevr. E. de Smit-Kruyt, 11 oktober 2001.
- ²⁵ *Ibidem*.
- ²⁶ Interview met Ch. Janse, 18 mei 2000.
- ²⁷ A. Pen, 'De bruinrode kleur van prachtige woede', in: *De grote trots van San Go*, Amsterdam, 1992, 20-21; 21.
- ²⁸ Het feit dat er in het CPN-archief geen documenten zijn gevonden die duiden op communistische inmenging in het MCNV, wil op zichzelf genomen natuurlijk niet zeggen dat er daarom geen bemoeienis zou zijn geweest: interventies kunnen hebben plaatsgevonden zonder dat die op enigerlei wijze op paper zijn vastgelegd.
- ²⁹ Wellicht dat dit te maken had met de organisatie van de manifestatie 'Jongeren voor Vietnam' in het Amsterdamse Bos op 29 en 30 april 1972.
- ³⁰ Notulen dagelijks bestuur CPN, 17 april 1972, in: IISG, archief CPN, nr. 330.
- ³¹ Interview met Groenink, 30 oktober 2000 en 15 maart 2008.
- ³² Interview met Groenink, 30 oktober 2000.
- ³³ Interview met De Smit-Kruyt en met mevr. R. Besjes, 11 oktober 2001.
- ³⁴ D. Dijkman, 'Filmroem tegen oorlogsgeweld', in: *Haagse Post*, 25 januari 1975, 6-8; 6, 7.
- ³⁵ *De Waarheid*, 18 en 20 januari 1975 (citaat).
- ³⁶ J. Schneider, 'Vietnam. Prachtig natuurlijk, maar toch...', in: *Haagse Post*, 10 mei 1975, 23; zie ook Van Eekert, Hellema en Van Heteren, *Johnson moordenaar!*, 161.
- ³⁷ Interview met Groenink, 30 oktober 2000.
- ³⁸ Interview met M. van Dullemen, 28 augustus 2006.
- ³⁹ Interview met A. Stokvis, 28 augustus 2006.
- ⁴⁰ Interview met G.H. Schreuders, 28 augustus 2006.
- ⁴¹ Zie hun brief 'Aan de Aktivisten van het MCNV', 2 december 1975, in: IISG, archief MCNV, nr. 7080
- ⁴² Van Eekert, Hellema en Van Heteren, *Johnson moordenaar!*, 161
- ⁴³ Interview met Groenink, 30 oktober 2000.
- ⁴⁴ Het drietal lichtte hun stap toe in de reeds aangehaalde brief 'Aan de Aktivisten van het MCNV'.
- ⁴⁵ Vertrouwelijke brief van het dagelijks bestuur aan de leden van het Comité van aanbeveling van het MCNV, 21 september 1975, in bezit Groenink.
- ⁴⁶ A. Muijen, "'Met Grenada kreeg ik weer even dat Vietnam-gevoel". Vijftien jaar Medisch Comité', in: *Haagse Post*, 26 november 1983, 20-24; 21.

⁴⁷ Vertrouwelijke brief van het dagelijks bestuur aan de leden van het Comité van aanbeveling van het MCNV, 21 september 1975, in bezit Groenink.

⁴⁸ Brief 'Aan de Aktivisten van het MCNV'.

⁴⁹ *Ibidem*; zie ook: Muijen, ““Met Grenada kreeg ik weer even dat Vietnam-gevoel””.

⁵⁰ Brief mevr. M.B. Minnaert-Coeling, 8 november 1975, in: IISG, archief MCNV.

⁵¹ Brief 6 november 1975, in: IISG, archief MCNV.

⁵² Interview met Besjes, 11 oktober 2001.

⁵³ Interview met Janse, 18 mei 2000.

⁵⁴ Interview met Groenink, 30 oktober 2000.

⁵⁵ N. Fekkes, 'MCNV 1968-1980', in: M. Weijdema en A. Claassen, red., *Vietnam en Cambodja in de jaren 80*, Amsterdam, 1981, 126.

AUTEURS

R.A. Andeweg is als hoogleraar verbonden aan het departement Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden.

M.G. Bredewold was als student-assistent verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

J.J.M. van Holsteyn is als universitair hoofddocent en bijzonder hoogleraar Kiezersonderzoek verbonden aan het departement Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden.

M. Jager-Vreugdenhil is als onderzoeker verbonden aan het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken van de Gereformeerde Hogeschool Zwolle.

M. Leyenaar is als hoogleraar Vergelijkende politicologie i.h.b. politieke participatie en politieke vernieuwing verbonden aan de Faculteit der Managementwetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen.

A.P.M. Lucardie is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

Ph. van Praag is als universitair hoofddocent verbonden aan de afdeling Politicologie van de Universiteit van Amsterdam.

G. Voerman is directeur van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

P.M. van de Walle is als student-assistent verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

R. van Wijk is als historicus op vrijwillige basis verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.